T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EDEFİYAT FAKÜLTESİ TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAMDULLAH MUHAMMED TARIM'IN "TÜRKİSTAN TARİHİ-TÜRKİSTAN 1931-1937 İNKILÂP TARİHİ" ADLI ESERİNİN TENKİTLİ TRANSKRİPSİYONU

AILI YIKEMU
(ALİ HEKİM)
2501111264

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ömer KUL

İstanbul 2015

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

Y Ü K S E K L İ S A N S

T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı	**:Aili YIKEMU**	Numarası	**:2501111264**
Anabilim/Bilim Dalı	**:Tarih**	Tez Savunma Tarihi	**:29.01.2015**
Danışman	**:Yrd.Doç.Dr.Aili YIKEMU**	Saati	**:14:00**
Tez Başlığı	**:"Hamdullah Muhammed Tarım'ın 'Türkistan Tarihi-Türkistan 1931-1937 İnkılap Tarihi' Adlı Eserinin Tenkitli Transkripsiyonu "**		

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Mualla UYDU YÜCEL		Kabul
2-Prof.Dr.Okan YEŞİLOT		Kabul
3-Yrd.Doç.Dr.Ömer KUL		Kabul

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Ahmet TAŞAĞIL		
2-Yrd.Doç.Dr.Ayna ASKEROĞLU ARSLAN		

ÖZ

HAMDULLAH MUHAMMED TARIM'IN "TÜRKİSTAN TARİHİ-TÜRKİSTAN 1931-1937 İNKILÂP TARİHİ" ADLI ESERİNİN TENKİTLİ TRANSKRİPSİYONU

AILI YIKEMU (Ali Hekim)

İşbu çalışma ağırlıklı olarak Hoca Niyaz Hacı İnkılâbı ve İnkılâbın akıbeti hakkında detaylı bilgiler içermekte olup, bizzat dönemin olaylarının canlı şahidinin kalemine aittir. Her ne kadar başlık olarak "Türkistan 1931-1937 İnkılap Tarihi" denilse de müellif eserinde çok daha öncelerinden, yani 1912 Timur Halife isyanından başlayıp 1949 Komünist Çin istilasına kadar olan, Çin Guo-Min-Dang Hükumetinin Doğu Türkistan'da uyguladığı acımasız yönetimini anlatmaktadır. Eserde özellikle "Şincan Kralı" Yang Zeng-xin, takipçisi Jin Shu-ren ve Türkistan'ın 10 yıllık kâbusu Sheng Shi-cai dönemleri, teferruatlı bir şekilde, zamanın Uygur aydınlarından biri olan Hamidullah Tarim tarafından, anlayabildiği ve görebildiği çerçevede tarihi ve coğrafi yönleriyle kaleme alınmıştır. Sheng Shi-cai'in görevden el çektirilerek Merkezî Çin'e dönmesinden sonra Doğu Türkistan'da kısa müddet de olsa gerçekleşen demokrasi, etnik hak arayışları, Türk Milliyetçilik hareketleri ve elde edilen sonuçlar, bu dönemde SSCB'nin destekleriyle ortaya çıkan komünist taraftarları ile milliyetçi-muhafazakâr taraftarları arasında yaşanan çekişmeler anlatılmaktadır.

Çalışma hakkında yapılan araştırma ve karşılaştırmalar sonucu eserde verilen bilgilerin yüksek oranda diğer kaynaklarla örtüştüğü, hatta diğer kaynaklarda pek fazla anlatılmayan bazı detayların bu eserde bulunulduğu tespit edilmiştir. Çalışma ile ortaya çıkarılan kıymeti yüksek bilgilerin bu denli teferruatlı bir şekilde ortaya konulması, dahası bir Uygur Türkü müellif tarafından içerisine duygularını karıştırmaksızın eserin kaleme alınması, dönemin gerçek tarihinin ortaya çıkarılmasında büyük bir önem arz ettiğinin kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Hoca Niyaz Hacı, Jin Shu-ren, Sheng Shi-cai, Üç Efendiler, Kaşgar, Gulca

ABSTRACT

CRITICIZING TRANSCRIPTION OF HAMDULLAH MUHAMMAD TARIM'S WORK NAMED AS "TURKESTAN HISTORY-TURKESTAN 1931-1937 HISTORY OF REVOLUTION"

AILI YIKEMU (Ali Hekim)

This study comprises mainly Hodja Niyaz Hadji Revolution and gives detailed information about revolution's outcome which belongs to the pen of personally attend to the event period. Although the title mentioned has "Turkestan 1931-1937 Revolution History", author expressed much earlier brutal regime applications in East Turkestan during China Guo-Min-Dang Government starting from 1912 Timur Halife Rebellion to 1949 Communist Chinese invasion. "Xinjiang King" Yang Zeng-xin, his follower Jin Shu-ren and Turkestan's 10 years nightmare Sheng Shi-cai periods have been specially written by Hamidullah Tarim, who is one of Uyghur intellectuals with his historical and geographical manners. In this study, after Sheng Shi-cai's dismissal from service and returning back to Central China, democracy -albeit- a short while in Eastern Turkestan, ethnic rights quest, Turkish nationalist movements and obtained results, political row between communists which is supported by the USSR and nationalist-conservatives fans has been described.

After research studies and comparisons, it has been found that the given information in the creation overlaps with the other sources with a high rate; even some details have been much discussed than other sources. We believe that putting forward of this detailed and valuable information which is revealed by the study of an Uyghur author without mixing up his emotions into the work, has a great importance in revealing the true history of the period.

Keywords: Eastern Turkestan, Hodja Niyaz Hadji, Jin Shu-ren, Sheng Shi-cai, three Masters, Kashgar, Guldja.

ÖNSÖZ

Hamidullah Tarım'in tercüme ve tenkidini yaptığımız eseri, müellifin kendi lisanıyla ifade ettiği gibi, savaş yıllarında ve daha sonra Mekke ve Medine'de not aldığı altı not defterinin bir araya getirilip düzenlenmiş halidir. Müellif eserini 1973 yılında İstanbul'da tamamlamıştır.

Eserin orijinalinde bölümlendirme yapılmamış, olaylar sırasıyla birer başlıkla anlatılmıştır. Metnin daha anlaşılabilir hale getirilmesi düşüncesiyle çalışma, konuları da dikkate alınarak, 8 bölüme ayrılmıştır.

Eser başlangıçta Doğu Türkistan'ın geçmişi ve zikredilen dönemdeki durumuyla başlar. Yang Zeng-xin döneminin ilk yıllarında yaşanan kanlı olaylardan en mühimi olan Timur Halife isyanına yer verilmiştir. Eserin I. Bölümünde Yang Zeng-xin'den sonra Jin Shu-ren döneminde patlak veren Kumul İnkılabı'nın ilk dönemleri anlatılmaktadır.

II. Bölümde Kumul ve Turfan'da başarıyra ulaşan inkılaptan etkilenen Hoten halkının ayaklanması ve Hoten'deki zafer anlatılmaktadır. III. Bölümde Urumçi ve civarında kazanılan zaferler, Ma Zhong-ying ile işbirliği, Hoca Niyaz Hacı ve inkılapçıların Ma Zhong-ying'e rağmen Sheng Shi-cai ile anlaşmak zorunda kalması, akabinde Ma Zhong-ying ve Tunganların Türkistan yerlilerinin başına "musallat" olmasına değinilmektedir.

IV. Bölümde General Mahmut Muhiti'nin izniyle General Timur'un önden yürüyerek Aksu ve Kaşgar fethi anlatılmıştır. V. Bölümde Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin anayasası ve idari-askeri teşekkülü, kuruluşundan kısa bir süre sonra yıkılışına yer verilmiştir.

VI. Bölümde Urumçi'de kurulan koalisyon hükumeti, Hoca Niyaz Hacı'nın Urumçi'ye gidişi ve akıbeti, Ma Zhong-ying'in SSCB'ye gidişi, milli maarifteki hareketlilik ve General Muhiti'nin bu konuda katkılarında bahsedilmiştir. Muhiti'nin yurt dışına çıkışından sonra Türkistan Türklerinin tekrar ayaklanması, acıklı bir sona uğraması ve Sheng Shi-cai'nin tutuklama hareketlerine değinilmiştir.

VII. Bölümde Gulca'da Doğu Türkistan Cumhuriyetinin kuruluşu, Osman Batur ve onun mücadelelerine yer verilmiştir. VIII. Bölümde ise Sheng Shi-cai'den sonra yeniden teşkil edilen Şincan Eyalet hükümeti, Üç Efendiler ve Doğu

Türkistan'daki milliyetçi-mukaddesatçı hareketler, Çin ve SSCB'nin oyunları sonucu halkın kutuplaşması, neticede Doğu Türkistan'ın Komünist Çin yönetiminin eline düşüşü de sebep-netice ilişkileriyle anlatılmıştır.

Eserde çoğunlukla Hicri, bazen Minguo, bazen de Miladi takvime göre kayıtlar tutulmuştur. Karışıklığa mahal vermemek adına Hicri ve Minguo takvimine göre verilen tarihlerden hemen sonra "*/(M. gün. ay. yıl)*" şeklinde Miladi takvimdeki karşılığını verdik. Çeviri sırasında orijinal metne sadık kalmaya özen gösterilmiştir. Bununla birlikte bazı cümlelerdeki anlam düşüklüklerini gidermek veya metni daha iyi anlaşılır hale getirmek gayesiyle paranetez içinde ilave bilgiler verilmiştir.

Eserin orijinali Çağatay Uygurcası ve alfabesiyle kaleme alınmıştır. Ekseriyetle her sayfada 19 satır, toplam 355 sayfası tarih, 17 adet fotoğraf; 15 sayfası şiir; bir sayfa da ebcet hesaplaması bulunmaktadır. Bunun haricinde kitap neşre hazırlanırken eklenmiş başkalarına ait bazı kısımlar; ilk başta Hızırbek Gayretullah'a ait Türkiye Türkçesiyle hazırlanmış Önsöz ve müellifin bir adet vesikalık fotoğrafı, bir adet İngilizce Doğu Türkistan Haritası, ondan sonra M.M.M imzasıyla bir başka önsöz, en sonda da yine M.M.M imzasıyla müellifin Tercüme-i Hali yer almaktadır. Bu iki yazı da Çağatay Uygurcasıyla yazılmıştır.

Eserin 355-368. sayfaları arasında ve sayfa 371'de müellife ait şiirler bulunmaktadır. Şiirlerin transkripsyonu yapıldı, lakin aruz vezniyle yazılan bu şiirlerin Türkiye Türkçesine çevirisi tam manasıyla karşılanamayacağı düşüncesiyle transkript olarak bırakıldı. Şiirler Aruz vezninde, biri Mürebbe, ikisi Muhammes, üçü beyit şeklinde yazılmıştır. Eserde ayrıca General Timur'un vefatıyla ilgili yazılan dörtlük ve ebcet usulüyle tarihlenişi yer almaktadır.

Yüksek Lisans ders ve tez çalışmalarımız sırasında her zaman engin bilgi ve görüşleriyle bizi yönlendiren ve her türlü desteği esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL'e, eserin transkripsiyonundan bitimine kadar satır satır beraber çalıştığımız, tenkidini yaparken de birçok kaynağa yönlendiren ve gerektiğinde şahsî kütüphanesindeki eserlerden istifade etmemi sağlayan Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Ömer KUL'a bu vesile ile teşekkür etmeyi borç bilirim.

AILI YIKEMU

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **II**
ÖZ ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
ÖNSÖZ ..... **V**
İÇİNDEKİLER ..... **VII**
KISALTMALAR ..... **XIV**
HAMİDULLAH TARIM VE BİRKAÇ SÖZ **1**
MÜELLİF'İN ÖNSÖZÜ **7**

GİRİŞ

1. KUMUL İNKILÂBININ SEBEP VE AMİLLERİ 9
2. GENERAL YANG'A KARŞI İSYANLAR 13

I. BÖLÜM

JIN SHU-REN DÖNEMİ VE KUMUL İNKILABININ BAŞLANGICI

1. JİN SHU-REN'İN DÖRT YILLIK HÜKÜMRANLIĞI 19
2. DÜĞÜN KONUSUNDA PLAN VE ŞARTLAR 24
   2.1. Düğünün Şartları 25
   2.2. İnkılâbın Başlangıcı Düğün Akşamıdır 26
   2.3. Dağ Ağızlarındaki Karargâhlara Hücum 27
3. HOCA NİYAZ HACI'NIN İNKILÂBA KATILMASI 28
   3.1. Hoca Niyaz Hacı'nın İnkılâp Önderi Seçilmesi 29
   3.2. İnkılâpçılara Sulh Teklif Edildi 30
   3.3. Aksu Valisi Zhu'nun Kumul'a Gelişi 31
4. MA ZHONG-YİNG'İN KUMUL'A İLK GELİŞİ 31
5. HOCA NİYAZ HACILARIN MAĞLUBİYETİ 33
6. JİN SHU-REN TÜM KUVVETİNİ KUMUL'A TOPLUYOR 34
7. HALK TURFAN'DA HARBE HAZIR 35
   7.1. Ma Shi-min'in Turfan'a Gelişi 35
   7.2. Turfan Hâkimi'nin Yurt Büyüklerini Toplaması 36
   7.3. Ma Shi-min Tarafından Yazılan Mektup 37
   7.4. Turfan'da Gizli Teşkilat 37
   7.5. Astane'de Tesadüfen İnkılâp Olmuştur 39
8. MA SHİ-MİN'İN TURFAN'A GELİŞİ 39
   8.1. Turfan Köhneşehir'e Hücum 41
   8.2. Toşkanbulak Muharebesi 42
   8.3. Astane'de Rus Askerleri İle Savaş 42
9. TOKSUN'DA AYAKLANMA 43
10. UŞŞAKTAL VAKASI 44
11. KARAŞEHİR'İN FETH EDİLMESİ 45
12. KORLA'DA KIYAMETİ ARATMAYAN MUHAREBE 48

12.1. Tuğgeneral Zhan Komutasında 1.100 Tane Asker Vardı 49
12.2. Korla'da Bir Günde İki Bayram 51
12.3. Töben-çaçi'de Harp 52
12.4. Tohti Albay'ın Toksun'da Dönüşü 52
13. PİÇAN İLE TOKSUN ORTASINDA 32 GÜNLÜK SAVAŞ 53
14. ALBAY TOHTİ'NİN TOKSUN'DA YAPTIĞI SAVAŞ 53
15. MA SHİ-MİN'İN KARAŞEHİR'İ MERKEZ YAPMASI 54
16. TOKSUN'DA OLAN SAVAŞ 55
17. PİÇAN, TURFAN VE TOKSUN'DA AĞIR MUSİBET 56
18. HOCA NİYAZ HACI VE MAHMUT MUHİTİLERİN İLK BULUŞMASI 56
18.1. Mori Şehrinde Teslim Olan Askerler ve Ele Geçen Silahlar 57
18.2. Kuan Kin-zi Muharebesi 57
19. TURFAN'DAN GUÇUNG TARAFA SEFER 58
19.1. Chuan Bo-dong Olayı 59
19.2. Ma Zhong-ying'in Yümen'den Yola Çıkması 60
20. BÜGÜR VE YENİHİSAR'DA AYAKLANMA 61
21. KUÇAR'A HÜCUM 61
22. KUÇAR WANGI'NIN İNKILÂPÇILARA KARŞI BOZGUNCULUKLARI 62
23. TUNGANLARIN YOLSUZLUKLARI 63
24. KUÇAR'DAN AKSU'YA SEFER 64
24.1. Coga ve Tacıhoroz Muharebeleri 65
24.2. General Timur Bey'in Aksu'ya Gelişi 66

II. BÖLÜM

İNKILABIN GÜNEY TÜRKİSTANDA GELİŞMESİ

1. HOTEN'DE İNKİLABIN BAŞLAMASI 67
2. HOTEN İNKILÂBININ BAŞLAMASI 67
2.1. Zava'da Kanlı Harp 68
2.2. İlçi'ye Hücum 69
2.3. Kumrabat Muharebesi 70
3. HOTEN'DE İSLAM HÜKÜMETİNİN KURULUŞU 70
4. GUMA İLÇESİNDE AYAKLANMA 71

III. BÖLÜM

İNKILABIN KUZEY KANADINDA DEVAMI VE SHENG SHI-CAI DÖNEMİ

1. BİRİNCİ DEFA URUMÇİ'YE HÜCUM 72
1.1. Tuan-Fang-Miao'da Kanlı Harp 73
1.2. Tuan-Fang-Miao Muharebesi 73
1.3. Fedailerin Savaş Meydanını Terk Etmek Zorunda Kalması 74
1.4. Sansako Olayı 74
1.5. Musul Bay'dan Gelen Mektup 75
1.6. Ma Zhong-ying'in Mori İstilası 75
2. HOCA NİYAZ HACI VE MAHMUT MUHİTİLERİN MA ZHONG-YİNG İLE İLK GÖRÜŞMESİ 76
2.1. Mori'de Ma Zhong-ying İle Görüşme 76
2.2. Mori'den Çitay'a Sefer 78
2.3. Hoca Niyaz Hacıların Cimisar Hücumu 79

2.4. Li Tong-long İle Yapılan Anlaşma ... 80
2.5. Ma Fuguan Verilmiş Vazifeyi Hakkıyla Yerine Getirmiştir ... 81
2.6. Ma Zhong-ying İle General Li'nin Sulh Müzakeresi ... 83
2.7. Ma Zhong-ying'in Guçung'a Hücumu ... 83
3. HOCA NİYAZ HACI'NIN MA ZHONG-YİNG'DEN AYRILMAK ZORUNDA KALMASI ... 84
3.1. Sentey'ın Güneyindeki Dağ Bağrında Müzakereler ... 86
3.2. 8 Rebiyülevvel Akşamı Hususi Toplantı ... 87
3.3. Urumçi Hükümetiyle Birleşme Barış İçindir ... 88
4. URUMÇİ HÜKÜMETİ HARP İÇİN YOLA ÇIKMIŞ ... 89
4.1. Yerli İnkılâpçılarla Sheng Shi-cai Arasında Müzakereler ... 89
4.2. Antlaşmanın Maddeleri ... 90
5. SHENG SHİ-CAİ İLE MA ZHONG-YİNG ARASINDAKİ ZİNİÇUENZİ SAVAŞI ... 93
5.1. Ma Zhong-ying'in Mağlubiyetinin Sebepleri ... 94
5.2. Ziniçuenzi Savaşının Kayıpları ... 95
6. HOCA NİYAZ HACI'NIN GÜNEY TÜRKİSTAN'A GİDİŞİ ... 95
7. MA ZHONG-YİNG'İN TURFAN'A GELİŞİ ... 96
7.1. Ma Zhong-ying'in İlk Vahşiliği ... 96
7.2. Uşşaktal Olayı ... 97
7.3. Çokka'da Kanlı Savaş ... 98
7.4. Çokka Savaşında Şehit Düşenler ... 99
7.5. Karaşehir Tunganlarının Cinayet ve İhanetleri ... 100
7.6. Çokka Savaşından Kaçan Tunganların Vahşiliği ... 100
7.7. Ma Zhong-ying'in Turfan'dan Karaşehir'e Vekil Göndermesi ... 101
7.8. Bu Mektuba Cevaben Ma Zhong-Ying'e Yazılan Mektup ... 102
8. KUÇAR WANGIYLA YAŞANANLAR ... 104
8.1. Wang'ın Hoca Niyaz Hacılardan İstedikleri ... 105
8.2. Hoca Niyaz Hacılarla Ma Zhong-ying Arasında İlk Savaş ... 106
8.3. Kaçan Düşmanı Durdurmak İçin Giden Askerler ... 107
8.4. İnkılâpçıların Moğollarla Birlikte Ma Şi-ming'e Hücumu ... 108
8.5. Tunganların Başegim'e Hücumu ... 109
9. KUÇAR'DA SAVAŞ ... 109
10. HOCA NİYAZ HACININ AKSU'YU MERKEZ YAPMASI ... 109
11. HOCA NİYAZ HACI'NIN RUSLARDAN SİLAH SATIN ALMASI ... 110

IV. BÖLÜM

KUZEY CEPHE İLE GÜNEY CEPHENİN BULUŞMASI

1. GENERAL TİMUR BEY'İN UÇTURFAN SEFERİ ... 112
2. TUMŞUK'TA ŞİDDETLİ SAVAŞ ... 113
3. GENERAL TİMUR BEYLER MARALBAŞI'DA İKEN VEKİLLERİN GELMESİ ... 114
3.1. General Timur ile Ma Dotey Vekillerinin Sohbeti ... 116
3.2. Hacı Ali'nin Kaşgar Tarafa Yürümesi ... 117
3.3. Yarkend Tarafa Kaçanlar ... 117
3.4. Karğalık'ta Ayaklanma ... 118
3.5. General Kırgız Osman'ın Kaşgar'a Hücumu ... 118
3.6. Osman Batur'un Şehre Hücumu ... 119
4. GENERAL TİMUR BEY'İN KAŞGAR'A GELİŞİ ... 120
4.1. Osman Batur İle Ma Zhan-tsang Arasındaki Olayları ... 120

4.2. Yunus Seidi'nin Valilik Makamına Gelişi 121
4.3. General Timur'un Şehit Oluşu 122
4.4. İntikam Zamanı Beş Ay Sonra Gelmiştir 123
4.5. Kaşgar Köhneşehir'den Tunganların Çıkartılması 123
4.6. General Merhum Timur'un Şehitlik Tarihi 124

V. BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ VE YIKILIŞI

1. ŞARKİ TÜRKİSTAN DEVLETİ'NİN KURULUŞ BEYANNAMESİ 126
1.1. Merkez Komutanının Vazifeleri 128
1.2. Yeni Emirler 129
1.3. Ferman 129
2. KANUN-Î ESÂSÎ 130
3. YENİ HÜKÜMET KURULMASI MÜNASEBETİYLE 138
4. GENERAL MAHMUT BEYİN KUÇAR TARAFA YÜRÜMESİ 139
4.1. Sheng Duban Tarafından Gelen Silah ve Paralar 140
4.2. Başegim'de Savaş 140
5. HOCA NİYAZ HACILARIN KAŞGAR'A GELMESİ 141
5.1. Yurtdışından Silah Almak İçin Adam Gönderilişi 142
5.2. General Mahmut Beyin Yenişehir Savaşı 143
5.3. Çokanyar Savaşı 144
5.4. Hoca Niyaz Hacıların Yenihisar'a Gidişi 145
5.5. Başvekil'in Köhneşhir'deki Tunganlara Hücumu 145
5.6. Başvekil'nin Yenihisar'a İkinci Defa Gelişi 146
5.7. Feyzabad ve Çokanyar Savaşları 147
5.8. Kabil Köprüsü ve Yeniabad'ta Savaşlar 147
5.9. Hoca Niyaz Hacı Tekrar Feyzabad'da 148
5.10. Argu'da Kanlı Savaş 149
5.11. Hoca Niyaz Hacı Uluğçat'ta 149
5.12. Hacı Sabit Damolla'nın Yakalanması 150
5.13. Yenihisar'da Üzücü Savaş 151
5.14. Yarkend Nehri Kıyısında Yapılan Savaş 152
5.15. Şakur'da Dehşetli Hadise 153
6. URUMÇİ'DE YENİ HÜKÜMET 154

VI. BÖLÜM

SHENG SHI-CAI İLE BARIŞ VE İNKILABIN AKIBETİ

1. GEÇİCİ HÜKÜMETİN KURULUŞU 155
2. MERKEZ'DEN GELEN TESELLİ HEYETİ VE SHENG SHİ-CAİ 156
2.1. Sheng Shi-cai ile Ma Zhong-ying Arasındaki Görüşmeler 157
2.2. Merkezden İkinci Defa Vekil Gelişi 158
3. MA HE-YİNG'İN ALTAY'I İSTİLA ETMESİ 158
4. MA ZHONG-YİNG'İN SON HÜCUMU 159
5. MA HE-YİNG İLE RUS ASKERLERİNİN SAVAŞI 159
6. SHENG SHİ-CAİ KUVVETLERİNİN GÜNEYİ TÜRKİSTAN'I İŞGAL EDİŞİ 160
6.1. Yaka-arığ Olayı 160
6.2. Manas ve Kutubi'de Katliam 160

6.3. Sheng Shi-cai Kuvvetlerinin Aksu'ya Varması 161
6.4. Hoca Niyaz Hacı'nın Bekitov İle Mülakatı 161
6.5. Tumşuk ve Okur-mezar'da Savaş 162
6.6. Hoca Niyaz Hacı'nın Maralbaşı'ya Gelişi 163
6.7. General Mahmut Beyin Maralbaşı'dan Kaşgar'a Gidişi 164
6.8. Hoca Niyaz Hacı'ya Mahmut Beyden Gizli Mektup 165
7. URUMÇİ'DE YENİ SİYASET 165
7.1. Hoca Niyaz Hacı Urumçi'ye Geldikten Sonra 166
7.2. Altı Şiar'ın Ortaya Çıkışı 166
7.3. Maarif Devrinin İptidası 166
7.4. Sheng Shi-cai Korkuya Kapılması 167
7.5. Matbaacılık Devri 168
7.6. Mahmut Muhitinin Eğitim Konusunda Gösterdiği Hizmet 168
7.7. Kaşgar'da Mektep Islahatı 169
8. FEVKALADE OLAYLAR 170
8.1. Rusların Doğu Türkistan Çalıştırılması 171
8.2. Sheng Shi-cai'n Moskova'ya Gidişi 171
8.3. Tümgeneral Mahmut Muhiti'ye Suikast 172
8.4. Tümgeneral Mahmut Bey'i İçten Zayıflatma Planı 172
8.5. Kaşgar Maarifinin Hızla Gelişmesi 173
8.6. Damolla Hacı Abdulgaffur'un Öldürülmesi 174
8.7. Albayların Urumçi'ye Gönderilişi 175
8.8. Damolla Abdullah Bey Neimi'nin Çağırılması 175
9. TÜMGENERAL MAHMUT BEY'İN NANKİNG'E VEKİL GÖNDERMESİ 175
9.1. Urumçi'deki Rus Konsolosunun Kaşgar'a Gelişi 176
9.2. Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin Gizli Meclisi 176
9.3. Tümgeneral Mahmut Beyin Urumçi'ye Çağırılması 178
10. TÜMGENERAL MAHMUT MUHİTİ'NİN KAŞGAR'DAN AYRILIŞI 179
10.1. Hoten'deki Tümgeneral Ma Hu-san'e Mektup Gönderilmesi 180
10.2. Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin Hindistan Seferi 180
10.3. İdam Cezaları 182
10.4. Tümgeneral Ma Hu-san'in Guma'dan Asker Göndermesi 184
11. TÜMGENERAL MUHİTİ'NİN ASKERLERİNİN YARKEND'DE TOPLANMASI 185
11.1. Kargalık Muahedesi 186
11.2. Kaşgar Yenişehir ve Eskişehir'e Hücum 186
11.3. Tümgeneral Abdu Niyaz Kemaloğlu'nun Maralbaşı Tarafa Gelişi 188
11.4. Tümgeneral Abdu Niyaz, Aksu Abad'da 188
11.5. Bir Tugay Tungan Askeri Korla'da 189
11.6. Rus Askerleri Doğu Türkistan'da 189
11.7. Tuğgeneral Kiçik Ahund'un Teslim Oluşu 190
11.8. Tümgeneral Abdu Niyaz Bey'in Yakalanması 190
12. TÜMGENERAL MA HU-SAN'E HOTEN'DE YAPILAN SUİKAST 191
13. YOLBARS BEY KUMUL'DA 192
14. "VIII. TUGAY" ADINDA RUS ASKERLERİ KUMUL'DA 193
15. HOCA NİYAZ HACI'NIN HAPSEDİLİŞİ 193
16. SHENG DUBAN'İN TUTUKLAMA HAREKETİ 194
16.1. "Silah Toplayıcılar" ve "Pamuk Vekilleri" Kurultayı 194

16.2. Şerifhan ve Diğer Büyüklerin Tutuklanması 194
16.3. Sheng Shi-cai'nin Vahşiliği 195
16.4. Esrarengiz Hapishaneler 196
16.5. Sorgulama Şekilleri 197
16.6. Sorguda İşkence ve Öldürme Şekilleri 197
16.7. Gizli Teftişler 198
17. SHENG SHİ-CAİ'NİN ON YILLIK DEVRİ 198
17.1. Sheng Shi-cai'nin Tahammülsüzlüğü 199
17.2. Sheng Shi-cai'nin Yok Etme Planı 200
18. ALTAY'DA İSYAN 200
18.1. Silah Toplama Heyetleri 201
18.2. İsyancılarla Sulh 202
18.3. Sheng Shi-cai'in Komutayı Bizzat Ele Alması 203

VII. BÖLÜM

OSMAN BATUR VE GULC'DA KURULAN DOĞU TÜRKİSTAN CUMHURİYETİ

1. OSMAN BATUR'UN İSYANI 204
2. SHENG SHİ-CAİ'NİN MERKEZİ ÇİN YÖNETİMİNE SIĞINIŞI 205
2.1. Sheng Shi-cai'in Merkezle Olan İrtibatı 205
2.2. Halkın Hayal Kırıklığı 206
2.3. Sheng Shi-cai'n Makamını Bırakıp Çin'e Gidişi 207
3. WU ZHONG-XİN'İN REİS OLMASI 207
4. İLİ'DE İNKILÂP 209
4.1. Doğu Türkistan Hükümetinin Teşkil Edilişi 210
4.2. Çöçek'in Feth Edilişi 211
4.3. İli Askerlerinin Güney Türkistan'a Geçişi 212
5. TAŞKORGAN OLAYI 213
6. İLİ HÜKÜMETİNDE AYRILIKLAR 213
7. AMERİKA VE İNGİLTERE KONSOLOSLARI URUMÇİ'DE 214
8. URUMÇİ'DE VAZİYETİN AĞIRLAŞMASI 215
9. BARIŞ ANLAŞMASI İÇİN GÖRÜŞMELERİN BAŞLAMASI 215
9.1. 11. Maddennin Ekinin İmzalanması 217
9.2. Merkezi Hükümet Tarafından Atananlar 217
9.3. Yerli Halk Tarafından Atananlar 217
9.4. İli Tarafından Atananlar 218
9.5. Anlaşmadan Sonraki Yeni Hükümet 218
9.6. Urumçi Vali Yardımcısının Öldürülmesi 221
10. ZHANG BU-ZHANG VE HEYETİ 221
11. ALİHAN TÖRE VE OSMAN BATUR 222
12. ALİHAN TÖRE'NİN GİZLİ MEKTUBU 222
13. AHMETCAN KASİMİ 223
14. İLİ'DE KURULAN DOĞU TÜRKİSTAN HÜKÜMETİ 223
15. ALİHAN TÖRE'NİN RUSLARIN ELİNE DÜŞMESİ 224
16. OSMAN BATUR'UN DURUMU 224
17. OSMAN BATUR'UN İLİ HAREKETİNDEN AYRILMASI 225

VIII. BÖLÜM

YENİ ŞİNCAN EYALET HÜKÜMETİ DÖNEMİ

1. ÜÇ EFENDİ VE ÜÇ EFENDİCİLER 227
   1.1. Bu Üç Efendi Kimlerdir? 228
   1.2. Üç Efendinin Biri İsa Bey Efendidir 229
   1.3. İsa Bey Efendinin Hükümet Adına İslam Ellerine Seferi 229
   1.4. Üç Efendinin Üçüncüsü Muhammed Emin Bey 230
   1.5. İnkılâp Yolu İki Türlü Olur 230
2. ÜÇ EFENDİ'NİN MERKEZE SUNDUĞU TEKLİFLER 231
   2.1. Birinci Defa Merkeze Sunulan İstekler 231
   2.2. İkinci Defa Reis Chiang Kay-shek'ya Sunulan Teklifler 232
   2.3. Üçüncü Defa Sunulan Teklifler 232
   2.4. Zhang Bu-zhang'a Sunulan Teklifler 233
3. MESUT SABRİ'NİN EYALET HÜKÜMETİNE REİS OLUŞU 233
   3.1. Dört Vilayete Karşı Altı Vilayet 234
   3.2. İli Tarafının Sonu 236
   3.3. Urumçi'yi Karıştıranlar Nanhuayuan'dadır 236
   3.4. İli Taraf hükümet Üyelerinin Gitmesi 236
   3.5. Mesut Efendi Reis İken 237
   3.6. Mesut Efendi Kendi Parasıyla Baraj Kurdu 238
   3.7. Alğuy'da Mesutabad Adında Yeni Bir Yer 239
4. TÜRKİSTAN'DAN 72 HALK VEKİLİ NANKİNG'DE 239
5. ÇİN HÜKÜMETİNİN OYUNBOZANLIKLARI APAÇIK ORTADADIR 240
   5.1. Mesut Efendi ve İsa Efendilerin Terfisi 242
   5.2. Burhan Şehidi'nin Reisliğe Oturuşu 243
   5.3. Burhan Efendiye Karşılık 243
   5.4. Burhan Efendi Reisliğe Oturduktan Sonra 244
6. MİLLİYETÇİ ÇİN GENERALLERİ MİLLİYETÇİLERLE 244
   6.1. Çin Generalleri Formoza'da 245
   6.2. Muhammed Emin Hazret ve İsa Efendiler Yurtdışında 245
   6.3. Hindistan Hükümetinin Tarihi Yardımları 246
7. CHİANG KAY-SHEK FORMOZA'DA 247
8. KOMÜNİSTLER KUMUL VİLAYETİNİ İSTİLA EDER 247
9. ÇİNLİ MEMURLARIN AÇIK SAHTEKÂRLIKLARI 251

MÜELLIFIN SON SÖZÜ 254
SAVAŞA DEVAM MI YA DA VATANI TERK ETMEK Mİ? 255
BU BİR TARİHTİR YAHUT BİR HATIRADIR 256
DEHŞETLİ BİR TARİHİ HADİSE 262
BU KİTABI YAZIP TOPLAYAN MÜELLİFİN TERCİME-İ HALİ 263

SONUÇ 267

EKLER 270

KAYNAKÇA 276

KISALTMALAR

a.g.a.:	adı geçen ansiklopedi
a.g.e.:	adı geçen eser.
a.g.r.:	adı geçen roman
a.g.s.:	adı geçen sözlük
bkz.:	bakınız
C.:	Cilt
Çev.:	çerisini yapan
Haz.:	hazırlayan
Karş.:	karışlaştırınız
MN Yay.:	Milletler Neşriyatı Yayınları
s.:	sayfa
S.:	Sayı
Ş.T.M.:	Şincan Tarih Materyalleri
TDK Yay.:	Türk Dil Kurumu Yayınları
TDV Yay.:	Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
U.T.M.:	Urumçi Tarih Materyalleri
U.T.M:	Urumçi Tarih Materyalleri
XJH Yay.:	Şincan Halk Neşriyatı Yayınları
XJJT Yay.:	Şincan trafik basım evi Yayınları
XJS.:	Xinjiang Junshi Gaishu
XJU Yay.:	Şincan Üniversitesi Yayınları

HAMİDULLAH TARIM VE BİRKAÇ SÖZ

Elinizdeki kitabın yazarı Hamidullah Tarım büyük mücadeleler içinde doğan, akan şehid kanları arasında büyüyen bir mücahid…

Kendisi seneler evvel Orta Asya'nın gümbür gümbür akan nehirlerinin kıyısında, o kızgın yaz sıcaklığında hâlâ erimeyen karlı dağların eteklerinde kurulan bir Türk otağında doğmuş…

Dünyanın medeniyet beşiği, Türklerin ilim-irfan merkezi Doğu Türkistan'ın Turfan vilayetinde büyümüş…

Okumuş… Okumaktan bıkmamış. Çocuk yaştan beri gördüğü cehalet hayatı, büyüklerinin cahilce davranışları onu çalışmaya, ilme sevk etmiş. Neticede o günün sıkı ve büyük medreselerine yazılmış. Kısa süre içinde kendini yetiştirmiş…

Yıllar böyle geçip giderken, vahşet-zülüm-kan durmadan devam ediyordu. Ezilen, hor görülen, kırbaçlanan insanları ve ezen, hor gören vahşi insanlar görerek yetişiyordu. Çocuk yaşta "niçin insanlar birbirlerini ezerler?" diye sorular soruyor, cevabını bulamamaktan bocalıyordu…

Kısa zaman sonra bu sorunun da cevabını bulmuştu… İnsanlık dışı çapulcu Çin sürüleri hızla Doğu Türkistan topraklarının içlerine doğru ilerliyor, sebepsiz yere binlerce Türk'ün kanı dökülüyordu. Binlerce insan canını ve malını kurtarmak için kaçıyorlardı. Binlerce Türkistan genci de vatanın-milletin istiklali için, kutsal isyan için dağlara koşmuşlardı.

Çin sürüleri, yazarımızın yaşadığı Turfan bölgesine girmişlerdi. Çinliler her yeri yakıp yıkıyorlardı. İşte bu yıkıntılar, bu âdi kin ateşi, yazarımıza gerçekleri göstermişti.

Türk'ün ana yurdu Doğu Türkistan artık karalara bürünmüştü. Güneş doğmuyordu artık. Gülen yüzler yerini asık suratlara bırakmıştı.

Artık bütün ülkede istiklal için, hürriyet için "çağrılar" vardı. Yazarımız Hamidullah Bey de bu çağrıya bir nefer olarak katıldı. Yazısı güzel olduğundan komutanların yanına kâtip olarak atandı. Sonra 1933 yılında kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti Reisi Hoca Niyaz Hacı'nın özel savaş kâtibi oldu. Artık hem savaşıyor, hem de hâdiseleri tarihe kaydediyordu.

Savaşların dindiği bir sürede de çeşitli kazalarda kaymakamlık görevlerinde bulundu. Sonra Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'nin vali yardımcılığına getirildi. Ardından Çin'de Doğu Türkistan'ı temsilen milletvekili olarak bir süre görevde bulundu. Sonra hac görevini ifa için Suudi Arabistan'a gitti. Yirmi seneye yakın bu memlekette kaldıktan sonra öz vatanı -ikinci yurdu- Türkiye'ye göç etti.

Bir milletin tarihini de yanında getiren, kendi canı gibi bu tarihi koruyan yazarımız bize bu tarihi emanet etti.

Şimdi bu tarihi milyonlarca insanın gözleri önüne sermek istiyoruz. Geniş hacimli olan, olay yaratacak, Türk tarihinin büyük bir bölümünü açıklayacak bu eseri kitap haline getirmeyi plânladık.

Tek arzumuz, böylesine kıymetli bir eseri eski Uygur yazısından, Türkiye Türkçesine çevirerek yayınlamaktır.

Kalbimiz her zaman Türkistan için doğdu, her sabah Türkistan için doğmaya devam edecek…

Hızırbek GAYRETULLAH

İstanbul-Temmuz 1983

[s.1] [1] Bismillahirrahmanirrahim[2]

Tanrının adıyla başladım amrak dur sur[3].

Allah'ın bize üzerinde hayat verdiği uçsuz-bucaksız kâinatı ve onu sabitleyici engelleri olan yüksek dağları, bizi korumada, bizim haberimiz bile olmadan yaşam alanlarımızdan uzakta kıldığı Himalayalar, Pamir, Tanrı ve Altay dağları bizi kendi sütü ile beslemeyi hedeflemiştir. Onlardan kâh fışkırıp, kâh sızarak, kâh dalga-dalga, kâh gümbür-gümbür düşerek bizim yüzlerce büyük nehir, çay, ırmak ve koca-koca göllerimizi doldurmak suretiyle, göllerimizi dalgalandıran gümüş misali tatlı suları topraklarımızı yeşertmiş ve altın, gümüş, petrol zenginliklerini gizlemiştir. Onların üzerinde tarım zenginliğini yeşil gölünde besleyip, pamuk gibi ellerinde şımartıp, üstünde tutup, beşiklerimizi salladı. Bizim yememiz için bin bir türlü yiyecekleri yetiştirip, yeteri kadar temin eden bu anayurt, Allah'ın emirlerini yerine getirmiştir. Avrupalılar memleketimizi 18. yüzyıl başlarına kadar "gizemli yurt" olarak adlandırmıştır. İşbu gizemli yurdumuz bu mıntıkadaki insanoğlunun en erken yerleştiği ve çoğaldığı coğrafya olup, mıntıkanın kır ve vadi ile taş kalelerinde yaşayan halkların gelişmesine katkı sağlayanların Uygur milleti olduğunu söylemek yalan olmaz. Bizim gizemli yurdumuz Pamir İmparatorluğunu dağın tepesinde kurmakla **[s.2]** Akdağlı ve Karadağlı hanları bölgede hâkimiyet kurmanın üstatları olmuştur. Saraylarımızın gökleri delen ihtişamlı eserlerinin en erken bizde görüldüğüne Dr. Hüseyin Munis Efendi[4] "El-Mesacid[5]" adlı eserinde değinmiştir. Ecdadımız Anayurdumuzda kadim zamanlarda su akınlarını vadilerden çıkararak tuğ

---

[1] Önsöz yerinde bulunan bu yazı ve Hatime yerine verilen Müellifin Tercüme-i Hali üstat müellif Hamidullah Tarım'a ait değildir. Çünkü bu yazı eser hakkında önbilgi vermek, son kısım ise müellifin hayatı hakkında bilgi vermek amaçlı, imza ve tarihe göre baskıdan hemen önce, yani 1983 yılında kaleme alınmıştır. Eserin el yazısı nüshası ise 20 Aralık 1972'de tamamlanmıştır. Bu iki yazının orijinal el yazısı da yazarın el yazısından çok daha farklıdır.

[2] "Raman ve Rahim olan ALLAH'ın adıyla". Prof. Dr. Suat Yıldırım, **Kur'ân-ı Hakîm ve açıklamalı Meali,** Cûz 1, Sûre 1, İstanbul 1998.

[3] Önsözün yazarı burada *Bismillahirrahmanırrahim*'in Türkçe anlamını da vermek istemiştir. *Tanrının adıyla başladım*'ın sonuna eklediği *amrak dur sur*'un ne anlama geldiği tam olarak tespit edilemedi. *Amrak* Uygurca bir sıfat sözcüğü olup *"Sevecen, sevmek"* anlamlarına gelmektedir, bkz.: **Uygur Tilining İzahlıq Luğiti,** C.I, MN Yay. Pekin 1990, s. 185. *–dur* ise Türkçede olduğu gibi ek fiilin geniş zamanının teklik üçüncü şahıs şekli ve aynı zamanda mücevher anlamına gelmektedir (**a.g.s.** C.III, 1991, s.120,) *sur* ise Uygurcada gri renk demektir (**a.g.s.** C.III, 1992, s.582). Fakat burada *dur sur*'un birlikte burada ne anlama geldiği tespit edilemedi.

[4] Dr. Hüseyin Munis (d.28.08.1911/ö.17.03.1996), Arap tarihçi ve edebiyatçı. Ggeniş bilgi için bkz.: http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AD%D8%B3%D9%8A%D9%86_%D9%85%D8%A4%D9%86%D8%B3/01.06.2014.

[5] El-Mesacid, Kuveyt, Kültür Sanat ve Edebiyat Kongresi Yay. 1981.

bağlayıp, toma[6] yapıp su değirmenlerinin taşını hareket ettirmeyi diğer milletlere öğretmiştir.

Yurdumuz yiyecek bakımından da zengin olup, esasen bizden yurtdışına yayılmıştır. Bu durum kadim zamanların yaşam tarzında önemli yer edinmiştir. Ecdadımız İpek böceğinden ipliği ilk alan ve onu dokumacılığa kazandırmakla ününü dört bir yana salmıştır. Bu sayede bölgenin ilk ipek giyen ve giymeyi öğreten milleti biz Türkler olmuşuzdur. Türkistan'a özgü Şayi Bakasem, Kimhaf tetilla[7] gibi ipek ve kalvatun kumaşçılığı[8] ile demirciliği ve altın ile gümüş gibi pahalı ham madenleri karıştırıp üretim yapmayı başaran yine bizim ecdadımızı olmuştur.

Pamir ve Kara-kurum gibi Himalaya'nın uzantıları, Altay ve Tanrı dağlarından gelen sular Tarım, Yarkent,[9] Amu ve Sir nehirlerini[10] oluşturup yurdumuzun bağ ve bahçelerini yeşertip, yüce göğe umut vererek yağmur ve kar yağışlarıyla bölgemizin zenginleşmesini sağlamıştır. Bu dağların serin havası ve sularının tatlılığı hayvancılığımızı da olumlu etkilemiştir. **[s.3]** Ayrıca İnsanların sağlığına da yeteri kadar yardımcı olmuştur. Dolayısıyla bizde uzun yaşayanlar çoktur. Sularımızın gece gündüz tıpkı çalgı çengili gibi köpükler saçarak akması, bizim her zaman enerjik çalışmamıza örnek olmuştur. Durmaksızın akan çay ve ırmaklarımızın kenarlarında açan gül çiçeklerinin dallarında bülbüllerin ötüşü can-ı gönülden yaşama tutunma sevgisi aşılamış, nice devletler kuran millet ve bölgelerin "hatırat" tarihlerini bu güne dek aktarmak için kimse kaleme almamıştı. Buna rağmen biz, milli aydın ve yetişkinlerimizden umudumuzu kesmeyeceğiz. Çünkü bizim ulu yurdumuzda Kaşgarlı Mahmut,[11] Yusuf Has Hacib,[12] Ali Şîr Nevaî,[13]

---

[6] Toma: is. Baraj, nehir, su kanallarında suyu belli miktarda birkaç kola bölerek yönlendirmek için ayarlanan engel. bkz.: **a.g.s.** C.II, s. 283,

[7] Şayi: *is*. Bir çeşit ipek kumaştır. bkz.: **a.g.s.** C.III, s. 769. Bakasem: *is*. İpek ve karışık ipliklerle çizgili olarak dokunan yerel kumaş. **a.g.s.** C.I, s. 436. Kimhaf: *is*. Ön yüzeyi ipekten, arka yüzeyi altın ve gümüş katkılı parlak iplikten dokunan kumaş. bkz.: **a.g.s.** C. IV, Pekin 1994, s. 774. Tetilla: *is*. Ön yüzü ya da kabartma nakşı altın-gümüş katkılı parlak iplik, ipekten dokunan bir çeşit kumaş. bkz.: **a.g.s.** C.II, s. 118.

[8] Kalvatun: *is.* 1.Altın ya da gümüş renkli ip; 2. *sıf.* Bu çeşit iplikten dokunmuş ya da dikilmiş giysi. bkz.: **a.g.s.** C. IV, s. 505.

[9] Tarım ve Yarkent nehirleri Doğu Türkistan ve Orta Asya'nın en önemli akarsularındandır.

[10] Amuderya ve Siriderya nehirleri, diğer adıyla Seyhun ve Ceyhun nehirleri Ort Asya'nın en büyük akarsularından ikisi, bkz.: Emel Esin, "**Amuderya", İslam Ansiklopedisi,** C.3, TDV, 1991, s. 98-99; Abdullah Muhammedcanov, **"Siriderya", a.g.a.** C.37, TDV, 2009, s.272.

[11] XI. Yüzyılda yaşamış, Türk dilinin ilk sözlüğü Divanü Lugati't-Türk'ün müellifi ve en eski Türk dili araştırmacısıdır. Geniş bilgi için bkz.: Keith Hitchins, **"Kaşgarlı Mahmut", a.g.a.** C.25, TDV, 2002, s.9-15

Ömer Hayyam[14] ve Sufi Allahyar[15] gibi atalarımız milletimizin gözünü, dil ve edebiyata açmıştır. Onların bu millete miras bıraktıkları da az değildir. Dolayısıyla geçmişimizi "hatırat tarihi" üzere yazabilecek insanlar çıkacaktır. Umut bizi büyük sancaklara bağlıyor ki, bu el yazısı kitabı yazan milli aydınımız vatanın doğusunda yaşanan 1931–1937 isyanlarına bizzat katıldığı için, kendi hissettikleri, gözle gördükleri ve elleriyle tutuştuğu savaşları yazmaktan çekilmemiş, daha sonra birleştirmeyi düşünüp ve nihayet bir arada toplamayı başaran büyüğümüz bu yazısına "Türkistan Tarihi" adını vermiştir. Hatırat'ta bulunan tarihî yazılar kadim zamanlardan beri atalarımızın bölgeye ne zaman geldiği, bölgede yaşayan milletlerin kökeni, değişim süreçleri ve nedenleri ile geçmiş yaşam tarzları ve hâkimiyetleri uhdesinde bulundurmaktadır. Hatıratta ayrıca kahramanlarımızın milli uyanış hareketinde **[s.4]** kullandıkları çareler, başarıları yahut başarısızlıkları, dil ve edebiyatları, hudut sınırları özet bilgiler şeklinde ifade edilmektedir. Yine milli kahramanlarımızın komşularıyla ilişkilerine dair durumlarından da bahseden ve kâfi derecede bizleri bilgi sahibi etmeyi gaye edinen bu el yazması kitaba "Şarki Türkistan'da 1931–1937 Milli Uyanış İsyanlarının Tarihi" adını verdik.

İçimizde bu el yazısı kitaba karşı tepkiler milli aydınlarımız ve kalem tutanlarımız tarafından oldu. Buna karşın diyeceğimiz o ki, yurdumuzda bugüne dek yeteri kadar yazı bulunmadı, biz millet olarak bırakılan yazı fakiri olduğumuzdan, böylesi yazıları olduğu gibi kabullendik. Geçmiş vatanda, biz milli yazı eserler ve hatıratlara zenginlik ve varlık olarak tepki göstere-bilmiş miydik? Dolayısıyla, biz nasıl bir yazı ve hatırat veya eser olma ayrımı yapmaksızın alkışlamaya hazırız. Milli bölgemiz ve yurdumuzun yazı, hatırat ve edebiyat alanı fakirlikten zenginliğe geçmedikçe, mükemmellik arasak ta eksikleri olan yazıları seçicilikle eleğe atamayız değil atmayız. Biz yazılar konusunda zenginliğe erdiğimizde elekleriz. Halkımızın

---

[12] XI. Yüzyıl'da yaşamıştır. Türk edebiyatının en eski eserlerinden Kutadgu Bilig'in müellifi, geniş bilgi için bkz.: DİA, **"Kutadgu Bilig", a.g.a.** C.26, 2002, s.478-480

[13] Soyca bir Uygur kabilesinden gelen Ali Şir Nevaî 9 Şubat 1441'de Herat'ta doğdu. 3 Ocak 1501'de Herat'ta vefat etti. Kudsiyye Camii yanında kendisinin yaptırdığı türbeye defnedildi. Geniş bilgi için bkz.: Günay Kut, **"Ali Şir Nevai", a.g.a.** C.2, TDV, 1989, s.449-453.

[14] İranlı âlim, şair ve filozof, 1039–1048 yılları arasında Horasan eyaletinin merkezi Nîşâbur'da doğdu. 1123–1132 yılları arasında 85 yaşlarında Nîşâbur'da öldüğü tahmin edilmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Yavuz Unat, **"Ömer Hayyam", a.g.a.** C.34, TDV, 2007, s.66-70.

[15] Sufi Allahyar, 1616-1713 arası yaşamış, büyük klasik şair, bkz.: **Tatar Poeziyasi Antologiyesi**., Kazan. 1992, s 176-177.

her evinde yüzlerce, binlerce yazının bulunmasını bekleyeceğiz. Onun için tüm ilim ve kalem sahiplerinin çalışmalarını tahkikte bulunmamalıyız diye alkış tutacağız.

Allah kavuşturur.

H. 22.8.1402/M. 3.6.1983 Mekketü'l-Mükerreme

MÜELLİF'İN ÖNSÖZÜ

[s.1] Bismillahirrahmanirrahim

Hamd ve sena ve sitayişler Allah Sübhanehu ve Teâlâ'ya aittir.[16] Ki O, dünyaya büyük enbiya-i kiramlar gönderdi ve onlara Hz. Muhammed Mustafa (a.s)'ı yüce kıldı ve O zata kitap mucizelerini indirdi. Ki O kitap[17] acayip kanun ve garaip nizam ve esrar ve gizemlerini içermiştir. Ve ol kitapta beyan etti ki; ilim, maarif ve ahkâm ve fesahatlerini ve Enbiya ve Resullerinin kıssalarını cem etmiştir. Ben-i beşer uykudan uzak olsun ve rahmet ben-i beşerin azizi olan Muhammed Mustafa (s.a.v)'e olsun ki, onun âl ve ashaplarına ve tabilerine. Onlar karanlığın kılavuz ve kandilleridir.

Hamdüsena ve Salât-u Selam Mustafa (a.s)'dan sonra, yazıcıların en kıymetsizi ve ilim-maarif pazarı tacirlerinin en fakiri olan Muhammed Hacıoğlu Hamidullah der ki: işbu kitabı yazmak için ilim kabiliyetim yeterli değildir. Ama kanlı inkılâp dönemlerinin içinde, soğuklara katlanıp, dağ deliklerinde kaleme aldığım hatıratlarım ve yine sonraki 20 seneyi aşkın bir zamanda toplamış olduğum kayıt ve kaynaklarımın boşa gitmesine vicdanım elvermediğinden, ne de olsa vatan hizmetinin bir neferi olduğumdan, elimden geldiğince naçizane bu kitabı yazmaya başladım. Arzum istiklal yolunda kaybettiklerimizden bize yadigâr kalanları hatırlamak, anmaktı.

Tarih her insan için ilim irfandır.

Tarihçe okumak ve öğrenmek her insan için önemlidir. Zira tarihini bilmemek babasız insana benzer. Babası olmayan insanın yurdu olmaz. Demek her insanın kıymeti, ancak babası bilinmek suretiyle nam ve nişanesinin olması mutlaka olması gereken bir şeyidir.

[s.2] Binaenaleyh tarih, her insan için ilim irfandır.

Aziz vatandaşlarım, geçmişimize baktığımızda, atalarımız türlü fedakârlıklar neticesinde dünyada büyük devletler tesis edip, şehnişin makamlarına nail olmuştur.

---

[16] Bütün şükran ve övgüler Allah Sübhanehu ve Teâlâ'ya aittir. Bkz.: **Türkçe Sözlük**, TDK. Ankara 2009, s.839, 1729, 1777.

[17] Kurân-i Kerim.

Bununla beraber yeni-yeni sanatlar icat edip, türlü eserler ortaya koymakla dünya memleketlerine örnek olmuştur. Böylece dünyada takdire şayan şöhret ve geçmiş sahibi olmuşlar. Bugün atalarımızın sanat eserleri Avrupa müzelerinde başköşede yer almaktadır.

GİRİŞ

1. Kumul İnkılâbının Sebep ve Amilleri

Yang Zeng-xin[1] ve Jin Shu-ren'lerin[2] Umumi Valiliği[3] toplam 18 yıl[4] devam **[s.3]** emiştir. Bu devirde yalnız Kumul[5] halkına yapılan zorluk ve tecavüzlerden bir kaçı aşağıdaki gibidir:

---

[1] Yang Zeng-xin (1864-1928): Çin'in Yunan Eyaleti Mengzi ilçesinde doğdu. 1888'de memurluk sınavını kazandı, ertesi sene resmi unvan aldı ve Kansu eyaleti Fanshu'ya atandı. 1908'de Aksu'ya vali atandı, bkz.: Liu Zhi-Xiao: **Uygurlar Tarihi,** C.II, Urumçi, XJH Yay. 2003, s.774. 1911'de Sincan Müfettişi ve Urumçi Valiliği'ne getirildi. 1 Ocak 1912'de Cumhuriyet ilan edildi. Mart 1912'de Yuan Da-hua'nın yerine geçerek Doğu Türkistan Genel Valisi oldu. Pekin hükümeti 18 Nisan 1912'de Yang Zeng-xin'i resmen Sincan'a Umumi Vali atadı. Yang, 7 Temmuz 1928'de FanYao-nan'ın suikastıyla ölene kadar bu görevi sürdürdü, bkz.: Liu Zhi-Xiao: **a.g.e,** C.II, s. 810. Haziran 1928'de Yang, Nanking hükümetine biat etti ve bu hükümet tarafından Temmuz'da resmi Sincan Eyaleti Reisi olarak atandı, bkz.: Li Sheng: **Zhongguo Xinjiang Lishi yu Xianzhuang,** Urumçi, XJH Yay. 2003, s.145-153; Andrew D.W. Forbes, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)**, çev. Enver Can, Münih 1990, s.472. Bu bilgiden hareketle Umumi Valilik ünvanının 1 Temmuz 1928'e kadar kullanıldığını söylemek mümkündür.

[2] Jin Shu-ren: Doğum tarihi hakkında farklı bilgiler (1879, 1880 gibi) olmakla beraber 1883'lerde Dao-he'de doğduğu daha doğru bir bilgi olarak durmaktadır. Kansu Vilâyet Akademisi'ni bitirdikten sonra bir süre bu okulda müdürlük yaptı. Daha sonraki dönemlerde imparatorluğun kamu hizmetlerinde görev aldığı sırada Yang Zeng-xin'in dikkatini çekti. 1908'de Yang ile Doğu Türkistan'a gelen Jin, ilk olarak hâkimlik görevinde bulundu, bkz.: H. L. Boorman, R.C. Howard, **Biographical Dictionary of Republican China**, C.I, , New York, Columbia UP, 1967, s.381. Qing Hanedanlığı ve Yang'ın diktatörlüğü döneminde Jin'in rütbesi mütemadiyen yükseldi, bkz.: Cable-French, **The Gobi Desert**, s.219; L. E. Nyman, **Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interest in Xinjiang, 1918-1934**, Esselte Studium, Malmö 1977, s. 80. Neticede Jin, 1927'de Yang'ın Dışişleri Bakanı oldu. Yang'a suikast düzenlendiği tarihte ise Jin aynı vazifede bulunmaktaydı, bkz. Boorman-Howard, **a.g.e.** C.I, s.381. Yang döneminde Hükümetin Genel Sekreterlik görevinde bulunan Jin, 1928'de Yang'ın yerine Doğu Türkistan Genel Valisi oldu. Esrarkeş olduğu söylenen Jin, rüşvetçi ve kabiliyetsiz birisi idi. Selefi Yang gibi o da Doğu Türkistan'ın zenginliğini kendi şahsî çıkarları için sömürdü. 1930'da Kumul Beyliği'ni yıkarak bu bölgeyi ilhak etti. Kansulu Çinlilerin Uygur topraklarına yerleşmesine müsaade etmesi, 1931'de Kumul isyanının patlak vermesine yol açtı. Moğolların lideri Tsetsen Puntsag Gegeen, onun emriyle katledildi. Ma Zhong-ying'in saldırısı sırasında, 12 Nisan 1933'te darbeyle hükümetten indirildi. Jin, Çin'e kaçtıktan sonra, Moskova ile meşru olmayan bir anlaşma imzalamakla suçlanarak, 3,5 sene hapse mahkûm edildi. Ama altı ay sonra, muhtemelen rüşvet vererek, serbest bırakılınca memleketi Kansu'ya döndü, bkz. Forbes: **a.g.e.** s. 443. 12 Eylül 1941'de Kansu'da öldü. Daha fazla bilgi için bkz.: http://baike.baidu.com/view/1034211.htm/09.06.2014.

[3] Umum Vali, (ya da Seyyare Silavçi) 19 Kasım 1884'te Qing İmparatorluğu Doğu Türkistan'ı resmi olarak "Sincan Eyaleti" olarak ilan edip haritasına ekledi. O tarihten 1949'a kadar tam 65 yıl içerisinde Sincan Eyaletine Umumi Vali ve Reisler Merkezi Çin idaresi tarafından atanmıştır. Sırasıyla 1884'te Liu Jing-tang, 1889'da Wei Guang-tao, 1891'de Shan-xi'nin Umumi Valisi Tao Mu, 1895'de Ru Yin-ji, 1902'de Fan Shao-su, 1905'te An-hui'un Umumi Valisi Lan Kui, 1910'da Shandong'un Umumi Valisi Yuan Da-hua'lar Sincan Eyaleti'ne Umumi Vali olarak atandı. 1912'de Cumhuriyet ilan edildi. Pekin Hükümeti Umumi Valilikten istifa eden Yuan Da-hua'nın yerine Yang Zeng-xin'i atadı. 7 Temmuz 1928'de düzenlenen bir suikast neticesi Yang hayatını kaybedince İçişleri Naziri Jin Shu-ren yönetimi ele geçirdi ve 17 Kasım 1928'de Reis olarak atandı. 12 Nisan 1933'te darbeyle makamından olan Jin'ın yerine Li Rong, Eyalet Reisi atandı. Fakat tüm yetki Sheng Shi-cai'ın elindeydi. 1938'de Sheng resmi Reis oldu. 1944'de Sheng vazifeden alınıp Çin'e

Hicri 1332,[6] Kumul Koraydağlı Timur Halife[7] isyanı:

İsyancıların sayısı kısa zamanda 8.000'e ulaşmış, bu isyanı bastırmaya aciz kalan Şah Maksut[8] Wang[9], Umumi Vali Yang Zeng-xin'den askeri yardım talep etmiştir. Yang, bu isyanın akıbetinin kötü olmasından endişe etmiş, meseleyi İslamiyet'i kullanmak yoluyla halletmek için hileye başvurmuştur. Bu gaye ile kendi

---

gidince, geçici olarak Zhu Shao-liang Reislik görevini uhdesine aldı. Daha sonra Nanking Hükümeti Wu Zhong-xin'i Sincan'a Reis atadı. 1946'da Gulca Doğu Türkistan Hükümeti ile 11 maddeli barış anlaşması imzalandıktan sonra Eyalet Reisi Zhang Zhi-zhong atandı. 1947'de ilk defa Yerli Türklerden Mesut Sabri, Eyalet Reisi olarak atandı. 1949'da Mesut Bey istifa edip yerine Burhan Şehidi Reis oldu. Dönemin olaylarıyla alakalı olarak geniş bilgi için bkz.: Shérip Hushtar, **Sincan yéqinqi zaman tarihidiki meşhur şexsler,** Urumçi, XJH Yay., 2000, s.1-3.

[4] Gerçekte Yang (1912-1928) ve Jin (1928-1933) dönemleri toplam 21 sene sürmüştür, bkz.: Liu Zhi-Xiao, **a.g.e.** C.II, s. 845; Hushtar, **a.g.e.** 2000, s.2.

[5] Kumul, Doğu Türkistan'ın doğusu, Tanrı dağlarının güney eteklerinde yer alan bir şehirdir. Bugün Kumul iline bağlı Kumul şehri ve Aratürk, Barköl gibi iki ilçesi bulunmaktadır, bkz.: Niyaz, Kerimi – Zübeyde, Sattar, **Diyarimizdiki Bir Qisim Yer Namliri Heqqide,** Pekin, MN Yay., 2006, s.170.

[6] Eserin orijinalinde "Hicri 1332'de" olarak yazılmıştır. 1332 Hicri senesi takriben 30 Kasım 1913-19 Kasım 1914'e tekabül etmektedir. Fakat isyanın tarihi hakkında Polat Kadiri, (**Ölke Tarihi**, C.II, Urumçi, Altay Yay. 1948. s.44)'de "1911" olarak kaydetmektedir. Diğer kaynaklar ise isyanın 1912'nin Mart ayında patlak verdiğin zikredilmektedir, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** 2000: 149, 158; Seypidin Eizizi, **Ömür Dastanı,** C.I, Pekin, MN Yay. 1988, s.100–101.

[7] Hushtar (**a.g.e.** 2000, s.147-150)'a göre Timur Halife: Uygurlar arasında "Tömür Helipe" adıyla bilinen bu kişi Uygurların meşhur milli kahramanlarındandır. 1891 yılında Turfan'da doğdu. Bir Kariz kazma ustası olan babası aşırı vergi ve haraçlar yüzünden uğradığı geçim sıkıntısıyla ailenin dört ferdini alıp, 1893 yazında Kumul Wang'ına bağlı Kumul'un Koray köyüne taşındı. Burası da vergi ve haraç yönünden ağırdı. Babası bu sebep yüzünden 1905'te henüz 14 yaşındaki Timur'u da yanına alarak Urumçi'ye gelir, yazları Akkuvuk (Ak kapı) dışında kerpiç dökerek, kışları ise kömür kuyularında kömür kazarak para kazanır. Daha sonra Kumul'a geri dönüp şehir içine yerleşir. Timur burada bir marangoza çıraklık yaparak kısa süre içinde marangozluğu iyice öğrenir. Marangozhane çarşıda olduğundan gelen geçenin derdini, Wang ve yönetime karşı şikâyetlerini, aradaki zıddiyetin ne denli olduğunu anlar. Timur Halife 1910'da ikinci kez Urumçi'ye gelir. Bu vakit Timur anne-babasını kaybetmişti. Urumçi'ye geldikten sonra iç Çin'in vaziyeti, çıkan isyanlar ve isyancılar hakkında birçok bilgiye sahip olan Timur Halife, Kumul'a dönüp fırsat kollamaya karar verir. İli'de isyan çıkıp, Ocak 1912'de Urumçi'ye yönlendiği haberini alan Yuan Da-hua isyancıları durdurmak için Kumul Wangı'na 500 asker göndermesini emreder. Kumul Wangı da kendisine tehlike gördüğü kişileri mecburi askerliğe alır. Timur gönüllü olarak askerliğe yazılır. Yeni toplanan askerler 500 kişi yola çıkar. Yol boyunca Timur Halife milleti isyana kışkırtır ve komutanı baltayla öldürür. 500 asker Timur'u kendilerine lider bellerler. Böylece isyan başlatılmıştır. Liu Zhi-Xiao (**a.g.e,** C.II, s. 817)'a göre defalarca çatışmalar ve nihayetinde sulhlar neticesinde isyan durmuş ve Timur Halife, Urumçi'ye çıkmıştır. 6 Eylül 1913'de Ma Fu-xing tarafından vurularak öldürülmüştür.

[8] Şah Maksut Wang: 1857'de Kumul'da doğdu. 1882 yılında Çin İmparatoru tarafından 9. Kumul Wang'ı olarak atandı. Haziran 1930'da Kumul'da öldü. Teferruatlı bilgi için bkz.: Su Bei-hai, Hua Jian-hua, **A History of Hami and Turpan Uygur Princes,** Urumçi, XJU Yay., 1993, s.17-19.

[9] Wang: Han, Kral. (**a.g.s.** C.VI, s.19.) Han veya Vali anlamlarına gelmektedir, bkz., **Xinhua Zidian**, s.245; Doğu Türkistan'da Qing İmparatoruna bağlı birer yerel kral niteliği taşıyan Wanglar, aslında "Bey"lerdir. Kumul Beyleri 1696-1930'lu yıllar arası Kumul'u yönetmiştir. Bunun haricinde Doğu Türkistan'da Turfan Beyliği (1758-1933), Kuçar Beyliği (1750-1950), Karakaş Beyleri, Bay Beyleri, Altay Beyleri gibi yer yerde mahalli hanedanlar olmuştur. Geniş bilgi için bkz.: Shérip Niyaz Hushtar, **Şincang Yéqinqi Zaman Tarixida Ökten Şexisler,** Urumçi, XJH Yay., 2003, s.1-58.

hemşerisi olan Çin Müslümanlarından Ma Yu-nen'a[10] Timur Halife meselesini halletme emri vermiştir. Şu şartla ki, Ma Yu-nen'e Kaşgar'ın[11] Başkomutanlık[12] makamı verilecektir. Velhasıl General Li Shou-fu, Kumul'a varır varmaz hemen Ahund[13] ve İşanları[14] büyük hediyelerle ziyaret etmiş, akabinde medresedeki talebelere nakit para ve türlü hediyeler vermiştir. Aynı zamanda teşviklerde de bulunarak şöyle demiştir: *"Dağdaki isyanı hükümet asker gücüyle tez vakitte bertaraf edecektir. Bu zamanda çok sayıda askerin müdahaleye katılacağı kesindir. O zaman ayrım gözetilmeksizin insanlar zayi olmakla beraber, memleket tamamen virane olacaktır. Aynı zamanda Müslümanlarımızın harap ve ayakaltı olması kaçınılmaz bir durumdur. Hepimiz Müslümanız, bunları göz önüne alarak bizzat kendim geldim. Bu meseleyi hududun önde gelenleri başta olmak üzere sulh yolu ile güzellikle halledersek hepimiz için de çok iyi olacaktır"* türünden propagandalarla halkı kandırır. Akabinde Âlem Ahun[15] ve Hasan Bala Hacı başta olmak üzere Kumul'un önde gelenlerinden müteşekkil beş kişi yüklü miktarda para ve hediyelerle Timur Halife'ye gönderilir. Bu vekillerin yaptıkları üçüncü görüşmede "*Timur Halife ve diğerlerinin hayatına General Ma Yu-nen'in kefil olmasına söz vermesi şartıyla*" meselenin halledilmesine karar verilir. Ama bu şart için Ma Yu-nen ile **[s.4]** Timur Halife'nin bir araya gelmesinde ısrar edilir. Bu bahane ile Timur Halife'yi Ma Fu-xing'in yanına getirtirler. Sonuçta, General Ma Yu-nen, Timur Halife ve

[10] Eserin orijinalinde ve müellifin "Mazlum İnsanların Hikâyesi (Ziya Dağıtım ve Neşriyat, İstanbul 1979)" adlı diğer eserinde de Ma Yu-Nen olarak yanlış yazıldığı kanaatindeyiz. Çünkü Liu Zi-xiao (**a.g.e,** C.II. s. 814)'un gerçeğe yakın verdiği; *"1912'nin Aralık ayında Yang Zeng-xin Binbaşı Li Shou-fu'yu Timur Halife ile sohbet için Kumul'a gönderdi. Yang'ın Li Shou-fu'yu kullanması Li'nin Müslüman olduğu içindir"* bilgisi bu kanaatimizi doğrular niteliktedir.

[11] Kaşgar, Târım ovasının batısı, Kaşgar nehri vadisinin yukarısında bulunan, Doğu Türkistan'ın en eski şehirlerinden biridir. Tarihte Ulu Karahanlı Devleti'nin başkenti olmakla kalmayıp aynı zamanda Büyük Türkistan'ın siyasi, dini, kültür ve medeniyet merkezlerinden biriydi. Teferruatlı bilgi için bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.248-249; Adil Muhammed Turan, **Kadimi Kaşğerning Tarih – Coğrapiyisi** C.I, Kaşgar, Kaşgar Uygur Neşriyatı . 2001, s.1

[12] Başkomtan: önce Titey, daha sonraları Dotey adıyla bilinmektedir. Dotey, Çince bir kelime olup, geçmişte kullanılan Vali'ye eşit idari makamdır. Mayıs 1914'te Yuan Shi-kai, eyalet, vilayet, ilçe gibi yerel idari birimler sistemini yürürlüğe koydu. Böylece bir eyaleti birkaç Vilayet'e ayırılmış ve Vilayetlerin başındaki müfettişlere Dotey adı verilmiştir. Doteyler kendi idaresi altındaki ilçelerin mülki işlerinden sorumlu ve eyalet reisine doğrudan bağlıdır. Daha sonra bu mevki iptal edilmiştir, bkz.: **a.g.s.** C.III, s.93.

[13] **Ahund**: *is. Farsça. Din.* 1. "Ahun" İslami dini bilgilere sahip, okumuş, dini aydın, molla demektir. 2. Erkeklerin adının sonuna eklenerek saygı anlamını taşır. Örnek: Osman Ahund, Tohti Ahund, bkz.: **a.g.s.** C.I, s.39.

[14] **Işan**: *is. Farsça.* 1. İslam dini Sufi tarikatında bir dini ulema, bkz.: **a.g.s.** C.VI, s.274.

[15] **Âlem Ahund**: *is. Arapça. Din.* Âlemlik vazifesini üstlenen kişi., Âlem: şeriat yoluyla çıkarılan fetvayı onaylayıcı ya da reddedici kişi, baş müftü, dini ulema, bkz.: **a.g.s.** C.I, s.293.

arkadaşlarının hayatına kefil olduğuna dair ortaya Kelam-i Şerif koyarak "Vallahi billâhi" diye yemin eder. Ma Yu-nen yemin ettikten sonra Timur Halife'yi General Yang'a nasıl götüreceğinin

planını yapar ve der ki: "*Sizin yaptığınız Wang'a karşı ama hükümete değildir. Bu konuda ben Ma Yu-nen yemin ederim ki, General hazretleri ise Şah Maksut Wang'a kızgın. Zira Wang'ın General'e itaat etmediği herkesçe bilinmektedir. Ama General size kızgın değil. Hadisenin hakikatine vakıf olduğu için ben bizzat kendim geldim. Yalandan yemin etmek Allah katında çok büyük günahtır. Hepimiz Müslümanız, sizin şefaatçinizim*" gibi yalanlarla Timur Halife'yi kandırır. "*Siz becerikli birisiniz, benimle Urumçi'ye kadar gelin, General hazretleri size büyük mertebe iltifat edecektir*" gibi yalanlarla Ma Fu-xing, Kaşgar'ın Başkomutanlık mertebesine nail oldu ve oğlu da şehrin Şitey'liğe terfi etti. Timur Halife ise Urumçi'de ihtişamlı bir şekilde ağırlandı, hükümet misafiri oldu. O'nun hükümetten gördüğü bu geçici hürmet ve ziyafetleri seyreden halk, istikbalde ne olacağını kestirememişti.

Aynı zamanda o günlerde Turfan'ın Karahoca nahiyesinde Muhittin İşan[16] adında bir lider etrafında binlerce kişi toplanmıştır. Bu kişi "ha, hu" nidalarıyla büyük bir kitleye kendini kabul ettirmişti. Muhittin İşan, Timur Halife adına Turfan valisi aracılığıyla Urumçi'ye çağırtılır. O zamanlar Timur Halife'nin Urumçi'de mazhar olduğu iltifatlar yakından uzağa herkesin dilindeydi. Kısacası Muhittin İşan vakit kaybetmeden Urumçi'ye gider. Neticede Timur Halife 43, Muhittin İşan ise yedi gün Yang'ın kıymetli misafirleri olurlar. Fakat sonra kayıplara **[s.5]** karışırlar. Muhtemelen General Ma Yu-nen'in hilesi ile Yang'ın elinde şehit olmuşlardır. Ma Yu-nen ise Titay (Başkomutanlık) mertebesi ile Kaşgar'a gitmiştir. Ama Ma Titay sonradan Yang'a itaat etmemiş, gaddarca ve şakice zulüm ve tecavüzde aşırıya

[16] Nam-ı diğer Muhiddin Helpet, 19. yüzyıl ortalarında bugünkü Turfan ilinin Karahoca kasabası Mucang (Marangoz) mahallesinde doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybettikten sonra dedesinin yanında ilk dini eğitimine başlamıştır. Akabinde Aksu'da dini eğitimine devam eden Muhiddin, burada "Helipet" unvanını kazanmıştır. Daha sonra Gulca'ya gidip evlenmiştir. Gulca'da iken mevcut yönetime karşı teşvikler yapan Muhiddin Helipet, iki defa hapse atıldıktan sonra Turfan'a sürgüne gönderilmiştir. Turfan'a geldikten sonra da etrafına birçok kişiyi toplayan Muhiddin Helipet, Kumul'da çıkan Timur Halife isyanından ilham alarak Turfan'da da isyan hazırlıkları yapmıştır. Timur Halife'ye elçi gönderen Muhiddin Helipet'in elçileri Kumul'dan 80 tüfek ve 1.000 mermi ile dönmüştür. 1912 yılı Sonbaharında Turfan'da da isyan patlamış, hatta Piçan ve Toksun kazalarına da sıçramıştır. Bu isyan "Muhittin Helipet İsyanı" olarak da bilinir. Timur Halife'ye uygulanan hileler Muhittin İşan'a karşı da kullanılmış ve yakalanarak Urumçi'ye getirilmiştir. 7 Eylül 1913'te Timur Halife ile beraber katledilmiştir. Mart 1914'te ise cesedi Karahoca'ya getirilerek defnedilmiştir, bkz.: Zhang Da-jun, **Xinjiang Fengbao 70 nian**, C.I, Taipei. Lanxi Yay. 1980, s.199.

kaçmıştır. Nihayetinde halkın şikâyeti Urumçi'ye, Yang'a ulaşır. Bunun üzerine 1924'te, Yang'ın emriyle Tungan Ma Shao-wu (Ma Dotey)[17] Tunganlar arasında gizlice asker toplar. Erzak, para ve mühimmatını hazırlayıp Artış'ı geçerek sabah vakti Kaşgar'a girer. Kısa sürede Ma Titay ile oğluna baskın yaparak yakalar ve acımasızca öldürür. Halka karşı yaptığı zulumlerle topladığı servetine de Ma Shao-wu ve askerleri tarafından el konulur. Velhasıl Ma Fu-xing, Müslümanlığı kullanıp ihanete başvurarak din kardeşi Timur Halife'yi büyük yeminlerle Yang'a teslim etmenin mükâfatını kendi soydaşı Tungan Ma Shao-wu tarafından öldürülmek suretiyle alır.[18]

İzahat: Çin Müslümanları yani Tunganlar iki fırkadır. Bir fırkası Ehl-i Sünnet, diğeri ise Şiî'dir. Sünni Tunganlar, Hac ibadetini Beytullah-ı Şerif'de yaparlar. Şiileri ise kendi pirlerinin huzurunda biat usulüyle eda ederler. Ma Titay (Ma Fu-xing), Sünnilerden, Ma Dotey (Ma Shao-wu) ise Şiilerdendir. Kısacası General Yang Zeng-xin bu muhalefeti kullanarak Tungan'ı Tungan eli ile öldürtmüştür.

2. General Yang'a Karşı İsyanlar

Yang Zeng-xin, Minguo'nun[19] 3. yılı, yani 1914'te, Türkistan'ın Umumi Valilik koltuğuna oturup, nihayet Minguo 7 Temmuz 17,[20] saat 07.07'de Pan Du-ying[21] adlı Çinli tarafından bir okulda düzenlenen ziyafette tabanca ile vuruldu.[22]

---

[17] Ma Shao-wu, Müslüman Çinli-Tungandır. Kaşgar Başkomutanı Ma Fu-xing son zamanlarında Umum Vali Yang'ın emirlerine karşı gelmeye, başına buyruk davranmaya ve Kaşgar halkına aşırı zulümler etmeye başlar. Mayıs 1924'te halkın şikâyetlerini arttırması üzerine Yang'ın da nefretini kazanan Ma Fu-xing'in yerine Ma Shao-wu, Kaşgar Başkomutanı olarak atanır. Ma Shao-wu'nun eliyle Ma Fu-xing ve oğlu hunharca öldürülür. Ekim 1937'de Sheng Shi-cai tarafından "asi" ilan edilerek hapse atılan Ma Shao-wu, 1942'de hapiste ölmüştür, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** 2000: 307-312.

[18] Su Bei-hai, Hua Jian-hua (**a.g.e.** s.127)'a göre müellif burada iki kişiyi karıştırmıştır. Gerçekte, Yang tarafından gönderilen şahıs Uygurcayı çok iyi konuşan, Müslüman Çinli-Tungan komutan Li Shou-fu'dur. Timur Halife, Urumçi'ye getirildikten sonra Yang'ın emri ile Ma Fu-xing adlı bir Tungan, Timur Halife'yi gizlice gözetim altına almış ve 6 Eylül 1913 akşamı vurularak öldürülmüştür, bkz.: Liu Zi-xiao, **a.g.e,** C.II. 817. 1914'te Ma Fu-xing Kaşgar Titay'ı (başkomutanı), oğlu Ma Xu-wu ise yardımcı komutan olarak atanmıştır, bkz.: **Şincang Tarih Materyalliri (4)**, Urumçi, XJH Yay, 1998, s.27-28.

[19] **Minguo**: 1 Ocak 1912'den başlayan, bugün Tayvan'da kullanılan bir takvim çeşididir. Minguo yıl+1911=Miladi yıl, geniş bilgi için bkz.:http://en.wikipedia.org/wiki/Minguo_calendar/08.06.2014

[20] 7 Temmuz 1928

[21] Yang'ı vuran şahsın adı aslında Fan Yao-nan'dır. Fan Yao-nan, 1879'da Hubei eyaletinde zengin ailesinde doğdu. 1897'de Kaza hâkimliği sınavını kazandı. 1904-1908 arası Japonya Waseda Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okudu. 1908'de Çin'e döndü. 1910'da Sincan Hukuk Mektebinde öğretim görevlisi, 1911'de Sincan Adalet Mahkemesi Başkanı oldu. Aynı yıl Adalet Mahkemesi dağıtılınca Fan Çin'e döndü ve 10 Ekim Xinhai devrimine katıldı. İlk önce Kuzey Militarist hükümeti kurul üyesi, daha sonra Kuzey Militarst Hükümeti Cumhurbaşkanının danışmanlığını yaptı,

Onun yerini başkâtibi Jin Shu-ren işgal etti. General Jin ise topu-topu dört sene Umum Valilik yapmış olup, muhaliflerin sıkıştırması ile Rusya üzerinden Çin'e **[s.6]** kaçmıştır.

Yang'ın 14 senelik[23] Umumi Valilik döneminde onun zulüm ve tecavüzlerine karşı defalarca ayaklanmalar olmuştur. Bir kaç tanesi aşağıda icmal olarak yazılmıştır.

1. H. 1330*/(M.1912)* Kumul Koraydağlı Timur Halife isyanı.

2. Turfan Karahocalı Muhiddin İşan isyanı. Bu da aynı tarihlerde olmuştur *(M.1912).*

3. H. 1334*/(M.1915),* Turfan Yang-hi[24] karizinde[25] çıkan Amir Bey-Kazım Bey isyanı. [26]

---

bkz.: Luo Shao-wen, **Fan Yao-nan zhuanlue, Hubei Wenshi**, Hubei, 2007, s.1; 1917'de Kuzey Militars hükümeti tarafından tekrar Aksu Valisi olarak atandı ve Doğu Türkistan'a döndü. Daha sonra Garnizon komutanı, diplomasi komiseri ve Rusça Hukuk Mektebi müdürü gibi görevleri üslenmiştir, http://baike.baidu.com/view/1034225.htm/05.06.2012; 7 Temmuz 1928'de Yang Zeng-xin'e suikast yaptırdığı söylenir. Yang'ın öldürülmesinden birkaç saat sonra, kendisi ve suç ortakları Jin Shu-ren'in emriyle ortadan kaldırılmıştır, bkz. Forbes, **a.g.e.** s.444-445. Bu suikast hakkında geniş bilgi için bkz., **Sincangnıng Kıskıçe Tarihi (3),** Çev. Ablet Nurdun. Urumçi, XJH Yay. 1991 s.76-86.

[22] Olay yukarıda anlatılmıştır. 1928'de Kuzey Militarist hükümeti düşmüştü. Yang Zeng-xin, Sincan eyaleti hükümet üyeleri listesini hazırlayıp Nanking'e iletirken, listede Fan Yao-nan'ın adı yoktu. Aynı yıl 7 Temmuz'da Rusça Hukuk Mektebi ilk öğrencilerinin mezuniyet töreni düzenlendi. Başkomutan ve Eyalet Başkanı Yang ve diğer idari ve askeri görevliler ile Sovyet konsolosu törene davet edildi. İdari işler başkanı Jin Shu-ren özel bir sebeple töreni erken terk etti. Tören sona erip öğlene doğru okulun arka bahçesinde masalar kurulmuş, ziyafet verilmiştir. Mezeler çıktıktan hemen sonra garsonlar Yang Zeng-xin, Du Fa-rong ve birkaç kişiye ateşe etmiştir. Fan Yao-nan hemen 30 kadar kişiyi toplayıp Umumi Vali makamına gitmiş, kabine üyelerini toplantıya çağırmıştır. Aynı zamanda durumdan haberdar olan Jin Shu-ren bir plan kurmuştur. Du Fa-rong'un oğlu Du Yi-guo askerleriyle Umumi Vali makamını kuşatmış ve hücum etmiştir. Bir sürü insan ölmüş, Fan Yao-nan dâhil 21 kişi yakalanmıştır. Aynı günü Jin Shu-ren olağanüstü mahkeme teşkil edip Fan Yao-nan, He Guang-yu, Zhang Chun-xi, Lv Bao-ru ve Yang Qing-nan'ı idam cezasına çarpıtmıştır. Fan Yao-nan suikastın baş tasarımcısı olduğunu reddetmişse de Zhang Chun-xi ve Lv Bao-ru onun baş planlayıcı olduğu doğrultusunda ifade vermiştir. Aynı günü akşam, Fan Yao-nan at bağlanan kazığa bağlanmış, ilk önce sakal-bıyıkları yolunmuş, sonra gözü oyulmuştur. Sonra da atın arkasına bağlanıp sürüklenerek öldürülmüştür. En son ölüsü Umumi Valilik çiçek bahçesinin doğu duvarından dışarıya fırlatılmıştır. Diğerleri ise 13 Temmuz idam edilmiştir. Geniş bilgi için bkz.: Wang Yu-xiao, **Minguo cisha yi'an**, Pekin, ZHW Yay., 2010.

[23] Doğrusu "17 senelik" olacak. Bkz.: Liu Zhi-xiao, **a.g.e.** s.845; İleride de aynı şekilde 14 yazılmış olup, onları 17 olarak düelttik.

[24] **Yang-hi**: Bugünkü Turfan iline bağlı Piçan ilçesi Tuyuk kasabasına bağlı bir köy. Geniş bilgi için bkz.: Yakup Yusuf, **Kadimi Diyar: Piçan**, Piçan İlçe Belediyesi özel baskı, Piçan 1999, s.44-51.

[25] Kariz yeraltı suyunu yeryüzüne çıkartmakta alçak düzlükten nispeten yüksek olan tarafa doğru belirli aralıklarla kuyular kazılıp, sonra kuyuların dibi bir biriyle insanlar çömelerek ya da eğilerek geçebilecekleri şekilde geçitlerle bağlanır. Alçak kısımlardaki kuyuların derinliği 1 m iken yüksek kısımlar 25-30 metreye kadar inebilir. Kuyular genelde en az 5 m aralıkla kazılır. Bazı karizler 5 km'ye kadar uzanabilmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: Abdul Hemdul Niyaz, **Uluğ Keşpyat-Kariz**, XJU Yay., Urumçi 2009², s.9-25.

4. H. 1337*/(M.1918),* Turfan Yang-hili Timur Niyaz Bey önderliğindeki Çilanlar isyanı. [27]

5. H. 1339*/(M.1920),* Ahmet Bey isyanı ya da Tumaklar isyanı.[28] Bunun sebebi kısaca şöyledir:

Kara-koca[29]'nın Cisa'sı[30]Mumit Bey halka ziyadesiyle zulüm etmekteydi. Adaletsizliği, aşırı haksızlıkları yüzünden Ahmet Bey ve muhitin önde gelen bir kaç kişisi Mumit Cisa'ya münasip bir dille şu şekilde bir ricada bulunur:

"*Cisa Beyim, Çinlilerin lafıyla halkımıza ziyadesiyle zulüm yapılmaktadır. Lütfen, kendi halkımızın durumunu düşünesiniz, Çinli her zaman Çinlidir. Cisalık mertebesi ebedi değildir. En sonunda yine yurt halkıyla kalacaksınız*". Buna karşı Mumit Cisa şöyle der:

"*Sizlerin bu dedikleriyle hükümetin emirlerini ihmal edemem. Herkes kendi işini bilsin!*" gibi laflarla ileri gelen büyüklere sertçe çıkışır. Sonra Ahmet Bey:

"*Cisa Beyim, fazla ileri gitmeyin, yoksa yurt halkından mahrum kalacaksınız. Her hâlükârda Çinlilerinizden yurdun önde gelenleri daha büyüktür*" der-demez Mumit Cisa hemen:

"*Çinlilerin büyüklüğünü size göstereceğim, o zaman beni de iyice tanırsınız*" der ve Turfan Hâkimine giderek dört nefer askeri yanında getirir. Gelenler Ahmet Bey ve diğer ileri gelenleri götüreceklerini bildirir. Onlara cevaben Ahmet Bey:

"*Diğer arkadaşların gelmesine lüzum yok.* **[s.7]** *Çünkü Hâkim Bey'e ben gideceğim*" gibi nazik sözlerle gelenleri evinde misafir eder. Onlarla beraber Mumit Cisa'ya da teklif eder. Koyun kesip onları ağırlar. Ahmet Bey laf arasında:

"*Cisa Beyim galiba olmadık laflarla gidip bu kadar kişiye zahmet buyurmuşsunuz. Bir tek kişinin gelmesi kâfi idi*" deyince Mumit Cisa derhal:

"Çinlilerden biz yurt halkı daha büyüğüz, dememiş miydiniz? Şimdi korktunuz mu?" der. Ahmet Bey:

---

[26] Hushtar (**a.g.e.** 2003: 34-35) ve Yusuf (**a.g.e.** s.198-199)'a göre bu isyan 1909'da yaşanmıştır.
[27] Olay başka kaynaklarda 1926 olarak anlatılmaktadır. Karş. için bkz.: Yusuf, **a.g.e.** s.200-201.
[28] Diğer kaynaklarda isyan tarihi 29 Mart 1914 ve Ahmet Bey değil Emet Bey olarak kaydedilmiştir, bkz.: Zhang Da-jun, **a.g.e.** C.I, s.199-201.
[29] Kara-Ghoca, Turfan İline bağlı bir Kasaba. Tarihte İdikut Uygur Hanlığının Kışlık Paytahtı olmutur, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.133.
[30] **Cisa**: is. Çince. Eski dönemlerde bir bölge ya da bir köyün emniyetinden sorumlu memur, bkz.: **a.g.s.** C.II, s.596.

"Cisa Bey yanlış anlamış olmalı. Kimsenin falan filandan büyük dediği yok. Misafirler, Hâkim Bey ne derse her zaman eyvallah, elbette geleceğiz. İsterseniz siz dönün, yarın saat 12.00 gibi ben Hâkim beyin makamında olurum" der.

Gelen hükümet askerleri de:

"Yarın beraber gideriz, bugün Astane'de[31] *bir işimiz var, oraya gideceğiz. O işi bitirip yarın sabah geleceğiz"* diyince Ahmet Bey:

"*Sizler zahmet etmeyin. Yarın Cisa Beyle beraber size geliriz*" der. Bunu duyan Askerler Astana'ya gitmek için kalkarken:

"İyi fikir, yarın erkence bekleriz" derler. *"Cisa Bey de Ahmet ile gelsin"* iması ile gönül rahatlığı içinde Astane'ye yol alırlar. Onlar gittikten sonra Ahmet Bey:

"Cisa Bey, yarın erkence hazır olursunuz" diyerek ayrılır. Ahmet Beyler akşam yiyecek hazırlayıp yatsıdan sonra dört kişi Mumit Cisa'ya gider. Kalanları bir kenara saklanıp Ahmet Bey'in kardeşi Nemet'i Mumit Cisa'nın kapısına gönderirler. Nemet, Mumit Cisa'nın kapısına vurur, kapıya Mahmut Cisa'nın kendisi çıkar. Nemet:

"Hükümetten gelen askerler bizde konaklamak için Astane'den gelmişler. Cisa Bey hâlâ ayaktaysa çağır" dediler" der. Bunu duyan Cisa Bey: **[s.8]**

"Kızım, üst giysimi ver" der. Giysiyi örtünerek giderken kenarda duran Ahmet Bey ve arkadaşları arkadan gelip boğazından kapıp, ağzını kapatıp Kara-hoca dağının tepesine götürürler.

Ertesi gün askerler Astane'den döndüklerinde durumun farkına varır. Derhal Turfan'a dönerler. 40 km uzaktaki Turfan'dan ertesi günü 60-70 asker gelir. Dağa çıkmaya çalışan Çinli askerlerden biri vurulur. Böylece harp başlar. Ahmet Bey çok iyi nişancı olup, Müslümanlarla karışık askerler arasından Çinlileri seçerek vurur ve aşağıya doğru:

"Müslüman iseniz geride durun. Çinlileri öne çıkarın!" diye bağırır. Bu durum 11 gün devam eder. Bu süreçte sekiz Çinli bir Müslüman toplam dokuz asker

[31] Astane, Turfan'da bir kasabadır. Astane eski Uygurca'da "Başkent" anlamına gelmektedir. Astane'ye buranın tarihte İdikut Uygur Devletinin başkenti olması hasebiyle Astane denmiştir. 1950'lerde Komuna döneminde "Huoyenşen Komunası" adı verilmiştir. Hala da bazı kişiler "Huoyenşen" demektedir, bkz.: Kerimi- Sattar, **a.g.e.** s.142.

vurulur. Sonra Turfan ile Piçan ve Toksun ilçelerinden 150 nefer nişancı Müslüman toplayıp Ahmet Beylerle harp etmek için getirirler. Ahmet Bey yüksek sesle:

"Müslüman isen kâfire yardım etme" der. Sonunda hükümet, sulh yapmak üzere gelen büyüklerden Feyzullah Damolla başkanlığında dört kişiyi Ahmet Beylerin yanına gönderir. Feyzullah Damolla:

"Hükümet, Ahmetlerde suç yok, tüm suç Mahmut Cisa'da diye bildiri çıkarttı. Hükümet sizleri affetti. Tüm yurt halkı ve bizim hatırımız için Cisa Bey'i bize verin, olay burada kapansın. Eğer isterseniz eve dönün veya başka tarafa da gidebilirsiniz" diyince Ahmet Bey:

"Cisa Bey'e bir şey yapmadık" der ve kocaman bir kayaya bağlanmış Cisa Bey'i gösterir. Sonra: *"Beyimize iyi bakıyoruz"* dedikten soran Cisa Bey'e dönerek: *"Cisa Bey; Mumit Bey ve Hâkim Bey 'Tüm suç Cisa'da imiş' deyip sizi Cisalıktan azlettirip, beni Kara-koca ve Astane'ye Cisa ilan etmiş. Ahmetlerde suç yok deyip Ahundla beraber yurt büyüklerini çıkartmış. Böylece kavga bitmiştir. Başta Ahund ve* **[s.9]** *büyüklerimize teşekkür ederiz. Tüm yurt halkına selam olsun, sizler dönünüz. Cisa Bey'le konuşamadık, bir daha yurt halkına karışmayacağına, yurt büyüklerinin lafını dinleyeceğine ve hem de 'Yurt halkı Çinlilerden iyiymiş' gibi hususlarda kendisinden söz aldıktan sonra arkanızdan, bugün ya da yarın huzurunuza indireceğiz"* diyerek gelen heyeti geri gönderir. Heyet, Cisan'nın ailesine ve hükümet çalışanlarına bu müjdeyi iletir. "Vekiller ne gibi bir haberlerle dönmüşler?" diye merakla binlerce halk beklerken, Mumit Cisa'nın bıçakla boğazından kesilmiş, eli-ayağı bağlı cesedi dağdan aşağıya düşmüştür. O gece Ahmet Beyler ağaçlara giysi ve takkelerini giydirip, insan gibi süsleyip başka taraflara giderler. Askerler beş güne kadar ağaçtan adamlara ateş atıp durur. Sonra Ahmet beylerin Çalkan dağında[32] oldukları duyulur. Sonra hükümet daha fazla üstüne gitmeyince olay kapanmış olur. Daha sonra, "Ahmet beyler Kumul dağlarında imiş" gibi haberler duyulmuşsa da hükümet bunların peşine düşmez. Ahmet Beylerin Rus topraklarına ya da Moğolistan taraflara gittikleri söylenir.[33]

[32] Çalkantağ, Yoğantérek kazasının 20 km kuzeybatısında bulunmaktadır. Dağın en yüksek noktası deniz seviyesinden 2305 m yukarıda olup, taş dağdır. Çalkantağ-kan dökülmüş, savaş yapılmış dağ anlamına gelmektedir, bkz. Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.138.

[33] Timur Halife ve Muhittin İşanlar katledildikten sonra Timur Halifenin küçük kardeşi Şakir ve Ahmet Beyler 29 Mart 1914'te isyan başlatır. Mumit Cisa kaçtıktan sonra, 2 Nisan 1914'te, Yang

Kuçar'da[34] Muhammed Ali Hoca ile Hoten ve Gulca'da olan isyanların hepsi General Yang Zeng-xin hükümetinin aşırı ve haksız zulüm ve tecavüzlerine karşı özgürlük için ayaklanan istiklal davası için yapılmış isyanlardır. Yukarıda bahsi geçen isyanlar, Yang'ın 17 yıllık hâkimiyeti sırasında gerçekleşen isyanlardır. Eğer mezkûr vakaları detayları ile yazmaya kalksak her biri birer kitap olacaktır.

telgrafla Ahmetleri yakalama emri vermiştir. Fakat dönemin bir numaralı "eşkıya çetesi"nden yaklaşık bir sene hiçbir haber alınamamıştır. Nisan 1915'te yaşanan bir olayda Yao Lan, Emin, Seit, Abdul, Taci ve Seyt gibi birkaç kişi kaçmayı başarmıştır. Yang'ın sıkı tenbihi ile çok geçmeden Kumul'da Yao Lan, Emin ve Seit yakalanıp idam edildi. Fakat geri kalanlar Ahmet'le beraber Turfan ve Piçan dağlarında eşkıyalık yapmaya devam ettiler. Guçung dağlarında Abdul ve Abla vuruldu. Sadece Ahmet yakalanamadı. Yang tarafından görevlendirilen Ma Fu-ming dağa adam göndererek Ahmet beyin yanındaki Taci ve Seytleri satın alıp, affedileceği konusunda söz verdiler. 16 Aralık 1915'te Ahmet bey bu iki kişi tarafından vurulmuştur, bkz.: Zhang Da-jun, **a.g.e.** C.I, s.200-201, Fakat Hushtar (**a.g.e.** s.77-82)'a göre Emet'in arkadaşları satılmadı, Emet hastalanarak öldü, kendi vasiyetine göre arkadaşları Emet öldükten sonra kellesini hükümete teslim ettiğini kaydetmektedir.

[34] Kuçar ya da Kuça, Tanrı dağlarının güney etekleri, Târim ovasının kuzey kıyısında yer alan en köklü Türk şehirlerinden biridir. Bugün Aksu iline bağlıdır, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s. 281-282. Kuçar ile Turfan arası yaklaşık 750 km'dir.

I. BÖLÜM

JIN SHU-REN DÖNEMİ VE KUMUL İNKILABININ BAŞLANGICI

1. Jin Shu-ren'in Dört Yıllık Hükümranlığı

Jin Shu-ren, Minguo'nun 17. yılı 7 Temmuz (1928) tarihinde bir Pazar günü **[s.10]** Umum Valilik makamını işgal etmiştir. Hükümet programını tıpkı Yang Zeng-xin'in tuttuğu yolla devam ettireceğini ilan etmiştir. Ama Jin Shu-ren, Yang kadar becerikli değildi. Yang her ne kadar diktatör olsa da üstün becerileri ile halkın şeriatını da hesaba katarak ihtiyatla, halkı uyandırmadan hâkimiyetini devam ettirmiştir. Özellikle diyanet ve şeriat alanında seccadeden kalkmayan Ahundlara mertebe ve yetki vermiştir. Hâkim olan Çinliler şeriata ait davalara karışmayıp kadı-muftilere yönlendirirdi. General Jin Shu-ren ise halkın şeriat ve diyanet işlerine hiç önem vermedi. Kendi menfaatinden başkasını düşünmedi. Sadece cebini doldurmaya baktı. Dış vergileri ihdas etti. İç vergilere %30 zam yaptı. Böylece kan, aile, tuz ve çuka[1] vergisi gibi türlü vergiler ekledi. Kısacası, Jin Shu-ren'in dört yıllık iktidarı Yang Zeng-xin'in 17 yıllık hükümdarlığından daha ağır geçmiştir. Jin Shu-ren'in aykırı davranışlarını umumi Türkistan bakımından yazmak büyük beceri ister. Dolayısıyla, burada Jin Shu-ren'in sadece Kumul vilayetinde halka yaptığı aykırı tecavüzler anlatılacaktır. Bunlar;

1. Kumul Wangı'nı Urumçi'de göz hapsine aldı. Nezer Wang'ı[2] Kumul'daki nüfuz ve etkisinden uzaklaştırıp yetkisiz hale getirmek için Urumçi'ye getirip göz hapsine aldı ve onu serbest hareket edemez hale getirdi.

2. 3.500'den fazla askeri Kumul'a yerleştirip, tüm ihtiyaçlarını halka yükledi. Yani; koyun, yağ, odun, saman, tavuk, yumurta gibi şeyleri **[s.11]** halktan zorla aldı.

[1] Çuka, ot-saman türüne ait bir çeşit bitki olup, burada saman vergisinden bahsedilmektedir. Çuka hakkında geniş bilgi için bkz.: **a.g.s.** C.II, s.704

[2] Nezer, Şah Maksut'un oğludur. Nezer, Haziran 1930'da Şah Maksut ölünce Urumçi'ye çağrılarak hükümette yüksek danışmanlık vazifesiyle Urumçi'de tutulmuş, Kumul'a da hükümetten memur gönderilmiştir. Böylece Beylik resmi kaldırılmıştır, bkz.: Li Sheng: **a.g.e.** s.151.

Kumul'un nüfusu 55.000[3] olup, yarısı çiftçi, yarısı da hayvancılıkla geçinen dağ halkı olduğundan 3.500 askerin ihtiyacını karşılayacak durumda değillerdi.

3. General Jin Shu-ren, Kansu'daki hemşerilerinden 80 ailelik Çinli'yi göç ettirip Kumul'a getirdi. Halkın ekip biçmekte olduğu tarlalarının bir kısmını asker gücüyle alıp, muhacir Çinlilere verdi. Halkın feryadına kulak asmadı.

4. Öteden beri Kumul halkı üzerinde askerin ihtiyacını karşılamak, seysi[4] veya zorunlu çalışma gibi mecburiyetleri olmamıştı. Sadece Wang'a çalışır, topraklarını ekip biçerler ve mahsulleri toplayıp Wang'ın ambarına doldururlardı. Dağ halkı ise sadece Wang'ın koyun, inek veya atlarını gütmekle vazifeliydi. Bu vazifelerin halk tarafından yapılması Mançur imparatorları tarafından Wang'lara verilmiş birer hediye idi. Ama Türkistan Umumi Valisi bunlara müdahalede bulunmazdı. Wang'lar ise doğrudan Hanlar ile irtibat kururlardı. Ayrıca Wang'ların aile efradı başta olmak üzere Gong[5], Teyci[6]veya Beysilerin[7] aylık maaşları İmparator tarafından ödenirdi. Wanglar her üç yılda bir İmparatorun ziyaretine gitmek zorundaydı. Velhasıl, kâfir kâfirdir, Müslüman Müslüman'dır. Wang her ne kadar zalim olsa da halkın dinî ve örfî adetlerine karışmazdı ve diğer şeriata ait işlerde halka yardım ederdi. Mesela Kumul şehrindeki iki medrese Wang'lar tarafından yaptırılmıştır. Mezkûr medreselerde okuyan 200 kadar talebe, imam ve müezzinler vardı. Bu iki medresenin ihtiyaçları için 70-80.000 koyun vakfedilmiştir. **[s.12]** Bu medreselerin her birinde günlük ikişer koyun kesilip talebelerin sabah kahvaltıları hazırlanırdı. Bu gelenek yüzlerce yıldan beri devam etmektedir. Bazıları Wang'lardan şikâyetçi olsa da ekser halk onların din konusundaki tutumlarından memnun idi.

Kısacası, Jin Shu-ren'in seyse ve zorunlu çalıştırmaları başka vilayetlerde gelenek halini aldığı için "kazaya rıza, belaya sabır" gibi sözlerle halk zulüm altında

---

[3] **U.T.M (7),** Urumçi, XJJT Yay. 1990, s. 42'de Şah Maksut'un Wang'lık yetkisi altındaki ahali nüfusu 33,725 kişi olarak verilmektedir.

[4] **Seysi**: *is. Çince*, zorunlu çalışma, Bkz.: **a.g.s.**,C.III, s.509.

[5] **Gong**: Wang'ın ilk oğluna, ya da oğlu yoksa ilk küçük kardeşine verilen yardımcılık ünvanı. Buna Han karar verir ve yarlık gönderirdi, bkz.: **a.g.s.** C.IV, s.835.

[6] **Teyci**: *is. Çince*, Wanglık sistemde, Han tarafından belirlenen, Wang'dan sonraki unvan. Teyci Wang soyundan seçilir. Wang'ın iki teycisi olurdu, bkz.: **a.g.s.** C.II, s.210.

[7] **Beysi**: *is. Çince*, Han tarafından Gong'a yardımcı olarak tayin edilen kişi. O Wang varken de saray işlerine karışabiliyordu, bkz.: **a.g.s.** C.I, s.449.

yaşamaya mecbur idi. Fakat Kumul halkının atalarından beri görmedikleri seyse ve zorunlu çalıştırmalar halka çok ağır gelmiştir.

5. Dağ etrafında bulunan değirmenler kış mevsiminde buz tutardı. Dolayısıyla dağ halkı yurt içinde[8] bulunan değirmenlerde kışlık unlarını toplu şekilde çektirip almaya mecburdu. Bu cümleden Lom dağının[9] Bey'i Salih[10] Dorga[11] ve akrabaları kışlık ihtiyacı için çektirdikleri 30 deve yükü unla dönerlerken, Tuğgeneral Liu Xi-seng'in askerlerine rastlarlar ve tutuklanırlar. Sorguda devecilere ısrarla:

"Siz bu unları Moğolistan'daki komünistlere götürecekmişsiniz" derler. Deveciler:

"Bu unları dağda yemek için çektirdik. Bunlar dağdaki bir sürü halkın unudur. Moğolistan'ı bilmiyoruz, dağ halkı her zaman unlarını yurt içinde çektirmeye mecburdur. İnanmıyorsanız halka sorun. O zaman inanacaksınız" demelerine rağmen askerler hiç kulak asmazlar. Dört asker, Salih Dorga'yı getirip hapse atarlar. Bu konuda Ahund ve diğer ileri gelenler, dağ halkının her zaman yurt içinde un çektirdiklerini ve Moğolistan'a da hiç kimsenin un götürmeyeceğine şahitlik ve garanti vermek için General Liu'ya **[s.13]** defalarca giderler. Nihayet, 300 ser[12] para, iki ton odun ve saman cezası karşılığında Salih Dorga'yı zar zor kurtarırlar. Salih Dorga hapisten çıktıktan sonra:

"Bu zalim kâfirlerden intikam almazsam bu âlemde ne adım ne de yurdum kalsın!" şeklinde yemin eder.

---

[8] Müellif burada "yurt içinden" tabiriyle Kumul şehri veya yakınlarındaki köyleri kastetmektedir. Doğu Türkistan'da daha önce mesken edinilmiş yerleşimlerden daha sonra başka yerlere gelip yerleşen halk, asıl yurt anlamında yurt içi kelimesiyle eski meskenlerini ifade etderler.

[9] Hakikatte Şopul dağıdır. Hoca Niyaz Hacı isyanında bir Şopullu bir de Nomlu olmak üzere iki Salih Dorga vardır. İlk isyan Şopul'da başlamıştır, bkz.: Li Sheng: **a.g.e.** s.151.

[10] Şopullu Salih Dorga: Babasının adı Bosuk Dorga'dır. Kumul Beyliğine tabi Şopul mıntıkasının Wang'a ait büyük ve küçükbaş hayvanlarından sorumlu bey idi. Babası vefat ettikten sonra Wang 1887 doğumlu oğlu Salih'i 1926'da 38 yaşındayken Şopul'a Dorga olarak atamıştır. 1931 Kumul isyanının öncülerindendir. İnkılâp önderi Hoca Niyaz Hacı'nın en yakın yardımcılarından olmuştur. Hoca Niyaz Hacı, Sheng Shi-cai ile anlaştıktan sonra Sincan'a muavin reis olunca Salih Dorga Aksu'ya vali atanmıştır. Sheng, 1937'de tutuklamalara başlayınca isyan öncülerinden diyerek Urumçi'ye getirip, hapse atmıştır. 1938'in sonunda 2 numaralı Urumçi hapishanesinde iple boğularak öldürülmüştür, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** 2000: 83.

[11] Dorga ya da Daruga, Moğulca "idareci" anlamına gelir. Kumul'daki bir Dorga, Güney Türkistan'da bir Binbeyi'ne eşittir, bkz.: Abdurrahim Ötkür, **İz**, Urumçi, XJH Yay., 1986² s.12.

[12] **Ser**: Miktar. Farsça ağırlık birimidir, 50 grama tekabül eder, bkz.: **a.g.s.** C.III, s.467.

6. Kumul halkının nüfusu 55.000 olsa da halkın çoğu hayvancılıkla uğraştığından dağda yaşamaya mecbur idi. Kumul'da 12 dağ olup, bunlar aşağıdaki gibidir:

1- Şaralar dağı, 2- Tuşu dağı, 3- Tömürti dağı, 4- Bağdaş dağı, 5- Hatuntam dağı, 6- Tal/Şopul dağı, 7- Aratürk dağı, 8- Narinkir dağı, 9- Turköl dağı, 10- Arak dağı, 11- Bay dağı, 12- Nom dağı[13].

Bu dağlardan stratejik önemi hazi dört noktaya ise asker yerleştirilmişti. Bunlar ise: 1- Koşuta ağzı, 2- Şinşinşa (Yıldız boğazı), 3- Aratürük ağzı, 4- Nom dağı idi.

Bu dağ ağızlarında bulunan askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak, dağ halkının vazifesi idi. Fakat dağ halkı için bu mesuliyet zaten ağır idi. Çünkü dağda koyunla odun bulunsa da tavuk, yumurta, yağ ve saman gibi şeyler yoktu. Maalesef buralardaki askerler elindeki silah kuvvetiyle halkın elinde olmayan şeyleri almak için zorbalık yapardı. Zavallı mazlum, halk dağ civarındaki yakın köylerdeki halktan satın alıp vermeye mecbur idiler. Askerlerin istekleri zamanında yetiştirilemediği durumlarda halka ağır zulümler yapılırdı. Bu hususta halk canından bıkmış, "*böyle yaşamaktansa ölüm daha iyidir*" demeye varılmıştı. **[s.14]**

7. IV. Alay askerlerinden altısı Tahir Mirab'ın[14] bağına duvardan atlayıp girerek üzüm, elma ve narlarını koparıp yemişler, fazlasını yerlere veya bir-birine atıp oynaşmışlar. Bunu gören Tahir Mirab, Çin lisanında:

"Meyveleri doya-doya yiyin ama kopartıp israf etmeyin" der. Askerlerden biri ise:

"Ne diyorsun hırsız Çento[15]*"* diye cevap verir. Bu askerlerin zorbalıklarına karşı Tahir Mirab yine Çince ile:

"Hırsız siz değil de niye ben oluyor muşum? Sizin bu yolsuzluklarınızı General Liu'ya ileteceğim" deyince, bu altısı hemen üzüm dallarına diretilen değnekleri (sopaları) çıkartıp Tahir Mirab'a vurmaya başlarlar. Çoluk-çocuğu sokağa

---

[13] Bu 12 dağı Ötkür (**a.g.r**, s.12) Tarati, Koray, Taşar, İdir, Bağdaş, Hotubtam, Şopul, Bay, Aratürk, Nom, Turköl ve Nerinkir olarak sıralamaktadır.

[14] **Mirab:** *Arapça+Farsça is*. Sudan sorumlu memurdur, bkz.: **a.g.s.** C.V, s.295.

[15] Çento, Çinliler tarafından verilen ad olup, "sarma kafa" anlamındadır. Çince "çen" sarılmış, "tou" baş, kafa demektir. Çinliler sadece Altı-şehir Müslümanlarına değil, Tunganlar haricindeki tüm Müslümanlara "çento" derlerdi, bkz.: Nuşrivan Yauşev, **Altışeher Mektupliri,** haz: Ömercan Nuri, Abliz Orkhun, Pekin, MN Yay. 2003, s.14-17.

çıkıp bağırıp çağırır. Mahalleli geldiğinde Tahir Mirab çoktan ölmüştür. Askerler hiç de umursamadan meyvelerden yiyip duvardan geçip gitmişler. Sonra Tahir Mirab'ın ölüsüne dokunmadan çoluk-çocuğu ve halk toplanıp Tümgeneral Lu'ya giderler. Bir rütbeli asker olayı dinledikten sonra:

"Babanızı öldüren askerleri yakaladıktan sonra şikâyet etmeye gelirsiniz" diyerek kalabalığı kovar. Sonra şehrin Ahund ve Beyleri başta olmak üzere yüzlerce halk toplanıp Tümgeneral'a giderler. Bir kaç yüz kişilik kalabalığı gören memur:

"Öldüren askerleri tanır mısınız?" dediğinde şehrin Beyi:

"Dördüncü Alaydan falan numaralı askeri dâhil altı kişiler" der.

Böylece Tümgeneral tarafından Dördüncü Alayın komutanı çağırılır ve maktulü görmesi için gönderilir. Alay komutanı, Tahir Mirab'ın ölüsünü görüp:

"Askerlerin cezasını ben keseceğim" der ve gider. Bu konuda Tahir Mirab'ın akrabaları ve ileri gelen büyükler, Liu Tümgeneral'a üst-üste şikâyetlerde bulunmuşlarsa da bir netice elde edememişlerdi. Akabinde Umum Vali Jin Shu-ren'e de şikâyette bulunurlar. Fakat bunca arz namelere Liu Tümgeneral ve Umum Vali tarafından resmî hiçbir cevap verilmez. Bunun üzerine halk, Tahir Mirab'ın küçük kardeşi dâhil üç kişilik bir heyeti Kumul'da vuku bulan askerlerin zulüm ve tecavüzlerini anlatmak üzere Urumçi'ye giderip, Umumi Valiye tüm durumu anlatırlar. Ama bundan da bir sonuç çıkmaz. Yine de üç defa daha durumu arz ederler. Verilen arz namelerin cevabı 42 gün üzerine Umum Valilik önünde bulunan duvara bildiri olarak yapıştırılır. Bildirinin içeriğinde *"Kumul'dan gelen vekiller dönsünler, bu hususta Kumul komutanına talimat verdim"* ifadelerini gören vekilleri, bir buçuk ay çektikleri zahmet yanlarına kâr kalarak geri dönerler: Vekillerin *"Ey yurdumuzun büyükleri, Wang hazretlerini tavaf etsek gene de yetmez. Allah bu Çinlilerin cezasını versin!"* demekten başka bir şey ellerinden gelmemiştir. Demek ki bu zulme dil ile tepki vermekten başka yapacak bir şey yokmuş.

8. Yukarıda bahsedilen zulümler devam ederken, Lom ağzındaki askerlerin komutanı Ni Luo-yi [16] denen Çinli, hatun kızlarımızın ırzına tecavüz etmeye

[16] Bu şahıs hakkında **U.T.M, (7),** s. 67'de "*1931'de Jin Shu-ren kendi yakınlarından Zhang Guo-hu'yu Ara-türk ilçesi Suyul'daki geçide vergi amiri olarak gönderir*" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.

başlamıştır. Zhang Guo-hu yurdun itibarlı adamlarından Abdu Niyaz Mirab'ın[17] yaşına ermiş Gülhan adlı kızını *"bana verin"* diye her gün defalarca gelince bir defasında Abdu Niyaz Mirab:

"Bu kızımı kardeşim vefat etmeden önce küçük oğluna vermeye söz vermiştik. Bu sözümüzü çiğneyemeyiz. Yoksa kardeşimin büyük oğlu Emin başta olmak üzere tüm akrabalar arasında huzursuzluk çıkar" der. Buna cevap olarak Zhang Guo-hu:

"Emin'le konuşacağım, eğer dinlemezse onu hapse atacağım" der.

Abdu Niyaz Mirab olan biteni Salih Dorga Bey'le paylaşır. Salih Dorga:

"Fırsat işte budur. Geçen defa o Zhang Hıtay[18] odun samanı getirmedim diye son derece zorbalık ve hakaretlerde bulundu. Çok rencide oldum. Artık takat bitmiştir. Bir şeyler yapmamız lazım. Eğer Zhang Guo-hu gelirse, 'Akrabalarla istişare yaptık, kızımızı size vereceğiz' diyelim" der.**[s.16]**

2. Düğün Konusunda Plan ve Şartlar

Hiç kimsenin askerlerin keyfî zulümlerine daha fazla takati kalmamıştı, hatta ölümü bile göze almışlardı. Çünkü bu Çinliler artık hatun-kızlarımıza saldırmaya, şeriatımızı ayaklar altına almaya başlamıştı. Kısacası bu tecavüzlere karşı bir tedbir

[17] Abduniyaz Mirab, 1860'te Aratürk kasabasında fakir bir ailede doğdu. Babasının adı Timur Niyaz olup, o sıralar Ara-türk'ün Mirabı Bosuk'un çocuğu olmadığından çiftçi olan Timur Niyaz'ın oğlu Abduniyaz'ı evlatlık alır ve dini okula verir. 1900 civarında Bosuk Mirab hastalanarak vefat eder. Akabinde Abduniyaz onun yerine Mirab olur. 1920'lerde Ara-türk'te Üç Beyi (Çiftçiler Beyi, Hayvan Beyi, Su Beyi) atanıp, dokuz dorga tarafından yönetilmekte olan dokuz yurd ona verilir. Bu dokuz belde Koray, Hotuntam, Şopul, Ara-türk ilçesi Bay köyü, Ara-türk köyü, Adak, Nom, Turköl ve Nérinkir beldeleridir. Abduniyaz Mirab, Üç Beyi olduktan sonra Wang Ara-türk'e 40 küsur tam teçhizatlı silahlı asker gönderir ve Yolbars'ı Binbaşı, Abduniyaz Mirab'ı Yüzbaşı olarak atar. Yolbars, Şopullu Salih Dorga'yı yakalamak istediğinde Abduniyaz Mirab, Salih Dorgaya haber gönderir ve onunla beraber isyan başlatır. Daha sonra Hoca Niyaz Hacı'ya biat edip Kumul inkılâbının önemli liderlerinden biri olmuştur. Hoca Niyaz Hacı, Sheng Shi-cai ile anlaşınca inkılâp sona ermiştir. Daha sonra Sheng Shi-cai tarafından yakalama emri çıkınca Kansu Anşi'ye gitmiş, oradan da tekrar kendi köyüne dönmüştür. Nihayet Sheng Shi-cai'in adamları tarafından yakalanır ve Urumçi'ye gönderilir. 1938 yılı kışında 2 numaralı Urumçi cezaevinde iple boğularak öldürülmüştür, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** 2003: 87-89.

[18] Doğu Türkistan'da Çinlilere "Hıtay" denir. Hakikatte Çinli ile Hıtay farklı iki kelimedir. Kaşgalı Mahmud (**Divan-ü Lügat-it-Türk**, C.I, XJH Yay., 1981, Uygurca, s. 38)'a göre "Hıtay"lar Türk boylarındandır. Bu boya Çince "Çiden" denir. Onlar bugünkü Çin'in kuzey doğusundaki Liao nehrinin yukarı kıyılarında yaşamış, 916'da "Liao" hanedanlığını kurmuştur. Bir kısmı 1124-1211 yılları arasında bugünkü Doğu Türkistan ve batısında "Batı Liao" devletini kurmuş, "Kuz-ordu" yani "Balasagun"u başkent yapmıştır. "Çiden" kelimesi aslında "Kıtan"ın Çince telaffuzudur. Türk dillerinin gelişim sürecinde "n" sesi ile "y" sesinin değişimi sonucu — örneğin, bugün Uygurcadaki "Koy" sözcüğünün aslı "Kon" olması gibi — "Kıtan" sözcüğü "Kıtay"a, sonra da "Hıtay"a dönüşmüştür. Bu sözcük bugün "Çinli ve Çin" anlamında Rusça'da "Kitay" şeklinde kullanılmaktadır, bkz.: Ötkür, **Oyghanghan Zemin,** C.I., Urumçi, XJH Yay. 1995, s.143.

şart idi. Salih Dorga, Abdu Niyaz Mirab ve mahalle imamı Abdurrahim Molla gizli istişareler yaparak "*Gülhan'ı Zhang Guo-hu'ya vereceğiz*" lafını ortalıkta dolaştırmaya başlarlar. Plana göre bu fırsattan istifade düğün akşamı Zhang'ı, hatta dağ ağzındaki bütün askerleri öldürmeye karar verirler. Bu arada Zhang Guo-hu, Emin Beyi çağırıp: *"Eğer Abdu Niyaz Mirab'ın kızını kardeşime alacağım dersen seni hapse atacağım!"* diye tehdit etmiş. Salih Dorga, Emin Bey'e danışmak üzere planlarını açar, Emin Bey de derhal:

"Zhang Guo-hu beni hapse atacakmış. Biz akrabalardan üçümüz düğün akşamı Zhang'ı öldüreceğiz. Bu hususta ölümü göze aldık" der. Sonra Emin Bey, 12 tane yiğitle Salih Dorga'nın evine gelir. Yapılan toplantıda Salih Dorga, Abdu Niyaz Mirab ve Abdurrahim Molla ile toplam 15 kişi düğün akşamı Zhang Guo-hu ve diğer Çinli askerlerini öldürmeye karar vererek yemin ederler. Abdurrahim Molla vasıtasıyla Gülhan'ı Zhang'a vermek için *"Abdu Niyaz Mirab akrabalarına danışmış"* haberi Zhang'a iletilir. Bu müjdeyi duyan Zhang Guo-hu, imam Abdurrahim Molla'ya bir koyun hediye eder.

2.1 Düğünün Şartları

Düğünün Uygur adetlerine göre yapılmasında anlaşırlar.

1. Komutan Zhang kaynatası, Abdu Niyaz Bey ve diğer yurt büyüklerine akrabalık ziyafet çayı verecek,

2. Abdu Niyaz Mirab da **[s.17]** Zhang Guo-hu ve dağ ağzındaki diğer askerlere yurt büyükleri ile beraber ziyafet verecek,

3. Kız alışana kadar babasının yanından ev tutulacak,

4. Yorgan-döşek ve ev eşyaları Abdu Niyaz Mirab tarafından hazırlanacak, buna karşın Zhang, 250 ser para ödeyecek,

Bu şartları Zhang memnuniyetle kabul etmiştir. Sonunda 3. ayın, yani Rebiyülevvelin 4'ü düğün yapılmasına karar verilmiştir.

2.2 İnkılâbın Başlangıcı Düğün Akşamıdır

Hicri 4 Rebiyülevvel 1350[19] günü kasabanın kadın-erkek tüm sakinleri toplanmışlar. Ama düğün günü neler olacağından Salih Dorga, Abdu Niyaz Mirab, İmam Abdurrahim ve Emin dâhil 12 yiğit dışında kimsenin haberi yoktu. Hatta kız ve kızın annesi bile tam olarak ne olacağını bilmiyorlardı. Kumul'un Şermendeler[20] adıyla meşhur, -eğlence oyuncuları genelde kadınlardan oluşurdu- oyuncuları bile düğüne çağırılmıştı. Düğünü doğal olarak Sazendeler başlatırlardı. Sazendeler düğün başlayınca Zhang Guo-hu ve askerlerini tef, gıcek[21] ve zurnalarla karşılamaya çıkar. Yüzlerce çoluk-çocuk ve genç *"Allah, Barekallah"* sedalarıyla Zhang'ı misafirlerin oturduğu odaya getirirler. Halk, askerleri ise farklı-farklı odalara götürür. Sonra Abdurrahim Molla anlamsız kelimelerle nikâh kıymış numarası yapar ve Zhang'ı bir kadınla dansa kaldırır. Misafirlere yemek dağıtılır. Sofradan sonra Şermendeler davul-zurna ile Zhang'ı gelin için hazırlanan odaya götürürler. Zhang içeri girer girmez kadın kılığında bekleyen yiğitler Zhang'ı gırtlağından bıçakla keserler. Aynı anda diğer odalardaki askerlerden hiçbiri sağ bırakılmaz ve 21 asker de öldürülür.[22] 12 yiğit *"Allah, Barekallah"* nidalarıyla vakit kaybetmeden dağ ağzına koşarlar. **[s.18]** Dağ ağzındaki askerler düğün böyle oluyor galiba deyip hiçbir şeyden habersiz beklerken gelenler hepsini öldürür ve bölgeyi ele geçirirler. Dağ ağzında alınan ganimetler: 36 adet beş atar tüfek, iki makineli tüfek, üç tabanca, dört kılıç, altı sandık kurşun, 34 at ve üç çadır gibi şeyler fedailerin eline geçer. İşte o gün canından bezmiş durumdaki halkın tamamı inkılâba katılır. Zira zülüm ziyadesiyle haddi aşmıştı.

---

[19] Orijinal metinde Hicri 1950 olarak yazılmıştır, biz bunu yazarın bir anlık kalem hatasına vererek tercümede Hicri 1350 olarak aldık. Bu da miladi tarih olarak 20 Temmuz 1931'e tekabül etmektedir. Fakat **U.T.M, (7),** s. 73'te olay 20 Şubat 1931 olarak kaydedilmiştir. Su Bei-hai, Hua Jian-hua, **a.g.e.** s. 131'de düğün günü 27 Şubat 1931 olarak verilmektedir. Li Sheng **(a.g.e.** s. 151) ise "düğün Şubat ayında yapılmıştır" denmektedir. Ezizi (**a.g.e.** s. 183) de "Şubat 1931 idi" demektedir.

[20] Kaynak araştırmalarımız sırasında Ezizi (**a.g.e** s. 183) bu konuda "Sazende (sazcı)" ve "Ussulçilar (dansözler)" demektedir. Zaten "Şermende" kelimesi Uygurcada edepsiz, arsız, saygınlığını kaybetmiş, aşağılık kişi (**a.g.s.** C.III, s.782) anlamına gelmektedir. Dolayısıyla "Sazende" tabiri daha doğru olacaktır kanaatindeyiz.

[21] **Gıcek:** *is. Farsça.* Uygurların kemençe ile çaldığı bir çeşit müzik aleti. Baş kısmı selindir şeklinde olup bir tarafı elenmiş deri ile kapatılır. Uç kısmı daha çok ince demir ya da azıcık kalın kalaydan yapılır. Sürtülerek çalınan sıradan teller haricinde birkaç tınlaşım oluşturabilecek teller çekilir. 1950'lerden sonra güncellenenler dört tellidir. Baş kısmı yuvarlak, tıpkı karpuz gibidir. Destesi keman destesinden daha uzun olup, uç kısmında kubbesi olur, bkz.: **a.g.s**, C.III, s.914.

[22] **U.T.M, (7),** s. 68'deki bilgiye göre düğüne Zhang Guo-hu ile beraber gelenlerin sayısı 33 kişi olarak kaydedilmektedir.

2.3 Dağ Ağızlarındaki Karargâhlara Hücum

Lom dağından başlayan inkılâp için bu dağ ağzıyla beraber diğer üç stratejik yerdeki dağda Jin Shu-ren askerleri vardı. Bunlar:

1- Kuşuta dağ ağzı, 2- Şinşinşia (Arayıldız), 3- Aratürk, 4- Lom dağ ağızlarıdır.

H. 4 Rebbiyülevvel 1350/*(M. 20 Temmuz 1931)* günü tüm halk resmen isyana katılır. Çünkü halk buna mecburdu. Gece boyu ileri gelen büyüklerin yaptıkları istişareler sonucunda:

1. Dağ ağızlarında bulunan karargâhlardaki askerlere, birbirlerini haberdar etmeden, baskın yapma,

2. Jin Shu-ren tarafından Gansu'dan göç ettirilip yerli halkın mülklerine yerleştirilen 80 ailelik Çinlinin hiçbirisini sağ bırakmamak,

3. Bu konuda kesinlikle teslim olmamak, hep beraber bu isyanı sonuna kadar yapmak kararları alınmıştır.

Alınan bu kararlarla yurt büyükleri Kelam-i Şerif'e el basarak yemin ederler. Sonra askerlerin şehirle irtibata geçmelerini önlemek için dört geçidin her birine beşer kişiden müteşekkil güçlü nişancılardan 20 fedai gönderirler. Sonra Lom dağı ağzında ele geçirilen at, tüfek ve cephaneler, mühimmatı olmayanlara taksim edildi. Akabinde *"Bismillah, Allah-u Ekber"* sedalarıyla harbe girişip, üç gece dört gündüz dağ ağızlarında bulunan üç noktadaki askerler tamamıyla yok edildi. Aynı zamanda halkın başına bela kesilen 80 ailelik Jin Shu-ren muhacirlerinin hepsini de öldürdü. Bu muhacirler Lom dağı civarına yerleştirilmişti. Bu harekete halk ve fedailerin hepsi birlikte iştirak etmiş ve toplu hücumlarda bulunmuşlardı. Hülasası, **[s.19]** isyancılar 200 kadar tüfek, 184 at ve 25 sandık cephane ele geçirdiler. Bu zulüm ve yolsuzluklara karşı kanı kaynamakta olan 12 dağ halkının tamamı, kadını-erkeğiyle, müştereken katıldılar. Liu Tümgeneral, olaylardan dört gün sonra haberdar olmuş ve bölgeye 25 Temmuz'da 1.000 kadar asker sevk etmiştir. Askerleri, dağ ağzına girer-girmez, dağın tepesine gizlenen sekiz nişancı fedai karşılamıştır. Neticede askerler yedi ölüyü silahlarıyla birlikte bırakıp dağılmış bir şekilde kaçarlar. Bu çarpışmada bizimkiler yedi tane dolu tüfek ve dört tane de atı ganimet alırlar. Demek üç tane at kalabalığa karışıp askerlerle gitmiştir. Böylece harp resmi şekilde başlamış olur. Bir

kaç defa 2.000'erli guruplar halinde gelen askerler, her defasından 70-80 ölüyü meydanda bırakıp, dağılmış halde şehre kaçmıştır. Savaş onlarca defa tekrar etmiş, çatışmalar fedailer için bir nevi oyun-eğlence halini almıştır.

3. Hoca Niyaz Hacı'nın İnkılâba Katılması

Salih Dorga'nın önderliğinde dağ ağızlarında bulunan dört yerdeki askerler tamamıyla yok edilip 3,5 ay geçtikten sonra Hoca Niyaz Hacı[23] kader arkadaşı

[23] Hoca Niyaz Hacı, 1889'da Kumul'da doğdu. Baba adı Emin Niyaz, anne adı Ayse Appak'dır. İlk eğitimini Kumul Hanlık medresesinde yaptı. 17 yaşında evlendi. Ocak 1907'de Arayıldız'daki hükümet askerlerine erzak götürmek için ailesinden ayrıldı. Görev bitince diğer arkadaşlarıyla beraber ailesine dönerken yolunu kaybettiler ve birçok kişi ve at-eşekler telaf oldu. Ekip başkanı Kumul Beylik sarayının mensubu İshak Bey dâhil üç kişi hayatta kaldılar. Daha sonra "Torpaklar İsyanına" katıldı. İsyan, Wang tarafından acımasızca bastırıldıktan sonra Hoca Niyaz, Tarati tarafına sığındı. İsyana katılanlar içinde önemli biri olduğundan onu yakalamak amacıyla babası hapse atıldı ve kendisi için yakalama emri çıkartıldı. Hoca Niyaz annesinin yardımıyla Turfan'a kaçtı. İshak adıyla Astane Medresesinde bir sene Maksut Muhiti ve Mahmut Muhitlilerle okudu. Şah Maksut Wang'ın yakalama emri Turfan'a ulaşınca annesi onu Hac kafilesiyle Mekke'ye yolcu etti. O Hac vazifesini eda ettikten sonra, dönmek için parası olmadığından Mekke'de birinin hurma bahçesinde üç sene çalışıp yol parası biriktirdi. 1912'de memleketi olan Kumul'a döndü. Aynı yıl çıkan "Timur Halife İsyanına" da iştirak etti, gösterdiği yiğitliğiyle kendini tanıttı ve üstün zekâsıyla da Timur Halife'nin danışmanlığına getirildi. "Sulh" yoluyla isyan sona erip, 6 Eylül 1913'te Timur Halife öldürüldükten sonra Wang, Timur'dan geri kalan isyancıları bastırmak için asker gönderdi. Hoca Niyaz Hacı dağdaki fedailere komutanlık yapıp bir müddet daha savaştı. Fakat sayılarının az ve silahlarının yetersiz olmasından dolayı fedaileri dağıtıp, kendi tek başına direnmeye devam eder. Wang tüm gücüyle onu yakalamaya çalıştı. Tüm Kumul'da onun için değil ayakta durmak, nefes almak bile çok zor hale gelmişti. Adını tekrar İshak'a değiştirip, önce Barköl'e oradan da Moğolistan'a geçmeyi planlarken, yolda Kamza (Hamza) adında bir Kazak'a rastlar. Yol arkadaşlığı yapan Kamza aslında Altay ile Barköl arasında eşkıyalık yapan biriydi. Hacı Gece onunla beraber konakladı. Kamza, Hacı uykuda iken onun atı ve silahını alıp kaçtı. Daha sonra Altay'a varıp Alp Okurday'ın çobanlığını yaptı. Yang Zeng-xin ve Şah Maksut'un Hoca Niyaz Hacı'yı yakalama emri Atlay'a kadar yayıldı. Orada da Kazaklar tarafından yakalanma tehlikesi hissedince, Alp Okurday'ın bir atını alıp Çöçek tarafa sığındı. Çöçek'e vardıktan sonra adını Kamza'ya geğiştirip bir Kazak gibi davranıdı ve orada Mamut Bay adlı bir Uygur Ağa'nın çobanlığını yaptı. "Kamza" Mamut Bay'ın itimadını kazandı ve Mamut Bay onu koyunlarıyla beraber Bortala'nın Kızıl-yultuz yaylasına gönderdi. Çobanlık yaparken avcılığa da merak saran Hoca Niyaz Hacı, orada nişancılık maşkı yaparak kendini geliştirdi. Hacı kendi avladığı üç antilop boynuzunu Mamut Bay'a hediye edip Mamut Bay'ı çok memnun etti. Bay ona avda kullanması için mermi temin etti. Fakat Şah Maksut'un onun izini bulmasıyla Doğu Türkistan topraklarını terk ederek Çarlık Rusya'sına geçmek zorunda kaldı. Orada dış dünyayla, gelişmiş silahlar ve teknolojilerle tanıştı. Ekim devriminden sonra bir süreliğine silahlı eğitim de aldı. 1923'te Doğu Türkistan'a döndü. Önce İli'de daha sonra Urumçi'de bulundu. Halka, Ekim devrimini ve dış dünyadaki gelişmeleri anlattı. Urumçi'de iken Doğu Türkistan şehirlerinin siyasi vaziyetini inceledi. 1927'nın sonuna doğru Maksut Muhiti ve Mahmut Muhitilerle beraber Kumul ve Turfan'da isyan başlatma kararı aldılar. O sıralar babasının ölüm haberini duyan Hacı, Kumul'a döndü. Bu sırada Kumul'un durumunu öğrenme fırsatı da oldu. Şah Maksut öldükten sonra oğlu Nezer, Wanglık tahtına oturdu. 7 Temmuz 1928'de Jin Shu-ren Umumi Valilik makamını ele geçirip başa gelir gelmez "Cumhuriyet yönetimi Kralları reddeder" diyrek kendisini kutlamaya gelen Nezer Wang'ı Urumçi'de alıkoydu. Kumul'u üç ilçeye ayırarak kendisi yönetmeye başladı. Ne yazık ki Wangların zulmünden kurtulduklarına sevinen halk, Jin yönetiminde daha fazla zulme uğradı. Yolbars fırsattan istifade Kumul'da bulunan Nezer'in oğlu Beşir'i Wang yapıp kendisi saray ağası oldu. Jin hükümetini boykot etti. Beşir ile Hoca Niyaz Hacı medreseden sınıf arkadaşı idiler. Beşir Hoca Niyaz Hacı'nın kabiliyetinden dolayı onu takdir ederdi.

meşhur Kasım Pehlivan[24] ile beraber şehrin surlarından aşarak dört tüfek, 800 kurşunla gelip isyancılara katıldı. Hoca Niyaz Hacı ise Wang'ın muhafız başı idi.

3.1 Hoca Niyaz Hacı'nın İnkılâp Önderi Seçilmesi

Hoca Niyaz Hacı, askeri işler konusunda tecrübeli olduğundan inkılâpçıların ittifakıyla *"inkılâp önderi"* olarak seçilmiştir. O zamanlar Barköl'de bulunan 1.500 kadar asker Lom dağının yakınlarına gelip, çadırlarını kuralı bir ay kadar olmuştu. Bu sırada Ma Zhong-ying[25], Kumul'a gelmişti. **[s.20]** Ma Zhong-ying, Kumul'u geçip akşamleyin Lom'da konaklayıp, ertesi sabah hükümete ait askeri giysili

---

Ona Sarayın muhafız başı olamayı teklif etti. Üç kere ısrarla Yusuf Bey'i elçi olarak gönderdi ve sonunda Hoca Niyaz'ı saraya getirdi. Hacı, saraya geldikten sonra dürüstlükle iş yaptı, Wang'la beraber avlara çıkardı ve Wang'ın itimat ve itibarını kazandı. Yolbars ise vazifesinden uzaklaştırılıp saray mensubu askerlerin eğitimi Hacı'ya verildi. Jin birkaç defa elçi göndererek Beşir'i Urumçi'ye itaate davet etti fakat Beşir, Wanglığı devam ettirmek için Kumul'a bağlı 12 dağ, 5 şehirden (Sumkağa, Toğuçu, Lapçuk, Astane, Kara-döve) adam toplayıp askeri eğitim vermek üzere Hacı'yı görevlendirdi. Dolayısıyla Hacı Kumul'un her yerinden birçok insanla tanıştı, isyan için teşvik ve tebliğlerde bulundu. 1929-1931 arası isyanın ön hazırlıkları bu surette yapılmıştır denilebilir. Zhang Guo-hu'nun Uygur kızıyla evlenmekte ısrarcı olması da isyanın bir nevi fitilini ateşlemiş ve 20 Şubat 1931'de isyan patlak vermiştir. Hacı, Ağustos 1934'te Sheng Shi-cai ile barış yapıp Urumçi'ye geldi ve Şincan Eyaletinin Reis yardımcısı atandı. 12 Ekim 1937'de "Japon faşizminin kuyruğu" töhmetiyle tutuklandı. 1938 Sonbahar'da hapis cezası verildi, 1941'de hapiste öldürüldü. Detaylı bilgi için bkz.: Hushtar, **a.g.e.** 2000: 155-190. Hoca Niyaz Hacı'nın kişiliği ve inkılap geçmişi ile ilgili Ötkür, **Oyghanghan Zémin,** C.I-II adlı romanında geniş bilgi bulunmaktadır.

[24] Kasım Palvan, 1885'te Kumul'un Kalgaytı köyünde ulema Seyit Ahund ailesinde doğdu. İlk tahsilini ailesinde, babasından aldı. 10 yaşını aştıktan sonra ailesinin hayvanlarının çobanlığını yapmaya başladı. Çobanlık yaparken babasının "dokuz atar" tüfeğini kullanarak hem koyunlarını vahşi hayvanlardan korudu hem de avcılık yaptı. Avcılık sayesinde bolca deneyim kazanan Kasım usta bir nişancı olarak yetişti. Avdan hiçbir zaman eli boş dönmez hale geldi. Bu sayede halk içinde Kasım Palvan olarak nam saldı. 1912'de İli isyanı sırasında mecburi askere alınıp isyanı bastırmak için İli'ye gönderildi. Savaştan sağ döndükten kısa bir süre sonra kardeşleriyle anlaşmazlığa düştü ve ailesini terk edip Kansu, Kinghai'da birkaç sene avcılıkla geçimini sağladı. O sırada Kazak, Moğul ve Tungan avcılardan Çince okuma yazmayı öğrendi. Daha sonra Kumul'a geri dönüp Şah Maksut'a askerliğe yazıldı ve kısa sürede kendini kanıtlayıp Muhafız başı ve sarayda mütercim oldu. 1931 inkılâbı sırasında şehit düştü, bkz.: Shérip, **a.g.e.** s.98-101. Pehlivan ya da Palvan: Farsça, 1. *is.*, cismen güçlü, cesur ve kuvvetli, batur kişi. 2. *sıf.,* Savaşta gösterdiği cesaret ve başarılarıyla kendini kanıtlamış kişi; 3. *sıf.*, usta nişancı, bkz.: **a.g.s.** C.II, s.658.

[25] Ma Zhong-ying, 1910'yılında Kansu eyaletine bağlı Hezhou, bugünkü adıyla Linxia ilçesinde doğdu. Asıl adı Ma Bu-ying olup aynı zamanda amcası olan, fakat militarist olarak ün salmış Ma Bu-fang ile çok yakın olduğundan adını Ma Zhong-ying olarak değiştirmiştir, bkz.: James A. Millward **Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang,** Columbia University Press, 2007, s. 193. Babasının vefatından sonra onun işlerini ve ordusunu ele aldı. Henüz 17 yaşında olan bu general halk arasında "Ga Sılıng (Çocuk General)" adıyla meşhur oldu, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** s.312-313. 1929'da Nanking'de askeri okula girdi, bkz.: Michael Dillon, **China's Muslim Hui community: migration, settlement and sects,** Surrey: Curzon Press, 1999, s.89. 1930'da Kansu'ya döndü. Merkez tarafından 36. Ordu Komutanı olarak atandı. Mayıs 1931'de Doğu Türkistan'a geldi. Birkaç savaşa katılıp bir sürü ganimet elde ettikten sonra son savaşında ağır yaralandı ve dinlenmek üzere Kansu'ya döndü. Ocak 1933'te tekrar 6.500 kişilik bir orduyla Doğu Türkistan'a girdi ve kısa sürede doğu bölgeyi ele geçirdi, bkz.: Forbes. **a.g.e.** s.97. Temmuz 1934'te 200 kadar adamıyla beraber SSCB hududuna geçti. 1936 veya 1937 yılı yaz aylarında öldüğü iddia edilmektedir. Geniş bilgi için bkz.: http://en.wikipedia.org/wiki/Ma_Zhongying/08.06.2014.

silahlarıyla askerlerin bulunduğu tarafa yürür. Askerler bizimkilerden olsa gerek diye aldırmazlar. Bazıları da uykuda iken Ma Zhong-ying askerleri atlarından inip, Çinli askerleri 3-4 saat içinde tamamen öldürür. Bu olayda at, çadır, cephane gibi çok sayıda ganimet alınmıştır. Hoca Niyaz Hacı ve Kasım Pehlivanlar bunlarla beraber gelmişti. Kasım Pehlivan ganimetleri toplarken araba içinde yaralı yatan bir asker tarafından şehit edilmiştir. Kasım Pehlivan, bir insanın kafasının üstüne yumurta koyup, hedefi şaşmadan vurabildiği için pehlivan (nişancı) adıyla meşhur olmuştu. Barköl askerlerinin imha edildiği günlerde bölgede bulunan Kazaklar da isyana katılmıştır. O zaman Uygur, Tungan ve Kazaklar birlikte Barköl'de bulunan askerleri tümüyle öldürdüler. İnkılâpçılar ciddi güç kazanmışlardı.

3.2 İnkılâpçılara Sulh Teklif Edildi

Jin Shu-ren tarafından Kumul'a gönderilen kuvvetler, isyanın üstesinden gelemediği için inkılâpçılara Turfanlı Kadı Abdullatif, Hamidullah Âlem ve Urumçili Rozi Hacı dâhil memleket büyüklerinden altı kişi elçi olarak gönderilmiştir. Bu vekiller Kumul'a varınca dağdaki isyancıların lideri Hoca Niyaz Hacı huzuruna çıkarlar. Vekiller şu vaatlerle gelmiştir:

1. Silahları hükümete teslim edip herkes kendi işine dönsün,

2. Dağdakilere ne lazımsa tedarik edilecek,

3. 3 seneye kadar ne asker ne de hükümet memurları dağ tarafa çıkmayacak.

Bu tekliflere karşı Hoca Niyaz Hacı ve inkılâpçılar şu şartları ileri sürmüştür:

1. Kumul hududunda bulunan askerler geri dönsün,

2. Wang'ın hükmüne riayet edilsin. Yani, Urumçi'deki (Nezer) Wang, Kumul'a gönderilsin.

3. 80 ailelik muhacir Çinlilere verilmek üzere halkın elinden alınan topraklar sahiplerine **[s.21]** iade edilsin.

Bu şartlar kabul edilip yerine getirildiği an silahların tümüyle teslim edeleceği vaadiyle geri dönen vekiller inkılâpçıların isteklerini Jin Shu-ren'e iletirler. Jin Shu-ren bu talepleri kabul etmeyince savaş devam etmiştir.

3.3 Aksu Valisi Zhu'nun Kumul'a Gelişi

Jin Shu-ren, Aksu valisi Zhu'yu[26] başkomutan yaparak bir sürü askerle Kumul'a gönderir. Vali Zhu, Kumul'a varınca Âlem Ahund ve Hasan Bala Hacı dâhil yurt büyüklerinden beş kişiyi vekil olarak dağa, isyancılara, gönderir. Vekiller:

"Urumçi'den gelen vekillere sunduğunuz şartlardan bir kısmını hükümet kabul ediyor. Diğer kısmı ise silahları teslim ettiğiniz an kabul edecek" dediklerinde Hoca Niyaz Hacı ve inkılâpçılar aşağıdaki şartları ortaya koyarlar:

"Silahların bir kısmını beş sene sonra, diğerlerini 10 sene sonra teslim edeceğiz. Eğer bu şartımız kabul edilirse savaşı bırakacağız. Aksine kabul edilmezse o zaman biz de savaşa devam ederiz".

Neticesiz sonuçlanan görüşmelerden sonra savaş iki tarafta aynı anda başlar. Vali Zhu, yedi defa asker gönderir. Her defasında gelen askerler 300-400 ölüyü bırakıp kaçarlar. Sonuçta Vali Zhu'nun getirdiği kuvvetler de bitmiştir. İnkılâpçılar da çok sayıda cephane ve silaha sahip olmuştur.

4. Ma Zhong-ying'in Kumul'a İlk Gelişi

Ma Zhong-ying amcası Ma Bu-fang[27] ile şehir üzerinde yaptığı otorite kavgasında mağlup olduğu günlerde Kumul'daki olayları duymuştu. Bölgedeki durumu öğrenen Ma Zhong-ying, *"kardeşlerimiz olan Müslümanlara yardım edeceğim"* bahanesi ile Kumul'a gelir. Hoca Niyaz Hacı ve inkılâpçılara katılıp bir kaç savaştan sonra Çinli askerleri kovup şehrin bir kısmını da ele geçirir. **[s.22]** Altunluk[28] civarında çok şiddetli çarpışmalar olur. Hükümet askerlerinin tamamı şehre çekilip müdafaaya geçer. Kıyamet gibi harp olmuştur. O sırada Jin Shu-ren askerlerinden Albay He (Fu-tu) emrindeki askerlerle inkılâpçılara teslim olur. Şehir etrafında şiddetli çatışmalar devam ederken, Başkomutan Liu Tong-yi komutasında

---

[26] Zhu Rui-chi, 1862'de Anhui eyaletinde doğdu. 1917'de Kaşgar valisi olarak atandı, daha sonra Aksu müfettişliğine getirildi. 1931'de Kumul isyanını bastırmak üzere gönderildi. Daha sonra Sincan Eyalet Maliye Bakanı oldu. Aralık 1933'te de Sheng Shi-cai tarafından Sincan Eyalet Reisliği vazifesine getirildi. Mart 1934'te öldü, bkz.: Tian Zi-yu, Liu De-jun, **Yakınçağ Çin Diktatörler Tarihi Sözlüğü,** madde: **Zhu Rui-chi,** Arşiv Yayınları, Pekin 1989.

[27] Ötkür (**a.g.r**. C.I. s.275) Ma Bu-fang (1903-1975) ile Ma Zhong-ying'ın büyük babası kardeş idi.

[28] **Altunluk**: Kumul şehrinin 2 km batısında yer alan Altunluk köyü, Kumul beylerinin mezarlığının bulunduğu önemli bir yerdir. Han evladı ya da meşhur kişilerin mezarlığına Altunluk veya Altunlukum adı verilir. Mesela Kumul Altunluk'a Kumul Beyleri, Turfan Astane'deki Altunluk'a Lükçün Beyleri, Yemşi'deki Altunluk'a Hızır Han Hoca, Yarkent'deki Altunluk'a Said Han'ın evlatları, Amannisa Sultanlar defnedilmiştir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.142-143.

bir bölük askerin Urumçi'den yola çıktığı haberi alınır. Bunun üzerine Ma Zhong-ying ve Hoca Niyaz Hacılar şehir etrafında biraz asker bırakıp Liu Tong-yi'yi karşılamak üzere yola çıkarlar. Yette-kuduk'ta[29] Liu kuvvetleri ile bir gece-gündüz şiddetli çarpışmalarda mağlup olurlar. Sonuçta Urumçi'den gelen askerler şehirdeki askerlerle birleşir. Böylece kuşatma bırakılır. İlk çatışmada Liu Tong-yi askerleri galip gelmişse de iki ve üçüncü defa gelen Jin Shu-ren askerleri tarumar edilmiştir. Dördüncü defa Rus ve Moğol askerlerinin de içinde bulunduğu 6.000 kişilik bir kuvvet toplanıp, büyük toplarla gönderilir. Yüzlerce deve, 60 büyük arabalık cephane ve binlerce eşeğe yüklenmiş erzaklarla büyük debdebe ile gelmekte olan kuvvetle inkılâpçılar Lodung'da[30] karşılaşır. Akabinde Lodung'da bir gece bir gündüz devam eden son derece şiddetli bir savaş yaşanır. Sonunda Ma Zhong-ying askerleri ak silah yani kılıçlarla hücuma geçerler. Neticede komutan (Liu) Tong (-yi) komutasında gelen 6.000 asker tamamıyla yok edilir. Böylece sayısız cephane, askeri malzeme, deve, araba, eşek ve at inkılâpçıların eline geçer. Ma Zhong-ying, Lodong savaşında alınan ganimetleri deve, araba, at ve eşeklerine yükleyip Yümen'e[31] döner. Hatta Ma Zhong-ying memleketine, tarlalarında ekimle meşgul çiftçilerin hayvanlarını da talan edip dönmüştür. Ma Zhong-ying, Kumul'da sadece dört ay kalmışsa da ciddi bir servet elde etmiştir. O sıralar Ma Zhong-ying bir taraftan eline geçen şeylerden amcası Ma Bu-fang'a gönderirken, diğer taraftan **[s.23]** yerlileri vasıtasıyla Ma Bu-fang'dan özür dileyip memleketi Hezhou[32] dönmenin yolunu aramıştır. Ma Zhong-ying'in *"din kardeşlerime yardım edeceğim"* sözü yalan olup, sadece servet toplamak için geldiği açık açık belli olmuştur. O ağır günlerde Kumul halkının çektiği eziyetleri göre-göre Yolbars Bey [33] de Ma Zhong-ying'in arkasından

[29] Kuzeyde Mori ve Barköl, batıda Piçan'la komşu, Kumul'un 210 km batısında, Buğda dağı ile Barköl dağı arasında yer alan, zamanında Yette-kuduk komutanlığının bulunduğu, Lanzhou-Urumçi karayolunun geçtiği, üstelik meşhur İpek yolu üzerinde önemli bir geçit, bkz.: Çev. Abdullah Avut, **Şincan Üç Vilayet İnkılabığa dair çong işlar hatirisi**, Urumçi, XJH Yay., 1996² s.135 ve http://baike.baidu.com/view/1504990.htm/03.06.2014.

[30] Lodung, Kumul şehrinin yaklaşık 100 km batısında, çöl ortasında bulunan mühim bir duraktır, bkz. Ötkür, **a.g.r**. C.I. s.307.

[31] Kansu Eyaleti, Dunhuang şehrine bağlı ilçe statüsünde bir şehirdir. Aynı zamanda Doğu Türkistan'a geçiş yolu üzerinde Yumen Kapısı adında bir geçit de vardır. http://en.wikipedia.org/wiki /Yumen_City/11.06.2014.

[32] Bugün Kansu'nun güneyinde bulunan Linxia Tungan Özerk ilçesinin eski adı, bkz.: http://en.wikipedia.org/wiki/Linxia_County/11.06.2014.

[33] Yolbars, 1889 yılında Doğu Türkistan'ın Maralbaşı ilçesinde doğdu. Babası Hoşur Mirap tarafından yol kenarından bulunmuş ve evlat edinilmiştir. Zamanın Kaşgar Valisi Huang Guang-da, Yolbars'ın

Kinghai'a[34] (Göknur'a) gider. Yolbars Bey mertebe tutkusu son derece güçlü, şöhret sevdalısı bir kişi idi.

5. Hoca Niyaz Hacıların Mağlubiyeti

Jin Shu-ren, Kumul Köhneşehir'de 8.000 kadar askeri olmasına rağmen, onlara yardım için Rus askerlerinin de içinde bulunduğu binlerce asker daha göndermişti. İnkılâpçılar, büyük araç ve toplarla gönderilen askerlerin önünü keserek savaşmışlarsa da mağlup olarak dağa çekilmek zorunda kalmıştır. Galip gelen Çin-Rus karışık askerleri Kumul'a girdi, halkı katletti ve mal varlıklarını talan etti. Aynı anda komutan Zhang Fei-yan da Wangların 300 seneyi aşkın bir zamandır topladığı altın ve gümüşlerini talan edip, Wang sarayını ateşe verdi. Halkın durumu perişan vaziyetteydi.

Moğolistan'dan Gelen Heyet

Kumul halkı bu vaziyette iken Moğolistan'dan inkılâpçılara yardım gayesiyle geldiklerini söyleyen altı kişilik bir heyetle karşılaşılmıştır. Heyetin başında Cangsin Dorji (Moğul), Abay (Kazak), Niyaz (Uygur), Kasım (Kazak), İsmail (Uygur) ve Zohuriddin (Uygur) vardı. Onlar inkılâpçılara:

"Bizler sizin inkılâp başlattığınızı duyup komşunuz olarak yardıma ve hal-hatır sormaya geldik. Biz de evvelleri sizin gibi ezilmiş, hor görülmüştük. Ama

---

ablası Cinestehan'la zorla evlenince anne-babası sinir krizinden hastalanır ve kısa zamanda vefat eder. 8 yaşında eniştesi Vali Huang'ın evine yerleşir. Eniştesi Taşkurgan bölgesinde bir kısım toprağı Çarlık Rusyasına yasadışı yollarla verdiğinden Pekin'e çağırılır ve idama çarptılır. İki sene zorlu bir hayat yaşadıktan sonra üçüncü yıl ablası Pekin'de Kumul Wang'ı Şah Maksut yakınlarından Hézit Kézi ile nikâhlanır ve Yolbars da onlarla beraber Kumul'a gelir. Bir sene sonra ablası Şah Maksut'un akrabalarından İbrahim beyle evlenir. Yolbars Çince'yi iyi bildiğinden 1910'da sarayda tercümanlık yapmaya başlar. 1912'de patlak veren Timur Halife isyanında isyancılar safına katılarak saraya yardım eder ve isyanın bastırılmasında önemli katkıda bulunur. 1914'te Pazar Beyi oldu. 1915'te Ticari işler genel koordinatörü, 1916'da Bey olmuştur. 1930'da Şah Maksut öldükten sonra Wanglık iptal edilince 1931'de Hoca Niyaz Hacı isyanına katılmıştır. Çok defa inkılâba ihanet etmiş, Ma Zhong-ying'a sırtını dayamıştır. Sheng ile Hoca Niyaz Hacı arasında anlaşma yapılıp, Ma Zhong-yıng yenildikten sonra Yolbars, Kumul şehrine Vali olmuştur. 1937'de Sheng ile arasında anlaşmazlık çıkınca savaşa girdi ve yenilerek önce Kansu'ya sonra Kinghai'a kaçtı. 1938'de Jiang Jie-shi ile görüştü ve Guomindang Merkezi Harp Heyeti üyesi olarak atandı. 1946'da Kumul'a döndü. 1947'de Kumul Vilayeti Asayişi Koruma Müfettişi atandı. 1949'da Doğu Türkistan, Komünist Çin tarafından işgal edildikten sonra Yolbars murassa yolunu tutmuş, fakat 19 Mart 1950'de Kumul'dan ayrılıp Qinghai üzerinden Tibet'i geçerek 1951'de Hindistan'a varmıştır. 1 Mayıs 1951'de Tayvan'a kaçmıştır. 27 Temmuz 1971'de 82 yaşında Taipei'de ölmüştür. "Yolbars Hatıratları" adlı eseri vardır, bkz.: Hushtar, **a.g.e,** 2000, s.147.

[34] Orijinali Qinghai (Çinghay) olup, Doğu Türkistan'a doğu ve güneydoğu tarafından komşu bir Çin eyaletidir. Geniş bilgi için bkz.: http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87inghay/29.05.2014.

Şuralar[35] *hükümetinin yardımlarıyla huzur ve özgürlüğe kavuştuk. Eğer dağlarda* **[s.24]** *yardım edebileceğimiz konular varsa yardımlarımızı esirgemeyiz"* gibi sözler söylerler. Heyet yanlarında getirdikleri 500 kişilik asker kıyafetini, 70 tüfeği, 40.000 ser parayı ve yedi sandık mermiyi ihtilalcilere hediye eder. İnkılâpçılar, Moğolistan'ın durumunu bildikleri için haricî ülkelerden yardım almadan kendi imkânları ve güçleri ile inkılâp etmenin daha faydalı olduğu düşüncesiyle, gelen heyetin fikirlerini görünüşte kabul etmiş gibi davranır. Ama gerçekte heyetin yönlendirmelerini dinlemezler. Öylece heyet teker-teker Moğolistan'a geri döner. Sonuçta Moğolistan, *"yardım etme"* planından vazgeçmiştir. Ama Kasım Efendi[36] yine de inkılâpçılarla kalmıştır.

6. Jin Shu-ren Tüm Kuvvetini Kumul'a Topluyor

Jin Shu-ren tarafından gönderilen kuvvetler inkılâpçıları alt edemeyince Rusların Jin'e gönderdiği zırhlı araç ve büyük top gibi yeni silahlarla tüm kuvvetini Kumul'a toplayıp Sheng Zihui[37] komutasında isyancılarla bir kaç defa savaşmışsa da

---

[35] Sovyetler ittifakı kastedilmektedir, bkz.: Ötkür, **a.g.r.** C.I. s.346.

[36] Kaşirbay Tilev Berdi oğlu Kasım Efendi, 1899'da Barköl'de doğdu. Küçük yaşta babasını kaybetti. Annesinin hamiliğinde ilk eğitimini medrese almış, daha sonra Altay'daki bir mektepte okumuştur. Üstün başarılarından dolayı SSCB'de yüksekokullarda tahsilde bulunmuş ve sosyalizmi benimsemiştir. Kumul'da ayaklanma çıktığı sıralar Moğolistan'da görevde idi. Sonra heyetle beraber gelip inkılaba katılmış, Hoca Niyaz Hacı'nın danışmanlığını yapmıştır. O sıralar Hoca Niyaz Hacı, Yette-kuduk'ta Sheng'e yenilmiş, Moğolistan sınırlarına çekilmişti ve orada altı ay kadar kalmış, dinlenmiş ve fedai ordusunu düzene sokmuştu, dahası SSCB'ye öğrenci de göndermiştir. Aynı zaman da Sovyetlerden kışlık giysi ve silah satın almıştır. 1932 Sonbaharında güneye yürüyen fedailerle beraber giderken Uşşaktal'da Ma Shi-ming kuvvetleriyle çatışma çıkar ve Kasim Efendi akciğerinden vurulur, fakat ölmez. Ertesi başka bir Uygur fedai ile civar sakinleri tarafından kurtarılır. Ağustos 1934'te Hoca Niyaz Hacı, Sheng Shi-cai ile barış yapıp Urumçi'ye vardığında Kasım Efendi de Hoca Niyaz Hacı'nın danışmanlığını üstlenir. Daha sonra üç sene Kaşgar Hilal-i Ahmer Hastanesinin müdürlüğünü yapmıştır. 1939'da Sheng tarafından Urumçi'ye çağrılarak gözaltına alınmıştır. 1942'de hapisten çıkmış, Kazak-Kırgız Derneği teşkilat sorumlusu olmuştur. 1946'da Kazak-Kırgız Cemiyeti Başkanı seçilmiştir. 5 Eylül 1948'de vefat etmiştir, bkz.: Hushtar, **a.g.e,** 2000, s.101-107.

[37] Sheng Shi-cai, 8 Ocak 1897'de Liaoning Eyaleti Kaiyuan şehrinde doğdu. 1915'te Shanghai Wusong Hukuk fakültesinden mezun oldu. 1919'da Japonya başkenti Tokyo'da bir yıl kaldı ve aynı yıl Çin'e döndü. Sonra Yunnan eyaletinde Harp okuluna girdi. Mezun olduktan sonra Kuzeydoğu ordusu 8. Tugay'da görev aldı. 1926'de Japonya Kara Kuvvetleri Üniversitesine gönderildi. 1927'de Çine geri dönüp, Guomindang İnkılâpçı Ordusu genel merkez üst düzey danışmanı oldu. 1930 Sonbaharı'nda Doğu Türkistan'a geldi ve Jin Shu-ren'in danışmanlığını yaptı. 1932'de Kumul isyanını bastırmaya gönderildi. 1933 "12 Nisan" darbesinden sonra Sincan Hudut Muhafızlığı Generali oldu. Kendi otoritesini güçlendirmek için "Faşizme karşı durmak, SSCB ile ittifak kurmak, Demokrasiyi yaygınlaştırmak, dürüst ve ahlaklı olmak, inşaatı yaygınlaştırmak" gibi *Altı büyük siyaset*i ortaya koydu, bkz.: Liu Run-tian, "Zhongya xinguo jiqi qinhua feidan jidi", **Mingbao Aylık Dergisi**, Hongkong, Mart 1993, s.54. Hemen sonra *isyancıları bastırma* planıyla birçok aydın ve komünist parti üyesini öldürttü. 1942'de Guomingdang'a yanaştı. 8 Nisan 1944'te 10 yıllık "Sincan

harp meydanında yüzlerce ölü bırakıp kaçmaya mecbur olmuştur. İnkılâpçılar sayı olarak az olsa da her harpte büyük fedakârlıklarla düşmanı püskürtmeyi başarmıştır. Savaş şiddetini sürdürürken Ma Zhong-ying, Ma Shi-min adında bir Tungan ve Timur Botong[38] adında bir Uygur'u 32 askerle Kumul'a, inkılâpçılara gönderir. Böylece savaşın şiddeti daha da artar. Bu sırada Başkomutan Sheng, "galiba Ma Zhong-ying gelmiş" deyip paniğe kapılır. Tam bu esnada Jin Shu-ren'den gelen *"Kumul'daki tüm askerleri alıp derhal Urumçi'ye dönün"* talimatı üzerine Sheng, Kumul kuşatmasını bırakıp Urumçi'ye döner. Böylece Kumul'da inkılâpçılara karşı savaşacak asker kalmamıştı. Yani bu suretle Kumul, inkılâpçılar eline geçer.

7. Halk Turfan'da Harbe Hazır

Kumul'un endişeli durumuna Jin Shu-ren hiçbir çözüm bulamaz ve kendisi de tehlike **[s.25]** altında kalır. Bu günlerde diğer şehirlerdeki aydınlar ve okumuş insanlar gizlice inkılâp yapmak için halkı teşvik etmekte ve Kumul inkılâpçılarına yardım etmeye çağırmakta idi. Aynı zamanda bağ-bahçe ve sokaklarda *"Açıl, açıl, açılanda bir şey var"*[39] gazelini söylemeye başlar. Yaşlı ve genç herkes bu gazeli söylemeye başladığı için zamanın hâkimi sokaklara bildiri yapıştırır: *"Kim 'Açıl' gazelini söylerse cezalandırılacaktır!"* içerikli bildiriye rağmen halk, gazeli söylemeye devam etmiştir.

7.1 Ma Shi-min'in Turfan'a Gelişi

Halk bu durumda iken, Ma Shi-min denen Tungan, Timur Botong ile birleşip Hoca Niyaz Hacı'ya:

"Bu savaşı sadece Kumul'a değil, Turfan'a da yayalım" diye öneride bulunur. Ama Hoca Niyaz Hacılar bu fikri kabul etmez ve:

"Biz Kumul'u bırakıp Turfan tarafa geçersek her şey boşa gider. Önce Kumul'u temizleyip sonra o tarafa gidersek daha iyi olur" der. Bunu kabul etmeyen Timur Botong ve Ma Shi-min, Turfan'a doğru yola çıkar. Hoca Niyaz Hacılar

---

Kralı" geçmişini geride bırakıp, Doğu Türkistan'dan ayrıldı. Eylül 1944'te Tarım Bakanı oldu. 1945'te görevinden azledildi. 1949'da Tayvan'a kaçtı. 13 Temmuz 1971'te Taipei'da öldü. bkz.: Hushtar, **a.g.e,** s.147. Zihui: *is.* Komutan, bkz.: **Türkçe-Çince Sözlük,** Shangwu Yinshuguan Yay. Pekin 2008, s.1125.

[38] Bu kişi Hushtar (**a.g.e,** s.316)'a göre Tursun Botung'tır.

[39] Abduhalûk Uygur'un kalemine ait **Açıl** adlı şiirin tam metin için bkz.: Alimcan İnayet, **Abdulhaluk Uygur ve Şiirleri**, Ankara, TDK Yay., 2007. s.89-91.

engellemeye çalışınca da Ma Shi-min, Hacılara karşı ateş bile açar. Sonuçta Ma Shi-min ve Timur Botonglar 30'u aşkın Tungan askeri alıp Piçan ilçesine gelir. Buraya gelince yalandan:

"Bizleri Hoca Niyaz Hacı gönderdi, sizleri özgür kılmaya geldik, vakit isyan vaktidir" gibi teşviklerde bulunur bulunmaz tüm halk hazırlanıverir. Böylece halkla beraber Piçan kalesine hücum başlatılır. Sonuçta tüm hükümet askerleri öldürülüp Piçan fethedilir. Bir gün sonra Kumul ile Piçan ortasında bulunan Rus askerleri isyancıların üzerine yürür. Savaş devam ederken Timur Botong şehit düşer. Sonra Ma Shi-min askerleri ile şehri bırakıp Lükçün'ün[40] güneyindeki Digay[41] **[s.26]** köyüne sığınır. Jin Shu-ren kuvvetleri ise maalesef Piçan şehrini aldıktan sonra halka katliam yaparlar. Talan edip evleri yakar. Toplamda 4.500 kadar halk katledilir.

7.2 Turfan Hâkimi'nin Yurt Büyüklerini Toplaması

2 Aralık 1931[42] günü, Astane, Karahoca, Murtluk, yani Turfan ilçesinin önde gelen kişileri ilçe hâkimi tarafından Turfan Hâkimliğine davet edilir. Toplantıda Hâkim yurt büyüklerine:

"Umumi Vali'den telgraf geldi. Turfan ilçesinden 1.000 daden[43] kunak[44] toplanacak. Onun için sizleri çağırttım. Bu kunağı tez elden vermek lazım" dedikten sonra devamla: *"Hazırda Kumul halkı cahillik yapıp asayişi bozmaktadır. Onlar hükümete karşı koyamazlar. Az günde bu isyan bastırılacaktır. Zira bu taraftaki halk da cahillik yapıp türlü türlü hayallere kapılmasın. Halka nasihat ediniz"* gibi laflarla onları gönderir.

---

[40] Tarihi Lükçün şehri, İdikut Uygur Devleti'nden buyana önemli otoriter ve ticari merkez olmuştur. Uygur Han, Emir ve Beylerinin oturduğu ve iş yürüttüğü yerdir. Lükçün kalesi ise önemli siyasi merkez, kadim çarşı ve şehirdir. Piçan'da çok önemli bir konuma sahip, Turfan ve diğer şehirlere açılmada ilk geçittir. Lükçün Kalesi 1696'da Ahmet Baki Beg tarafından yaptırılmıştır. Aynı zamanda Lükçün Beyliğinin (1720-1932) sarayı da Lükçün Kalesinde bulunuyordu, bkz.: Yakup Yusuf, **a.g.e.** s.28

[41] Doğrusu Diğar'dır. Piçan şehrinin güney batısında 86 km uzaklıkta yer almaktadır, bkz.: Yakup Yusuf, **a.g.e.** s.36

[42] Kadiri (**a.g.e.** s. 50)'ye göre olay 1931'de değil 1932'de gerçekleşmiş olmalıdır. "2 Aralık 1932, Turfan Kaymakamı Piçan'da yaşananları duyup Astasne, Singim, Muurtuk kasabalarının ulema, tüccar ve çiftçi büyüklerini Turfan'a çağırttı…". Karışığa mahal vermemek için ilerleyen satırlarda tarihi 1932 olarak kullandık.

[43] **Daden:** 200 kg'a eşittir. Tahıl tartımında ağırlık ölçmeye yarayan alet, bkz.: **a.g.s.** C.III, s. 849.

[44] **Kunak:** Türkistan'da yetişen bir çeşit beyaz tahıl ve mısırların genel adı, bkz.: **a.g.s.** C.IV, s.292.

Sonra 28 Aralık 1932 günü Turfan'daki Tuğgeneral Ma ve Kaymakam birlikte Mahmut Bay, [45] Karahocalu Emin Bay ve Yang-hili İbrahim Bayları Turfan Hâkim dairesine çağırtıp:

"Kumul'dan bir kaç çapulcunun Piçan'a geldiği haberini aldık. Siz de duydunuz mu? Kaç kişi imişler?" dedikten sonra nasihat yerine de: *"Çapulcuların çaresini tez vakit içerisinde hükümet görür. Sizler halka nasihat ediniz, çapulculara karışmasınlar. Hükümetin kuvveti çoktur, baş edemezler"* gibi sözlerle Mahmut, Emin ve İbrahim Bayları gönderir.

7.3 Ma Shi-min Tarafından Yazılan Mektup

Ma Shi-min, Piçan'dan çıkıp Lükçün'e gelir gelmez Mahmut, Emin ve İbrahim Baylara bir mektup yazar. Mektup Hoca Niyaz Hacı adından olup, içeriği şöyledir:

"Malumunuz olsun ki, bir sürü asker ile hududunuza gelmiş bulunduk. Sizler de **[s.27]** *hazırlanasınız".*

Mektup Mahmut Muhiti'ye 29 Aralık *(1932)* günü, Turfan'dan döndüğü akşam ulaşmıştır.

7.4 Turfan'da Gizli Teşkilat

Kumul'da inkılâp şiddetini arttırırken, Turfanlı vatanseverlerden Hamidullah Âlem Ahund, Maksut Muhiti[46], Mahmut Muhiti, Musul Muhiti, Damolla Abdullah

[45] Mahmut Muhiti, 1887'de Turfan'ın Astane kasabasında varlıklı bir ailede doğdu. İlk eğitimini medresede aldıktan sonra ticarete atılıp Urumçi, Çöçek, Rusya'da Şemey, Kazan, Batı Türkistan'ın büyük küçük şehirlerinde, hatta Moskova ve Petersburg şehirlerinde ticaret yaptı. O sıralarda çağdaş ilimler yanında Rusça da öğrendi. Daha sonra ağabeyi Maksut Muhiti'nin yeni müfredatlı okul açma işlerine destek sağladı. 1931'de Turfan ayaklanmasında ağabeyi Maksut beyi kaybetti ve Turfan inkılabının liderliğini üstlendi, bkz.: **Ş.T.M (11),** s.18-25. Hoca Niyaz Hacı, Turfan'a geldikten sonra onun en önemli kişisi ve baş danışmanı, generali, inkılap önderlerinden biri konumuna geldi. Temmuz 1934'te Hoca Niyaz Hacı, Sheng Shi-cai ile ittifak yapıp Urumçi'ye gidince Mahmut Muhiti ordusuyla Kaşgar'da kaldı. Ağustos 1934'te Sheng tarafından 6. Tümen'in Tümgenerali olarak atandı. 2 Nisan 1937'de Doğu Türkistan'ı terk edip önce Hindistan'a, daha sonra Japonya'ya gitti. 1940 sonlarında Çin'e döndü. 1944'te Pekin'de vefat etti. Detaylı bilgi için bkz.: Hushtar, **a.g.e.** s.191-192. **Bay:** Ekonomik durumu iyi, hiç kimseye muhtaç olmayan, varlıklı insan ve o insana hitap ederken kullanılan takma sıfat, bkz.: **a.g.s.** C.I s.406-407.

[46] Eğitimci Maksut Muhiti, 1885 yılında Turfan Astane'de varlıklı bir ailede doğdu. İlk eğitimini medresede aldı. 1910'da ticaret amacıyla Urumçi Çöçek ve Rusya'da Şemey, Kazan, Moskova gibi yerlere gitti. Oralarda bir yandan ticaret yaparken bir yandan etrafı gezip, gözlemlemiştir. Bu sayede kendi memleketinin ne kadar geri kaldığını anlamış ve memlekette yeni usulde mektep açmaya karar vermiştir. Aynı zamanda Kazan'da bazı Tatar aydınlarla konuşmuş, memlekete dönünce mektep açacağını belirterek onlara Doğu Türkistan'da öğretmenlik yapmayı teklif etmiştir.

Neimî *(1898-1940),* Yunus Saidi,[47] Tahir Bey,[48] Abdülkadir Damolla, Bay Azizi, Hüsamettin Bay, Timur Cisa, Abdulhalûk Şoye,[49] Lükçünlü Niyaz Ahund, Ebutalip Bey gibi birçok büyükler *"Kumul inkılâbına yardım edeceğiz"* diyerek bir teşkilat kurmuştur. Abdullah ve Yunus Beyler kâtiplik vazifesini üstlenir. Son günlerde Damolla Abdullah Beyin vasıtasıyla Bağrı medresesi talebesi Hacı Arzuoğlu Abdülgaffar ve Hacı Muhemmedoğlu Hamidullah aracılığıyla Toksun'da teşkilatın şubesi kurulur. Teşkilatın nizamnameleri Toksun aydınlarından Ahmedwangoğlu

---

1913'te Kazan'dan Haydar Efendi'yi getirip Turfan'da kendi korusu önüne çağdaş bir mektep yaptırıp öğrenci yetiştirmiştir. 1917'de Moskova'ya gidip Habibullah Efendi, Gülendam Abistay, Ali İbrahim, Hisamidin Efendi gibi altı öğretmeni Doğu Türkistan'a getirip, Gülandam Abistay'ı Turfan'da kızlar mektebi açarak görevlendirmiştir. Diğerlerini Çöçek, Turfan, Guçung, Urumçi gibi yerlere öğretmen olarak gönderir. Onların mektep teminatını kendisi karşılar. Daha sonra bu mekteplere "Maksutiye Mektebi" adı verilir. 1931 Kumul inkılabından sonra Maksut Muhiti de Turfan'da inkılap başlatır, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** s.190-191. Mart 1933'te Lükçün'de Sheng Shi-cai ve Beyaz Rus askerleriyle yapılan savaşta Ölenkovuk'un güneyinde Komutan Maksut Muhiti şehit düşmüştür. Bu savaşta Hamidullah Alem Ahund da şehit düşenler arasındaydı, bkz.: Yusuf, **a.g.e.** s. 203. Merhumun evlatları onun tenini Lükçün kalesinin dışından, kellesini Turfan şehrinin kapısından getirip Astane'ye defnetmiştir. Şehit düştüğünde Maksut bey henüz 47 yaşında idi, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** s.191

[47] Saidoğlu Yunus Beg, Çince adı You Wen-lin olup Turfanlıdır, bkz.: http://blog.sina.com.cn/s /blog_daf291f10101i1fu.html/13.06.2014. Sincan Hukuk fakültesinin ilk mezunlarındandır. 1933'te Kaşgar Valisi atandı. 1934'te Urumçi'ye döndü ve Tarım-madencilik bakanı oldu. 1938'de Sheng Shi-cai tarafından hapse atıldı ve hapiste vefat etti, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** C.I, s.245-246. Burada şuna da belirtmek gerekir ki, bu inkılapta Yunus Mollam olarak tanınan bir başka Kumullu Yunus Bey de vardır. Yunus Mollam, 1896'da Kumul'da doğmuştur. İnkılâbın başlangıcından beri Hoca Niyaz Hacı'dan ayrılmamış, Ağustos 1934'te Hoca Niyaz Hacı ile beraber Urumçi'ye gitmiştir. 1937'de Hoca Niyaz Hacı ile aynı günde tutuklanmış, dört ay sonra "Urumçi'den ayrılmamak" şartıyla serbest bırakılmıştır. Bir müddet sonra tekrar tutuklanıp yine aynı şartla bırakılmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Turfan'da evlendiği hanımıyla buluşmuş ve ilk önce Turfan'a, daha sonra Kumul'a taşınmıştır. 1947'de Turfan'a geri gelmiş, Mayıs ya da Haziran 1949'da Turfan Astane'de vefat etmiştir, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** C.II s.101-104; Forbes, (**a.g.e.** s. 473) bu iki kişiyi, hatalı olarak, tek kişi olarak ifade etmektedir.

[48] Lükçünlü, okumuş aydınlardan biridir. Kasım 1915'te Lükçün'ün batı sokağında kendi imkânlarıyla özel bir okul açmıştır, bkz.: Yusuf, **a.g.e.** s.199.

[49] Vatanperver, milliyetçi, realist şair olan Abdulhalûk Abdurrahmanoğlu Uygur, 9 Şubat 1901'de Doğu Türkistan'ın Turfan ilçesi Bağrı köyünde varlıklı bir tüccar ailesinde doğdu. İlim sever bir ailede doğan Abdulhalûk, küçük yaşta eğitime başlamış ve bu eğitimi sırasında Türkçe, Arapça, Farsça öğrenmiştir. Daha sonra Turfan'da açılan Çin okulunda Çince ve Karaşehirde de Moğol okulunda Moğolca öğrenmiştir. 1916 yılında büyük babası Mahsum Hacı ile ticaret için Rusya'ya gitmiş ve Semey şehrinde Rusça'yı da öğrenmiştir. Tatar Türkçesini de çok iyi öğrenmiş olmalı ki, şiirleri arasında Tatar Türkçesi ile yazılmış bir şiiri de bulunmaktadır. Şair, Rusya'da iken Batı Türkistan'ı saran ceditçilik hareketinden etkilenmiştir. Doğu Türkistan'a döndükten sonra yeni müfredatlı okullar açmıştır. 1923'te tekrar Maksut Muhiti gibi yurdun ileri gelen işadamlarıyla SSCB'ye gidip orada üç sene kalmıştır. 1926'da Doğu Türkistan'a dönmüş, 1927'de Maksut Muhitilerle beraber "Akartış Bileşmesi" (Ağartma Teşkilat) adı altında bir ilim derneği kurmuştur. Bu dernek vasıtasıyla halkı yenidünya, yeni ilimlerle tanıştırma ve uykudan uyandırmaya çalışmıştır. Kumul'da Hoca Niyaz Hacılar ayaklanınca Turfan'da da 1931'de gizli bir örgüt kurdular. 1932'de arkadaşlarıyla beraber "Turfan İnkılâbı Merkez Komitesi"ni kurarak, milli ayaklanmaya hazırlanırken hain Rozi Molla'nın Sheng Shi-cai'a ispiyonlaması sonucu yakalanmış ve 13 Mart 1933'te şehit edilmiştir. Teferruatlı bilgi için bkz.: İnayet, **a.g.e.** s.4-10.

Tohti,[50] onun kardeşi Kurban tarafından hazırlanır. Hacı Aydınoğlu Abdülaziz, Saferoğlu Ömer, Hacı Abdulmelikoğlu İsmail gibiler nizamnameye göre ant içerek teşkilat üyeliğine dâhil olmuştur. Bu hususta bir büyük fedakâr da Damolla Abdullah Bey olup, Kumul inkılâpçıları tarafından gönderilen mektup ve bildiriler Kaşgarlı Mumin Bey aracılığıyla getirilirdi. Kumul'dan gelen mektup ve bildiriler keçeli kalemle yazılırdı. İşte bu yazıların içeriğini tıpkısıyla keçeli kalemle Damolla Abdullah Bey kopyalayıp Güney Türkistan taraflara gönderirdi. Fakat Güney Türkistan ve Gulca taraflarındaki teşkilat şubelerinden haberim olmadığı için yazmadım.

7.5 Astane'de Tesadüfen İnkılâp Olmuştur

Ma Shi-min'den gelen mektubu alan Mahmut Muhiti, Emin Bay ve İbrahim Baylar Lükçün tarafa giderler. Onların gitmesinden bir gün sonra Astane halkı ayaklanıp şehirde bulunan tüccar Çinlileri öldürür. **[s.28]** Zamansız bir isyan çıkaran Astane halkı aynı zamanda Çinlilerin emlaklerini de ganimet olarak alırlar. Aynı zamanda Yanghi'de birkaç Çinli'yi öldürüp isyan çıkarırlar. Mahmut ve Emin Baylar Lükçün'den dönerken durumu öğrenmişler ve Astane'deki bu zamansız isyan için müteessir olmuşlardı. Çaresiz Mahmut Muhiti, Emin ve Maksut Baylar inkılâba katılmaya karar verirler. İşte o an, Jin Shu-ren'in 300 kadar atlı askeri yolunu şaşırarak Astane'ye gelir. Durumun farkına varan askerler ateş açar. O an Astane halkı 5-6 tane tüfekle askere karşı savaşır. Nemtul Pehlivan tarafından askerin büyüğü öldürülür. Askerler Kara-kuçu tarafa yürür. Bu durumda Astane halkı arkadan, Kara-kuçu halkı önden savaşarak 3-4 saat içinde 300 Jin Shu-ren askerinin birini bile sağ bırakmaz. Böylece halk, bir bölük tüfek, at ve cephane sahibi olur.

8. Ma Shi-min'in Turfan'a Gelişi

31 Aralık 1932 günü Astane, Karahoca, Yanghi ve Murtuk'tan toplanan 3.200 kadar fedai birlikte Ma Shi-min'i komutan seçerek Maksut ve Mahmut Muhiti

[50] Diğer adıyla Tohti Ali, 1888 yılında Toksun'da Hacı Ahmet ailesinde doğdu. İlk eğitimini medresede aldı. Daha sonra çiftçilikle uğraştı. 1920'den sonra kardeşi Timur Ali (General) ile nakliyecilik yaptı. Toksun'da bir araba durağı kurdu. 6 Aralık 1933'te Toksun kalesini fethetti. Turfan inkılâpçıları tarafından Albay olarak atandı. Daha sonra Karaşehir ve Korla inkılâpçılar tarafından alınınca, Albaylıktan Tuğgeneralliğe terfi ettirildi. Akabinde Tohsun'a dönerek Sheng Shi-cai askerleriyle savaştı ve sonunda yakalanrak şehit edildi, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** 2003 s.116-117.

ile İbrahim ve Emin Baylar öncülüğünde Turfan'a hücum etmek için yola çıkarlar. Fedailer Abad'a[51] varınca Hüsamettin Bay ve Hacı Abdumüminler Turfan'dan haber getiriler. Haberde:

"Musul Bay bugün Turfan'a geldi ve dedi ki; Benden bir gün önce Jin Shu-ren'in donanımlı ve kuvvetli Şidalyen denen (süvariler taburu) birliği Turfan'a doğu yol aldı. Ben arka yolla tez geldim. Bunlar gelip de Köhneşehir'deki hükümet askeri ile birleşirlerse fena olur. Bunlar daha yolda iken önünü kesip icabına bakmak lazım, dedi" denilmekteydi.

Durumun ciddiyetini anlayan fedailer, vakit kaybetmeden Turfanlı Hamidullah Âlem Ahund'un evine varırlar. Kısacası o akşam, yani 31 Aralık 1932 günü, Şidalyen birliği bir otomobil ile Yenişehir'in kıble taraf (batı) kapısına gelir. İnkılâpçılar elinde olan şehir kapısını açarlar. **[s.29]** Demek ki bunlar doğu kapısına varıncaya kadar biraz gecikirler. Bu sırada fedailer hazırlık yapmakta idi. Doğu kapısı ise sıkıca kilitli idi. Küçük jip araba içinde bulunan dört memur ve iki şoför öldürülür ve arabadaki 13 tüfek ve bir miktar cephane ele geçirilir. Askerlerin komutanından bir mektup çıkmıştır. Mektubun Turfan Köhneşehir'deki Tuğgeneral Ma Da-heng'a Jin Shu-ren tarafından yazılmış bir emirname olduğu anlaşılır. Mektubun içeriği:

> *"Turfan komutanı Ma'ya emir olunur ki, işbu emirname beraberinde Şidalyen mükemmel donanmış halde Turfan'a gönderildi. Demek siz Tuğgeneral Şidalyen ile birlikte Turfan halkını kedi-köpeklerine varıncaya kadar katliam yapıp haberini verirsiniz,*
>
> *Emir veren Umum General Jin Shu-ren, 24 Aralık (1932)"*

Bu mektubu gören inkılâp liderlerinden Hamidullah Âlem Ahund: *"Artık kadın erkek hepimize cihat farz olmuştur. Kim bunu inkâr ederse şeriat kanununa karşı gelmiş sayılır"* şeklinde fetva çıkarmakla kalmamış, Turfan'ın tüm köylerine adam göndermiştir. Şehirde bulunan Uygur ve Tunganlara da haber salarak taleplerini bildirir. Karahoca ve Astane tarafından gelen 3.200 fedai ile şehir içindeki 5.000'den fazla kişi hazır bekletilirken, tam o sırada Urumçi'den gelen Şidalyen

[51] Astane kasabasına bağlı, kasaba merkezinden 5 km batıda bulunan Abad köyü Turfan şehrine 32 km uzaklıktadır. (Astana Turfan'ın yaklaşık 40 km doğusundadir.

kuvvetleri 1 Ocak 1933 günü sabah vaktiyle Yenişehir'in kıble kapısı önüne gelen Çinli askerlerini her taraftan yaylım ateşine tutarlar. Bu zamansız ateşle karşılaşma sonucu askerler 19 ölüyü şehir kapısı önüne bırakıp arkasına bakmadan kaçar. Fakat geriye pek rahat dönemezler. Çünkü arkadan gelen yüzlerce araba ve atlar daracık pazar içinde yürümeye kolay-kolay yol vermez. Bu zamanda Turfan'da kar yağmış ve hava aşırı soğumuştu. Askerler ne öne ne arkaya yürüyememiş, bir nevi çaresiz darıcık Pazar sokağına kilitlenip kalmışlardı. İşte o zaman fedailer damlarda durup rahat-rahat askerleri vurur. **[s.30]** Şehir kapısını açıp çıkmayı başaranları ise Hüsamettin Bay öldürmüş, 19 askerin tüfek ve mermilerini alıp fedailere vermiştir. Savaş son derece şiddetli idi. Bir taraftan binlerce halkın *"Allahu Ekber"* diye getirdiği tekbirlerin yankısı şehri sarmıştı. Dört bir yandan gelen on binlerce fedai balta-sopalarla hücum eder. Neticede sadece 12 atlı asker kaçıp kurtulmayı başarır. Turfan halkını kedi-köpeklerine varıncaya kadar katletmek üzere gelen Şidalyen askerleri tamamıyla temizlenmiştir. Allahu Teâlâ'nın inayet ve rahmeti ile fedailer hesapsız ganimetlere malik olur. Bu çatışmalarda 85 araba cephanelik, binlerce deve ve eşek yükü harp malzemesi ele geçmiştir.

1 Ocak günü Turfan'a varmak için Yoğantérek[52] tarafında patika yolla gelmekte olan bir bölük askerin haberini alan İbrahim Baylar, derhal Astane tarafından gelen fedailerden 1.000 kadarıyla, Şiyoza denen yerde karşılaşırlar. Savaş başlar başlamaz birkaç askerin ölmesi üzerine hemen geri çekilirler. Fedailer tepe üzerine kadar kovup sonra geri gelirler.

8.1 Turfan Köhneşehir'e Hücum

3 Ocak 1933'de Turfan Köhneşehir'de bulunan Tuğgeneral Ma'ya bir mektup ile bir vekil gönderilir:

"Hepimiz Müslümanız, barıştan yana olun da silahlarınızı teslim edin. O vakit hayatınız güven altında olacaktır" şeklinde yazılan mektuba Lüzhang[53] Ma'nın: *"Ben silahları Urumçi'den aldığım için sizler Urumçi'yi alana kadar şehirden dışarı çıkmam. Sizinle de savaşmam. Siz Urumçi'yi alınca ben de silahları teslim*

[52] Bugünkü Turfan şehrine bağlı Dahiyen kazasının eski adı Yoğantérek idi. Detaylı bilgi için bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s. 121-123.

[53] **Lüzhang**: Çince, Ordu'da askeri birlik, birkaç Tuan ya da Ying'den müteşekkildir. bkz.: **a.g.s.** C.IV, s. 931. Türk silahlı kuvvetlerindeki Tuğgeneral rütbesine eşittir. Bundan sonra Tuğgeneral olarak alınacaktır.

edeceğim" şeklindeki cevabını alan fedailer, Turfan Köhneşehir'e dört taraftan hücum eder. Menglik Bakioğlu ve Abdullah Ahund kahramanca savaşarak şehrin güney kapısını ateşe verir. Böylece Tuğgeneral Ma, teslim olacağını bildirmek için **[s.31]** vekil çıkartır. Vekiller araya girmesi ve Hükümete ait ne varsa teslim etmeyi kabul etmesi şartıyla anlaşma sağlanır. Anlaşma neticesinde: iki büyük top, dört küçük top, sekiz çarklı makineli tüfek, beş makineli tüfek, 200 tüfek, 55 sandık mermi, 10 sandık top mermisi ve 44 at ele geçirilir. Sonuçta Turfan Köhneşehir fethedilmiş olur.

8.2 Toşkanbulak Muharebesi

Çatkal'ın[54] kuzey tarafında Toşkanbulak *(Tavşanpınar)* denen yere Albay Xün/*Şün* dört otomobil ve 40 küsur askerle gelir. Hacı Timur Cisabeyoğlu, 15 nefer fedainin başı Ömer Ahund ile anayola çıkıp, Piçan tarafından gelmekte olan bu dört otomobildeki askerin önünü kesip çatışmaya girer. Çatışmada 17 askeri öldürürler. Askerlerin komutanı Xün ayağından vurulmuş vaziyette ele geçirilir. Xün ve diğer esir düşen askerler Ömer Ahund ve fedailer tarafından Yenişehir'deki Hamidullah Âlem Ahund ve Ma Shi-min'lere otomobilleriyle teslim edilir. Albay Xün tedavi edilmek üzere gözaltında tutulur. O sırada Astane'den iki Rus askeri gelip Xün'den: *"Askerlerimiz Astane'de isyancılar tarafından kuşatıldı. Onlara teslim olalım mı?"* diye sorarlar.

Albay Xün bu iki Rus'a Çince:*"Karşılaşmayın, teslim olun"* der ama Rusça olarak da: *"Kesinlikle teslim olmayın, Urumçi ve Kumul'dan bir sürü kuvvet gelecek"* der. Bu konuşma Rusça bilen bir kişi tarafından Hamidullah Âlem Ahund ve Ma Shi-minlere iletilir. Bu suçuyla Albay Xün idam edilir. **[s.32]**

8.3 Astane'de Rus Askerleri İle Savaş

Lükçün'e 1.000 tane Rus askerinin geldiğini duyan Maksut Muhiti, Astane'den Turfan'daki fedailere haber verir. Haberi alan Mahmut Muhiti fedaileriyle Astane'ye gelir-gelmez Rus askerlerine rastlar ve çatışmaya girer. Rus askerleri bir taraftan savaşıp bir taraftan da geri çekilir. Sonunda Badamlık'taki

[54] Turfan şehrine bağlı, şehir merkezinden 17 km güneydoğuda bir kasaba, bkz.: http://baike.baidu.com/view/2537419.htm/29.05.2014.

Musul Bay'ın fabrikasına çekilip savunmaya devam etseler de fedailerin hücumlarına karşı duramayıp 11 Ocak'ta *(1933)* iki vekil çıkarırlar. Vekiller:

"Büyüğümüz Albay Xün, Turfan'dadır. İki asker Turfan'a gidip haber getirsin. Ona göre silahlarımızı teslim edelim" şeklinde talepte bulunur. Fedailer kabul etmese de Maksut Bay:

"Ruslardan istifade etme şansımız var. Bunların talebini kabul edelim" der. Böylece iki Rus askeri Turfan'daki Albay Xün'e gider. Xün bu iki Rus askere görünüşte:

"Silahları teslim edin" der ama Rusça olarak da: *"Bu eşkıyaların gerisi gelmez"* der. Bunu anlayan bir fedai durumu derhal Ma Shi-min'e arz eder. Böylece Albay Xün idam edilir. İki Rus akşama geri dönerek: *"Yarın sabah silah teslim edeceğiz"* derler. Bu yalana kanan fedailer rahat-rahat uyuyunca, gece yarısı Rus askerleri Piçan tarafa kaçar. Zaten bunlara Turfan'a gitmek için izin verilmedikçe teslim olması muhakkak idi.[55] Çünkü bunların hem mermileri bitmiş hem de boş fabrikada açlıktan kırılmakta olduklarından teslim olmaktan başka çareleri yoktu. Sonra Piçan ile Turfan ortasında 28 gün devam eden çatışmada Turfan, Toksun ve Piçan fedailerinden mezkûr Rus askerleri dâhil Jin Shu-ren askerleri tarafından 30.000 kadar fedai şehit düşmüştür. O zaman bu üç ilçe halkı sopa, tokmak ve baltalar ile 300.000 fedai ayaklanmıştı. Bu olaylardan ibret almak gerekir.[56] **[s.33]**

9. Toksun'da Ayaklanma

Turfan'da çıkan ayaklanmayı duyan Toksun'daki teşkilat üyelerinden Tohti Ahund ile Abdülaziz Ahund liderliğindeki 10 kişi Turfan'daki inkılâp önderleri huzuruna çıkıp emir alarak gelir. Halkı toplayan fedailer Toksun'daki Jin Shu-ren askerlerine hücum edip, H. 4 Ramazan 1351*/(M. 1 Ocak 1933)* günü şehir fethedilir. Turfan'a gittiğinde Tohti Ahund'a Ma Shi-min tarafından Albaylık rütbesi verilmiştir. Bununla beraber An-şili[57] Ga Lao-han'ı[58] Tuğgeneral rütbesi ile Albay Tohtilere

[55] Bu Rus askerler ilk önce Piçan'dan Lükçün'e, daha sonra Astane'yi geçerek Turfan'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Astane kasabası Turfan şehrinin yaklaşık 40 km doğusunda, Lükçün'ün 25 km kuzeyinde, Piçan'ın da 60 km batısında yer almakta, kuzey tarafını Yalkuntağ, Astane'yi geçmek bir tek çaredir. Astane'yi geçmeden Turfan'a gitmeleri imkânsızdır.

[56] Buradaki kayıplar konusunda müellifin mübalağa ettiğini söylemek mümkündür.

[57] Kansu eyaletinin kuzey batısında yer alan Guazhou ilçesinin tarihi adı Guazhou olup, 1913'te Anxi/Anşi olarak değiştirilmiştir. 25 Şubat 2006'de tekrar Guazhou adını aldı. Batıda Kumul ile komşudur, bkz.: http://baike.baidu.com/view/292862.htm/08.06.2014.

komutan yapmıştır. Bunlar Karaşehir'i almak için Uygur ve Tunganlardan müteşekkil birliği 8 Ramazan*/(M. 5 Ocak 1933)*'da yola çıkarıp Gümüş'e varınca İmam Niyaz, Abdullah Şangyo[59] ve Kamaza gibi sekiz kişi fedailere katılır. Hülasası, fedailer topu-topu 320 kişi olup, bunlardan 254'ü Uygur Türklerindendi. Bunların hepsi Albay Tohti'nin komutasındaydı. Albay Tohti'nin emrinde Eyt Ahund Hacı Abdulmelikoğlu, Tohti Ahund Hacı Ahundoğlu ve Abdulaziz Ahund Mukyit Ahundoğlu gibi üç onbaşı vazifeliydi. Kalan 66 Tungan fedai Albay Guo Xin-seng komutasında olup, onun emrinde Hacı Luo Yu-za ile Wu Si-yuza onbaşı vazifesindeydi. Kısacası, bu iki Albay ve beş onbaşının hepsi Tuğgeneral Ga Lao-han liderliğindeydi. Elhasıl, fedailer Turfan'daki Ma Shi-min'den emir beklerken Kümüş'te 22 Ramazan*/(M. 19 Ocak 1933)*'a kadar kaldılar. Bu sırada Karaşehir ile Urumçi arasındaki posta ve telgraf kabloları kesildiği için haberleşme imkânı yoktu. Durum böyle olunca Karaşehir'de çeşitli laflar çıkmaya başlamış, devlet memurları da son derece teşviş ve ümitsizliğe kapılmıştı. *"Urumçi'yi Hoca Niyaz Hacı ve Ma Zhong-yingler almışlar"* gibi söylentiler çıkmış, pazarda alışverişler durmuştu. Jin Shu-ren'in paraları alışverişte geçmez olmuştu. Durum böyle iken **[s.34]** Karaşehir belediye başkanları Toksun'dan haber almak için bir alay askeri Uşşaktal'a [60] gönderirler. Bunlar Toksun tarafından gelebilecek inkılâpçılardan Karaşehir'i müdafaa etmek ve haberleşmeyi sağlamak için gitmişlerdi. Bunlar telgraf yoluyla her gün Karaşehir'e birkaç defa haber gönderiyordu ama son günlerde telgraf kabloları Uşşaktal'da ikamet eden Şahnasiroğlu Berat Ahund ile Ki Luo-yi'nin oğlu tarafından kesildiğinden, Karaşehir ile Uşşaktal arasında da irtibat da kopmuştu. Postacılar öldürülmüş, nihayette bir tane mektup 20 tane askerle gidip gelecek duruma düşülmüştür.

10. Uşşaktal Vakası

22 Ramazan*/(M. 19 Ocak 1933)*'da Ma Shi-min'den emir alan fedailer Kümüş'ten yola çıkıp 24 Ramazan*/(M. 21 Ocak 1933)* sabah vakti Uşşaktal'a 5 km

---

[58] Bu kişin gerçek adı Ma Quan-lu olup, Ga Lao-han ise takma adıdır, bkz.: http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1fs.html/08.06.2014.

[59] Şangyo: *is. Çince*, dönemin muhtar makamındaki memurudur, bkz.: **a.g.s.** C.III, s.751.

[60] Uşşaktal, Bayıngolin iline bağlı Hoşut ilçesi sınırlarında, Tanrı dağlarının güney etekleri, Karaşehir ovasının kuzey kıyıları, Hoşut ilçesinin de kuzey doğusunda yer almaktadır. Urumçi ile mesafesi 336 km, Toksun'la 172 km'dir, bkz.: http://baike.baidu.com/view/3002495.htm/08.06.2014.

mesafede bulunan 10 askerin hepsini ansızın esir alır. Bu esirlerden düşmanın bulunduğu yerler, sayıları ve de parolaları iyice öğrenildikten sonra tüm fedailer piyade halde üç noktada bulunan 850 düşman askerini yattıkları yerde tek kurşun zayi etmeden basıp alırlar. Burada bulunan 850 askerin 37'si Müslüman, 769'u Moğol toplam 806 kişinin silahlarını alıp serbest bırakırlar. 44 tane Çinliyi komutanları ile beraber cehenneme yolcu ederler. Burada 8.800 tüfek, iki makineli tüfek, 65 sandık mermi, yüzlerce dizi kurşun, 280 at, sekiz kılıç ve 17 tabanca ele geçirilmiştir. Bunlar toplanarak hepsi birden Turfan'daki Ma Shi-min'e gönderildi. Demek 50-70 tane tüfekle gelen Uygur fedailer yine eskisi gibi kendi silahlarıyla yani kılıç ve sopalarıyla kalmıştır. Ama 66 tane Tungan fedai silahlandırılmıştır. Çünkü komutanımız Tungan olduğu için doğal olarak öyle olmuştu. Her zaman işler öyle olmuştur arkadaşlar.

Fedailer Kümüş'te iken Uşşaktallı Şahnasiroğlu Berat Ahund ile **[s.35]** Ki Luo-yi'nin iki oğlu Kümüş'e gelmişti. Uşşaktal galebesi ise önce Allah'ın inayetiyle, sonra, yolda esir düşen askerlerden öğrenilen bilgilere göre, Berat Ahund ile Ki Luo-yi'nin oğullarının yardımlarıyla kazanılmıştır.

11. Karaşehir'in Feth Edilmesi

Uşşaktal'daki askerlerin esir edildiğinden Karaşehir'deki belediye başkanları habersiz idi. Bu fırsattan istifade etmek isteyen fedailer, 25 Ramazan*/(M. 22 Ocak 1933)* gecesi yürüyerek imsak vakti ile Karaşehir'e varır. Uşşaktal'dan önden gönderilen haberci, durumu sahur vakti Tungan Şangyo ile Mecit Şangyo'ya bildirmiş ve sabaha inkılâpçıların Karaşehir'e gireceklerini haber etmişti. Hulasası bir saat içinde şehrin içi ve etrafında bulunan Uygur, Tungan ve Moğollardan on binlerce kişi fedailerin yanına toplanır. O sırada sur üzerindeki tüm askerler halkı seyrediyordu. Kısacası, Sadık Ahund Şangyo ve Ömer Ahund Bay bir mektupla vali ve askerî komutana vekil olarak gönderilir. Mektubun içeriği şöyleydi:

> *"Sayın Vali ve askerî komutanlarına arz olunur ki, bizler an itibari ile 8.000 asker ile etrafınızı kuşatmış bulunmaktayız. Durumu barıştan yana bir şekilde halletmek için sizlere elçi gönderildi. Elinizde bulunan hükümete ait ne varsa tamamıyla teslim etmeniz önerilir. Fakat özel eşyalarınız ve hayatınız katiyen*

muhafaza edilecektir. İşin güzellikle hallolması sizlerin yararınadır. Lakin bizim için seçenek çoktur. Eğer ki, başka fikirde olursanız yine de fayda vermez. Şuna da dikkatinizi çekeriz ki, Jin Shu-ren indirildi, Urumçi'de onun yerine Hoca Niyaz Hacı ile Ga Si-ling geçti ve hem de Altışehir[61] *tarafa gönderilen 30.000 asker şu an Uşşaktal'a ulaştı".*

Mektubu yazan Komutan Albay Tohti Bey. 25 Ramazan El-mübarek/(M. 22 Ocak 1933)" **[s.36]**

Bu sırada Alay komutanı Ga Lao-han ve diğer Tunganlar ise atlarıyla Lu Shi-hu'da idi. Onlar, Uygurlar mağlup olursa kaçacaklar, işler yolunda giderse o zaman gelip sahipleneceklerdi. Kısacası, vekillerin getirdiği mektubu gören memur kendi tarafından Ma Yi-sheng, Ma Sheng-si ve bir Çinli tüccarın içerisinde olduğu 5 kişilik heyeti bir mektup ile gönderirler. Mektubun içeriği:

"Sayın Albay Tohti, mektubunuzu memnuniyetle aldık. Hayatımızın garanti altına alınması şartıyla hükümete ait her ne varsa teslim edilecektir.

Bilginize.

Vali Jing, Albay Lu, 25 Ramazan/(M. 22 Ocak 1933)"

Böylece Ma Sheng-si, Çinli tüccar ve Ömer Ahund Bay fedailer yanında tutulup Albay Tohti ve Yüzbaşı Eid ikisi Ma Yi-sheng ile Sadık Ahund Şangyo eşliğinde Valinin makamına girerler. Elhasılı Albay Tohti ve komutanlar, ihtiram ile karşılanmakla beraber kendilerine sigara ve çay ikram edilir. Sonra iki de at hediye ederler. Bu atlar valinin özel atlarındanmış.

Karaşehir'de vali tarafından teslim edilen eşyalar: 955 tüfek, dokuz çarklı makineli tüfek, yedi piyade makineli tüfek, altı büyük top, 190 kılıç, 15 tabanca, 150 sandık mermi, 82 sandık top oku, 655 baş at, iki tane dört atın çektiği araba. Bu cephanelikler arabalara konularak şehir dışındaki Mecit Şangyo'nun konağına götürüldükten sonra fedailer şehre girerler.

---

[61] *"Altışehir'in sınırları, Sır-derya'nın yukarı akımının bir kısmıyla birlikte, Tarım havzasının tamamını kucakladığı söylenebilir. Doğuda Kuçar yöresi ve muhtemelen Lob-nor bölgesini içeriyordu. Kraşehir ve doğusunu dışarıda kalıyordu. Güneyde Kuen-Lun ve Altın Dağlarıyla Tibet yaylalarıyla sınırlanır. Batıda Pamirler, Sır-derya vadisinin Güney sınırlarının kuzeyindeki bu bitişmeye kadar"*, bkz.: Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, İstanbul, Selenge Yay. 2006, s. 84.

Demek, önü arkası belli azıcık insana vakit kaybetmeden teslim olmaktan ızdırap duyan Vali ve askerî komutanlar, Korla'da bulunan Tuğgeneral Zhan'a[62] üst-üste yazdıkları iki mektubu Uygurlarla göndermiş, onlar da mektupları Albay Tohti'ye teslim etmiştir. Mektubun kısaca içeriği:

> *"Saygı değer Tuğgeneral Zhan'a arz olunur ki, bu defa gelenler Toksunlu arabacı, hırsız ve kumarbazlara benzeyen insanlar olup, bunlarla beraber 60-70 Tungan imiş. Bizler bu hırsızların yalan teşviklerine kanarak teslim olduğumuz için çok ziyadesiyle üzgünüz. Hoca Niyaz,* **[s.37]** *Ga Siling[63] dedikleri gelmeyecekler. Lakin önemli silahlarımızdan bir kısmını gizlice kendimize ayırdık. Şu an hepimiz valilik binasında serbestiz. İsyancılar da etrafımızda değiller. Sayın Tuğgeneralim merak etmeyiniz, Lop*(nur) *[64] tarafındaki askerlerinizi Korla'ya toplayıp hazırlık yapınız. Bu çapulcular bugün yarın gidecek gibi değiller. Çünkü tüm terzileri toplayıp üst baş diktirtmekle meşguller. Bunlar Bayram'ı Karaşehir'de geçirebilirler. Bunlar Korla tarafa gitmeye kalkışırsa size hemen haber veririz. O zaman siz önden, bizler arakadan hücum ederiz. Böylece bu çapulcuları dağ içinde yok ederiz"*
>
> *Vali King, Tuğgeneral Lu. Kaşe"*

İşbu mektubu gören fedailer derhal gözetimleri altındaki Vali ve diğer memurları hapse atıp, gizledikleri malzemeleri söylettirirler. Gizlenen şeyler: 500 tüfek, iki el makineli tüfek, 25 tabanca, 100 sandık tüfek mermisi, iki sandık tabanca mermisi, 60 kılıç imiş. Bu gibi şeyleri almakla beraber 30 Ramazan'da Karaşehir'den

---

[62] Korla şehri harp kuvvetleri Tuğgenerali Zhan Shi-kui, bkz.: http://blog.sina.com.cn/s/blog_ daf291f10101i1fr.html/11.06.2014.

[63] Ma Zhong-ying'in lakabı "Ga Siling" (Çocuk General) dir, bkz.: **Şincangnıng Kısqıçe Tarihi**, C.III, Çev: Ablet Nurdun, Urumçi, XJH Yay. 1991 s.273.

[64] Lop ilçesi Kunlun dağlarının kuzeyi, Tarım vahasının kenarında yer almaktadır. Doğuda Çıra ilçesi, güneyde Kunlun dağlarıyla, batıda Yurunkaş nehriyle Hoten ilçesi ve Hoten şehriyle, kuzeyi Taklamakan çölüyle Aksu şehri ve Avat ilçesiyle komşudur, bkz.: http://baike.baidu.com/view /972402.htm?fr=aladdin/11.06.2014; Fakat burada Lop değil Lopnur ilçesinden bahsedimektedir. "Çünkü Bayıngolin ili, Korla şehrine daha yakın, 47 km kuzeyde bulunan ise Lopnur ilçesidir. Lopnur ilçesi Bayıngolin ilinin güneydoğusunda yer almaktadır. Batıda Korla şehri, Şehyar ilçesi, güneyde Teklamakan çölüyle Çerçen, Çakılık ilçeleri, doğuda Kumul, kuzeyde Turfan ve Toksun ilçeleriyle komşudur, bkz.: **Bayıngolin Tarihi**, Editör: Mollahun Rozi, s. 148.

çıkıp, gece boyu yürüyerek Denzil kasabası, Başegim'deki [65] nöbetçi düşman askerlerini öldürüp, 1 Şevval/*(M. 28 Ocak 1933)* sabah vaktiyle Korla'nın kuzey tarafındaki Törttüptérek-Saybağ'a varmışlar. Burada Musa Şangzong [66] ve Hacı Niyaz Beyleri çağırırlar. Karaşehir'den fedailerle gelenler 2.000 kişi kadardı. Bunlardan 1.000 kadarı Tunganlardan olup, onlar Başegim'de kalmış, bir tanesi bile fedailerle gelmemişti. Çünkü bu Tunganların ekseri Hocolu'dan[67] olup, savaşmak için değil ganimet almak için gelmişlerdi. Yani, bu Tunganlar savaş kazanılırsa ganimetlere konacak, kaybedilirse derhal kaçacaklardı.

12. Korla'da Kıyameti Aratmayan Muharebe

Şehre gönderilen kişi bir süre çıkmayınca tekrar bir kişi daha gönderilir. Böylece Musa Şangzong ve Hacı Niyaz Beyler gelir. Bunlar vekil tayin edilerek **[s.38]** bir mektupla Tuğgeneral Juen'e gönderildi. Mektubun içeriği:

> *"Sayın Tuğgeneral Zhan, arz olur ki, Kumul, Turfan, Urumçi ve Karaşehir inkılâpçılar tarafından fethedildi. Bizler on bin askerle etrafınızı kuşattık. Güzellikle devlete ait şeyleri teslim ederseniz şahsınıza ait eşyalar ve hayatınız muhafaza edilir. Başka düşüncelerle kendinizi yormayınız, çünkü sonuç vermeyecektir."*

Tuğgeneral Zhan, bu mektuba cevaben yakınlarından biri olan Yakup'u gelen vekillerle beraber bir mektupla gönderir. Mektubun içeriği:

> *"İnkılâpçılar bugün saat 12'ye kadar sabretsinler. Bütün silahları toplayıp öğleden sonra teslim edeceğiz."*

---

[65] Başegim, Karaşehir ile Korla şehri arasındaki Akdağ ağzında bulunmaktadır. Rakımı 1000 m. Korla şehrine 9 km uzaklıkta, önemli bir geçittir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.**,s.307.

[66] Musa Şangzong, aslen Kaşgarlı olup, 1922'de Korla'ya yerleşip, esnaflık yapmıştır. Daha sonra işleri iyiye gidince, ticaretini büyütmüş ve ağırlıklı olarak kumaşçılıkla meşgul olmuştur. Daha sonra işlerini daha da büyütmek için deri ve hayvancılık ürünleri toplama ve taşımacılık işine girmiştir. Bu işle 80 deve, 20'den fazla eşek-katırı olan bir kervan sahibi olmuştur. Bir yün-incebağırsak fabrikası da kurmuştur. Korla ile Urumçi arasında ham madde ticareti yaparak Korla ekonomisine önemli katkıda bulunmuş, halkın sevgisini kazanmıştır. Dolayısıyla Korla'nın ticaret ve vergi işlerinden sorumlu "Şangzong"u seçilmiştir. 1945'te Korla'da vefat etmiştir, bkz.: **Bayıngolin Tarihi,** s.211-215.

[67] Karaşehir 1954'te Yanji Tungan Özerk ilçesi olarak teşkil edildi. Buradaki Tunganların ekseri 1758'den sonra Qing imparatorluğunun gönderdiği askerler ve az sayıdaki çiftçi Çinlilerle beraber Shanxi ve Kansu eyaletlerinden gelmiştir. Hezhoulu demekten kast Kansu Hezhou, yani Ma Zhong-ying'ın memleketinden gelen Tunganlardır. Karaşehir Tunganları ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: http://baike.baidu.com/view/41717.htm/11.06.2014.

Fedailer, Tuğgeneral Zhan'in ricasını kabul etmeyip, vekilleri tekrar gönderirler. İstekleri silahları derhal teslim etmek zorunda olduklarını söylemekti. Yakup, Şangyo Musa ve hazırdaki kişiler önünde Tuğgeneral Zhan'a:

"Bu gelenler ise Toksun ve Karaşehir'den gelmiş Uygurlardandır. Silahları da düzgün değilmiş" der. Bunun üzerine Zhan, Yakup'u bırakmayıp, Şangyo Musa ile Hacı Niyaz Beyleri tekrar gönderir ve:

"Misafirler 24 saat sabretsinler, ona kadar Şangyo Musa ve Hacı Niyaz Beyler misafirlerin ihtiyaçlarını karşılasınlar" der.

Bu konuda fedailerin bir karara varamaması üzerine Hacı Ahundoğlu, Albay Tohti yüksek sesle:

"Bu Hıtaylar bizi oyalıyorlar. Böyle hileleri Hıtaylar 60 yıldır yapıyorlar. Bu konuda müzakereye lüzum ***[s.39]*** *yok. Bugün ya öleceğiz ya da öldüreceğiz. Allah-u Ekber! Allah-û Ekber"* bağırır.

Zaten vicdanı sızlayıp, tansiyonları yükselen fedailer bu tekbiri duydukları an atağa geçer. Hep birlikte at saldılar. İşte bu fırsatı beklemekte olan Zhan'ın evinin çatısındaki dört Rus, sabit makineli tüfekten aynı anda ateş açmaya başlar. Fakat makineli tüfekler yüksek çatıda olduğundan yağmur gibi yağan kurşun fedailerin üzerinden zarar vermeden geçer. Bir saat içerisinde fedailerin hepsi düşman sığınağının duvarlarının dibine ulaşır. Atları bırakıp piyade hücumuna geçerler.

12.1 Tuğgeneral Zhan Komutasında 1.100 Tane Asker Vardı

Zhuan kuvvetlerinden 300 tanesi Lop(nur)'da, 800'ü ise Korla'da idi. Bu 800 asker ise iki farklı yerde idi. Etrafları büsbütün avlu ve bağlarla çevrili, duvarlar çivilerle örülmüş, üzerine çamur yapıştırılarak korunaklı bir yer yapılmıştı. Fedailer için saldırı çok da kolay olmamuştur. Çividen duvarları delip avludan avluya geçip güney taraftan saldıran Yüzbaşı Eit ve Ziyap gibi fedailer tesadüfen 80-manto adıyla meşhur Albay'ın karargâhına çıkarlar. En az şiddetli hücum kadar savunma da sert idi. Sonunda fedailer 80-manto haraya girip şiddetli savaşırlar. Sonra Alay karargâhında bulunan Albay ve askerleri arka kapıdan Tuğgeneral Zhuan'ın yanına kaçarlar. Bu sırada fedailerin mermisi biter. Ancak Alay karargâhını alınca ellerine birçok silah ve mermi geçmiştir. Vakit kaybetmeden 29 sandık mermi Albay Tohti vasıtasıyla fedailere yetiştirilmiştir. **[s.40]**

Kısacası 80-manto Alay karargâhını ele geçirmekle beraber fedailer yeni silah, mermi, makineli tüfek, kılıç ve tabancalara sahip olmuştur. Bunun üzerine hemen harekete geçerek Zhuan'ın bulunduğu yere şiddetle hücum başlatmışlar. Alay karargâhı ile Tugay karargâhı ortasında büyük bir hara olup, yanında üç yerde kavak boyu kadar yükseklikte toplanmış kuru yonca vardı. Yoncalar ateşe verildi. Ateş göğü boylamıştı. Kuzey tarafta bir ambar olup, ateş ambara da sirayet etti. Cephanelikler, afyon ve hazine hepsi burada idi. Cephanelikler sanki havayı fişekler gibi birkaç gece parladı. Afyonlar su gibi akıp sokaklara döküldü. Güney taraftaki harada ise 300 kadar at vardı. Ahır da tutuştu ve içerideki atların hepsi telef oldu. Elhasıl, Alay karargâhı alındıktan sonra Tugay karargâhına şiddetli hücuma geçildiği sırada kahraman Yüzbaşı Eit ve arkasından Ziyap Beyler şehit düştü. Bunlara şahit olan şehitlerin cephe arkadaşları intikam alıyormuşçasına dört taraftan şiddetli saldırıya geçti. Tam o sırada makineli tüfek kullanan iki Rus, Hafız Albay tarafından 1.000 adım öteden indirilir. Diğer iki Rus da silahlarını bırakıp kaçar. Düşman savunma yapmak bir yana, hayatlarını kurtarmak için çareler arıyordu. Bir bağda 100 kadar asker duvarı delip sırayla oturmuş, fedailere ateş açmakta idi. Yanlarındaki duvarı delen fedailer, bir mermi ile 6-7 askeri indiriyordu. Kurşunun nerden geldiğinin farkında bile değillerdi. İşte bu 100 kadar Çinli asker burada öldürülmüştür. **[s.41]**

Tuğgeneral Zhuan'ın işe yarar adamları tükenmekle kalmayıp hem cephaneliklerden sıkılan ateş seslerinin sıklığı hem de dört tarafta göğü boylayan yangının sıçramaları Zhuan'ı tedirgin etmişti. İşte tam bu sırada umudunu kesen Zhuan, üst kattaki balkona bir halı serip karısı ve çocuklarını halıya oturtup, tabancasıyla dokuz nefer aile ferdinden sekiz neferini öldürmüştür. Beş-altı yaşlarındaki bir kızı ise hayatta kalmıştır. Bu kız Korlalı bir tüccara verildi. Velhasıl, çoluk-çocuğunu vurduktan sonra 20-30 adamıyla kendini nehre atmak için büyük kapıdan çıkmayı üç defa denemiş olsa da, büyük kapı önünde hem on binlerce halk hem de fedailer onları bırakmaz. Sonunda şiddetli çatışmalar sonucunda kuşatmayı yarıp nehre atlayıp intihar etmek üzereyken, ekmekçi tandırının üzerine tüfeğini koyup fırsat beklemekte olan Albay Abdulgaffar Hacı Arzuoğlu, Zhuan'ı ayağından vurup sakatlar. Zhuan buz üzerine düşerken, Turfanlı Abdullah Helfet yanına varır. Göğsünü işaret ederek *"beni öldür"* diye yalvaran Zhuan, göğsünden vurularak

gebertilmekle beraber, kellesi hemen o gece Karaşehir'deki Tuğgeneral Ga Lao-han'a götürülür.

"Kim Zhuan'ın kellesini alıp bana getirirse layıkıyla mükâfat vereceğim" diyen mübarek Tuğgeneral Ga bırakın mükâfat vermeyi, *"Diri halde ele geçen insanın kafasını neden kestin?"* bahanesiyle Abdullah Halfet'i hapse atar. Albay Tohti Tuğgeneral'le görüşüp Abdullah Helfet'i bin bir müşkülatla hapisten çıkarttırır. **[s.42]**

Velhasıl, 830 düşman askerinin 10 saat devam eden şiddetli çatışmalarda tarumar edilmesindeki etken, fedailerin çıkar beklemeden yaptıkları mücadeleleri ve Korla halkına Allah'ın yardımlarının bir sonucudur.

12.2 Korla'da Bir Günde İki Bayram

Korla savaşı, H. 1351 Ramazan bayramının brinci gününe */(M. 28 Ocak 1933)* denk geldiği için halk, bir nevi iki bayramı birden yaşamıştır. Bir taraftan tutuşan ambar içinden su gibi akan afyonlar ve top oklarının sesi, diğer yandan 500-600 sandıktaki cephaneliğin 16 saat durmadan havayı fişek gibi patlaması, efendim zaten tek günde iki bayram havasına yeteri kadar renk vermişti. Bir başka mutluluk ise Uşşaktal ve Karaşehirlerden ele geçen 2.000'i aşkın silahın hiçbirine dokunamayan fedailerin, Korla'da yeni silah, tabanca ve kılıçlara sahip olmalarıydı.

Korla'da büyük kuvveti bulunan Jin Shu-ren'in ayrıca silahları da gerçekten çok fazla idi. Maalesef yangında sayısız silah ve mermi kül oldu. Bir kısım silahları ise Hocolu (Karaşehir)'ya gelen Tungan fedailer, dağ arkasında fırsat bekleyen hırsızlar gibi, göklere yükselen ateşi görünce sokaklarda ve Korla halkının ellerinde bulunan tüfek ve atları alıp Karaşehir'e döndüler. Korla savaşı son derece zor geçmiş, Tuğgeneral Zhuan'ın **[s.43]** hazine, mühimmat ve cephanelikleri Tunganlar ve halk tarafından talan edilmiş ve atlarla götürülmüştü. Fedailer ise bunlara karışmadı. Demek, Korla'da bulunan cephanelikleri Karaşehirli Tunganlar götürdüler.

12.3 Töben-çaçi'de Harp

Korla savaşı henüz bitmişken Tuğgeneral Zhuan'ın Lop(nur) tarafından 300 askerinin Korla'ya bir menzil[68] uzaklıkta olan Töben-çaçi'ye ulaştıkları haberi alındı. O an Albay Tohti hemen Hafız Zongzhang[69] komutasında 100 kadar fedaiyi gönderdi. Hafız Zongzhang, 300 düşman askerini iki günde, yani 3-4 Şevval*/(M. 30-31 Ocak 1933)*'de tamamıyla yok edip, tüm silahlarını alıp Karaşehir'deki Tuğgeneral Ma'ya teslim eder. Sonra Hafız Zongcang Yüzbaşı, Kamaza ve Albay Timur'a[70] yardımcılık rütbesi verilip, Kuçar tarafına gönderildi.

12.4 Tohti Albay'ın Toksun'da Dönüşü

Hicri 2 Şevval 1351*/(M. 29 Ocak 1933)* akşamı Albay Tohti, Tuğgeneral Ma'nın emriyle Korla'dan çıkıp gece yürüyüp, ertesi gün Karaşehir'e varır. Ağabeyi Şangyo Timur'a Albaylık rütbesini verir. Bügür sokaklarında inkılap başlatmak için Tuğgeneral Ma'dan emir aldığını ağabeyi Şangyo Timur'a iletir. Albay Tohti, Karaşehir'den o saatte Turfan'a gidiş emri almıştır. Yani, 3 Şevval'da*/(M. 30 Ocak 1933)* Albay Tohti ve arkadaşları gece-gündüz durmadan yol alıp, sekiz menzili üç gece, iki günde kat edip 5 Şevval*/ (M. 1 Şubat 1933)* gecesi Toksun'a varmıştır. **[s.44]**

---

[68] Bir menzil bir günlük ya da 23 km kadar bir mesafedir, bkz.: Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri,** Ankara, TTK Yay. 2001, s.VIII.

[69] Hafız Zongzhang, 1892'yılında Kuçar'da doğdu. İlk eğitimini medresede aldıktan sonra babasıyla beraber Karaşehir'e gelip ticaretle uğraştı. Kısa süre içerisinde babasının izini sürerek başarılı bir tüccar oldu ve daha sonra siyasete de atıldı. Zongzhang (Şehir Beyi) oldu. 1933'te Albay Tohti Ali ve Ma Quan-lu'lar Karaşehir'e geldiğinde onlara katıldı ve Karaşehir fethedilince Hafız Zongzhang Binbaşı olarak atandı. Albay Tohti de Tuğgeneral atandıktan sonra Toksun'a gidince Hafız Binbaşı Korla tarafa yürüdü. Burada Timur Ali ordusuna katıldı. Kuçar ve Aksu alındıktan sonra Albaylığa terfi ettirildi. Kaşgar'a vardıktan sonra Tuğgeneral olarak atandı. Kaşgar'da iken Yarkent ve Hoten isyancılarıyla savaştı. Timur Ali öldürüldükten sonra Kaşgar'a dönüp Tümgeneral Mahmut Muhiti'e katıldı. Muhiti, yurtdışına gittikten sonra tutuklanıp hapishanede öldürüldü, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** 2000, s.118.

[70] General Timur, meşhur Timur Sicang, 1886'de Toksun'da doğdu. Başta Toksun'da çiftçilik yaptı. 1920'lerde ailesiyle Kuçar'a yerleşip, arabacılık yaptı. Biraz para kazandıktan sonra birkaç araba daha aldı ve arabacılar reisi (Şangyo) oldu. Kumul inkılabından ilham alarak 27 Ocak 1933'te Şehyarlı Hadi Alem Kuçar Kalesini fethetti. Durmadan ilerleyip Aksu ile Bay ve diğer etraf şehirleri fethetti. Aksu'yaken Hoca Niyaz Hacı tarafından General olarak atandı. Mart 1933'te Kaşgar, Kırgız Osman tarafından fethedildi. General Timur, 8 Nisan 1933'te Kaşgar'a geldi. 9 Eylül 1933'te suikasta uğradı ve hayatını kaybetti. Hayatı ile ilgili detaylar eserin ilerleyen sayfalarında ve Hushtar (**a.g.e.** 2000 s.192-200)'ın eserinde yer almaktadır.

13. Piçan İle Toksun Ortasında 32 Günlük Savaş

Rus askerleri Astane'den Piçan'a vardıklarında fedailer bunları şehirde sıkıştırıp savaşa tutuşur. Kumul'da bulunan Jin Shu-ren askerlerinin hepsi Komutan Sheng Shi-cai liderliğinde Piçan'a gelip Rus askerleriyle buluşmuşlardı. Kumul'dan gelen askerler beraberinde iki zırıhlı araçla son derece donanımlı bir kuvvet görünümde idi. Kısacası, bunlara karşı Turfan, Toksun ve Piçan'dan 50.000 kadar fedai cephe almıştı. Düşmanla Piçan ile Toksun ortasında beş menzillik bir mesafede karşı karşıya geldiler. 32 gün şiddetli devam eden savaşta 30.000 kadar fedai şehit düştü. Kısacası, Albay Tohtiler Karaşehir'den Toksun'a geldikleri gün, yani 5 Şevval 1351*/(M. 1 Şubat 1933),* Ma Shi-min ve Mahmut Muhitiler de Toksun'a gelmişlerdi. 6 Şevval*/(M. 2 Şubat 1933)* günü bütün fedailer Turfan tarafından gelmekte olan Jin Shu-ren kuvvetlerini Toksun'un doğusundaki Karabulak dolaylarında kaşılamış ve sert bir savaşa tutuşmuşlardı. Tungan askerleri kılıç ile Jin kuvvetlerini püskürttü. İki taraftan da bayağı insan zayi oldu. Böylece düşman ilerlemesi Karabulak civarında durduruldu. Bütün gün akşama kadar savaşan fedailer düşmanı Karabulak yakınlarında bırakıp şehre döndüler. Akşamüstü Ma Shi-min bütün silahları alıp, Mahmut Muhitilerle beraber Karaşehir'e gittiler. **[s.45]**

14. Albay Tohti'nin Toksun'da Yaptığı Savaş

7 Şevval 1351*/(M. 3 Şubat 1933)*'de Ma Shi-min ve Mahmut Muhitiler beraberlerindeki 6-7.000 asker ve halkla Toksun'dan Karaşehir'e doğru yola çıktılar. Göbek bağı kesilmiş vatanını, düşmana bırakmaya gönlü el vermeyen Albay Tohti ve 300 kadar fedai 8 Şevval*/(M. 4 Şubat 1933)* günü 4.000 Jin Shu-ren askerinin önünü kesip sabahtan öğlen 12'lere kadar savaşmışsalar da kalabalık düşmana karşı koyamayıp, yenilerek şehre çekildiler. Bazıları silahlarını Jin kuvvetine teslim etmişse de ekser kısmı atlarını sokaklara bırakıp silahları ile beraber bir yerlere gizlenmişdi. Albay Tohti ise tek başına dört gece-gündüz her yerde gizlenip 12 Şevval*/(M. 8 Şubat 1933)* günü evine gelebilmiştir. Bunu haber alan amcaları Hafizullah İmam ile Hacı Abdurrahim'i ispiyonluyarak ele verir. Düşman komutanı Li, Albay Tohti'yi kendisi sorgular ve *"Korla'dan getirdiğiniz silahları verirsen seni bırakacağım"* der.

Buna karşın Albay Tohti tercümanı vasıtasıyla şöyle der:

"60 senedir görmediğimiz iyilik ve özgürlük bugün senden mi gelecek? Korla'dan aldığım silahlar senin gibi eşkıya ve zalimleri öldürmek için gereklidir".

Ölüm karşısında bu kadar umursamaz ve kahramanca duruş sergileyen **[s.46]** cevaplara şahit olan komutan Li, çok sinirlenir ve: "*Vurun kellesini*" der. Buna karşın Albay Tohti, Çince ile: *"Bir Tohti'yi kesebilirsin ama milyonlarca Tohti var, senden mutlaka intikam alacaklardır!"* Böylece şehrin kıble kapısından batı kapısına götürüp kahraman Hacı Tohti Ahund Ahmet Wangoğlunu kılıçla şehit ederler.

O günü Yağ denen yerden Yemşili[71] Şangyo Timur liderliğinde 31 fedaiyi yakalayıp öldürmüşlerdi. Fedailerin cenazeleri sanki merhum Tohti Ahund'u teselli ediyormuşçasına, başka bir deyişle taraftarlık izhar ediyormuşçasına, onun cenazesiyle bir arada idi. Bunlar tercüman Samet Şangyo'dan alınmış bilgilerdir.

15. Ma Shi-min'in Karaşehir'i Merkez Yapması

Düşmandan kurtarılan Piçan, Turfan ve Toksun ilçelerini tekrar düşmana bırakıp kaçan Ma Shi-min, Karaşehir'i merkez belleyip etrafını kontrol etmeye başlar. Bölgede Tungan hükümeti kurmak imkânsızdı. Çünkü Türkistan'da Uygur Türkleri çoğunlukta idi. Binaenaleyh, Yümen'den Ma Zhong-ying'i getirdikten sonra Tungan Hükümeti kurma hayaline kapılan Ma Shi-min, Ma Zhong-ying'i Türkistan'a davet etmek için bir miktar altın ve gümüş hediyelerle Mosul Bay, [72] Tahir Bey, Hacı Abdulmümin ve Niyaz Tunganları 22 Şevval*/(M. 18 Şubat 1933)*'de Karaşehir'den Dunhuang[73] yolu ile Yümen'e gönderir. Bir yandan Güney Türkistan taraflarına geçen General Timur ve Kamazalara emir ve komuta verir. Diğer **[s.47]** taraftan Urumçi'ye hücum etmek için önce Albay Tohti ile beraber gelen An-şili Tuğgeneral Ga Lao-han liderliğinde Kalmak dağı (Yultuz) yönüne, her bir kısmı 3.000 civarında Türk ve Tungan askerlerden müteşekkil kuvvetleri Urumçi'ye gönderir. Başka bir taraftan Korla ve Lop(nur)'tan 800 Türk, 200 Tungan toplam 1.000 asker toplayıp, Korlalı Ahmet Dubeyi gibilere Mahmut Muhiti'yi komutan yaparak Toksun'a hücum

[71] Yemşi, orijinal adıyla Yamçi (Postacı, Postane anlamında) Turfan şehrine bağlı, eski ipek yolu üzerinde bulunan önemli bir noktadır, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.119-120.

[72] Hacı Mosul Muhiti, Mahmut Muhiti'nin en büyük ağabeyidir. Muhiti kardeşlerin de en büyüğü olup, sırasıyla Musul Muhiti, Maksut Muhiti, Mahmut Muhiti, Gusul Muhiti'dir.

[73] Kansu eyaletinin batısında yer alan, bugün Jiuquan şehrine bağlı bir ilçedir. Kuzeybatısında Doğu Türkistan'ın Kumul vilayeti, güneybatısında da Çakılık ilçesi bulunmaktadır. Çakılıktan sonra Bağraş, sonra da Karaşehir ya da Yançi (Kingit) bulunmaktadır. http://en.wikipedia.org/wiki/Dunhuang/17.06.2014.

etmek üzere 12 Zilhicce 1351*/(M. 8 Nisan 1933)* günü yola çıkartır. General Mahmutlar 15 Zilhicce*/(M.11 Nisan 1933)* günü Kümüş'e[74] geldiklerinde Lükçünlü Ali Ahund bir mektup getirir. İçeriğinde Hamidullah Âlem Ahund ve Maksut Muhitilerin Kumul'dan Hoca Niyaz Hacı'yı davetle getirdiği ve şu an Hando'da[75] oldukları beyan edilmekteydi. Buna cevap olarak Mahmut Muhiti, inkılâp önderi Hoca Niyaz Hacıların teşrifi şerefine 1.000 fedaiyle Toksun'da bulunan Jin askerleriyle savaşmaya geldiklerini beyan eder. Kargaçak'ta Aziz Ahund karizinde bu Ali Ahund'la görüşmüştük.

16. Toksun'da Olan Savaş

Mahmut Muhitiler, 17 Zilhicce*/(M. 13 Nisan 1933)* geçesi Toksun'a gelip üç taraftan hücum başlatır. Ahmet Bey, Korla ve Lop(nur) fedaileri ile çarşıda iki farklı noktadaki düşmana ansızın saldırı düzenler. Düşman karşı koyamadan şehir içine çekilir. Çatışma dört gece-gündüz şiddetli devam eder. İki taraftan 200 kadar zayiat oldu. Düşman tamamıyla şehir içinde muhasaraya alındığı sırada, Turfan'dan **[s.48]** 1.000 kadar düşman kuvveti yardıma gelir. Bunun üzerine Mahmut Muhiti, Tungan askerlerini şehir muhasarasına bırakıp, yardıma gelen düşmanın önünü keserek savaşmış ise de, düşman fedaileri kuşatmaya başladığı için fedailer çekilmek zorunda kaldılar. Fedailer kovalayan düşmanla çölün ortasında bir saat kadar kanlı bir savaşa tutuşulur. Neticede düşman geri çekilir. Fedailer, Toksun'dan 20 km uzaklıktaki Subaşı'da durur. Fakat yarım kilo at yemi veya bir parça ekmek dahi olmadığından, bomboş dağ içinde binlerce at ve insanın barınması imkânsızdı. Çünkü Toksun'da 2.000 kadar düşman vardı. Karaşehir ise 6 menzil mesafedeydi. Ne at, ne de fedailer için hiçbir şey yoktu. Taki Uşşaktal'a varana kadar bir şey bulunamayacaktı. Kısacası, bu gece atlar ve fedailer aç yatmıştır. Ertesi gün çaresiz Toksun'un köylerinden yiyecek ve at yemi getirmek için 200 kişi kenar köylere gidip yüzlerce eşekle at yemi, ekmek vesaire getirdi. Demek, önceki gün sabah vakti bir şeyler yemiş olan at ve insanlar ancak ertesi günü ikindi vaktinde birşeyler yiyebildiler. Böylece Toksun'un köylerindeki halk geceleyin at yemi, koyun veya sığır gibi

[74] Toksun'un 100 km güneyinde bulunan bir kasaba, eski İpekyolu geçitlerinden biri, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.166.

[75] Piçan ilçesi Lemcin kasabasına bağlı bir köy, http://baike.baidu.com/view/2207789.htm/18.07.2014. Piçan'ın 23 km batısında.

şeyleri gönderebildiler. Bu köyler düşmanın talan ve soykırımlarından sağ kaldılar. Çünkü yakınlarında fedailerin bulunması, düşmana adım attırmadı. **[s.49]**

17. Piçan, Turfan ve Toksun'da Ağır Musibet

Doğudan Hoca Niyaz Hacı, batıdan Mahmut Muhitiler hücum etmekte idi. Piçan, Turfan ve Toksun civarında bulunan düşmanı tehdit edip, kaçmaya mecbur ettiler. Fakat kana susanış vahşi Komutan Sheng, Turfan'ın önde gelen büyüklerinden 18 kişiyi kılıçla şehit etti. Böylece Turfan Yenişehir ve kenar mahalle köylerini talan edip, üstüne evleri ateşe verdiler.

Toksun'daki mezalimin büyüğünü Komutan Li (Li Dong-rong) yapmıştır. O, "Kimlik verilecektir" diye hile ile büyük bir salona 900 küsur insanı toplayıp, yakınlardaki halkın özel eşyalarını talan ile insanları öldürüp, toplamda 1.044 kişiyi sebepsiz yere katletmiştir.

Piçan ilçesinde de aynı şekilde acımasızca 2.000'den fazla halk katliama uğratıldı. Kısacası bu üç ilçede bulunan ister asker ister kamu görevlisi Çinliden hiçbirini bırakmadan, bu ilçelerde bulunan at, araba, eşek ve sığır gibi malları talan edip, toplanan eşyaları yükleyip 24 Zilhicce*/(M. 20 Nisan 1933)*'de Toksun'dan, 25 Zilhicce*/(M. 21 Nisan 1933)*'de Turfan'dan Urumçi'ye kaçtılar. Komutan Mahmut Muhiti, Toksun'dan kaçan Hıtayları kovup Beyyanggou'ya (Akkavak ovası)[76] varınca Turfan'dan gelen Hıtay askerlerinin önlerini kesip, sabahtan akşama kadar çok sert savaştılar. Demek, **[s.50]** bizim tarafımızda 1.000 kadar fedai, düşman ise 6-7.000'den fazla asker ve sıradan halk olup, ta Kumul'dan buyana beraber gelen askerî araçlarla büyük bir kuvvetti. Bu kadar kuvvetle bir gün sabahtan akşama kadar savaşıp, sonunda askerî araç ve kuvvetlerle yolları açıp Urumçi'ye gittiler. Kısacası Kumul'dan Piçan, Turfan ve Toksun'da bulunan Çinlilerden bir tanesi bile geride kalmadan Urumçi'ye gitmiş oldu.

18. Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Muhitilerin İlk Buluşması

25 Zilhicce*/(M. 21 Nisan 1933)*, Hoca Niyaz Hacı ilk kez Turfan'a gelip Köhneşehir ile Yenişehir ortasındaki Hamidullah Alem Ahund'un evine teşrif

[76] Fukang ilçesine bağlı Dolangol (Sengong) kasabasının 10,5 km güneyinde, doğudan batıya uzanan bir vadi olup, uzunluğu 6 km, genişliği 300 m'dir. Bu vadinin Uygurca adı "Téreksay", Kazakça adı "Térékti"dir, bkz.: Kerimi- Sattar, **a.g.e.** s.198.

etmiştir. Beyyanggo savaşından dönen General Mahmut Muhiti, 30 Zilhicce*/(M. 26 Nisan 1933)* günü Hoca Niyaz Hacı ile ilk defa burada görüştü. Bu iki büyük lider bundan sonra yapılacak şeyler hakkında istişare yaparlarken Barköl'den dönen Jin Shu-ren askerlerinin Guçung dolaylarından Urumçi'ye geçecekleri haberi alınmıştır. Yani, düşmanın önünü kesmek için hemen Kökyar yönünden küçük yolla 12 Muharrem*/(M. 7 Mayıs 1933)*'de Mori ilçesine varıp şehirde bulunan Jin Shu-ren askerlerine hücum ettiler. Şehre sıkışmış düşman tüm gücüyle savunmaya geçmişse de, ancak Albay Abdunemet, Albay Polat, Komutan Abdussemih ve Onbaşı Sıdık gibi fedailer sura çıkınca şehirde bulunan bir tabur Şibe[77] askeri teslim bayrağını göstermiştir. **[s.51]**

18.1 Mori Şehrinde Teslim Olan Askerler ve Ele Geçen Silahlar

180 nefer, 222 at, 233 tüfek, iki makineli tüfek, altı tabanca, sekiz kılıç, 21 sandık mermi idi.

Bu Şibe askerlerinin komutanı Binbaşı Wang, tabiyetindeki askerlerle inkılâpçılara katılarak beraber savaşmak istediğini beyan ederek kendi damgası, atı ve kılıcını teslim etmiştir. Aynı şekilde hepsi iade edilerek kendisine Binbaşılık rütbesi verildi. Geçici olarak silahları alınmışsa da daha sonra hepsi kendisine iade edildi. Son günlerde ihlasla savaşıp büyük başarılar gösterdiler. Elhasıl, beş buçuk ay süresince inkılapçıların cephe arkadaşı olan Binbaşı Wang ve 174 nefer (altısı savaşlarda ölmüştür) Şibe askeri, Hoca Niyaz Hacı tarafından yol masrafı, yeteri kadar erzak ve ellerine ruhsatname yazısı verilerek Karaşehir'den Yultuz yolu ise memleketleri Gulca'ya gitmek üzere kendilerine izin verilmiştir.

18.2 Kuan Kin-zi Muharebesi

Mori savaşının sona erdiği günün ertesi, 13 Muharrem*/(M. 8 Mayıs 1933)*'de Barköl tarafından gelen düşmanı, Kuan kin-zi'de[78] önünü kesip, dört gece-gündüz şiddetli savaş oldu. Neticede birkaç düşman öldürüldü, 300 kadar kadın-erkek ve

[77] Tungus dilli etnik gurup, asıl memleketleri bugünkü Çin'in kuzeydoğu bölgesi iç Moğolistan'ın doğusu ve Mançurya'nın batısıdır. 1756 yılında Qing İmparatorluğu Şibeleri Doğu Türkistan'a göndermiştir. Bugün İli Kazak Özerk Bölgesinde Çapçal Şibe Özerk İlçesi (1954) bulunmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşı 190.000 Şibe olup, Doğu Türkistan'da 40.000 kadar Şibe yaşamaktadır. Geniş bilgi için bkz.: http://baike.baidu.com/view/2688.htm/04.06.2014.

[78] Bu savaş Liu Zhi-xiao (**a.g.e,** C.II, s. 1125-1135)'nun çalışmasında "Bostan savaşı" olarak geçmektedir.

çocuklar esir alındı ve 47 araba ve fayton, 141 deveye yüklü eşya, fedailer tarafından ele geçirildi. Savaş devam ederken, Barköl'den gelen askerlerden bir bölümü Turfan tarafa gitmiş şeklinde haberler geldi. Fedailer, Piçan ve Turfan **[s.52]** halkının tekrar katliama uğramasından endişe edip, düşmanı yerinde bırakıp derhal Tazbulak üzerinde Çıktım'a geldiler.[79] Velâkin haber asılsız çıkıp tekrar Mori tarafa gitme hazırlığı yaparken Urumçi tarafından Ma Shi-min'in bir mektubu ulaşmıştır. İçeriği:

"*İki manga Tungan askeri başına buyruk Turfan'a gitmiş. Bu çavuşları yakalayıp cezası görülsün*". Mektubu alan Hoca Niyaz Hacılar, 25 Muharrem*/(M. 20 Mayıs 1933)'*de Turfan'a gelir gelmez bu Tunganların şâkiliklerini duyarlar. Hacıların Turfan'a gelmesiyle Tungan mangası Yoğanterek üzerinden Guçung'a kaçar. Yola çıkan Çavuş Polat, Çavuş İbrahim ve komutan Abdussemihler Yoğanterek'te onlara yetişir. Ön ve arkadan kuşatılan grupla iki gece-gündüz muhasaradan sonra açlıktan teslim olmaya mecbur kalırlar. İki çavuşun emrindeki 750 Tungan askeri silahsızlandırılmış, Ma Shi-min'in ricasına rağmen çavuşlar idam edilmiştir.

19. Turfan'dan Guçung Tarafa Sefer

Hoca Niyaz Hacılar, Turfan'da iken Şehyarlı[80] Muhammet Niyaz Âlem Ahund ve Kuçarlı Mahfuz Wang'ın[81] kardeşi Hafız Hocalar, 700 askerle Turfan'a geldi. Hafız Hoca, 500; Âlem Ahund, 200 askerle gelmişti. Hacı Âlem Ahundla, Hacı Abduvahhab, **[s.53]** Hacı Mehemmed (Türkiye'de Harp okulunu bitirmiştir), Kadı Abdurraşitler beraberdi. Demek, Kumul'dan ta Kuçar'a kadar toplanmış olan

[79] Turfan ile Çıktım arası ana yoldan doğuya beş günlük yürüme mesafesidir. Çıktım'dan sola, dağ yoluyla yürüyüp (Akğol: N. Kerimi-Z. Sattar, **a.g.e.**,s. 112) yokuşu geçince Tazbulak'a varılır. Bkz.: Molla Musa Sayrami, **Tarih-i Eminiye**, XJH Yay. Urumçi, 1989. s130

[80] Şehyar Târim ovasının kuzeyinde bulunmaktadır. 1903'te ilçe yapıldı. Bugün "Şayar" olarak bilinir. bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.291.

[81] Maksut Hocaoğlu Mahfuz Wang, 1923'te Kuçar Beyliği (1750-1950) tahtına oturmuştur. 1933'te General Timur, Kuçarı feth ettiğinde Mahfuz Wang da inkılâba katılmış, 3.000 kadar asker toplamıştır ve ona da Generallik unvanı verilmiştir. General Timur ile beraber Korla ve Karaşehir fetihlerine katılmıştır. Ma Zhong-ying Hoca Niyaz Hacı'yı kovalayıp Kuçar'a geldiğinde Mahfuz Wang, Ma Zhong-ying'a karşı direnmiş, Şehyar ilçesini korumuştur. Bu sırada Sheng Shi-cai, Mahfuz Wang'ı Şehyar'a kaymakam yapmıştır. 1937'de Ma Hu-san askerleri tarafından yakalanmış, Hoten'e götürülürken kaçmayı başarmış ve Târim ormanlarında gizlenmiştir. Bunu duyan Sheng, adam göndererek onu arayıp bulmuş ve hapsetmiştir. 1938'de 2 numaralı Urumçi cezaevinde boğularak öldürülmüştür, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** 2003 s.46-47.

inkılâpçılar, 1 Safer 1352/ *(M. 26 Mayıs 1933)* günü Yoğanterek üzerinden Guçung[82] tarafa yola çıkmışlardı. Pan-orfa'ya vardıklarında Jin Shu-ren'in 30 küsür gözcü askeri ile çatışmışlar. Jin askerleri sonunda kaçar. Ama kaçarken yoldaki mühim bir köprüyü yakarlar. Kuan Zi-gai'da bulunan Jin askerleri karşımıza çıkıp 3,5 saat durmadan atıştılar ve nihayet savaş meydanında üç tane ölüyü bırakıp kaçtılar. Buradan çok miktarda kuru yonca, saman ve yem fedailerin eline geçmiştir. Kısacası, Kuan Zi-gai'de karargâh kurup, Cimisar'dan[83] çıkmış 1.000'den fazla düşmanla dağ ortasında gündüzleri çatışmalar yaşanmıştır. Da Bankolu liderliğindeki 100 kadar Tungan, silahlarıyla fedailere katılıp, her açıdan yardımcı olmuşlardı.

19.1 Chuan Bo-dong Olayı

Davan ağzındaki Çinli askerler geceleyin gelip mescit ve Tungan imamın evini ateşe verip kaçarlar. Buna karşın Tunganlar, Chuan Bo-dong'u ateşe verir (Chuan Bo-dong ise Türkistan, hatta Çin genelinde Çinlilerin çok büyük bir tapınağı olup, pek muazzam yapılmış bir mabed yeri imiş). Kısacası, bu olay dini bir olay olduğu için, o civarda bulunan yediden yetmişe kadın-erkek tüm Çinliler Jin Shu-ren **[s.54]** askerlerine yardım edip, fedailere karşı şiddetli mukavemet göstermişlerdi. Chuan Bo-dong olayı tam anlamıyla çıbana dönüştü. Çünkü 40 km genişlikte bir alanda iki gece-gündüz son derece sert çarpışmalar yaşanmıştır. Bazı cephelerde düşman geri çekilmiştir. Maalesef batı cephesinde bulunan Hafız Hoca aniden çekilip, dağ ağzında bile durmadan Yoğanterek yolu ile, Turfan ve Toksun'a bile uğramadan, Böcentur'dan geçip Lop(nur)'a ve en sonunda Kuçar'a gitmiştir. Çölden geçerken sıcaktan ve susuzluktan kayıplar vermiş, 500 kişiden en son 100 kadarıyla Kuçar'a binbir zorlukla gidebilmiştir. Hafız Hoca'yı kovalayan düşmanın inkılâpçıların arkasında olan Aygır ağzı'nda [84] at koşturduğunu gören fedailerde disiplin

---

[82] Guçung Çince 'Gucheng' kelimesinden türemiş olup, "Eskişehir" ya da "Eski hisar" anlamına gelmektedir. Bugün Sanci Tungan Özerk İli'ne bağlıdır, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.201. Urumçi'nin 200 km doğusundadır.

[83] Cimisar, bugün Sanci Tungan Özerk İli'ne bağlı bir ilçedir. Kadim Türk şehirlerindendir. Cim Uygurca'da "sessiz, sakin" demektir, Cim+hisar=Cimisar, "Sakin Şehir" anlamına gelmektedir. Urumçi ile mesafesi 160 km'dir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.205-206.

[84] Aygır ağzı, Turfan ovası ile Kingit (Karaşehir) ovası arasında, Tanrı dağlarının güney tarafında, Tarihi İpekyolu'nun kuzey güzergahı üzerinde bulunan önemli bir geçittir. Rakımı 1200 m'dir, bkz.: N. Kerimi-Z. Sattar, **a.g.e.** s.112. Fakat asıl adı "Arğubulak" olup, Kaşgarlı Mahmut (***DLT***, C.I, s. 172.)'un izahına göre "Arğu-iki dağın arası" demektir. Bundan esinlenerek Talas ile Balasagun

bozulmuştur. Yani, 45 saat süren çarpışmalarda 8.000'den fazla düşmana karşı koyan fedailer, Hafız Hoca'nın kaçmasıyla disiplinlerini kaybederler. Böylece fedailerin Yoğanterek ağzında toplanmaları emredilir.

19.2 Ma Zhong-ying'in Yümen'den Yola Çıkması

Mosul Bay'ın Ma Zhong-ying'in Yümen'den yola çıkar çıkmaz verdiği mektubu 14 Sefer 1352*/(M.8 Haziran 1933)* günü Chuan Zi-gai muharebesinden döndükleri akşam Aygır ağzında Hoca Niyaz Hacılara ulaşır. Haberi alan Hoca Niyaz Hacı, Ma Zhong-ying'in Türkistan'a gelmesine itiraz ederek:

"*Ma Zhong-ying'den bize fayda yok, belki büyük zararı olacaktır. Onunla iş birliği yapmak imkânsızdır. Çünkü kendi amcası olan* ***[s.55]*** *Ma Bu-fang'la yurt kavgası yapıp, her zaman savaşır ve beyhude insan öldürür. Daha önce Kumul'a çıkıp birkaç gün içerisinde Lodung muharebesinde 5.000 silahı ganimet alınca hemen hiçbir şeye aldırış etmeden, halkın at, eşek ve arabalarını talan etmişti. Hatta rastladığı yerde inkılâpçıların silahlarını alıp, memleketine dönmüştü. Elhasıl, ben Hoca Niyaz inkılâptan çekiliyorum. Artık kendi işimle meşgul olacağım. Bundan sonra da inkılâba iştirak etmeyeceğim*" gibi laflar etti. Buna cevaben General Mahmut Muhiti ve diğer inkılâpçılar şöyle dediler:

"*Ne olursa olsun Ma Zhong-ying, Müslüman'dır. Her halükarda Çinliden iyidir. Bugün düşmanımız olan Jin Shu-ren'le karşı karşıyayız. Onun üzerine Ma Zhong-ying'le de bozuşursak halkımız ve inkılâbımızın akıbeti ne olur? Bu büyük tehlike ve zararlara yol açacak bir meseledir. Madem inkılâba adım attık, ne olursa olsun bu konuda düşünmek ve her türlü meşakkate katlanmak, özellikle inkılâp önderimiz olmuş zatınıza gereklidir*" gibi konuşmalar yapıldı. Daha sonra Ma Zhong-ying gelene kadar Mori ve Piçan ortasındaki meralarda at ve askerleri dinlendirerek bekleme ve Ma Zhong-ying'in durumunu Mosul Baylardan öğrenip ona göre harekete geçme kararına varıldı. İnkılâpçılar 15 Safer*/(M.9 Haziran 1933)*'de Yoğanterek ağzından Cimisar ve Guçung'un güneyindeki dağ eteklerindeki patika yolla Mori tarafa yürüdüler. **[s.56]**

---

arasındaki şehre de Arğu denir. Çünkü buralar iki dağın arasındadır. Krş. için bkz.: Ötkür, **a.g.r,** C.II, Urumçi, XJH Yay., 1994, s. 47.

20. Bügür ve Yenihisar'da Ayaklanma

1 Şevval 1351*/(M.28 Ocak 1933)*, Korla'daki Tuğgeneral Zhuan'i temizleyen Albay Tohti, 2 Şevval*/(M.29 Ocak 1933)* günü ağabeyi Timur Şangyo'ya tekrar mektup yazar. Daha önce Albay Tohti, Karaşehir'i fethettikten sonra 27 Ramazan*/(M.24 Ocak 1933)* Timur Şangyo'dan derhal Karaşehir'e gelmesini isteyerek bir mektup yazmıştı. Mektubu alan Timur Şangyo, cephe arkadaşlarından Ahmethan, Hamithan, Abdullah Hoca ve Hacı Hemdem Bey gibi birkaç kişiyi gizlice Karaşehir'e göndermiş, Çadır'a[85] gelince Kamaza ile Yüzbaşı Hafız Zongcang'lar yetişir. Yani, Tuğgeneral Ga Lao-han tarafından Timur Şangyo'a Albaylık ve Kamaza'ya onun yardımcılığı görevine atandığına dair bir belge getirirler. Bunlar önce Yenihisar[86] Vergi Dairesi'ni alıp sonra başka işlere girişmeye karar verir. Çadır'dan Ali Aksakal Bey başta olmak üzere 30 kadar nişancı fedai, Timur Şangyolara katılıp, Yenihisar'a gelip Vergi Dairesi'ne hücum ederler. Dört tane dokuz mermili tüfek, 150 tane mermi ele geçirirler. Böylece Yenihisar fethedilir. Yenihisar'dan Damolla Abdulkadir, Berat Pehlivan ve Mirap Nemet başta olmak üzere 100 kadar nişancı fedai, Albay Timur'a katılır. Yenihisar alındığı gün Kumullu Niyaz Helfet liderliğinde Bügür[87] ilçesi de fethedilmiştir. Buradan ele geçirilen ganimetler Albay Timur'a teslim edilmiştir.

21. Kuçar'a Hücum

Albay Timurlar Bügür'de toplanıp Kuçar'ı fethetmek için istişare yapıp yola çıkarlar. Kuçar'da 250 kadar Jin Shu-ren askeri vardı. Onlar da savunma hazırlıkları yapmaktaydı. Kuçarlı Hacı Abdurresul ve Abdulkadir Beyler vekil sıfatıyla fedailerin yanına gelir. Neticede tüm halk ayaklanır. **[s.57]** Halk tümüyle ayaklandığı için Çinliler kapıları kapatıp sur üstünde savunmaya geçerler. Fedaileri, Lenger'den[88] ta Kuçar'a kadar yüz binlerce halk alkışlar. Albay Timurlar şehre kapanmış

[85] Çadır köyü Bügür ilçesine bağlı, Bügür'ün 60 km doğusundadır. http://baike.baidu.com/view/3001606.htm/04.06.2014.

[86] Yenihisar, Bügür ilçesine bağlı, yaklaşık Korla şehrinin 135 km, Bügür'ün 35 km doğusunda bir kasabadır. Merkezi "Karadöng" mahallesidir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.311.

[87] Bügür Tanrı dağlarının güney etekleri, Târim vadisinin kuzeyinde yer almaktadır, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.309

[88] Lenger, bugünkü Kuçar ilçesine bağlı Yaka kasabasının merkezidir. Kuçar'a 18 km mesafededir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.311; http://baike.baidu.com/view/3082471.htm/04.06.2014.

memurları önce sulha davet için, Nizamettin Efendi, Abdulkadir Bey ve Muhammet Emin Şangyoları bir mektupla, vekil sıfatında, içeriye gönderirler. Mektubun içeriği:

> "*Muhterem Çavuşların dikkatine, barıştan yana bir şekilde meseleyi güzellikle halletmek üzere huzurunuza vekil gönderilmiştir. Hükümete ait ne varsa teslim ederseniz can ve özel eşyalarınız katiyen muhafaza edilecektir. Eğer ki, sulhu kabul etmezseniz sizin için iyi olmayacaktır. Bizde çareler çok. Şunu da duyurmak isteriz ki, Turfan ve Urumçi'ler ise Hoca Niyaz Hacıları n eline geçmiştir*".

Bu mektuba Çavuşların cevabı şöyle olmuştur:"*Bize üç gün süre verilsin ki, hükümete ait şeylerin hepsini toplayıp adetleri ile teslim edelim*".

Bu cevabı alan vekiller, bir mektupla geri dönerler. "*Bunların süre istemesinde bir planları olsa gerek*" düşüncesiyle derhal telgraf kablolarını kesip, 8 Şevval 1351*/(M.4 Şubat 1933)* Cuma günü şehre hücum başlatılır. Çinlerin içinde bulunan Türk askerler ise silahları ile beraber surdan atlayıp fedailere katılır. Hücum şiddetini arttırırken, 14 Şevval*/(M.10 Şubat 1933)* günü Şehyarlı Hacı Muhammet Niyaz Alem Ahund ve Abduvahhab liderliğinde 300 kadar fedai Şehyar'da bulunan Kaymakam başta olmak üzere Çinlileri ortadan kaldırıp, hükümete ait ne varsa alıp Timur Çavuş'a getirir. Ertesi 15 Şevval*/(M.11 Şubat 1933)* günü Kuçar'da bulunan memur, tüccar ve rehinci Çinliler, Bedevlet[89] döneminden kalan bir evde bulunan patlayıcıların üzerine tüm silah ve değerli eşyalarını toplayıp, kadın erkek bütün Çinliler de patlayıcının üzerine oturarak ateşe verir. Çok büyük gürültü koparan patlayıcının sesi şehri deprem gibi sarsmıştır. Çinlilerin vücut parçaları etrafa saçılmıştır. **[s.58]**

22. Kuçar Wangı'nın İnkılâpçılara Karşı Bozgunculukları

Timur Şangyo kısa bir müddette halk nezdinde şöhreti artıp, söz sahibi biri olmuştu. Bunu kıskanan Mahfuz Wang: "*Timur bir arabacıdır. Bense Wang'ım, yurdun kıymetlisi ve büyüğü olmama rağmen neden bir arabacıyı dinliyorsunuz?*" gibi açıkça protesto yapmışsa da halk, Timur Bey'in yanına toplanmaya devam eder. Wang'ın konuşmaları sonuç vermeyince Wang, Tungan Kamaza ile bir olup Timur

[89] Bedevlet Yakub Beg hakkında geniş bilgi için bkz.: Mualla Uydu Yücel, **"Yakub Beg", a.g.a.** C.43, TDV, 2013, s.277-278.

Bey'e karşı hareket eder. Wang, Kamaza'ya bir at hediye eder. "*Önce Timur Bey'i silahlarından ayırmalıyız. O zaman şöhreti söner*" planıyla:

"*Bügür, Yenihisar ve Kuçar fetihlerinde ele geçen silahları Karaşehir'e göndermek gerekir*" derler. Eğer dedikleri gibi yapmazsa o zaman Wang, Kamaza ile bir olup, Karaşehir'deki Tuğgeneral Ga Lao-han'e mektup gönderip ortalığı karıştırmasından endişe edip, inkılâpçılara bile yetişmeyen silahların bir kısmını Karaşehir'e gönderir. Halkı buna rağmen Timur Bey'den uzaklaştıramazlar. Üstelik Şehyarlı Hacı Muhammed Niyaz Alem Ahund 200 kadar askerle gelip Timur Beye biat eder. Wang Kamaza'yı başkaca yönlendirir. "*Çünkü bütün büyükler Timur'un etrafında olduklar için şöhreti artıyor. Eğer onu büyüklerden ayırırsak o zaman şöhreti biter*" düşüncesiyle, yok bir bahaneyle İslam Bayı tutuklatır. Haberi alan Timur Bey derhal gidip İslam Bayı bıraktırır. Elhasıl, Timur Bey'in bu kadar şöhret sahibi olması Kamaza'yı da rahatsız ediyordu. Ki bu durum Tungan milletinin ne kadar kıskanç, nankör ve hasis olduğu herkesçe malumdur. Dolayısıyla Kamaza, Mahfuz Wang ile işbirliği yapıp bu işlere kalkışmıştır. Timur Bey ona:

"*İslam Bayın suçu neymiş? Askerimize büyük yardımlarda bulunan değerli büyüklere zulmetmek reva mıdır?*" sorunca Kamaza: **[s.59]**

"*Bu işi Wang Efendinin ricasına göre yaptım*" der. Timur Bey:

"*Askerimizin giderlerini bu değerli yurt büyükleri baş olup temin ederken, büyüklere, özellikle halka zulmetmek ve azarlamak inkılâbımızın mağlubiyetine sebep olabilir*" gibi sözlerle Kamaza'ya nasihat eder. Sonra Wang'ın karşına çıkıp:

"*Saygı değer Wang'ım, daha fazla hataya başvurmayın. Bu inkılâp zulme karşı ortaya çıkmıştır. Şöhret ve mevki için değil. Birkaç defa aksi hareketlerde bulundunuz. Hâlâ da o yollardasınız. Böyle yolsuzluklar fayda vermez. Büyüklük ve şöhret istiyorsanız o zaman göğsünüzü kurşuna gerip meydana çıkmanız lazım. Oturduğu yerden şöhret ve makam sahibi olmanın zamanı geçti. Bu inkılâpsa yan yatıp halkın gücünü sümkürenlere karşı patlamıştır. Fitne fesatlara karışmayın. Çünkü bu sizin faydanız için zararlıdır*" gibi sert konuşmalar yapmıştır.

23. Tunganların Yolsuzlukları

Bu olaydan iki gün sonra Kumullu Niyaz Helfet adlı kahraman bir fedaiyi "benden izinsiz Bügür'ü fethedip Çinlileri öldürmüşsün" gibi iftiralarla Kamaza çöle

götürüp vurmuştur. Bu konuda Timur Bey: *"Bunun gibi masum insanları öldürmek büyük hatadır!"* dediğinde Kamaza: *"Niyaz, Çinlilerle beraber iki Tunganı da öldürmüş"* gibi bir bahane uydurur. Ertesi gün Teskinli Hadi Âlem Ahund'un kellesini koparıp şehri gezdirmiştir. Bu kişinin suçu Düşenbe[90] ilçesinde halkı toplayıp, Çinlileri öldürerek şehri azat etmesi, ele geçen cephanelik ve hazineyi, yani hükümete ait şeyleri getirip Albay Timur'a teslim etmesidir. Hadi Âlem Ahund ise hakiki vicdan ve iman sahibi bir kişi olup, haksızlıklar karşısında kimseye tavız vermezdi. Doğal olarak Wang'ı da sevmezdi. Hadi Âlem Ahund'un ölümü de Wang'ın planıyla gerçekleştirilmişti. Hadi Âlem Ahund zulmün **[s.60]** karşısında duran biri olduğu için Wang gibi insanlara iltifat etmemsi tabii idi. Kısacası Wang, Hadi Âlem Ahund'un bu denli bir başarısını sindirememişti ve Kamaza ile bir olup; *"Sen bizden izinsiz şehri alarak saygısızlık yaptın"* şeklinde basit bir bahaneyle kılıçla kellesini vurarak şehit etmiştir.

24. Kuçar'dan Aksu'ya Sefer

Kuçar feth edildikten sonra Karaşehir'deki Tüğgeneral Ga tarafından Timur Bey'e Albaylık rütbesi verilir. Albay Timur, Hamithan, Hacı Hemdem Bey, Ahmethan, Nizamettin Efendi, Hacı Abdurresul, Abdulkadir Efendi ve Muhammet Emin Şangyolar birlikte 19 Şevval*/(M.15 Şubat 1933)* yola çıkıp Sayram[91] ve Bay'da[92] bulunan düşmanı temizleyip Yakaarığ'a[93]varmıştır. Burada Aksu tarafından gelen Albay Yang[94] komutasındaki Çinli askerlere rastlayınca savaşa tutuşurlar.

---

[90] Buranın tarihi adı Toksu olup, "suyu bol" demektir. Eskiden Kuçar'a bağlı bir bölge olan Toksu'da Pazartesi (Düşenbe) günleri Pazar günüydü, dolayısıyla Düşenbe adıyla meşhur olmuştur. 1930'da Kuçar'dan ayrılarak Aksu vilayetine bağlı Toksu ilçe olarak kuruldu. Bugün Toksu olarak bilinmektedir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.284-285.

[91] Sayram, Bay ilçesine bağlı bir kasabadır. Bay ile mesafesi 28 km'dir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.290; http://baike.baidu.com/view/1524865.htm/18.07.2014.

[92] Bay, Tanrı dağlarının güneybatı etekleri, Çöl dağın kuzey kıyılarında bulunan Bay ovasında bulunmaktadır. 1882'de ilçe olarak tesis edildi, bkz.: N. Kerimi-Z. Sattar, **a.g.e.** s.290. Urumçi ile mesafesi 860 km'dir, bkz.: http://baike.baidu.com/view/972490.htm/18.07.2014.

[93] Bugünkü Çarci kasabası. Bay ilçesinin güneybatısında, Aksu yolu üzerinde, 46,7 km uzaklıkta bulunmaktadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/1524887.htm/18.07.2014.

[94] Albay Yang Qing-ming, Tunganlardandır. Bu savaş "**XJS (4)**'te 30 Ocak olarak geçmektedir, bkz.: http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1fs.html/18.07.2014.

24.1 Coga ve Tacıhoroz Muharebeleri

Albay Yang, Coga ve Tacıhorozları[95] istihkâm yapıp, askerleri dağ içine yerleştirip savaş hazırlıklarını tamamlar. Albay Timur, Yang'a:

"Hükümete ait şeyleri teslim edin, özel eşyalarınız ve hayatınız muhafaza edilecektir" mesajıyla iki vekil gönderir. Giden vekiller hiçbir şey söylenmeden öldürülür. Böylece harp başlatılır.

Yakaarığlılardan Hacı İsmail başta olmak üzere diğer büyükler, İslam askerlerine[96] her açıdan yardım ederler. Harp başlar başlamaz Muzdavan yolu ile İli taraftan düşmanın gelmesini önlemek için Korgan'a[97] kadar gözcülük vazifesiyle Habibullah Bey **[s.61]** liderliğinde sekiz kişi gönderilmişti. Onlar Muzdavan yönünden gelen iki Çinli, bir Rus, bir de Moğol'u yakalayıp Yakaarığ'daki Timur Çavuş'a getirirler. Yakalananların üzerinden bir mektup çıkmıştır. Yazı Jin tarafından yazılmış olup, içeriği şöyleydi:

> *"Kaşgar, Yarkent ve Uçturfan'ın[98] General ve Albaylarına emir olunur ki, çabucak Aksu'ya gelip hazırlık yapsınlar. Gulca'dan Muzdavan'ı geçerek asker gelecektir. Şu an isyancılar Kuçar'ı istila ettiler. Çok yakında Kaşgar tarafa yürüme ihtimalleri var. Demek önünü kesip yok edilsin.*
>
> *Erkan-ı Hüküm, Umumi Vali Jin Shu-ren, 5 Ocak 22 Mingo/(M. 1933)"*

---

[95] Bu muharebe Burhan Shehidi'nin **Sincan'ın 50 Yılı** (Pekin, MN Yay., 1986, s.486-487) adlı eserinde; *"Şubat aynın başlarında, Lu Fang-rong ve Yang Qing-ming ayrı-ayrı Bay İlçesine bağlı Çong-érik, Sulukyar'larda Timur ve Ma Ren tarafından mağlup edildi"* şeklinde geçmektedir.

[96] Eserde buradan itibaren "İnkılâpçılar, Fedailer" kelimesiyle eş anlamlı "İslam Askerleri" terimi de kullanılmaktadır.

[97] Muzart vadisinin girişinde yer alan dağ ağzıdır. Burada bir gözetleme kulesi yapılmış, gelen geçeni kontrol etmiştir. İlk başta bu gözetleme kulesinin adıydı, daha sonra o civarın hepsine Korgan denmiştir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.276.

[98] **Kaşgar** komutanı Jin Shu-zhi başta Yang Qing-ming'i iki tabur askerle Aksu tarafa isyancıları durdurmak için göndermiş, daha sonra yardım için Karargâh subaylarından Li Deng-long'u bölgeye sevk etmiştir. Kaşgar, Yarkent ve Uçturfan birlikleri Aksu'da toplanıp, 30 Ocak'ta Bay'a saldırmıştır, bkz.: http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1fs.html/08.07.2014.
Yarkent, Kaşgar'ın güneyinde bulunan, Kaşgar kadar köklü tarihe sahip bir şehirdir. Kaşgar'ın 187 km güneyinde yer almaktadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/53654.htm/08.07.2014.
Uçturfan, Aksu iline bağlı, Aksu şehrinin batısında, Târim havzasının kuzeybatısı, Tanrı dağlarının güney eteklerinde yer almaktadır. Urumçi'nin 1111 km güneydedir, bkz.: http://baike.baidu.com /view/924184.htm/08.07.2014.

Karaşehir, Korla ve Kuçar inkılâpçıların eline geçtiği için Jin Shu-ren'in Aksu ve Kaşgar tarafıyla irtibatı kesilmişti. Onun için bu dört kişiyi İli üzerinden Altışehir tarafına gönderilmiştir. Harp son derece şiddetli geçmekteydi. Sonunda Çavuş Timur Bey bir bölük askeri Albay Yang'ın arka tarafa, yani Aksu'ya geçirip, düşmanın pozisyon aldığı dağları dört taraftan kuşatır. Arkadan gelen bu ani saldırıdan Çinliler paniğe düşmüş bir halde ne var ne yok bırakıp kaçarlar.

Bu harpta inkılâpçıların eline geçen şeyler: 12 büyük araba cephanelik, 80 küsur deve, 1.000 kadar eşek yüküyle erzak ve askeri malzemeler idi. Ayrıca büyük top, birçok silah ve adam kaybına uğrayan **[s.62]** Albay Yang, Aktam'da halka katliam yapıp evleri yakmış, Cam'a varınca yerli büyükleri bir yere toplayıp taramalı tüfekle binden fazla insanı öldürmüş, evleri yakmış ve Aksu'ya geçerek burada da halkı katledip, yağmalamıştır. Aksu'da da kalmayarak Maralbaşı hudutlarında bulunan Tumşuk'ta istihkâm kurmuş ve Kaşgar'dan kuvvet toplamıştır.

24.2 General Timur Bey'in Aksu'ya Gelişi

Aksu büyüklerinden Bay Şangyo, Muhammet Şangzong[99] ve Mahmut Han dâhil yüzlerce halk büyük bir sevinçle Timur Bey ve fedaileri Lenger'de karşılayıp şehre getirir. Şehirde yürürken tefeci bir Çinli tarafından Timur Bey'e atılan ateş Zakir adlı korumasına isabet eder. General Timur Beyler, Aksu Köhneşehir'e, Kamaza ve Tunganlar Yenişehir'e yerleşirler. Aksu'da da bir sürü terslikler yaşanmış olup, daha sonra beyan edilecektir. Artık Hoten inkılâbına geçelim.

[99] Şangzong: is. Çince, 1949'dan önce tüccarlar arasından seçilmiş Tüccarlar başkanı. bkz.: **a.g.s.** C.III, s. 751

II. BÖLÜM

İNKILABIN GÜNEY TÜRKİSTANDA GELİŞMESİ

1. Hoten'de İnkilabın Başlaması

1351 Hicri yılın başında(Mayıs 1932) Damolla Muhammet Emin Bey'in[1] teşvikleriyle istibdada karşı gizli bir teşkilat kurulmuştur[2]. Sıkı önlemler alarak birkaç defa toplantı yapıldıktan sonra üyeler 60'i geçer. Teşkilatın iktisadi durumu kâfi derecede olsa da silahlar konusunda yetersiz idi. Şaban ayında hareketlilik artar. Çünkü o günlerde Kumul ve **[s.63]** Turfan inkılâbı Aksu tarafa sıçramıştı. Teşkilattan Hükümet'in haberi olur ve onları tutuklamak için merkeze çağırmayı düşünürler. Durumdan haberdar olan Kaymakam'ın tercümanı[3] kadın kılığına girerek gece yarısı Damolla Muhammet Emin'e haber verir. O da "*Artık olacağı varsa olsun, nasılsa ölüm hak ve tektir*" diyerek teşkilat üyelerini toplar.

2. Hoten İnkılâbının Başlaması

17 Şevval 1351*/(M. 13 Şubat 1933)* Salı sabahı Karakaş[4] kaymakamlığına hücum edildi. Kuçar tarafında yaşananları duyan hükümet adamları dağdaki nişancılardan 40-50 kişiyi toplayıp kaymakamlık dairesini korumaya başlamıştı. Fedailer, Kaymakamlığa saldırınca, Çinliler bu ani saldırıya tedbir almaya bile

---

[1] Türkiye'de Mehmet Emin Buğra olarak tanınmaktadır. 12 Şubat 1901'de Hoten şehrinde Halifeli Avlu mahallesinde doğdu. Baba adı Feriddin, anne adı Sekine Banu'dur. 1931 Kumul isyanından ilham alarak, 1932'de teşkilatlandı. Şubat 1933'te Karakaş'ı fethetti. 1934'te Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti düşünce Hindistan'a daha sonra Afganistan'a gitmiştir. Burada, 1940'ta İsa Yusuf Alptekin ile tanıştı. 1942'ye kadar bilimsel faaliyetlerde bulunmuş ve Şarki Türkistan Tarihi'ni kaleme almıştır. II. Dünyas Savaşı ile bölgede şartların değişmesi sonucu, Buğra, tekrar Hindistan'a dönmüştür. Çin'in Hindistan konsolosu onu, Çin'e dönmesini söylemiş, bu teklifi reddedip Peşaver'e gidince tutuklanmış, bir müddet cezaevinde kaldıktan sonra, 8 Ocak 1943'te Çin'e gitmek şartı ile serbest bırakılmıştır. Arkadaşlarından, Mesud Baykozi, İsa Yusuf Alptekin ve Polat Kadiri Efendi ile Yurttaşlar Cemiyeti'ni kurmuştur. 1944'te Doğu Türkistan'a gelmiştir. Bu dönemde, Altay Dergisi'ne ve Erk Gazetesi'ne makaleler yazmıştır. Buğra, Doğu Türkistan'da kurulan yeni Eyalet Hükümetinin Bayındırlık Nazirliğine atanmıştır. Aynı zamanda, Urumçi Üniversitesi fahri rektörü ve profesör unvanı ile çalışmaya başlamıştır. 29 Aralık 1948'de Eyalet Hükümet Başkan Yardımcılığına atanmıştır. 1949'da Hindistan'a göç etmiştir. Hayatının son bölümünü Türkiye'de geçiren Mehmet Emin Buğra, 14 Haziran 1965 yılında Ankara'da vefat etmiştir. bkz.: Mehmet Emin Buğra, **Şarki Türkistan Tarihi,** Ankara 1998. s. 21-30.

[2] **U.T.M (17),** s.26'da bu teşkilatın Eylül 1932'de kurulduğu belirtilmektedir. Buğra (**a.g.e.** s. 401'de) ise *"16 Eylül 1932"* olarak kaydetmektedir.

[3] Tursun Bey, bkz.: Liu Zhi-xiao, **a.g.e.** C.II, s.1208.

[4] Karakaş, Hoten iline bağlı bir ilçedir. Târim havzasının güney batısı, Kuinlun dağlarının kuzey eteklerinde, Karakaş nehrinin batı kıyısında yer almaktadır. Urumçi ile mesafesi 1.535 km'dir, bkz.: http://baike.baidu.com/view/972494.htm/17.07.2014.

yetişemediler. Üstelik kaymakamlıkta bulunan yerli nişancılar derhal fedailere katılmıştır. Bu durum fazla sürmeden şehir teslim alınmıştır. Kaymakam ve diğer Çinlilerden 30-40 kadarı öldürülür.[5] 10 kadarı İlçi[6] şehir merkezine sığınır. Sağ kalanlardan kadın ve çoluk-çocuk esir alınmıştır. Elhasıl, Karakaş fethedilmiş ve kaymakamlıktaki bayrak yakılıp yerine İslam bayrağı asılmış, halkın mutluluk sedaları göğün sükûnetini bozmuştur. **[s.64]**

2.1 Zava'da Kanlı Harp

18 Şevval*/(M. 14 Şubat 1933)* günü Yarkent tarafından 400 kadar Ma Dotey askeri Zava'ya[7] gelmekteydi. Zava'da durmadan Piyalma'ya[8] geçen fedailer pusuda yatan Çinlilerin ani saldırısına uğramıştır. Fedailer perişan halde kaçmaya başlar, Çinliler de onları kovalar. Neticede Zavi ile Piyalma ortasında 200'den fazla fedai şehit düşmüştür. Zavi'den kaçan fedailerimiz Kumrabat Tarboğaz'da siper almıştır. Akşama doğru düşman askeri gelince ağır çatışma çıkmış ve müstahkem mevkiler düşman eline geçmiştir. Fakat fedailerin pes etmeye niyeti yoktu. Üst üste gelen fedailer yan taraftan ateş etmeye başlar. Bu durumda düşman fazla dayanamaz, fena dağılır ve yenilerek kaçar. Kaçan düşman Guma'da ayaklanan inkılâpçıların üstüne varır. Guma'da halkı katledip, yağmalayıp Kargalık Akın'a giderler. Ama Kargalık'ta da ayaklanma olduğundan, oradan da geçemeyip tekrar Guma'ya dönerler. Düşman, Gumalı Hüsamettin ve Osman adında iki kişiye zorla kılavuzluk yaptırıp, Kargalık'ın dağ tarafını kullanarak geçerken bir köyün halkını katledip yağmaladıktan sonra ev-barklarını ateşe verip Yarkent Yenişehir'e sığınırlar. Bu vahşilikleri duyan halkın nefreti hat sefaya çıkmıştır. **[s.65]**

---

[5] Karakaş olayı hakkında **Hoten'ın Kısaca Tarihi,** (Urumçi, XJH Yay., 2005,) s. 823'te 17 Şubat 1933; Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s. 1208'de) 27 Şubat 1933; Buğra (**a.g.e.** s. 403'de) 13 Şubat 1933 sabah saat 5 olarak kayıtlar mevcuttur. Fakat Kanaatimizce olayın bizzat lideri olan Buğra'nın kaydettiği 13 Şubat tarihi daha sağlıklı ve doğrudur.

[6] Bugünkü Hoten şehrinin eski adı İlçi idi, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.294.

[7] Zavi Karaş ilçesinin 12 km güney batısında bir köydür, bkz.: http://baike.baidu.com/view/1288295.htm/17.07.2014.

[8] Piyalma Guma ilçesine bağlı, ilçe merkezinden 99,8 km doğuda, Zavi köyünün batısında bir köyün adıdır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/3009916.htm/17.07.2014.

2.2 İlçi'ye Hücum

22 Şevval*/(M.18 Şubat 1933)* günü bir bölük fedai, İlçi şehrine saldırmak için Aktaş'a varınca karşılarına Çinliler çıkmış ve vuku bulan çatışma neticesinde fedailer yenilerek geri çekilmiştir. Arkadan kovalayan düşman bir süre sonra şehre geri döner.

Tarboğaz'daki fedailer Yarkent'ten gelecek düşmandan emin olunca geri döner. Elhasıl, fedailer tüm kuvvetlerini toplayıp İlçi'ye hücum ederler. İlçi şehri, Hoten vilayetinin merkezi olup, şehir merkezinde 400 kadar Çin askeri vardı. Dışarıda ufak bir çatışmadan sonra Çinliler karşı koyamayıp şehre çekilir ve savunmaya geçerler. Narbağ ve Şorbağ'da çıkan savaşlarda çok sayıda düşman helak olmuştur. Bir komutanı öldürülmüş, iki büyük top ve bir bölük silah fedailer eline geçmiştir. İlçi muharebesi 22 gün devam etmiş, nihayetinde Çinlileri sulha davet için fedailerden Hüdaverdi Bay, Tosanlı Hacı Abdullah, Hoşur Niyaz, Müftü Ahund gibi dört kişi vekil olarak sur içine gönderilir.[9] İstişare ve müzakereler sonucu anlaşma yapılır. Müslümanca[10] ve Çince iki dilde anlaşma hazırlanıp bu taraftan Damolla Muhammet Emin, karşı taraftan Vali Tan, Harp Dairesi başkanı ve kaymakamların damgaları metne vurulmuştur. Anlaşmanın içeriğine göre hükümete ait silah, mermi, hazine, atlar ve şehir teslim edilecektir. Ama **[s.66]** memurların özel eşyalarına ve canlarına aman verilecek ve isteyen Müslüman olacak türünden şartlarla sulh yapılıp ertesi gün, 14 Zilkade 1351*/(M.11 Mart 1933)*, silah ve hazineler teslim alınmıştır. Ulemalar Çinlileri İslam'la şereflendirmiştir.

---

[9] İlçi savaşı hakkında Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** s. 1209'de) "*28 Şubat Muhammet Emin isyancılarla Karakaştan Hoten'a yürüdü. O zamanlar Hoten'da 300'den fazla asker vardı. İsyancılar Hoten'a varıncaya kadar 3000'e ulaştı. Bu isyancılar gerçi düzgün silahları olmasa da onların dehşetinden hükümet askerleri dayanamayıp ikinci gün, 29 Şubat'ta silah teslim etti."* denmektedir. Fakat Buğra (**Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti**, İstanbul, 1954, s. 31)'ya göre Hoten Yenişehir, Eskişehir'in fethedilmesinden 22 gün sonra ele geçirilmiştir. Bununla birlikte İngiliz belgelerinde Yenişehir'in 16 Mart'ta ele geçirildiği belirtilmektedir, bkz.: IOR, L/P&S/12/2331, PZ. 4045.1933'ten naklen Forbes, **a.g.e.** s. 137. Buğra (**a.g.e.** s. 404)'ya göre 13 Zilkade 1351/ M. 10 Mart 1933 ateşkes, 14 Mart'ta silah teslimi yapılmıştır.

[10] Burada "Müslümanca"dan kast Türkçe, yani Çağatay Uygurcasıdır.

2.3 Kumrabat Muharebesi

Kaşgar, Yarkent ve Kargalık'tan toplanan Çin kuvvetleri Vali Yan [11] kumandasında Guma'dan Hoten'e yola çıktığı haberi alınmıştır. Derhal, İlçi'den teslim alınan silahlar fedailere ulaştırılıp, Zavi'deki gözcülere yardım için 700 fedai gönderilmiştir. Yardımcı kuvvet vardığında Zavi'deki gözcüler Kumrabat'taki düşmanla çoktan çatışmaya başlamıştı. Böylece savaş daha da şiddetli bir hal alır. Fakat iki taraf da kendi mevkilerini iyi korurlar. Savaş İkindi'ye kadar devam edip düşman kaçmaya başlar. Atlı fedai düşmanı Aklenger'e kadar kovalayıp sonra döner. Kısacası, Hoten inkılâpçıları Kaşgar tarafından gelecek düşmandan biraz emin olmuştur.

3. Hoten'de İslam Hükümetinin Kuruluşu

22 Şevval 1351*/(M. 18 Şubat 1933)* Pazar günü bir hükümet kurularak, o merkezden inkılâba devam etme kararı alınmıştır.[12] Hoten'e bağlı Karakaş ilçesinin âlimlerinden Muhammet Niyaz Âlem Ahund; Yüce Başkan, Damolla Muhammet Emin Bey; Emir General, Hacı Sabit Damolla[13] ; Şeyh-ul İslam, başka Maliye Bakanı, **[s.67]** İçişler Bakanı ve Milli Eğitim Bakanı gibi hükümet üyeleri tayin edilip, Hükümet merkezi Hoten vilayetinin eski merkezi İlçi şehri olarak kararlaştırılmıştır. Hükümet İslam kanunlarına göre tertiplenip, anayasa taslağı hazırlanmıştır. Kısacası, insafla bakılırsa Hoten'de yapılan inkılâp, kanun ve nizamlara göre olduğu için takdire şayandır.

Elhasıl, Türkistan'da başlatılan inkılâp birkaç yıl devam etmişse de sağlam bir teşkilat olmadığından, her tarafta başkaldıran inkılâpçılar kendi başına buyruk olup, karışıklıklar had ve hududu aşmıştır. Bu durumda halkın inkılâba olan ihlâs ve

---

[11] Vali Yan, yani Yan Dotey, aslında Karakaş ilçesinin kaymakamıdır. Karakaş isyanında öldürülmüştür. Gerçekte Hoten'e asker gönderen Kaşgar valisi Ma Shao-wu'dur, bkz.: Kadiri, **a.g.e.** s. 73; Liu Zhi-xiao, **a.g.e.** C.II, s.1210.

[12] Fakat bu hükümet konusunda Liu Zhi-xiao, **a.g.e.** C.II, s. 1210'da 5 Nisan 1933'demektedir.

[13] Sabit Damolla,1883'te Artiş'te doğdu. 1920'lerde Urumçi'de Hukuk fakültesini bitirdi. Daha sonra Mısır, Türkiye, Hindistan, Afganistan ve SSCB'de okumuş ve gezilerde bulunmuştur. Uygur Türkleri içinden çıkmış büyük din adamı, siyasetçidir. Uygur Türkçesi haricinde Arapça, Türkçe, İngilizce ve Rusça bilmekteydi. Şubat 1933'te Hoten isyanına katılmış, Hoten "İslam Hükümeti" Şeyh-ul İslamı olmuştur. 12 Kasım 1933'te "Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti"nin kurucularından biri ve Başbakanı, 13 Nisan 1934'te tutuklanıp Sheng Shi-cai'a teslim edildi ve hapse atıldı.1940 yılında 2 numaralı Urumçi cezaevinde 10 ay içinde "Kuran-i Kerim"i Uygurca tercüme ve tefsirini yaptı. 1941'de 58 yaşındayken cezaevinde vefat etti; bkz; http://qamus.okyan.com/index.php?doc-view-5715/22.07.2014. Liu Zhi Xiao, **a.g.e.** C.II, s.1205-1208

iştiyakı azalmıştır. Üstelik inkılâpçıların içine sızmış yabancılar, özellikle Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan Hükümet[14] teşkilatının içine önemli dış güçlerin adamları karışarak kandırmaları, binlerce silahlı kuvvete sahip binbaşılarının müdahale etmesi sonucu çıkan ittifaksızlık, itibarsızlık ve itaatsizlikler yaşanmıştır. Böylece âlim ve tecrübeli insanlarımızın eksik olmasından dolayı disiplinsiz devam eden inkılâp, yüz binlerce kurban verilmesine rağmen, maalesef neticesiz sona ermiştir. **[s.68]**

4. Guma İlçesinde Ayaklanma

Hoten'de hükümet teşkil edildiği günlerde, Guma'nın büyük âlimlerinden Damollam Abducelil ve Hacı Atavulla dâhil, büyükler önderliğinde halk toplanıp geceleyin şehre hücum başlatırlar. Şehir kapılarını kırarak hükümet daireleri kuşatılır. Ertesi gün saat 12'de Şehremini ve diğer Çinli memurlar teslim olacaklarını bildirirler. Fakat fedailer bunu kabul etmeyip hücuma devam eder. O sırada Şehremini ve diğer memurlar başlarına sarık sararak fedailer karşısına çıkıp teslim olurlar. Fedailer ise onları öldürmeye yeltendikleri sırada Damolla Hacı Abducelil:

"*Teslim olan herkimse onu öldürmek şeriat-ı şerifte caiz değildir*" diyerek halkı men edip, Şehremini ve memurların öldürülmesine izin vermez. Yine o sırada Kumrabat'ta Hoten fedailerine yenilerek kaçan Çinliler, Guma'da ayaklanan inkılâpçıların üzerine gelir. Oradaki fedailerden bir kaçını öldürürler. Kalanları şehre kaçıp kurtulur. Tam o esnada inkılâpçıların lideri Damolla Hacı Abducelil, Çinlilere esir düşer. Damolla Hacı'yı idam etmeğe karar verilince Guma Şehremini Zhang Min-yi:

"*Bu adam iyi adamdır. Halk bizi öldürmeğe kalkışırken ölümden kurtardı*" deyip, Damolla Hacı'nın öldürülmesine mani olur. **[s.69]**

[14] Eserin orijinalinde sadece "Kaşgar Şarki Türkistan Hükumeti" ibaresi geçmekte olup, burada 12 Kasım 1933'te kurulmuş Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti Hükumetinden bahsedilmektedir.

III. BÖLÜM

İNKILABIN KUZEY KANADINDA DEVAMI VE SHENG SHI-CAI DÖNEMİ

1. Birinci Defa Urumçi'ye Hücum

Ma Shi-min, Turfan tarafa çekilip Karaşehir'i merkez yapar. Uygur ve Tunganlardan asker alan Ma Shi-min, Kalmak dağı yönünden Urumçi'ye 30 km uzaklıkta bulunan Cicisoza'ya[1] gelip orada karargâh kurar. Bu durumda Urumçi şehri içerisinde bulunan Müslümanların şehir dışına, dışarıdaki Çinlilerin şehir içerisine taşınma işleri ciddi şekilde arttı. Şehir içinde de olağanüstü durum ilan edilince enflasyon çıkıp halk her açıdan zor durumda kaldı. Kısacası, 29 Ocak 1932'de Cicisoza'ya gelen Ma Shi-min, arkasından gelecek kuvveti toplayıp 20 Şubat'ta Urumçi'nin batısı, yani Çongköprük'ten hücum başlattı. Topu-topu 3 saat devam eden savaş sonunda Çongköprük civarını tamamen ele geçirdi. Sonra şehre her taraftan aynı anda hücum başlatıldı. Savaş şiddetle sürerek kısa zaman içerisinde Urumçi civarındaki dağlar ve stratejik noktalar ve tefeci ofislerini ele geçiren Ma Shi-min, şehre doğru top ve tüfeklerle saldırmaya başladı. Jin Shu-ren ve askerleri kuşatılıp şehir Ma Shi-min eline geçmeye az kalmışken Kumul, Turfan ve Toksun'dan Komutan Sheng askerleriyle geri gelir. Aynı zamanda Mançurya'dan SSCB'ye geçen Mançur askerleri Rusya tarafından silahlandırılarak "Sarı Ordu" **[s.70]** adıyla Çöçek yönünden Jin Shu-ren'e yardıma gelir. Böylelikle Jin Shu-ren kâfi derecede bir kuvvet sahibi olmuştur. Elhasıl, savunma pozisyonunda olan Jin Shu-ren askerleri şehirden çıkıp hücuma geçer. Neticede yenilen Ma Shi-min askerleri Çongköprük civarından çekilip Ulanbay ve Davançing'e gelip dururlar. Jin Shu-ren askerleri Çonköprük'ü geri alınca orada mukîm halkı katletmek için evleri yakıp, yağmalarlar. Çonköprük'te 2.350'den fazla Uygur ve Tungan Müslüman katledilmiştir.

[1] Cicisoza'nın Uygurca adı Çığdeng'dir, bkz.: http://www.bilik.biz/bbs/viewthread.php?tid=19816 /20.07.2014. Çığdeng, Ulanbay barajının 3 km güneydoğusunda yer almaktadır. Burası eski Urumçi-Kaşgar, Urumçi-Turfan yolunda bir geçit olup, Urumçi Döngköprü'ye 16 km uzaklıktadır. Eskiden burada bir kubbe ve bir kervansaray bulunuyordu. Bu kervansaray Çığlık vadisinde bulunduğu için Çığdeng denmiştir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.37.

1.1 Tuan-Fang-Miao'da Kanlı Harp

Fedailer, H. 15 Safer*/(M. 9 Haziran 1933)* günü Yoğanterek ağzından Ma Zhong-ying'le buluşmak üzere Guçung'un güney tarafındaki patika yolla dağı takip ederek harekete geçer. H. 16 Safer*/(M. 10 Haziran 1933)* günü Guçung'dan inkılâpçılarla savaşmaya çıkan 800 Çinli asker, Altungol'a yaklaşan fedailerin arkasından ani saldırıya geçerler.

Bu saldırı, serbest halde yürüyen fedaileri dağınık bir şekilde kaçmaya mecbur eder. O esnada erzak yüklü sekiz atla üç seyis düşmana esir düşer. Bunlara iki askeri, bekçi olarak bırakan düşman, fedaileri takip edip Altungol'a **[s.71]** vardıklarında vadi içinde toparlanan fedailerin ateşiyle karşılaşır. Fakat o esnada Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Muhitiler, 30 küsur muhafızla düşmanın arkasındaki bir suyolunda idi. Esir düşen at ve adamlarımızı görmek mümkündü. Ama düşman bunun farkında değildi. Elhasıl, esir düşen at ve adamları düşman elinden kurtarmak için Kumullu Salih Beyle Sofi Ahund'un bulundukları suyoluyla gidip birer kurşunla iki Çinli bekçiyi öldürmesi kararlaştırıldı. Tıpkı kararlaştırıldığı şekilde at ve adamları, iki Çinli öldürülüp kurtarır. Öldürülen düşmanın silah ve atları da ele geçti. Elhasıl, Altungol vadisinde harp şiddetli devam ederken, Hoca Niyaz Hacı: "*Artık düşmanın arkasından saldıracağız*" der. Düşman, arka tarafından gelen taramalı tüfek ve tabanca seslerini duyunca perişan halde dağılıp kaçmaya mecbur kalır. Düşman ne ölülere ne de yaralılara bakmadan aşağı tarafa doğru kaçışır. Zaten doğuda fedailer, batı tarafında Hoca Niyaz Hacılar, güney tarafında da yüksek dağlar vardı. Düşman kaçarak gitmiş ama bir mabetle iki avluya sığınabilmiştir.

1.2 Tuan-Fang-Miao Muharebesi

Tuan-Fang-Miao bir mabedin adı olup, burada bulunan hara ve iki büyük avluya sığınan düşman dört taraftan şiddetli hücumlar neticesinde avluda sıkıştırılır. Sonra büyük avlu ateşe verildi. Hara'da **[s.72]** 400 kadar hükümet atı bağlanmış bulunuyordu. Kısacası, büyük yangında ne atlar kaldı ne de askerler. Tüm avlu büsbütün yanıp kül oldu. Ateşe dayanamayıp duvarı delen ve delikten çıkan Çinlilerin kellesini fedailer durmadan kesiyordu. Elhasıl, bu avlu, hara ve ahırlar çam ağacından yapıldığından beş saat içerisinde yanıp kül oldular. Diğer avluda

sıkıştırılan 400'den fazla asker şiddetli hücum altında olduğundan ne kaçmayı başarabildiler ne de yanan arkadaşlarını izlemekten başka bir şey yapabildiler.

1.3 Fedailerin Savaş Meydanını Terk Etmek Zorunda Kalması

Savaş kıyamet gibi şiddetini sürdürürken hava bozmaya başladı. Aniden yağmur yağmaya başlar ve daha bir saat sürmeden savaş meydanı resmen göle döner. İki saat sonra şiddetli dolu yağmaya başladı. Üstelik gece de son derece karanlık olduğundan hiçbir şeyi görmek mümkün değildi. Bunun için fedailer, düşmanı olduğu yerde bırakıp Altıngol'a dönmeye ve gidip çamlıklar altında saklanmaya mecbur kaldılar. Ertesi gün Nemet Helfet ve 20 kadar fedaiyle savaş meydanına geldik. Çünkü yaralıları yanımızda götürmüştük ama şehitlerimizi bir odaya toplayıp gitmiştik. Yanan Çinlilerin silahlarını da kontrol etmek gerekiyordu. **[s.73]** Kısacası, Tuan-Fang-Miao muharebesinde fedailerden altı şehit, yedi de yaralı vardı. Şehitler defnedildi. Yanan avluda düşman 17 yaralı ile bir sürü mermi, 11 at ve 36 ölüyü bırakıp geceleyin Guçung'a kaçmıştır. Tuan-Fang-Miao muharebesi tarihi bir olay olup, 11 saat içerisinde 800 düşman askeri yakılıp, öldürülüp nihayette 300 kadarı şiddetli yağmur ve dolu sebebiyle ölümden sağ kurtulmuştur. Tarih 16 Safer*/(M. 10 Haziran 1933)* idi.

1.4 Sansako Olayı

H. 17 Sefer*/(M. 11 Haziran 1933)* günü fedailer dağ yoluyla Mori tarafa ilerlemekteydi. Çitay'ın güneyinde Sansako[2] adındaki dağ ağzında bir sürü Çinli çiftçi vardı. Bu çiftçilerden asker için kuru yonca, saman, odun vs. şeyler almak için 22 arabayla gelen 85 Çinli askerin üzerine aniden hücum eden fedailer, askerleri silahsızlandırıp, arabalarına oturtup, zarar vermeden geldikleri yer Çitay'a geri gönderdi. Aynı gün, yani 17 Safer*/(M.11Haziran 1933)*, Urumçi'den Abdülkerimhan, Gafur Hacıyev ve Abdülkerimhan İsazadeler Hoca Niyaz Hacıların ziyaretine gelmişti. Sandako'da yaşanan **[s.74]** olaya şahit olup, memnuniyetlerini izhar ettiler. Yani, çiftçilerin 22 arabası ve at-eşeklerine zarar vermeyip 85 tane Çinli askeri şartsız bırakmalarına şahit olan Kerimhanlar sevinçlerini dile getirerek:

[2] Sanci İline bağlı Fukang ilçesi sınıraları içinde önemli bir durak. Demiryol ve karayol geçidi. http://xinjiang.uemap.com/cjbus/btero/#/20.07.2014.

"*Urumçide 'Hoca Niyaz Hacı ve inkılâpçıları Çinlileri gördükleri yerde öldürür, malını mülkünü yağmalarmış' gibi türlü söylentiler Çinlilerden saat başı duyar ve pek üzülürdük. Bu olayı kendi gözlerimizle gördük, hemen Urumçi'deki büyüklerimize mektupla anlatacağız, yaşananları detaylarıyla yazacağız, böylece türlü söylentiler ortadan kalkıp Çinlilerin foyası ortaya çıkacaktır*".

1.5 Musul Bay'dan Gelen Mektup

19 Sefer*/(M. 13 Haziran 1933)* günü Mori civarındaki dağa gelmiştik. Ma Zhong-ying'i Kumul'da bırakıp -Ma Zhong-ying Kumul'a 1933'te tahminle Mayıs ayları gelmişti[3]- ilerleyen Musul Bay, Turfan'a gelince derhal bir mektupla Hoca Niyaz Hacılara Abdurahman Bay'ı gönderir. Mektupta "*Ma Zhong-ying'in istikbaline bir heyet göndererek karşılamak ve Ma Zhong-ying geldiğinde Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Muhitilerin* **[s.75]** *acil görüşmesi gerektiği*" arz edilmiştir. Fakat Ma Zhong-ying'in durumunu Musul Bay'ın kendisinden duymayı uygun gören Hoca Niyaz Hacı, derhal Musul Bay'ı Kökyar'a davet etmek için Niyaz Mirab'ı gönderir. Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Muhitiler, 30 kadar muhafızı ile Kökyar'a varıp oraya gelen Musul Bay'la bir gece-gündüz konuşup, sonunda imkân çerçevesinde Ma Zhong-ying'le işbirliği yapma planlarını görüşürler.

1.6 Ma Zhong-ying'in Mori İstilası

12 Sefer 1352*/(M. 6 Haziran 1933)* tarihinde Kumul'a çıkan Ma Zhong-ying, Sobur Dorga aracılığıyla Uygurlardan 500 asker alıp, kendi askerlerine doğru yola çıkan piyade asker komutanı Tümgeneral Ma Zhong-jie (Ma Zhong-ying'in kardeşi), 22 Sefer*/(M. 16 Haziran 1933)* sabah vaktiyle Mori'ye varır. Mori'yi alacak piyadelerin komutanı Tuğgeneral Ma, şehir dışındaki hendeklerde afyon içip uykuya dalan askerleri bir tek kurşun zayi etmeden kılıçtan geçirir. Ma Zhong-jie iki günlük yolu bir günde kat ederek, yolda 10 küsur Çinli gözcüyü yakalayıp parolaları öğrenerek, gizlice geldiği için, düşmanın hiçbir şeyden haberi yoktu. 1.200 düşman askeri kılıçtan geçirilip sabah vaktiyle şehir kapısına vardığında, **[s.76]** parolayı doğru söylediği için, kapılar açılır. İçeri girince derhal kapı ve sur üstünü ele geçirip

[3] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1152)'ya göre 12 Nisan 1933'te Ma Zhong-ying kardeşi Ma Zhong-jiye'yi bir Tugay askerle Jiuquan'dan Kumul'a göndermiş ve arkasından kendisi de geri kalan askerlerini alıp yola çıkmıştır.

şehrin tam ortasına çadır kurdurur. Gün doğunca Ma Zhong-jie, 30 kadar borazana toplanma komutası çaldırır. Şehir içinde kılıçtan sağ kalan asker, komutanlar ve memurlardan 100 kadar Çinli gelerek Ma Zhong-jie'ye nizami selam verip sıraya girerler. Çinli memurlardan biri gelenlerin adları ve vazifelerini bir bir anlatır. Borazanlar şiddetle ötüyordu. Herkes toplandıktan yarım saat sonra iki Çinli asker gelir ve: "*30 borazanla çağırıldı duymadınız mı? Ne kadar zamandır hükümetin ekmeğini yiyorsunuz? Neden komuta itaat etmediniz?*" deyip, kılıçtan geçirdi. Levazım müdürü hükümete ait şeylerin kayıt defterini teslim eder. 100 kadar askeri affedip, kendi komutanlarına taksim eder. Mori'de ele geçirilen şeyler: 1.880 tüfek, dört makineli tüfek, 85 sandık mermi, 380 at, 29 tabanca, 28 kılıç, bir büyük otomobil, 16 asker çadırı ve 76 deve gibi şeyler olup, defter kaydına göre teslim alınmıştır. **[s.77]**

2.Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Muhitilerin Ma Zhong-ying İle İlk Görüşmesi

Ma Zhong-ying, Mori'yi istila ettikten sonra, Hoca Niyaz Hacıları Mori şehrinde altı gün beklemiştir. Hoca Niyaz Hacılar, Musul Bay'la Kökyar'da görüşme halindeydi. O yüzden beklemek zorunda kalırlar. Elhasıl Hoca Niyaz Hacılar, 28 Safer*/(M. 22 Haziran 1933)* günü Mori'ye gelip, Hoca Niyaz Hacı korumalarıyla Kurban Şangyo'nun, Mahmut Muhiti ise Niyaz Şangyo'nun evine yerleştiler. Geldikleri gün akşamı Ma Zhong-ying'in ziyaretine gittiler. Selama geldiğinde Ma Zhong-ying; "*gerisini yarın konuşuruz*" der. Bu lafı duyduktan sonra dönen inkılâp önderleri toplanıp gece sabaha kadar yarın Ma Zhong-ying'le yapılacak görüşmede söyleyeceklerini konuşup, not alırlar. Toplantı sırasında hatırlatma yapmak üzere insanlar tayin edilip, sıkı hazırlık yapılır. Çünkü sonraki gün Ma Zhong-ying'le yapılacak görüşme inkılâpçılar açısından son derece önemli olup, Türkistan meseleleri konusunda ehemmiyetli müzakere ve kararlar yapılıp, tarihte yeni sayfalar açılacağı herkesçe düşünülmekteydi.

2.1 Mori'de Ma Zhong-ying İle Görüşme

[s.78] 29 Safer*/(M. 23 Haziran 1933)* günü Ma Zhong-ying'in teklifine Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Muhitiler icabet ettiler. Toplantı Ma Zhong-ying'in

makamında olup, iştirak edenler: Ma Zhong-ying, Ma Zhong-jie, Ahund Çavuş, Ma Simucang, Hacı Ahmet ve Ma Zhong-ying'in tercümanı Niyaz Bey olmak üzere toplam altı kişiydi. Bizden ise Hoca Niyaz Hacı, Mahmut Muhiti, Musul Muhiti, Niyaz Dihkan, Damolla Abdullah Neimi, Albay İbrahim, Sofi Ahund Fuguan[4], Nemet Helfet ve Hacı Hamidullah Muhammedi olmak üzere toplam dokuz kişi idi. Son ikisi toplantıda yapılan konuşma ve kararları kaydetmek üzere vazifelendirilmiştir.

Ma Zhong-ying tarafından altı, yerlilerden dokuz kişi toplamı 15 kişiydi. Elhasıl, toplantı başlayınca Ma Zhong-ying oturduğu yerden kalkmadan söze başlar:

"*Ben Musul Bayların teklif ve ricasına binaen çıktım, çünkü Hıtaylar Sincan'da Müslümanlara katliam yapmış. Bunları duyunca, Müslümanlara yardım etmeyi görev bildiğim için geldim. Eğer durumlar böyle olmasaydı benim de zamanım yoktu. Sincan'da yaşananları tümüyle Musul Bay'dan işittim. Burada sizleri bekleyerek altı günümü geçirdim. Sincanlı Müslüman kardeşlerimi bir an önce zulümden kurtarmak gerekmekte. Bugün sizlerle* **[s.79]** *baba-oğul, ağabey-kardeş olacağımız bir gündür. Hoca Niyaz Hacı ise benim babamdır. Mahmut Bey ise ağabeyimdir. Yani, bir baba iki kardeş birleştik. Bundan sonra işimiz kolay olacaktır. Ben Sincan'a çıkmadan önce Hıtaylarda ne kadar güç olduğunu öğrenmiştim. Hemen savaş yapılması gereken yerler Mori, Guçung ve Urumçi'dir. Dolayısıyla buraları bir an önce almak için komutanları tayin edip emir vermiştim. Yani, Mori'yi almak üzere Piyade asker komutanı, kardeşim Ma Zhong-jie'yi görevlendirmiştim*" diyerek öz kardeşi olduğunu izah etti. Sözüne devamla: "*Demek Mori'yi alması için bir saat zaman vermiştim, 45 dakikada aldı. Guçung'u almak için dört saat verip atlı asker komutanı Tümgenerel Ma'ı vazifelendirdim. Urumçi'yi almak üzere sekiz saat verdim. Demek Urumçi alındıktan sonra en önemli işler tamamlanmış olur. Çünkü gerisini Urumçi'de oturduğumuz yerden emir vererek halledeceğiz. O vakit işler emirlerle halledilecek. Açıkçası ben harp okulunu bitirmiş olduğumdan askeri işleri, mesuliyeti ağır olmasına rağmen, benim üstlenmem gerekiyor ve bu önemlidir. Hacı babamın yaşı büyüktür, mülkiye işleri Hoca Niyaz Hacı'ya düşer. Sincan kesinlikle alınacaktır. Onun için askeri ve mülki işlerin mesuliyeti konusuna* **[s.80]** *değinmeyi*

[4] **Fuguan**: *is.*, *Çince*, Askeri terim, 1. Eskiden ordu içinde memuri vazife yapan subay, 2. Subayların emniyetinden sorumlu gövrevli, bkz.: **a.g.s.** C.III, s.937-938.

uygun buldum" dedi. Sonra devam ederek: "*Hacı baba, askerleriniz uzun zamandır savaşıp yorulmuşlardır. Artık siz savaşmayın, sadece ön tarafta düşmana boy gösterin yeter. Benim askerlerimse ne zamandır savaşmadılar, çok sıkıldılar. Bundan sonra savaşmak benim askerlerime düşer*" dediği sırada telefon çalıdı. Telefonda askere emir verdi. Sonra:

"*Hazırda askerlerimiz Guçung'a doğru yoldalar. Sizler de bizimle beraber Guçung'a kadar gidip Cimisar tarafa geçip askerlerinizi dinlendiriniz. Haber alınca ilerlersiniz. İletişimi koparmayalım, gelip gidecek mektupları okumak veya cevaplamak, aynı zamanda askerlere eğitim desteği vermek üzere Ma Fuguan sizlerle beraber olacaktır. O sizin emrinizdedir. Şu an askerler yola çıktı. Hacı atamız bizimle beraber çıkıp askerleri görebilirsiniz*" deyip sözünü bitirerek yerinden kalkıp toplantıyı sonlandırır. Ama Hacı ve inkılâpçıların gece boyu yazarak-çizerek hazırlıklı geldikleri konulardan değil bahsetmek, bir kelime bile konuşamaya fırsat bulunamamıştır. Elhasıl, inkılâpçıların **[s.81]** söyleyecekleri Türkistan meseleleri hakkında önemli konular olduğu için toplantıyı bitirip ayağa kalkan Ma Zhong-ying'le konuşmak imkânsız idi. Konuşsalar da Ma Zhong-ying'in dinlemeyeceği anlaşılmıştı. Böylece Türklerle Ma Zhong-yingng'ın görüşmesi bitmiş oldu. Büyük umut ve isteklerle toplantıya giden inkılâpçılar henüz alınmamış Urumçi'nin reisliğine tayin edilip tek kelam edemeden dönmüştür. Elhasıl o günkü görüşmede yaşananlar mülahaza edilirse Ma Zhong-ying'in estirdiği diktatörlükten Türkistan'ın istikbalı ve inkılâp neticesini tahmin etmek mümkündü.

Ma Zhong-ying, Hoca Niyaz Hacıları alıp Mori'in kıble kapısı üzerine çıkıp Guçung tarafa yürüyen askerleri gösterdi. Önce şehrin güney tarafından piyade kısım her sıra ayrı ayrı 12 bölük ve sekiz at birden çeken büyük toplarla geçiyordu. Piyadelerden sonra şehrin kuzeyinden atlılar geçmeye başladı. Ma Zhong-ying'le çıkan asker 3.000 olup, son derece şaşaalı ve nizam-intizamlı okudukları marşları bütün şehrin sessizliğini bozup, güya 30.000 kişinin debdebesi gibiydiler. **[s.82]**

2.2 Mori'den Çitay'a Sefer

29 Safer*/(M. 23 Haziran 1933)* günü Ma Zhong-ying'le yapılan görüşmeden sonra yola çıkıp, Çitay'a varıp, bir ağaçlıkta dinlendik. Ma Zhong-ying ise şehir içinden yer almıştı. Ma Zhong-ying gelir-gelmez Guçung'daki General Li Hai-ru ile

telefonda görüşmüştü. Ertesi, 30 Safer*/(M. 24 Haziran 1933)* günü General Li tarafından bir Senmou[5], iki Çinli tüccar Ma Zhong-ying'in önüne vekil olarak Çitay'a gelir. General Li vekillerden Ma Zhong-ying'e iletmek üzere üç talepte bulunur:

1. Ma Zhong-ying, Urumçi'yi alana kadar General Li, Guçung'da, kendi yerinde bekleyecek,

2. Ma Zhong-ying, Urumçi'yi alana kadar Ma Zhong-ying'e yardım etmediği gibi, Sheng Duban'a da yardım etmeyecek veya iki tarafa da karşı gelmeyecek,

3. Urumçi'yi aldıktan sonra, Li Sican, asker ve silahlarıyla Ma Zhong-ying'in emir ve itaatine girecek,

Gelen vekilleri, Ma Zhong-ying düşünüp karar vereceğini söyleyerek geri gönderir.

Ertesi gün yani 1 Rebiyülevvel/M. 25 Haziran 1933'te Ma Zhong-ying, Guçung'a yola çıkar. Dört saat sonra Guçung'a 4 km uzaklıkta bir yere çadır kurup durur. Bu dört saat içerisinde Ma Zhong-ying telefonla Li Hai-ru Tümgeneral'la iki kere görüşmüştür. Telgraf kablolarının yanına kurulan çadırda telefonla şehirdeki rakipleriyle durmadan konuşurdu. O sarada **[s.83]** fırsattan istifade Ma Zhong-ying askerleri şehrin dört tarafını bir saat içerisinde kuşatmıştır. Çadırlar şehir civarında sıra-sıra dikilmiştir. Ocaklar kurulup, kazanlar asılıp hiçbir şey yokmuş gibi yemekler yapılıyordu. Öbür taraftan atlara yemlikler yapılıyordu. Şehir içerisinde bulunan 4.000 düşmanı umursamayan Ma Zhong-ying askerleri rahat bir şekilde Miş oyunu oynarlardı. Miş sırasında onlarca kişi tarafından söylenen marşların gürültüsü milleti celp ederdi. Askerler tamamıyla yerlerini aldıktan sonra Ma Zhong-ying telefonu kesti. 4.000 düşman askeri sur üzerinden her şeyi görmekteydi.

2.3 Hoca Niyaz Hacıların Cimisar Hücumu

Önden düşmana boy gösteriş yapmaya tayin edilen Hoca Niyaz Hacılar, Çitayf'dan Ma Zhong-ying'le beraber yola çıkmıştı. Hoca Niyaz Hacılar, Guçung yakınlarında Ma Zhong-ying'in çadırında birer bardak çay içip, sonra Ma Zhong-ying'i orada bırakıp Guçung'dan Urumçi yönüne 40 km ilerlediler. 1 Rebiyülevvel/

[5] **Senmu**: *is., Çince*, askeri terim, ordudaki bölükler komutanı ve savaş planı yapmaya iştirak eden kişi, bkz.: **a.g.s.**,C.III, s.497.

(M. 25 Haziran 1933) günü Cimisar'ın batısındaki Asim Ahund'un değirmenine varıp durdular. Varır-varmaz atlara yonca getirmek için Ma Fuguan, Albay Abdussamet'in fedailerini şehir etrafında bulunan yoncalığa götürür. Fedailer yoncaları alırken aniden bir el ateş sıkılıp at sulamaya çıkmış Çinli askerden biri öldürülür. Fakat kurşunu kimin sıktığı meçhuldü -ki bu, Ma Fuguan'in oyunuydu- bu bahane ile çatışma **[s.84]** çıkar. Ma Fuguan derhal bir mektupla Hoca Niyaz Hacı'ya malumat gönderir:

"*Fedailere yonca alırken Çinlilerin muhasarasına uğradığımızdan savaşmak zorunda kaldık. Yardıma derhal asker gelmezse tehlikede kalırız*".

Mektubu alan Hoca Niyaz Hacı komutanlara savaş emri verir. Böylece harp resmi olarak başlar. Harp dört gece üç gündüz çok sert geçer. Bazen sadece kılıçla savaşılır. Sonunda şehrin batı kapısı fedailerce ateşe verildi. Böylece Li Tong-long içeriden ak bayrak gösterip teslim olacağını bildiren bir mektubu Asim Ahund ve Şangyo Rozi ile gönderir.

2.4 Li Tong-long İle Yapılan Anlaşma

Ortada vekiller gidip gelerek, en son:

1. Li Tong-long ve diğer Çinlilerin hayatı ve şahsi eşyalarına dokunulmayacak,

2. Li Tong-long emrindeki hükümete ait bütün şeyleri eksiksiz teslim edecek şeklindeki şartla anlaşma yapılır. Sonra 200 tüfekle 25 sandık mermi Li Tong-long'un kendi arabasıyla hükümete ait şeylerin kaydı tutulan defteri Rozi Şangyolar Cimisar'dan 1 potey[6] uzaktalıktaki Asim Ahund'un değirmenine getirip teslim eder. Maalesef, bunları getirdiklerinde akşam vakti olmuştu. Dolayısıyla kalan şeyleri ertesi gün teslim almak üzere anlaşırlar. Hükümet defterine göre kayıtlar: 1.930 tüfek, altı makineli tüfek, üç top, 115 sandıkta mermi, **[s.85]** 185 kılıç, 28 tabanca, 576 at, bir büyük otomobil ve beş sandık top oku gibi şeylerdi.

[6] **Potey**: uzunluk birimi, 5 km'ye eşittir, bkz.: **a.g.s.** C.I, s.722.

2.5 Ma Fuguan Verilmiş Vazifeyi Hakkıyla Yerine Getirmiştir

Ma Zhong-ying'in "*Hoca Niyaz Hacı askerleri bundan sonra savaşmayacak*" dediği yalan ve hile idi. Dahası "*Hoca Niyaz Hacılar düşmanın olduğu taraflarda kendini göstermesi yeter*" dedikleri de tamamıyla hile idi. Çünki;

1. Düşmanın önünde duran askerin elbette savaşmak mecburiyetinde kalması tabii idi,

2. Ma Fuguan'in Cimisar savaşını çıkartması da Ma Zhong-ying'in emri ile olmuştur,

3. Li Tong-long kendisi ve silahların bir kısmını teslim etemesi ve geri kalanını ise ertesi teslim edeceğini Ma Fuguan tam zamanında Ma Zhong-ying'e haber vermiştir. Bunu duyan Ma Zhong-ying, Guçung'dan iki alay askeri bir mektupla Li Tonglong'a gönderir. Mektubun içeriği:

"*Ola ki elinizdeki hükümete ait şeyleri Hoca Niyazlara teslim ederseniz, hesabını ağır ödersiniz. Aynı zamanda iki Albay da gönderdim. Silahları onlara teslim ediniz*"

Mektupla gelen iki Albay, 6 Rebiülevvel*/(M. 29 Haziran 1933)* günü şafak sökmeden Cimisar'a gelip şehrin iki kapısını ele geçirip, bir saat içerisinde düşmanı tamamıyla toplar. Ma Zhong-ying askerlerinin meydanda oynadıkları Miş oyunundan çıkan sesler şehri sarmıştı. **[s.86]** Öbür tarafta Li Tong-long'un 1.800 askeri meydanda sağdan sola meşk yapıyorlardı. Li Tong-long askeri sırasında silahlarını bir arada bıraktırıp koşma emri verir. Böylece askerleri silahlarından ayırıp oradan buraya koşturup sonunda şehre doğru koşma emri verilir. Askerler silahlarından ayrılmış halde şehir içine girip durur. Silahlar meydanda toplandığı yerde kalır. Kısacası dört gece üç gündüz verilen şiddetli savaş sırasında 13 yaralı ve sekiz şehit bedeline elde edilen başarının ganimetleri beklenmedik misafirler tarafından zorla talan edilip götürülür. Bu Türk inkılâpçılar açısından büyük bir musibet ve rahatsızlık verici bir durumdu. Açıkçası bu durum Ma Zhong-ying'in büyük hatasıdır. Hatta bu durum onun ihaneti ve suçu olup, yerli inkılâpçıları hiçe saydığı ve itibar etmediğinin kanıtıdır.

Elhasıl, vazifesini yerine getiren iki Albay derhal Hoca Niyaz Hacı huzuruna çıkıp Cimisar'daki silahları tesadüfen gelip teslim almalarının sebebini; "*eğer ortada*

anlaşmazlık olur da da tekrar savaş çıkarsa, muhtemel zayiatları önlemek için Tümgeneral Ma Zhong-ying bizleri görevlendirdi. Bu hususta aklınızdan başka şeyler geçmesin. Biz tüm silahları topladık, **[s.87]** *ne kadar silah lazımsa alınız, bu konuda hakkınız var*" gibi laflarla izah etmeye çalışırlar. Ayrıca; "*Her birinizi şehre davet ediyoruz*" gibi nazik laflarla el bağlayıp duran iki Albay'ın teklifini kabul eden Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Muhitiler doğu tarafındaki kapının önündeki Tungan Mescidine yerleşirler. Tungan Albaylara Hacı der ki:

"*Askerlerimizin elinde bozulmuş 100 kadar tüfek var, onları değiştirebilirsek...*" bunu duyan Albaylar; "*Ala, değiştirsinler*" demiş oldular. Türk fedailerimiz kırlarda olduğundan, tümünü toplayana kadar gece olmuş ve iş yarına kalmıştı. Hülasası çok geçmeden bekçiler "*Şehirdeki silahları arabalara koyup, Guçung tarafa götürüyorlar*" haberini Mahmut Muhiti'ye ulaştırırlar. Gece yarısıyla Mahmut Muhiti, Hoca Niyaz Hacı'yı uyandırıp olanları anlatır. Bu üst üste yaşananlar inkılâpçıları çeşitli düşüncelere sevk eder. Demek altı gün önce, 29 Safer */(M. 23 Haziran 1933)* günü, Mori sohbetinde Ma Zhong-ying'in söyledikleri ve diktatörlüğünden onun hayalleri anlaşılmışsa da, Cimisar'da bu sefer yaşanan aşikâre zorbalık, yapılan ihanet ve cinayetlerini affetmek ve bunlara göz yummak imkânsızdı. İnsafla düşünüldüğünde de **[s.88]** bu hiç mümkün değildi. Kısacası, Ma Zhong-ying'in Urumçi'yi alması durumunda neler yapacağı güneş gibi apaçık ortada ve anlaşılmıştı. Yahut fedailer bu ihanetleri yutup, affettikleri takdirde, bundan da büyük vahşiliklerin yaşanması muhtemel olacağından, Hoca Niyaz Hacılar, altı günlük cephe arkadaşlığı yaptığı Ma Zhong-ying'den ayrılmaya mecbur kaldılar. Ama Ma Zhong-ying tarafından bu altı gün içerisinde işlenen vahşilik ve ihanetler, halk için, az bir aklı olan insanlar katında zaten üzücü ve nahoş bir durumdu.

Ortayı ıslah etmek için Musul Bay ve Emin Baylar baya zahmet çektiler. En son inkılâpçıları teselli etmek babında 500 tüfek borç veya satın almak için çok çabaladıysalar da, ricaları kabul edilmedi. "*Böyle giderse işler fenalaşır*" gibi lafları Ma Zhong-ying'in etrafındaki büyüklere anlatırlar. Görüşmeler sonunda Ma Zhong-ying, Musul Bay ve Emin Baylardan imzalı yazı alıp, 100 kurşun mermi atabilen 9 atarlı tüfekle 10.000 mermi vermeyi kabul eder.

2.6 Ma Zhong-ying İle General Li'nin Sulh Müzakeresi

Ma Zhong-ying gizlice savaş hazırlıkları yaparken General Li ile telefonla görüşmekle kalmaz, aynı zamanda iki taraftan da vekiller gönderilerek sulh müzakerelerini devam ettirir. Yine çeşitli nazik laflarla ve türlü hilelerle şehir içerisindeki **[s.89]** General Li (Li Hei-ru)'yi kendisine az çok inandırabilmeyi başarmıştır. Bu sayede fedailer, şehrin kuzey kapısından girip çıkarken yanlarında askeri levazımat olmasına rağmen durdurulmamış, hatta şehre girip çıkan siviller bile kontrole tabi tutulmamıştır. General Li sulh teklifine iyice alışmış ve inanmıştır. Fakat Ma Zhong-ying türlü hile ve desiselerle şehrin içi ve dışını hatta stratejik yerleri ele geçirip, şehir içerisini tamamıyla kontrolüne alıp, tüm asker komutanlarına taksim etmiştir. O esnada devam etmekte olan sulh müzakeresi her iki tarafı memnun edici bir şekilde sonlanıp, 3 Rebiyülevvel*/(M. 26 Haziran 1933)* akşamı, gece yarısıyla son sözler söylenmiştir. Geriye bir tek yazılı anlaşma kalmış, o da ertesi güne bırakılmıştır. General Li olaysız bir şekilde yakasını kurtardığı için son derece mutlu bir şekilde ve emniyet içerisinde uykuya dalmıştır. Ma Zhong-ying ise, müzakere sırasında fırsatını bulup çok iyi hazırlanabildiği bir sonraki gün yapacağı savaşın planlarını yapmakla meşgul olduğundan uyumamıştır.

2.7 Ma Zhong-ying'in Guçung'a Hücumu

4 Rebiyülevvel*/(M. 27 Haziran 1933)* günü, şehrin dört tarafından imsak vaktine tesadüf eden şiddetli hücumlar sonucu top ve tüfek sesleri, sulh müzakeresi rüyasıyla yatan General Li'yi uykusundan eder. Elhasıl, savaş öyle dehşetli ve sert devam eder ki, bunun tarif ve tasvirinden **[s.90]** insan acizdir. Elhasıl, 8.000 kişilik tam donanımlı bir kuvvet suru aşıp, düşmanı yedi saat içerisinde tarumar eder. Ma Zhong-ying askerlerinin ne kadar kahraman ve bahadır olduğu işte o zaman herkese malum olur!

Bu savaşta General Zhang Zhi-xian esir düşmüş, üstelik askerlerden 1.400 ölü, 200'den fazla yaralı ve 4.300 esir alınmıştır. Ma Zhong-ying tarafından ise 740 ölü, 230 küsur yaralı dışında, Ma Zhong-ying'in kardeşi Tuğgeneral Ma Zhong-jie şehit olmuştur. Sonuçta Guçung fethedilmiştir.[7]

[7] **XJS (4)**'te Guçung olayının 29 Mayıs 1933'te vuku bulduğu yazılmaktadır. Li Hai-ru aslında Kumul'da görevli olup, 9 Mayıs 1933'te Kumul Ma Zhong-ying tarafından alındıktan sonra 4.000

2.8 Guçung'da Ma Zhong-ying'in Topladığı Ganimetler

8.800 tüfek, 8 büyük top, 25 otomatik tüfek, 355 kılıç, 146 tabanca, 3.000 sandık mermi dışında 1.186 at, altı otomobil, 68 sandık top oku vb. şeylerdi. Yukarıda beyanı geçen 2.300[8] esir ise kendi askerlerine karıştırılmıştır. Ma Zhong-ying, Türkistan'a çıkıp az vakit içerisinde bir sürü servet sahibi olmakla beraber 8.000 silah, 7.000 de asker kazanmıştır. Demek, Mori ve Guçung'da esir düşen Hıtaylardan 3.000'i[9] kendisinin 3.000 askerine karıştırılıp, 7.000'den fazla asker sahibi olmuştur. Üstelik Turfan, Piçan ve Toksun ilçelerindeki Türk ve Tunganlardan 16-20 yaş arası gençlerden 1.500'ü Turfan'da eğitim görmekteydi. Demek, bu denli zor kuvvet ve büyük **[s.91]** servete, kısa zaman içerisinde sahip olmak, böylesi büyük debdebe ve şaşaa, 21 yaşındaki değil Ma Zhong-ying'i, daha koca insanları bile değiştirebilir, kibre sokabilirdi. Ki bu durum doğanın her zaman icra ettiği bir şeydi. Yani, Ma Zhong-ying sekiz gün önceki haline göre çok değişmiştir. Çünkü çeşitli oyun, rengârenk tiyatrolar oynamaya başlamıştır. Üstelik Türkistanlı Tunganlardan bir kaçı bu tiyatrolarda rol almıştır. Kısacası 60 senelik esaretten kurtulmak için verilen yüzbinlerce kurbanımızın neticesiz zayi olması ve esaretten kurtulma fırsatına nail olmasına az kalan Türkistan halkının eskisinden daha fazla zulmette kalmasına sebep olan işte o nankör Ma Zhong-ying'in ihanet ve cinayetiydi. Hatta yerli inkılâpçıları Ma Zhong-ying'den ayrılmaya mecbur eden de yine Ma Zhong-ying'in vahşiliği ve kötülüğü idi.

3.Hoca Niyaz Hacı'nın Ma Zhong-ying'den Ayrılmak Zorunda Kalması

Türkistan'ı hür ve halkını rahatlığa çıkarmak için birleşen Türk ve Tunganların ittifakı sadece sekiz gün devam etmiş, sonra bozulmuştur. Yani sekiz gün içerisinde, lisanı başka olsa da dini aynı olan iki millet arasında yaşananların çok azını değerli okuyucularımıza anlatabildik. Demek Ma Zhong-ying'den ayrılmaya

---

kadar askerle batıya doğru kaçmış ve Guçung şehrine sığınmıştı. O zaman Guçung'da 2.000 asker olup, komutanları Zhang Zhi-xian idi. Bir de 300 kadar Moğol asker vardı. Savaşta Zhang Zhi-xian, halkın evlerine sığınmış, Li Hai-ru esr düşmüştür, daha geniş bilgi için bkz.: http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1fs.html/08.06.2014.

[8] Metinde 2.300 olarak geçer, ancak müellif bir önceki başlıkta esir sayısının 4.300 olduğunu belirtmiştir. Esr sayısının 4300 olması daha mantıklı ve muhtemeldir.

[9] Metinde 3.000 olarak yazılmıştır, ancak müellifin bir önceki başlıkta bahsettiğine göre esir sayısı 4.300 olup, kendisinin 3.000 askeriyle beraber 7.000'den fazla askere sahip olduğu iddiası da ancak bu şekilde doğrulanabilir.

mecbur kalan **[s.92]** Hoca Niyaz Hacılar, Tungan Albayları Cimisar şehrinde bırakıp, 7 Rebiyülevvel*/(M. 30 Haziran 1933)* günü Sentey[10] güneyindeki dağ eteğine varıp dururlar. Ma Zhong-ying tarafından casus olarak gönderilen Ma Fuguan, Sentey'dan -Cimisar'dan 4 potey uzaklıkta ve Urumçi'ye daha yakın bir yerdir- bir mektupla Ma Zhong-ying'e gönderilmiştir. Mezkûr mektubun kısaca içeriği şöyledir:

"Tümgeneral Sayın Ma Zhong-ying'e selam olsun, Guçung'u istila ettiğiniz için çok sevindik. Fakat kardeşiniz Tuğgeneral Ma Zhong-jie'nin şehit düşmesine çok üzüldük. Alın yazısı. Ölüm hepimize muhakkak vardır.

Dört gece gündüz şiddetli muharebe ve 21 şehit pahasına gelen 1.800 adet silah ve diğer şeyleri iki Albayınızla acımasızca talan ettirip götürdüğünüzü elbette hatırlıyorsunuzdur. Elhasıl biz yerliyiz, yani Türkistan'ın asıl sahipleri olan inkılâpçı Türkler bugünden itibaren siz Ma Zhong-ying'le iş birliğinden uzağız. Çünkü sekiz gün içerisinde bize karşı işlenen gaddarca ihanet ve cinayetleriniz, gelecekte yapacak ve edeceğinize bir işarettir. Ki, düşmanınıza yapmadık muameleye tahammül etmeye takatımız kalmamıştır.

Sayın Tümgeneral, Mori'de söylediklerinizi elbette hatırlıyorsunuzdur. Henüz alınmamış Urumçi'nin Genel Valiliğinin kavgasını yapmanın şimdilik gereği yoktur. Yani size yetki ve silah lazımmış. **[s.93]** *Onun için Türkistan'ın askeri ve mülki yetkilerini kendiniz yaparsınız, diyerek biz Türkler o işlere müdahale etme gereği duymadık.*

Muhterem Tümgeneral, toyluk etmeyin, Türkistan büyüktür. Önünüzde daha çok şey var. Türkistan'da silah çoktur. Sekiz gün içerisinde on binlerce silaha sahip olmanız da Türkistan'da silahın ne kadar çok olduğunun delilidir. Din kardeşiniz, cephe arkadaşınız ve Peygamber kardeşiniz olan yerli inkılâpçılardan zorla el koyduğunuz 1.800 Cimisar ganimeti hakkında ihtimal gelecekte halk karşısında, ya da Allah (c.c) huzurunda mesul olursunuz.

[10] Burası Cimisar ilçesine bağlı bir kasabadır. Cimisar ilçe merkezinin batısında, kadim İpekyolu yayla yolu üzerinde önemli bir geçittir. Uygurca adı "Çöl-öteng"dir, bkz.:Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.37

Değerli Tümgeneral, kendi cephe arkadaşınızın elindeki silahları almasanız da, bugün yarın sekiz saat içerisinde alınacak Urumçi'deki Hıtaylar elinde yüz binlerce silah vardır. İşte onları alırsanız kâfi olmalı. Eğerde Hıtaylardan alacağınız silahlar size yine de az gelirse, bütün Türkistan'da bulunan 12 milyon Türk'ün elinde tıpkı Cimisar'daki gibi kan pahasına elde edilen yüz binlerce silah da var. Ki, onları da alırsanız o zaman elbette tatmin olursunuz.

Saygılarla yerli inkılâp önderi El-Hacı Hoca Niyaz Veledi Emin Niyaz Hacı.

2 Hazira 22 Minguo/(1933)"[11]

Bu mektubu Ma Fuguan'le Ma Zhong-ying'e gönderen Hoca Niyaz Hacılar, Ma Fuguan'e tekrar gelmemesini tembih etti.**[s.94]**

3.1 Sentey'ın Güneyindeki Dağ Bağrında Müzakereler

Dağ bağrında bulunan ağaçlığa çadır dikildikten sonra bütün askerî lideriler toplanıp:

"*Tunganlardan ayrıldık, bundan sonra nereye gideceğiz, ne yapacağız ve nerde duracağız?*" gibi müzakereler yapılıp, türlü fikirler ortaya atıldı. Sentey pazarından bize katılan çoban kılıklı Kazak takkesi giyen bir Uygur müzakere toplantısında bulunuyor, bir kenarda oturuyordu. Hoca Niyaz Hacı, Ma Fuguan'i sert dille gönderdiğinde ve Ma Zhong-ying'e yazdığı mektup okunduğunda hepsini duymuştu. Kısacası, inkılâpçıların bir kısmı "*Tunganlar'la Urumçi'yi alana kadar iş birliği yapmak*" fikrine taraftarsa, bir kısmı da "*Tunganlarda hayır yok, ayrılmak gerek*" fikrine taraftar olarak münakaşa ederken, o çoban kılıklı adam da lafa karışarak:

"*Bizler Urumçi'de Yeni kurulan hükümetle birleşirsek iyi olur fikrindeyim. Urumçi'deki kendi büyüklerimiz de bu fikir ve arzudadır. Çünkü yeni hükümet teşkiline her milletten kişiler iştirak etmiştir*" der ve ileride olası bir sürü faydalı şeyi delilleriyle anlatır. Bu dışarıdan katılan misafirin fikirlerine **[s.95]** Hoca Niyaz Hacı derhal taraftarlık bildirir. Fakat bu konuda başka dini, içtimai ve siyasi meseleler üzerine ciddi münakaşa ve müzakereler yapılır. Neticede, Urumçi hükümetiyle bir

[11] Bu tarih kaydı, diğer kaynaklardaki tarihlerle örtüşmektedir.

defa konuşmayı deneme kararı alınır. Velâkin bu karara Niyaz Dehkan[12] ciddi karşı çıkar ve Yanghili Rayit Hacıoğlu Albay İbrahim, Toksunlu Arzu Hacıoğlu Albay Gaffur ve Yemşili Timur Şangyooğlu Komutan Abdusamih başta olmak üzere bir kaç asker büyüğü itiraz etti. Sonra Mahmut Muhiti:

"*Hacı ağabeyimizin de bir düşündüğü vardır. Eğerde görüşme, amacımıza münasip değilse o zaman başka yol tutarız*" der.

Böylece müzakere durmuş oldu. Bu çoban kılıklı, bizlere yolda katılmış misafir ise Urumçi'deki Rozi Hacı'nın damadı Ahmethan Daren olup, Urumçi hükümeti tarafından gizli şekilde gönderilmiş vekil idi. Demek, Urumçi hükümetiyle birleşme kararını duyan Ahmethan Daren:

"*Bana müsaade varsa bu haberi zamanında hükümete bildireyim. Ben varınca elbette hükümet tarafından vekil olarak bir heyet gelecektir. Kısacası, siz azizler araba yoluyla Fukang'ın güneyine varırsınız. Urumçi'den gelecek hükümet vekilleri de oraya gelse, sizce nasıl olur?*" diyence Hoca Niyaz Hacı: "*İnşallah bizler 6. ayın 4. günü Fukang ilçesi civarında olacağız. Yine de önce bir haber bekleriz*" şeklinde cevap verir. Ahmethan Daren ise: "*Haber vereceğiz*" deyip gitmiştir.

3.2 8 Rebiyülevvel Akşamı Hususi Toplantı

Albay, Yüzbaşı ve diğer büyükler 8 Rebiyülevvel*/(M. 1 Temmuz 1933)* akşamı Hoca Niyaz Hacı tarafından **[s.96]** kendi çadırına çağırıldılar. Fakat "*adı geçenler haricinde kimse gelmesin*" diye sıkı tembih etmişti. Toplananlara Hoca Niyaz Hacı tarafından ziyafet verildi. Ziyafetten sonra Hoca Niyaz Hacı konuşma yaptı:

[12] Niyaz Dehkan, 1882'de Kumul Kalgaytı'da dindar bir ulema ailesinde doğdu. İlk eğitimini aldıktan sonra babasının ticaretine yardımcı oldu. 1912'de Timur Halife isyanına katıldı ve gösterdiği cesaretinden dolayı Niyaz Pehlivan adını aldı. Timur Halife, Urumçi'ye gittikten sonra bir müddet dağlarda gizlenmiş, daha sonra tekrar evine dönüp çiftçilik ve ticaretle uğraşmıştır. Daha sonra Şah Maksut tarafından Kalgaytı'daki Beyliğe ait tarlalardan sorumlu kişi olarak atanmıştır. Böylece Dehkan "Çiftçi" lakabını alır. 1931'de Hoca Niyaz Hacı isyanına katılmıştır. Haziran 1933'te Hoca Niyaz Hacı'nın Sheng Shi-cai ile anlaşma yapmasıyla inkılâbı terk ederek Kumul'a geri dönmüştür. 1937'de Sheng, asıl yüzünü gösterip tutuklamaları başlatınca Kumul'da da inkılâp yanlısı 20 kadar kişi tutuklanır, fakat Niyaz Dehkan erken davranıp, dağ mağaralarına sığınır. Emniyet güçleri onu Moğolistan'a gitti bilir ve aramaz. Fakat bir gün oğlu Tursun şafak sökmeden yiyeceklerle dolu bir atla dağ yoluna giderken bir kadın tarafından fark edilir ve Sheng ispiyoncularına haber verilir. Zamanın Kumul Emniyet müdürü Haşim Hacı, Niyaz Dehkan'ın tüm akrabalarını dağa kadar götürüp onu yakalamaya çalışır, eli boş dönünce de Niyaz Dehkan'ın yeğenlerini hapse atar. Bunu duyan Niyaz Dehkan kendisi gelip teslim olur ve 1938 sonlarında Urumçi'de hapiste öldürülür, bkz.: Hushtar, **a.g.e.**,2003 s.93-98.

"*Dünkü Urumçi hükümetiyle birleşme konusundaki müzakerelerde herkesten önce ben müzakere fikrine taraftarlık bildirdim. Fakat bir kaç komutan itiraz etti. Ki, itiraz etmede haklılardı. Ama onlar şu anki vaziyetten habersiz idi. Ma Zhong-ying, Guçung'u aldıktan sonra Urumçi hükümetiyle anlaşmak üzere Japonya'dan okul arkadaşı olan Çinli Yang Ching-bo'yu bir heyetle göndermiştir. Eğer Ma Zhong-ying, Urumçi hükümetiyle birleşirse, o zaman biz ne yapacağız? Yahut Ma Zhong-ying'e baş eğip, onun sayesinde Urumçi hükümetiyle birleşmiş mi olacağız? Bu konuda ne çaremiz var? Bir başka üzücü ve mühim haber daha var. Kerimhan Gaffur Hacıyev ve Kerimhan İsazade ikisi bir Kazak'la çok gizli bir mektup göndermiş. Bu mektubu Mahmut Bay'dan başka kimseye göstermedim. Mektubun içeriğinde: 'Urumçi'de yeni kurulan hükümet, Rusya hükümetiyle anlaşıp "İttifakname" imzaladılar. Yani, Rusya hükümeti tarafından Urumçi hükümetine uçak, araba, cephane ve top verilecekmiş, bu hususta anlaştılar. Bu haber de kıymetli kişilerden alındı, size gelen kişiden mektup bekleriz' denmektedir. Kısacası bunları duyduğumdan beri kafam sakin değil. O yüzden sizleri çağırdım. Demek bizi Hıtaylarla birleşmeye mecbur eden şey bunlardı. Ben Hoca Niyaz Hacı bu hususta başka çare bulamadım*" dedi. Bunları duyan komutanlar Hacı ağabeyimizin dediği gibi Urumçi hükümetiyle birleşmekten başka çare kalmadığını anlamıştır. Bununla beraber **[s.97]** herkes yeni durumu kabullenmiştir. Yalnız Niyaz Dehkan kati itirazla:

"*Bugünden itibaren ben inkılâptan çekiliyorum*" deyip yerinden kalkıp vedalaştı. Büyükler çok ısrar etti, fakat kabul etmeyip çıktı gitti. Ertesi sabah, 7 Rebiyülevvel*/(M. 30 Haziran 1933)* günü Niyaz Dehkan kendine tabi dokuz nişancıyla Kumul'a döndü.

3.3 Urumçi Hükümetiyle Birleşme Barış İçindir

Hoca Niyaz Hacı; "*Urumçi hükümetiyle birleşmeyi acil durum ve sıkıntılar mecbur etmiştir. Eğer biz bunu yapmazsak inkılâbımızın geleceği tehlikeli bir hal alabilir. Bu akşamki müzakereyse tamamen mahremdir, dışarı çıkmasın!*" diyerek tembih eder. Böylece toplantı tamamlanmış oldu.

4.Urumçi Hükümeti Harp İçin Yola Çıkmış

Gece ve gündüz bunun arzusunu güden Sheng Duban[13] bu müjdeyi duyunca Urumçi'deki her millet ileri gelenlerini toplayıp meclis açıp konuşmasının devamında yerli inkılâpçılarla birleşeceklerini dile getirir. Ayrıca Ahmethan Daren'in bu konuda hükümetin vekili olarak inkılâpçılardan getirdiği haberi anlatıp, Ahmethan Daren'i takdir edip, mükâfatlandırır. Bununla beraber büyüklerden bir heyet teşkil edilip, onlarla beraber iki de Çinli gitsin fikrine binaen Hariciye Vekili Qing De-li'yi vazifelendirir. Anlaşma hususunda konuşulacakları öğretip, yedi kişiyi arabayla gönderir. Arkasından Sheng Duban da Rus ve Hıtaylardan müteşekkil 8.000 askeri alıp Ma Zhong-ying'le savaşmak için yola çıkar. Fakat 16 gün önce Sheng Duban, Fukang'a kadar gelip dönmüştü. **[s.98]** Çünkü Sheng, o zaman yerli inkılâpçılarla Ma Zhong-ying birlik olduğundan, bu kuvvetle karşı koyamayacağı düşüncesiyle, Urumçi'ye çekilip şehri savunmak niyetinde idi. Demek yerli inkılâpçıların Ma Zhong-ying'den ayrıldığını duyduğu an, Sheng Shi-cai'ye büyük umutlar doğmuştur. Onun için Ma Zhong-ying'e karşı harp için tekrar harekete geçmiştir.

4.1 Yerli İnkılâpçılarla Sheng Shi-cai Arasında Müzakereler

Sheng Shi-cai tarafından gelen vekiller: Hüseyin Bay, Tursun Baba, Berat Ahunbay, Mansurcan Bay, Sıdık Ebzai, Ahmethan Daren ve yeni hükümetin Hariciye Naziri Qing De-li olmak üzere toplam yedi kişi idi. İnkılâpçılar tarafından: Hoca Niyaz Hacı, Mahmut Muhiti, Kurban Dorga, Albay Niyaz, Albay İbrahim, Damolla Abdullah, Subay yardımcısı Niyaz (San Hu-cheng), Subay yardımcısı Sofi Ahundlar ile Nemet Helfet ve Hemidullah Hacı Muhemmed oğlu yazcı sıfatıyla bu görüşmeye iştirak etmiştir.

İki taraftan katılan vekiller 17 kişi olup, bundan başka kimsenin toplantıya katılmaması ve iki taraf askerlerinin toplantı yerinden 5 km uzakta durması gibi şartlarla **[s.99]** iki tarafın vekilleri 15 Rebiyülevvel*/(M. 8 Temmuz 1933)* günü buluştu.[14] Toplantı yeri Fukang'ın güneyindeki dağ bağrındaki ağaçlıktaydı.

---

[13] **Duban**: *is., Çince*, Sheng Shi-cai, Sincan eyaletini yönettiği dönemde kendi kendine verdiği *"en büyük hükümran"* anlamındaki hukuki unvan, bkz.: **a.g.s.** C.III, s.117.

[14] Görüşmenin tarihi ile ilgili Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s. 1167) 2 Haziran, yer olarak Kızıl mahallesi demektedir. **XJS (4)** (http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1fs.html/08.06.2014)'te ise

Elhasıl, sohbet başlayıp, uzun süren müzakerelerden sonra, iki tarafın ittifakıyla 10 maddeden ibaret olan Antlaşma, Türkçe yazıldıktan sonra Çince'ye tercüme edilip iki dilde hazırlanır ve Urumçi'deki Rus Konsolosunun şahit olarak imza atması şartıyla kabul edilir.

4.2 Antlaşmanın Maddeleri

1. Madde: *Türkistan ikiye ayrılıp, iki taraf beraber idare edecektir. Yani, Kumul, Piçan, Turfan ve Toksun, Güney Türkistan'a verilip, yerli halk tarafından idare edilecek. Barköl dâhil Mori ilçesinden itibaren Şimali Türkistan olarak, Çinliler tarafından idare edilecektir. Bostan'ı ise iki taraf müşterek idare edecektir. Her iki tarafın bölge ve hudutları da Mingo'nun 12. yılı/(1923) hükümet tarafından ilçelere ayrıldığı zamanki bölgeler hudut kabul edilecektir.*

2. Madde: *Güney Türkistan'ın askeri ve mülki işlerini Uygurlar kendisi idare edecek, memurların atanması ve görevden alınması Uygurların elinde olacak. Atanan ya da görevden alınan* **[s.100]** *memurların listeleri geçici Urumçi hükümetine bildirilecektir.*

3. Madde: *Güney Türkistan'ın vergi, algı gibi iç gelirleri merkezi hükümetin yasasına göre eski usulde Uygurların elinde olacaktır. Fakat hesabın her ay Urumçi'ye bildirmesi şarttır.*

Vergi defterlerinin bütün Türkistan genelinde aynı olması için Urumçi'de basılacaktır. Askeriye ve mülkiye memurlarının maaşı ve hükümet giderleri Urumçi hükümetinin onayıyla işbu gelirlerden yapılacaktır. Geri kalanı hükümet hazinesine alınacak. Gelirlerin eksik kalması durumunda Urumçi hükümeti tarafından tedarik edilecektir. Memurların eskisinden fazla olması ya da azalmaması şarttır. Güney Türkistan'ın hükümet idaresinde 175 memur olup, kendi makamlarına göre maaş ödenecektir.

Mayıs sonları denmektedir. Zaten Urumçi'ye ilk defa hücum başlığından buyana buraya kadar geçen Hicri tarihlerde bir ay kadar ileri gitmişlik durumu vardır. Orijinal metne sadıik kalma ilkesiyle burada aynen alındı. Miladi'ye çevirirken yazarın iddia ettiği tarihlere göre çeviri yapıldı. Ama ileride kendisinin verdiği Miladi tarihlerle buradaki Hicri tarihleri kendisi reddedecektir.

4. Madde: *Güney Türkistan hükümeti, 5.000'den fazla asker saklamayacaktır. Bundan fazlası için Urumçi hükümeti mesul olmayacak, fazlasına maaş ödenmeyecektir. Bu 5.000 askerin iki aylık maaşını bugünden itibaren Urumçi hükümeti verecektir.*

5. Madde: *Güney Türkistan'daki telgraf, postane, harici vergi daireleri yetkisi Urumçi'deki Hariciye Nazırının elinde olacak, Güney Türkistan'da şubeleri kurulacaktır.* **[s.101]**

6. Madde: *Güney Türkistan ve Kuzey Türkistan'daki geçerli para aynı şekilde olacak, paralar Merkezi hükümetin onayı ile Urumçi'de yahut merkezde basılacaktır.*

7. Madde: *Zaruri ve gerek görülen durumlarda ikinci taraf şartsız askeri yardım yapmalıdır. Ama yapılacak askeri yardıma ihtiyaç sona erince derhal yahut ikinci tarafın isteğine göre yardım erleri derhal öz yerlerine dönmecek.*

8. Madde: *Güney Türkistan'dan Ma Zhong-ying'i Argubulak'a kadar kovup çıkarmaya Urumçi hükümeti mesuldür. Güney Türkistan askerleri Ma Zhong-ying'le savaşmayacak. Fakat Güney Türkistan hükümeti müdafaa amaçlı Argubulak'ta asker tutacak. Eğer Ma Zhong-ying, Güney Türkistan'a hücum ederse Güney Türkistan hükümeti kendisi çare arayacak. Eğer bu husuta askeri yardımlar gerektiği takdirde madde 7'ye göre hareket edilecektir.*

9. Madde: *Türkistan'da savaş bitene kadar Güney Türkistan askerlerine yeterli cephanelikleri Urumçi hükümeti tedarik edecek. Derhal 50 sandık mermi ve askerlerin iki aylık maaşı için 100.000 ser para verecek. Geri kalan cephanelik ve aylıkları zamanında temin etmek için Urumçi hükümeti mesul olacaktır. Ama mülkiye memurlarının maaşları Güney Türkistan'ın gelirlerinden temin edilecektir.***[s.102]**

10. Madde: *Bu antlaşma yazısı Türkçe-Hıtayca iki dilde yazılacak, iki taraf liderlerinden Hoca Niyaz Hacı ile Sheng Shi-cai imza atacak ve aynı zamanda antlaşmaya hükümetin mühürleri basılacaktır. Antlaşmaya şahit olarak Urumçi'daki Sovyetler Birliği*

Konsolosunun imza atması şarttır. Bu Antlaşma üç nüsha yapılıp, Merkezi Hükümet, Urumçi Hükümeti ve Güney Türkistan hükümetlerinin her birinde bir adet bulunacaktır. Bu Antlaşma nüshaları bugünden itibaren geçerlidir. Eğer eksiklik görülürse, iki tarafın rızasıyla düzeltme yapılacaktır.

Buna kendi rızalarıyla imza atan Sheng Duban ve
Güney Türkistan Hükümet Başkanı Hoca Niyaz Hacı
Zhonghua Minguo'nun 22. yılı 6. ayın 4. günü (1933)"

Antlaşma hazırlanındıktan sonra, Sheng Duban'a metnin son halini göstermek ve fkirlerini almak isteyen Urumçi vekilleri, antlaşmayı telgraf ile Fukang'dan Urumçi'ye göndermiş oldular. - Fakat Sheng Duban, o günlerde Fukang'da idi[15] - Fakat antlaşmayı inceleyn Sheng Duban:

"Argubulak sınır olmalıydı. Yani, Turfan, Piçan ve toksun ilçeleri antlaşmada yazıldığı gibi kalsa da Kumul ve Barköl'ün Güney Türkistan'a dâhil edilmesi yanlış olmuş. Çünkü bu iki ilçe coğrafi konumuyla **[s.103]** *Kuzey Türkistan'a dâhil edilmeliydi. Bu iki ilçe Bostan'la beraber Kuzey Türkistan'a dâhil edilirse antlaşma tamamlanmış olur"* gibi sözleri getiren Urumçi vekillerine karşı Hoca Niyaz Hacı:

"*Sheng Shi-cai hâlâ Kumul ile Barköl'ün derdinde mi imiş? Bu Hıtaylar, Kumul ile Barköl'ü tartışıyor. Fakat bütün Türkistan'dan mahrum kalmak üzere olduklarından haberleri yok galiba. Urumçi vekilleri dönsün. Bu konuda düşünüp tekrar istişare yapmamız gerekiyor*" der ve yerinden kalkar. Urumçi vekilleri Hoca Niyaz Hacı'nın önüne gelip:

"*Bağışlayınız, bu meseleyi zatınız ne derse öyle yapacağız*" dedikten sonra tekrar müzakereye başlandı. Çeşitli fikirlerden sonra Kumul, Güney Türkistan'a, Barköl ise Kuzey Türkistan'a verildi. Bostan'ı iki taraf ortada müşterek idare etmek

[15] Sheng Shi-cai'ın Ma Zhong-ying ile savaşmak için Fukang'a gelmesi nazarda tutulmuş olabilir. Ömer Kul, **Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mucadelesi (1941-1951),** İstanbul Üniv. So. Bil. EnsT. Doktoro Tezi, 2009. s., 115'te Wu, Ai-chen: **Turkistan Tumult**, Methuen, London 1940'tan naklen *"Sheng Shi-cai, 26 Mayıs 1.000 Beyaz Rus askerler dahil 5.000 askerle Urumçi'den yola çıktı"* demektedir. Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, 1169-1170)'de 10 Haziran'da Fukang'a geldiğini savunmaktadır. **Xinjiang Junshi Gaishu(4)** (http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf 291f10101i1fs.html/08.06.2014)'te 10 Haziran olarak geçmektedir. Yazarın dediği de bir ihtimal Haziran'dan önce veya Haziran başında Sheng Shi-cai'ın Fukan'da bulunduğunu desteklemektedir. Üstelik Müellif, eserin ilerleyen sayfalarında Ziniçuenzi muharebesinin 6 Haziran'da yapıldığını iddia etmektedir. Fakat diğer kaynaklar 12 ya da 13 Haziran görüşendedir, karş için bkz.: Liu Zhi-xiao, **a.g.e.** C.II, 1169-1170.

üzere mesele halledilip, antlaşma tekrar yazıldı -daha önce Kumul, Bariköl ve Bostan Güney Türkistan'a ait idi- Hülasası, tekrar yazılan antlaşma, 10 madde olup, Urumçi vekilleri otomobille Urumçi'ye döndüler. İnkılâpçılara verilecek 50 sandık mermiyle 100.000 ser para ve antlaşmaları dört gün sonra Kızılhurca'da[16] teslim almak üzere anlaşıp, o zamana kadar iki tarafın askerleri **[s.104]** için de bekleme yerleri belirlendi. Çünkü Ma Zhong-ying'le savaşmak için hazırlanmış idiler. Yani, Fukang'dan Guçung'a kadar araba yolu iki taraf için sınır olup, yolun kuzey tarafında Hıtay askerleri, güney tarafında ise Türk askerleri beklemek üzere anlaştılar. Ayrıca ortada irtibat için adamlar belirlendi. Sheng Duban tarafından Ekber Celilov, Hoca Niyaz Hacılar tarafından ise Kurban Niyaz Şehidi [17] ile Abdullah Efendiler bu işle görevlendirildi.

Elhasıl, Türkistan'dan, hatta muhtemelen hayattan bile umudu kesmiş Sheng Shi-cai için bugünkü antlaşma büyük bir zafer idi. Özellikle vatanın gerçek sahibi olan inkılâpçıları Ma Zhong-ying'den ayırmayı başardığı için Sheng Shi-cai ziyadesiyle mutluydu. Çünkü istibdada karşı inkılâp başlatan yerli halkı kendi vatanından kovup çıkarmak ki zayıf kalırsa dışarıdan yardım alarak onları yok etmek uluslararası kurallara aykırı olduğundan, Sheng Duban yerli inkılâpçılarla antlaşma yapmaya mecbur idi. Çünkü Hoca Niyaz Hacılarla Ma Zhong-ying'in bir safta olması, Sheng Shi-cai için tehlikeli idi. Sheng Duban'ın tez vakit içinde tarumar olup, yok edilmesi muhtemeldi ve kendisi de bunu elbette hesap ediyordu.

5. Sheng Shi-cai ile Ma Zhong-ying Arasındaki Ziniçuenzi Savaşı

Urumçi hariç geri kalan yerler inkılâpçıların eline geçtiği bir dönemde **[s.105]** yapılmış olan Fukang muahedesi, Sheng Shi-cai için hakikaten büyük ehemmiyet taşıyordu. Çünkü umutsuz haldeki Sheng için yeniden büyük umutlarla canlanmış

[16] Görüşmeler Kızıl mahallesi adlı bir yerde yapılmıştır, bkz.: Liu Zhi-xiao, **a.g.e.** C.II, 1167.

[17] Qurban Niyaz Şehidi, 1892'de Turfan'da hem çiftçi hem de tüccar olan bir ailede doğdu. İlk eğitimini medresede, daha sonra modern okulda yaptı. Daha sonra ticaretle uğraşarak Çin'in Doğu Türkistan'a komşu şehirlerinden Jiuquan ve Lanzhoulara gdip gelmiştir. Kumul inkılâbı patlak verdiği bir sırada, Haziran 1932'de, Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Muhiti ordusunda II. Alay'ın Albayı olmuştur. 1934'te ilk defa Taşkent'e gönderilern öğrenciler arasında yer alır. 1935'de Kaşgar'a geri dönüp IV. Alay'a Albay olmuştur ve Sheng'e verdiği söz uğruna Mahmut Muhiti'ye karşı tutum almıştır. O sıralar bir ayağı sakat idi. Daha sonra Sheng tarafından Urumçi'ye çağırılıp, Emniyet Müdürlüğünün müdür muavini ve Uygur Cemiyetinin reisi olmuştur. 1939'da Sheng, SSCB'ye sırtını dayayıp Sovyet yanlılarını tutuklamaya başlayınca diğer aydınlarla beraber "isyancı" iddiasıyla hapse atılmış ve orada ölmüştür, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** C.II, s.154-155.

gibi olmuştu. Kısacası Sheng Duban, Fukang muahedesini bitirir bitirmez 8.000 askeri alıp Guçung tarafa yürüdü. Ma Zhong-ying de 8.000 askerle Guçung'dan Urumçi'ye doğru harekete geçti. İki taraf da bir birinden habersiz rahat-rahat giderken, iki tarafın habercileri Ziniçuenzi[18] civarındaki kalın ağaçlığın ortasında aniden karışlaşır ve çatışma başlar. Arkasından gelmekte olan askerler de ağaçlığın ortasında devam etmekte olan çatışmaya katılmaya mecbur kaldılar. Hatta iki tarafın yedek askerleri dahi savaş meydanına girdiği için 16.000 askerin savaşı 30 km'lik bir alana uzamıştı. Her yerde savaş bütün şiddetiyle devam etmekte idi. Sheng Shi-cai'in büyük top ve demir arabalarla yaptığı saldırı Ma Zhong-ying askerlerini bayağı perişan etmişti. Ma Zhong-ying askerleri bazı yerlerde aciz kalarak çekilmeye mecbur oldu. Vaziyet böyleyken Ma Zhong-ying askerleri aniden kılıç savaşına geçince Sheng Shi-cai'in top, otomatik tüfek ve normal tüfekleri işe yaramadı. Çünkü dost ve düşmanın karıştığı durumlarda kılıçtan başkasına lüzum yoktur. İşte o zaman Ma Zhong-ying askerleri ölümü göze alarak **[s.106]** zırhlı aracın üzerine çıkıp, yukarıdaki delikten araç sürücülerini öldürürler. Elhasıl Sheng askerlerinin bir kısmını kaçmaya mecbur ettiler. Top ve makineli tüfekleri Ma Zhong-ying askerleri ganimet olarak almaktaydı. Bütün galibiyet Ma Zhong-ying tarafında görünüyordu. Durum böyleyken Ma Zhong-ying'in güney safındaki bir bölük asker arkaya çekilmeye başladı. Böylece savaş meydanı fena karışmış ve Ma Zhong-ying askerleri ölülerine bile bakamadan kaçmaya başlamışlardı.

5.1 Ma Zhong-ying'in Mağlubiyetinin Sebepleri

Ziniçuenzi'de 7,5 saat şiddetli devam eden savaşta Ma Zhong-ying'in mağlubiyetine siyasetçiler beş türlü sebep göstermektedir:

1. Ma Zhong-ying acemilik etti; Niyeti bozup yerli inkılâpçıların desteğini toplayamadan onlardan ayrıldı.

2. Dört saat devam eden yağmur ve doluda kısa pantolon ve gömlekte aç karınla savaşmaya mecbur kaldıkları için, soğuğun şiddeti askerlerini kaçmaya mecbur etmişti.

[18] Ziniçenzi/Zini quanzi, güneyde Tanrı dağları, kuzeyde Kurban-tungut çölü, doğuda Cimisar ilçesiyle komşu, Fukang ilçesine bağlı bir kasabadır. Urumçi'nin 100 km doğusunda yer almaktadır. http://baike.baidu.com/view/2816777.htm/11.06.2014.

3. Hükümetin zırhlı aracı Ma Zhong-ying safının arkasına geçtiği için cephaneliklerin yüklü olduğu develer ürkmüştür.

4. Mori, Guçung ve Cimsar'da esir düşen Çinli askerlerin kılıç savaşı sırasında Sheng Duban tarafına geçip Tungan komutanları öldürmesi. **[s.107]**

5. Ma Zhong-ying askerlerinin yer şartlarına hâkim olmaması ve karşıdan gelmekte olan düşmandan habersiz beklerken düz bir alanda değil, kalın ağaçlıkta savaşmaları. Eğer düz ve geniş bir alanda savaşsalardı Ma Zhong-ying'in yenilmesi çok daha zor olurdu.

5.2 Ziniçuenzi Savaşının Kayıpları

Ma Zhong-ying, 3.000 silahlı askerini kaybedip Guçung, Mori, Çıktım hatta Piçan'da bile duramayıp Turfan'a kaçmıştır. Yani bu 3.000 askerden 800'ü ölmüş veya yaralanmış, kalan 2.200 Çinli asker ise kılıç savaşı sırasında Sheng Shi-cai tarafına geçmiştir. Sheng Shi-cai tarafından ise 2.100 ölü ve yaralı olup, iki taraftan 2.900 kayıp ve yaralı olmuştur. Ziniçuenzi'deki savaş tarihî bir muharebe olup, son derece şiddetli savaşlardan biridir.

Elhasıl Sheng Duban, Ma Zhong-ying'in arkasından Guçung'a kadar gitmiş, Mori'ye kadar asker göndermiştir. Ma Zhong-ying'in Piçan üzerinde Turfan tarafa gittiği haberini alan Sheng Duban, 14 Haziran'da Urumçi'ye döner. Ziniçuenzi'de savaş 6 Haziran'da vuku bulmuştur.

Hoca Niyaz Hacılar dağ bağrındaki tepede bulunduğundan Ziniçuenzi savaşına başından sonuna kadar şahit olmuştu. Savaştan kaçan Ma Zhong-ying ve Sheng Shi-cai askerlerinden 570 küsur tüfek, 300 küsur kılıç, 17 tabanca ve bir sürü mermi fedailerin **[s.108]** eline geçmiştir. Kaçanlar silahları verip, Çinli çiftçilerin arasına karıştılar. Kaçan Subur Dorga bir sürü askerleriyle fedailerin yanına geldi.

6. Hoca Niyaz Hacı'nın Güney Türkistan'a Gidişi

Urumçi'den alınacak para, mermi ve Fukang'da yapılan antlaşmanın imzalı şeklini Kızılhurca'da teslim alan Hoca Niyaz Hacılar, Yoğanterek yoluyla Güney Türkistan tarafa gittiler. Fenorpa'ya geldiklerinde Ma Zhong-ying yanına 100 askerle gelmekte olan Tuğgeneral Ma Da-henzi'nin haberini alan Hoca Niyaz Hacı, derhal önünü kesip silahlarını almak için Albay Gaffur'a emir verir. Albay Gaffur,

Tuğgeneral Ma'nın silahlarını yokuşun üstünde teslim alır. Tuğgeneral Ma Da-henzi, Jin Shu-ren tarafından Turfan'a vazifelendirilen bir Tungan idi. İnkılâpta esir düşmüş Tuğgeneral'dir. Oradan yürüyüp yokuşun aşağısındaki Şiyoze'ye geldiğinde Turfan tarafından Ma Zhong-ying'ın emriyle hazırlanan 1.500 Uygur, Tungan çocukları Ma Zhong-ying'e götürmek için Hezhoulu iki Tungan Albaya raslanır. Onlar Turfan, Toksun ve Piçan'dan toplanan askerler olup, hepsi 18-20 yaşlarında idi. Demek onların ana-baba ve akrabaları olarak 1.000 kadar kişi onların arkasından ağlayarak takip ediyorlardı. Ma Zhong-ying'ın Türklerden asker almasından Hoca Niyaz Hacı rahatsızdı. Bu askerleri gören Hoca Niyaz Hacı derhal hepsini serbest bırakıp, **[s.109]** ana-babalarının eline verdi ve Hezhoulu iki Albay'ı idam ettirdi. Sonra Hoca Niyaz Hacılar doğru Toksun'a gelip Ilanlik köyüne yerleşir.

7. Ma Zhong-ying'in Turfan'a Gelişi

Ma Zhong-ying, Guçung'da ölen kardeşi Ma Zhong-jie'nin naaşını alıp Turfan'a gelir ve bütün ileri gelenleri toplayıp Turfan Yenişehir'in batısındaki Uygurların şehitliğine defnettirir. Aynı zamanda derhal Abdullatif Kadı Ahund'la Abdurrahman Mahtumları vekil olarak Hoca Niyaz Hacılar arkasından Toksun'a gönderir. Vekiller gelip Hoca Niyaz Hacılarla sohbet ederken, Ma Zhong-ying, onları yakalatmak için iki alay asker yollar. Sohbet bitmeden Ma Zhong-ying askerleri yetişir. Demek bir taraftan vekil, öbür taraftan asker gönderen Ma Zhong-ying'e aldırış etmeyen Hoca Niyaz Hacılar vekillerle olan sohbeti keserek, 19 Haziran'da vakit kaybetmeden Güney Türkistan'a doğru Toksun'dan yola çıkmıştır. Ma Zhong-ying askerleri inkılâpçıların arkasından ateş etmişse de, inkılâpçılar Tungan askerlere karşılık vermeden kendi yollarına gitmiştir.

7.1 Ma Zhong-ying'in İlk Vahşiliği

Toksun'dan yola çıkıp Subaşı, yani dağ ağzında Emin Efendi'nin komutasında Tunganlardan haber almak için bekleyen 60 askerimiz vardı. Bu 60 Türk askerini Ma Zhong-ying hileyle yakalatıp, hepsini bağlayıp kılıçtan geçirmiştir. Merhum Emin Efendi **[s.110]** ise Türkiye'de harp okulunu bitirmiş, askerlerimize eğitim veren kıymetli bir zat idi.

7.2 Uşşaktal Olayı

19 Haziran'da Toksun'dan yola çıkan Hoca Niyaz Hacılar, 24 Haziran'da Uşşaktal'a varmıştı. Burada Ma Zhong-ying'in emriyle Davançing'den[19] dağ yolu ile gelen iki alay asker Karaşeher'e varıp buradaki bir alay askerle birleşerek Uşşaktal'ın 15 km batısında bulunan Çokka denilen yerde inkılâpçıların önünü kesmek için istihkâm kurdukları haberi alınır. Bunun üzerine Hoca Niyaz Hacı, Uşşaktal'dan iki Tungan Ahund'u Çokka'daki askerî yetkililere bir mektupla göndermişti. Mektubun içeriği şöyledir:

"Muhterem Albayların bilgisine,

Bizler Altışehir tarafa geçmek istiyoruz. Fakat sizler yolda istihkâm kurmuşsunuz. Eğer savaşmak istiyorsanız, bizler sizlerle savaşmayız. Çünkü hepimiz Müslümanız. Şeriata muhalif hayalleri bırakıp yolu açın,

Sılıng[20] Hoca Niyaz Hacı Veledi Emin Niyaz Hacı, 25 Haziran."

Gelen Tungan Ahundlar, kendilerine mektup bile verilmeden şu sözlerle geri gönderildi:

"*Alteşehir tarafa geçemezsiniz, eğer ille de istiyorsanız elinizdeki silahları teslim edin. O zaman izin verilecek*" derler. Bunu duyan inkılâpçılar zor durumda kalır. Çünkü arka taraftan Ma Zhong-ying'in hücumu, önde bu durum, üstelik Kuzey Türkistan taraflardan göçmen olarak inkılâpçılar himayesinde Alteşehir tarafa gidecek kadın-erkek 3.000'de fazla kişi vardı. Ortada savaş çıkması durumunda bu göçmenlerin yıpranması tabii idi. Onun için bu hususta çare ve tedbirler düşünülmüş ve bu göçmenleri muhafaza ederek götürmek için 100 asker görevlendirilmiştir. **[s.111]** Göçmenler askerlerin gözetiminde Bağraş gölünün doğu tarafıyla Korla'ya varmak için yola çıktı. Bunlarla beraber Şehyarlı Muhemmed Niyaz Âlem Ahunud da vardı.

---

[19] Davançing, Urumçi şehrinin 80 km doğusunda yer alan, Urumçiye bağlı bir bucaktır, geniş bilgi için bkz.: http://baike.baidu.com/view/506383.htm/21.07.2014.

[20] Sılıng (Siling): *is., Çince*. Bazı ülkelerde ordu içinde askerden sorumlu komutandır. Silingbu; asker büyüklerinin savaşı yönetme merkezi. Çin'de Tugay'dan yüksek rütbelerin hepsinde Silingbu tesis edilmiştir, bkz.: **a.g.s.** C.III, s.708.

7.3 Çokka'da Kanlı Savaş

27 Haziran'da Uşşaktallı iki Tungan imamı Çokka'daki Tungan Albaylara vekil olarak gönderip yola çıkan Hoca Niyaz Hacı ve inkılâpçılar Çokka'ya yaklaştığımızda, Tunganlar bizi otomatik tüfeklerle karşıladılar. İnkılâpçılar geri çekilip, vekillerden haber bekleyerek ateş atmıyorduk. O sırada bir askerimizin ayağına isabet eden kurşun atın karnına saplanınca at yere düştü. Orada bazı komutanlar "*Müslümanla savaşmak caiz değildir*" diyerek karşı çıkıyordu. Fakat o askerin yaralanması üzerine derhal 30 km uznlukta istihkâm kurmuş olan Tunganlara karşı tertibat almak üzere komutanlar taksim edildi:

1. Kuzeydeki dağ bağrına Hoca Niyaz Hacı ve Kumul askerleri tayin edildi. Onun yanında İbrahim Albay,

2. Güney tarafa Albay Abdullah Neimi tayin edilip, onun yanında Albay Polat,

3. Ortada -büyük yolda- General Mahmut Muhiti korumalarıyla duracaktı. Yedek ve atlı askerler General Mahmut Muhiti'nin yanında idi.

4. Fakat büyük yolun güneyine Albay Abdusamed, kuzeyine ise Albay Gaffur askerleri tayin edildi. General Mahmut Muhiti bütün asker ve komutanlara: "*Bugün öldüreceğiz yahut öleceğiz. Eğer gayret göstermeyip yenilirsek, halimiz ne olacak?*" gibi sözlerle tenbihlerde bulundu. Sonra: "*herkesin tayin edildiği yerleri katiyen koruması lazım*" dediği anda 30 km'ye uzayan çetin bir savaş başladı. Ama sıcağın yamanlığından ateşe devam etmek mümkün olmadı. Çünkü kızışan tüfekten çıkan mermilerin sağa sola şaşması tabii idi. Böyle de olsa **[s.112]** ateşi kesmek mümkün olmadığından düşmana karşı ateş etmeye mecburduk. Neticede dört saat devam eden atışmadan sonra tüfekler devre dışı kaldı. Demek, o sırada fırsattan istifade eden Tunganlar, Mahmut Muhiti komutasındaki orta safla kuzey tarafta bulunan Gaffur Albay komutasındaki askerlere kılıç hücumu başlattı. Böylece göğüs göğüse kılıçlarla çarpışma üç dakika kadar devam etti. O sırada Tungan askerleri aniden geri çekilip kaçtılar. Tunganların aniden kaçmaya mecbur kalmasının sebebi ise Gaffur Albay'ın askerleri arasında tecrübeli, yaşına ermiş nişancılar olup, 50-60'ı ateş etmeden fırsat kolluyordu. Fakat kalan askerler ateşe devam etmekteydi. İşte o sırada *"Müslüman askerlerin tüfekleri artık işe yaramaz"* diye düşünen Tunganlar kılıçla

"öldürün" şeklinde yüksek sesle bağırarak koşuşurlar. Tungan askerleri 20 adıma kadar yaklaştığında 50-60 nişancı bir anda ateş açar. Neticede bir ev büyüklüğü kadar alanda toplam 37 Tungan asker öldürülür. Fakat hücum başlar başlamaz Tungan askerlerin büyüğü, Albay hücum için atına biner binmez Nişancı Emin Niyaz denen fedai, Albay'ı vurup anında öldürür. Üstelik yine bir başka komutan ata atlar atlamaz hemen onu da Yüzbaşı İmam Niyaz indirir. Böylece Tungan askerleri dağılmış halde kaçışır.

O an atlar her tarafa kaçışmış, atlarından ayrılan Tungan askerleri ağaçlara çıkmıştır. "*Ağaçtan inin*" denince kendileri inmeyip silahlarını aşağı atmışlar ve kendileri kelime-i şehadet getirip inmeyi reddetmişler.

Çokka savaşında sadece Albay Gafur'un askerlerinin ganimetleri şunlardır: 39 tüfek, 28 kılıç, yedi tabanca, 200 küsur **[s.113]** kişilik asker kıyafeti, dokuz bayrak, 37 at.

Savaşta 50'den fazla Tungan ölmüştür. Fakat esir düşen diğer Tungan askerleri ve bir yüzbaşı bırakılmıştır. Demek, Müslümanlığı yakışır davranıp, silah ve atları alınmış, eziyet etmeden hepsi azat edilmiştir.

7.4 Çokka Savaşında Şehit Düşenler

Çokka savaşında fedailerden Yüzbaşı Sabık, Yüzbaşı Hoca Niyaz ve meşhur Borazan Nimet başta olmak üzere 19 asker şehit oldu. Ayrıca Yüzbaşı Emin Niyaz ve Hamdullah Hacı Muhammedoğlu başta olmak üzere 11 asker yaralandı. Başta General Mahmut Muhiti ve diğer albay, yüzbaşı ve askerler ölü ve yaralılarla ilgilenmek için biraz gecikmiştir. Kaçan Tunganları tek başına kovalayan kahraman Abdulhamit Mukyitoğlu Taolifu çarşısında toplu müdafaaya geçmek isteyen Tunganlardan birini indirip iki de at vurmuştur. Neticede Tunganlar burada da duramayıp kaçarlar. Elhasıl 300 kadar Tungan askerini 25 km'ye kadar kovalayan Abdulhemid, Loşihu[21] yakınlarına kadar varıp durur.

Geride kalanlarsa 3,5 saat sonra anca yetişirler. Yalnız, o gün General Mahmut Muhiti komutasındaki orta saf, yani, büyük yolda duran askerlerse 27 Haziran'da Karaşehir'e 12 km uzaklıktaki Loşiho'ya gelirler. Ama kuzey cephedeki

[21] Doğrusu Liushihu, Uygurca adı da "Atmiş Tütün"'dür. "Altmiş Aile" nin yaşadığı yer demektir.

Hoca Niyaz Hacı ve Albay İbrahim ile güney cephedeki Albay Polad ve Albay Abdullah Beyler ancak ertesi sabah gelebildiler. **[s.114]**

7.5 Karaşehir Tunganlarının Cinayet ve İhanetleri

Çokka savaşından kaçanlarla, tesadüfen Hafız Hoca, 700 askerle nehrin öbür tarafındaki Hezhouluk'ta karşılaşır. Ön ve arkadan kuşatılan Tunganlar, Loşiho'ya gelen General Mahmut Bey'e bir mektup gönderip kendi yaptıkları yanlışlara tövbe etmekle beraber Müslümanlara karşı ateş aettikleri suç için ellerinde bulunan silahları şartsız teslim etmek isterler. Bunun gerçek niyet olduğunun göstergesi olarak gelen sekiz vekil yemin eder. Böylece onların tövbe ve ricalarını General Mahmut Bey kabul eder. O gün geç olduğundan silahları ertesi gün teslim etmek isterler.

O gün kuzey ve güney saf askerleri akşam namazına kadar savaştıklarından Hoca Niyaz Hacı ve geri kalan askerler gece yarısından sonra Loşiho'ya ulaşabilmiştir.

7.6 Çokka Savaşından Kaçan Tunganların Vahşiliği

Çokka savaşından kaçan bir bölük Tungan askeri Loşiho'da buğday toplamakta olan 47 kişiyi katledip geçer. Uşşaktal tarafa kaçan bir bölük Tungan askeri de Uşşaktal'da ikamet eden Uygurlardan 80 küsur kişiyi katleder. Üstelik hastalanıp yatmakta olan iki Uygur askerin **[s.115]** boynuna ip dolayıp, atla sürükleyip ölüsünü pazarda bırakırlar. Bu durumlar karşısında inkılâpçılar şaşkın ve müteessir haldeyken, şehirdeki Uygurlardan Rozi Sakal önderliğindeki üç kişi "*şehirdeki Tungan askerleri Ahundlarıyla beraber kaçıp gittiler*" haberini Hoca Niyaz Hacılara getirir. Bunu duyan inkılâpçılar, Tunganların önce yemin edip, sonra kendi yeminlerini çiğneyip kaçması zaten Tungan milletinin her zamanki hainliğidir. Bu durum apaçık ortadır. Kısacası bu Tunganların üst üste yaptığı vahşilik, düşmanlık ve hıyanetlerine güç yetirmek ve Müslüman olmalarına rağmen affetmek imkânsızdı. Üstelik Loşiho'da buğday biçmekte olan zavallıların çoluk-çocuk ve akrabaları olan 300 kadar kadın-erkek ve küçük çocuklar ağıt yakıp, feryad-ı figanlarla Hoca Niyaz Hacı ve inkılâpçıların önüne gelip: "*aşağılık Tunganlardan intikamımızı alın*" deyip, kendilerini inkılâpçıların atları önüne atmışlardır. Hakikatte

de bu zavallılar şikâyet etmekte haklıydılar. Bu konuda mahcup olan Hoca Niyaz Hacı'nın: "*bundan sonra ele düşen Tunganlar öldürülsün, Çünkü bize karşı* **[s.116]** *savaşan Tunganlardan esir düşenleri bile şartsız bırakmıştık. Kendi işini yapmakta olan masum çiftçileri boşu boşuna katlettiler. Bu, kâfirlerin bile yapmayacağı vahşiliktir. Zaten bunlar merhamet edilmeyecek hain bir millettir*" gibi laflarını duyan askerler rastgelen Tunganları öldürürler. Özellikle, Hafız Hoca komutasındaki Kuçar askerleri rastladığı erkek, kadın, hatta ki mescitlere sığınan Tunganları bile öldürür. Bu durumu gören İbrahim Albay, Abdullah Bey Damolla ve Gaffur Albaylar Hoca Niyaz Hacı huzuruna çıkar. Onların: "*Biz Tunganları öldürürsek, Tunganlar Uygurları katlederse sonumuz ne olur?*" gibi kati talep ve ricalarını dinleyen Hoca Niyaz Hacı, derhal muhafızlarına emir vererek sokak sokak dolaşmalarını ve: "*Her kim bundan sonra bir Tungan öldürürse ona ve komutanına beraber ceza verilecektir*" der. Bundan sonra şehir halkı emniyete erer.

7.7 Ma Zhong-ying'in Turfan'dan Karaşehir'e Vekil Göndermesi

Hoca Niyaz Hacı, Karaşehir'e geldiklerinin üçüncü günü Ma Zhong-ying, Turfan'dan Abdurrahman Mahdum ve Emin Bay'ı vekil olarak Karaşehir'e bir mektupla gönderir. Ma Zhong-ying'in mektubu aynen şöyledir:

"36. Bölüm Karargâhından, NO. 119

Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Bayların bilgisine,

Toksun'a gönderilen **[s.117]** *vekilimiz Kadı Abdüllatif Ahund sizlerle tam konuşamadan geri gelmiş. Onun için tekrar Abdurrahman ve Eminleri gönderdim. Bunlar sizlerle nasıl anlaşırlarsa anlaşsınlar, çünkü birlikte düşmanı yok etmek elzem. Değersiz laflarla yok yere ortamızı bozmaya gerek yok. Bizleri parçalamak için düşmanın lafına kulak vermek her iki tarafa zarar verir. Silah konusunda kırgınmışsınız. Şimdilik Uygur askerleri için 3.000 tane tüfekle 300 sandık mermi hazırladım. Bunları teslim almak üzere hepimiz birleşip iş yapalım.*

Tümgeneral Ma Zhong-ying

16 Haziran 22. Minguo/(M. 1933)"

7.8 Bu Mektuba Cevaben Ma Zhong-Ying'e Yazılan Mektup

Ma Zhong-ying'in mektubuna cevap olarak yazılıp vekillerine verilen mektup Turfan'a gönderildi. Mektubun aslı şöyledir:

"Güney Türkistan Hükümet Karargâhından, NO.116, Karaşehir Tümgeneral Ma Zhong-ying'in bilgisine,

1. Vekillerle gönderdiğiniz mektubu teslim alıp bütün içeriğine vakıf olduk. 'Vekilimiz Abdullatif Kadı Ahund ise sizlerle tam konuşamadan Toksun'dan geri gelmiş, onun için **[s.118]** *tekrar vekil gönderdim' demişsiniz. Bizi sizinle barıştırmaya gelen vekiliniz Abdullatif Kadı Ahund'la sohbetimiz sürerken bizleri yakaltmak için gönderdiğiniz üç alay askeriniz etrafımızı sarıp yakalamak isteyince, devam eden sohbeti bırakıp yolumuza gitmeye mecbur olduk. Şunu da izhar etmek isteriz ki, bizler kendi yolumuza devam ederken, askerleriniz kovalayıp attığı ateşe karşı bir tek mermi sıkmadan yolumuza devam ettik. Demek, sulhu bahane edip maksadınıza ermek istediniz. Bu hususta yorulmayın, vekilleri de yormayın. Çünkü vatan millet sahibi inkılâpçılarla birleşmek ve ittifak yapmak isteseydiniz bu vahşilikleri yapmazdınız; yani, Mori şehrinde birinci defa görüştüğümüzde estirdiğiniz diktatörlüğünüz nelerin ispatıdır? Yani, gözünüz bizleri görmedi. İnsan gibi muamele etmediniz. 'Sizler ki vatan millet sahibisiniz, iki yıldır Çin hükümetine karşı kanlar içinde virane haldesiniz. Sizin de diyecek söz, fikir ve düşünceleriniz var mıdır?' diye bir kelama fırsat vermeden doğru Urumçi'nin Generali makamına oturmak istediniz. Henüz ele geçmemiş Sincan Umum Valiliğinin kavgasını etmek şimdilik* ***[s.119]*** *lazım değildi. Çünkü Mori ile Guçung'u almakla şaşkına dönmüş, deriniz dar gelip kendinizi kaybetmiştiniz. O zaman tüm niyetiniz anlaşılmıştı.*

2. Cimsar ilçesinde üç gece gündüz savaşıp 21 şehit bedeline elde edilen top, tüfek, at ve mermileri zorlukla gücünüze güvenerek götürdünüz, bu apaçık bir eşkıyalıktır.

3. Olabildiği kadar siz Ma Zhong-ying'le güzel geçinmek ve anlaşmak umuduyla Toksun Subaşı'da Emin Efendi komutasında 60 askerimizi sizden gelecek haberleri getirmesi için bırakmıştık. Onları "hepimiz aynı Müslümanız filan" deyip hileyle yakalayıp 60 askerin hepsini tüfekle vurdunuz ve kılıçla kestiniz.

4. Siz Piçan'da iken, Davançing'daki Han Albay ve Ma Albaylara verdiğiniz No:107'lu emirnamenizi elbette unutmamışsınızdır. Ama hatırlamıyorsanız o mektubu iyice düşünüp mütalaa ediniz. Yani, emirnamenizin içeriğinde zerre kadar iyilik yoktur. Bilakis bizleri yakalayıp öldürmekten başka maksadınız yoktur. Han Albaylara verdiğiniz emrin tıpkı kopyasını huzurunuza gönderdim. Aslı şöyledir:

'36. Sibu Karargâhından, NO. 107 Piçan **[s.120]**
Davançing'daki Albay Han ve Albay Ma'lara,

Telgraf yerinde emir şu ki, Hoca Niyaz Hacı ve Uygurlar, Altışehir tarafa gidecekler. Bu emirname -Ma Zhong-ying tarafından verilen 107. numaralı emirname ise Çokka savaşında öldürülen Han Albay'ın cebinde bulunmuştur- ulaşır ulaşmaz dağ arkalı küçük yolla gece gündüz yürüyüp Karaşehir'deki Albay Ma ile buluşup, başta Hoca Niyaz Hacı ve tüm Uygurların önünü kesip silahlarını alıp derhal haberini verin. Eğer ki yavaş davranıp Hoca Niyaz dâhil bir Uygur askerini Altışehir tarafa geçirirseniz cezanız ağır olur,

Emir veren Tümgeneral Ma Zhong-ying
Miguo'nun 22. yılı/(M. 1933) 11 Haziran'

Elhasıl, şu kadar nefret edip hapsetmek istediğiniz Hoca Niyazlara 3.000 tane tüfekle 300 sandık mermi iltifat etmek istemenizin sebebi nedir? Demek, bir taraftan yakalayıp hapsetmek istiyorsunuz, öbür taraftan 3.000 tane tüfek iltifat edeceksiniz. Cimsar'da kendi hakkımız olan 1.800 tane tüfeği zorla götürdünüz. Şimdi, 3.000 tane tüfek veririm deyip aldatmaya çalışmanız ve cephe arkadaşlarınıza kan ağlatıp zorla talan ederek aldığınız tüfeklerle donattığınız esir Çin

askerleriniz Ziniçuenzi savaşında albay ve yüzbaşılarınızı öldürüp **[s.121]** *düşmanınız Sheng Duban tarafına geçtikten sonra mı dostla düşmanı idrak ettiniz? Bu silahlar kendi din kardeşleriniz elinde yahut ambarınızda duraydı Ziniçuenzi'de yaşanan ağır günler olur muydu? Maalesef, kendi din kardeşlerinize o kadar hainlik ettiniz ki ve anlaşılan etmeye devam edeceksiniz. Unutmayın ki, kendi cephe arkadaşlarınıza yaptığınız ihanetlerinizin karşılığını düşmanınızdan elbette göreceksiniz. Çok toyluk ettiniz ve ediyorsunuz. İşte öyle tuzak ve hilelerle bizi yakalamak, hapsetmek ve öldürmek istiyorsunuz. İnşallah yerli inkılâpçıların gerekeceği günler de gelecek.*

Tekrar vurguluyoruz ki, biz vatan millet sahibi yerli inkılâpçılar, siz Ma Zhong-ying'e karşı değiliz ve düşman da değiliz. İhtimal bizi "Sheng Shi-cai'la ittifak etti" gibi bahaneyle suçluyorsunuzdur. Fakat siz Ma Zhong-ying, komutanlarınızdan Yang aracılığıyla gizli halde Sheng Duban'la yapamadığınız antlaşmayı biz aşikâre yaptık. Ama bizi sizden ayrılıp Sheng Duban'la ittifak yapmaya mecbur eden yegâne sebep siz Ma Zhong-ying'in ihanet, cinayet ve üçkâğıtçılığınızdır.

Unutmayın ki, bu meselede dökülen veya bundan sonra dökülecek kanların mesuliyeti ve **[s.122]** *cevabına kıyamet günü Allah Zülcelâl huzurunda siz Ma Zhong-ying elbette mesul olacaksınız,*

Cenubi Türkistan Yerel Hükümet Başkanı El-Hacı Hoca Niyaz

4 Temmuz 22. Minguo/(M. 1933)"

8. Kuçar Wangıyla Yaşananlar

28 Muharrem*/(M.25 Mayıs 1933)* günü Hafız Hoca'nın, Hoca Niyaz Hacıyla Turfan'da görüşüp Çuanzigey'e kadar beraber gelip, Çuanbodong savaşında Hacılara haber bile vermeden Kuçar'a kaçıp gittiğini yukarıda yazmıştık. Muhtemelen Aksu ilini Wangların idare etme hevesi yüzünden Kuçar'da yeni inkılâp günlerinde Albay Temur'a karşı birçok nahoş hareketlerde bulunmuşsa da bir sonuç alamamıştır. Aksu vilayetini tek başına idare etme hayali Wang'ın beynini terk etmediği o günlerde, Hoca Niyaz Hacı'nın Turfan'a geldiği haberi duyulur. Demek bu yetkiyi Hoca Niyaz Hacı aracılığıyla elde etmek için 400 askerle Turfan'a gelen Hafız Hoca söylemek

istediklerini bazı sebeplerle ifade edemeden savaşı terk edip kaçmıştır. Fakat Wang'ın beyni bu arzuyla hep meşguldü. O sırada Fukang muahedesi yapıldı. Yani, Cenubi Türkistan Uygurların eline geçti. Böylece Wang'a büyük umutlar doğdu. Artık Karaşehir Tunganlarıyla birleşip Wanglık otoritesini Hoca Niyaz Hacı'dan almak, **[s.123]** Hoca Niyaz Hacı'nın Wanglığı tanımaması durumunda Tunganlarla beraber Hoca Niyaz Hacılara karşı çıkmak planıyla 600 askerle Karaşehir Hecoluk'a geldiği gün Çokka savaşından kaçıp Karaşehir'e gelen Tunganlara rastlamıştır.

Hafız Hoca'nın işbirliği yaptığı Tunganlar, Çokka savaşında tarumar olmuşsa da o, muhtemelen askeri gücüne güvenerek, Hoca Niyaz Hacıyla açık konuşmak istemiştir.

8.1 Wang'ın Hoca Niyaz Hacılardan İstedikleri

28 Haziran'da *(1933)* Karaşehir'e gelen Hoca Niyaz Hacılara, Kuçar Wang'ı aşağıdaki talepleri sunmuştur:

1. Wanglık otoritemize katiyen riayet edilsin,

2. Aksu vilayeti bünyesindeki 12 ilçenin tüm yetkisi Wanglara bırakılsın,

3. Bu 12 ilçenin yetkisinin babadan oğula geçme hakkı yazılı olarak elimize verilsin.

"*Eğer ki bu ricalarımız huzurunuzda kabul olmazsa 12 ilçenin halkı itaatinizde olmayacaktır. Bu hususta Turfan'a, huzurunuza gelip bir ay kadar zahmet çektim. Elbette o vakit çare görmeniz elzem idi. Bu kadar uzak yere niye geldiniz diyen bir insan çıkmadı. Bu husus için tekrar geldim. Bu konuda kati bir şekilde meseleyi halledip ondan sonra Altışehir tarafa geçerseniz iyi olur*". Bu denli cahilce talepler **[s.124]** karşısında Hoca Niyaz Hacılar pek zor durumda kalır. Çünkü böylesi ciddi bir talebi halletmek kolay olmadığı gibi kulak vermemek de mümkün değildi. Her şeye rağmen Hafız Hoca'ya şu sözleri söyler:

"*Zaman savaş zamanıdır. Her şeyden önemlisi ittifak ve ittihatla birleşip düşmanı yok etmektir. Böylece devlet tamamen bizim olacaktır. O zaman Wanglık, Gungluk ve diğerleri Uygurların elinde olacaktır*".

Bu sözleri duyan Hafız Hoca itiraz eder. Elhasıl, Kuçar Wanglarını az da olsa razı etmediği takdirde meselenin hallolmayacağını anlayan Hoca Niyaz Hacılar olası suistimallere karşı:

"*Kuçar, Şehyar ve Toksu üç ilçenin mülkiye yetkisi Kuçar Wanglarının elinde olacak. Yani, hâkimlerin tayini veya azli Wangların idaresinde olacak. Askeri işler Hoca Niyaz Hacı elinde ve Hafız Hoca da askerleriyle Hoca Niyaz Hacının emerine amade olacak*" şeklinde yazılı bir metin 30 Haziran 22. Minguo*/(M. 1933)* tarihinde Wangların eline verildi.

8.2 Hoca Niyaz Hacılarla Ma Zhong-ying Arasında İlk Savaş

Ma Zhong-ying'in Albay Han'lara verdiği 107 numaralı emirnamesini gören inkılâpçılar, Tunganlarla savaşmama planını değiştirdiler. Kuçar Wanglarıyla anlaşma yapıldıktan sonra General Mahmut Bey'in komutasında **[s.125]** başta Hafız Hoca ve 2.000 asker, 2 Temmuz'da Ma Zhong-ying'e karşı Karaşehir'den çıkıp 7 Temmuz'da Toksun'a gelir. Arka yoldan yürüyen Albay Kurban Fazıl ve Albay Abdussemedler Toksun'un batısındaki İlanlık[22] köyünün yukarısından hücuma geçer. Albay Guffur ve Albay Niyazlar Toksun'un doğusu, yani Turfan tarafa kaçanları durdurmakla görevlendirildi. Mahmut Bey ve Hafız Hocalar güney taraftan, yani Argubulak'tan hücum ettiler. İlanlık tarafından hücum eden Tunganları kovalayıp Toksun pazarına yaklaşıtılar.

Argubulak taraftan hücum eden General Mahmut Muhitiler düşmanı bir kaç istihkâmından kovup çıkarırken, güneybatıda bulunan Hafız Hoca düşmanı görür görmez 10 km uzaklıktan büyük topla savaşa başlar. Demek ne top güllesi ne de mermi düşmana ulaşabilmişti. Elhasıl, düşmanı görmeden gülle atan adamı umursayan 50-60 düşman askeri Hafız Hoca tarafa at saldılar. Tunganlar ateş mesafesine girer girmez Hafız Hoca topları alıp kaçar. Oradan kaçtığı gibi Karaşehir'e bile uğramadan Gümüş'ten arka yolla Gansu ve Lop(nur) üzerinden Şehyar'a, buradan da geçerek Kuçar'a varıp durur. Hafız Hoca'nın takip ettiği güzergâh ıssız çöl yolu olup yiyecek içecek yokluğu çoktu. Üstelik bu yolculuk sıcağın son derece şiddetli olduğu zamana denk geldiğinden asker ve atlar susuzluk ve açlıktan ölmüş, geri kalanların herbiri bir tarafa kaçışmış, Hafız Hoca da hayatından umudu kesmiş bir halde en son 70-80 askeri **[s.126]** ile kalmıştır. Demek 500'den fazla asker ve silah kaybetmiştir. Böylece şehre bile gelemeden köy

[22] İlanlık (Yilanlı), Toksun ilçesine bağlı bir köy. Toksun İlçe merkezinin 19 km batısında. Bkz.: http://baike.baidu.com/view/2537839.htm/21.07.2014.

avlularına sığınıp sesi soluğu kesilmiştir. Dahası artık 12 ilçenin Wanglık yetkisini talep etmekten vazgeçmiştir.

Elhasıl, Hafız Hoca'yı kovalayan Tungan askerleri, Argubulak ağzını ele geçirir. Düşman Mahmut Muhitilerin arkasına geçtiği için savaş disiplini bozulur. Argubulak'a yani arkaya çekilmeye mecbur olan fedailerin önünü bir bölük düşman askeri keser. Arkadan da bir bölüğü kovup gelir. Ortada kalan Müslüman askerlerinin ön taraftan başka ilerleyebilecek yolu yoktu. Böylece ön taraftaki düşmanın ortasından bir yarma harekâtı yapılar ve ölüp-öldürüp geçilir. Arkasından kovalayıp gelen 300 kadar Tungan askerini Argubulak yokuşunun dibinde istihkâm kurup üç saat kadar savaştılar. Neticede Tungan askerleri yenilerek kaçtılar. Dağ tepesinden hücum etmek için çıkan Tungan askerlerinden sekizi dağdan inip kaçarken inkılâpçılara esir düşer. Fakat batı tarafında savaşan Kurban Dorgalar akşama kadar çarpışmış, onlar da Koştérek'le *(Çifte-kavak)* arka yoldan Uşşaktal'a ulaşmıştır. Argubulak'ta bir bölük asker bırakan Mahmut Muhiti de vakit kaybetmeden Uşşaktal'a gelmiştir. **[s.127]**

8.3.Kaçan Düşmanı Durdurmak İçin Giden Askerler

Turfan tarafa kaçan askerleri durdurup iki taraftan hücum etmek için doğuya geçen başta Albay Gaffur, Albay Niyaz ve askerler, savaş çıkınca Turfan'a kaçan kadın-erkekli 70-80 kişiyi esir alırlar. Buların içinden silahlı olanları öldürüp geri kalanları bırakırlar. Ertesi gün, yani 8 Temmuz'da, Toksun Nehul kasabası Yungbaşların Karizi'nde bir gün çatıştıktan sonra savaşı durdurmaya mecbur olurlar:

1. İnkılâpçıların gideceği güzergâhtaki her yerde buğday harmanlarını Tunganlar yakıp talan ederler.

2. Şehirden devamlı surette yardım askeri geldiği için savaşı bırakıp kaçmaya mecbur olurlar.

Neticede dört tarafları Tunganlar tarafından sarılan fedailer bir yarma harekâtı ile çıkıp Böcentur'la Şorbulak üzerinden kuru dağları geçip Karaşehir'e varırlar. Elhasıl, bu savaş da Chuanbodong savaşına benzemişti. Yani Chuanbodong savaşında Hafız Hoca'nın düşman yaklaşmadan kaçması üzerine düşman İslam askerlerinin arka tarafına geçtiği için savaş tertibinin bozulması gibi bir durumla karşılaşılmıştı.

Yine tıpkı Toksun savaşında Hafız Hoca'nın kaçmasıyla düşman Argubulak ağzına geçtiği için bütün tertip bozulmuştu. Kısacası, inkılâbın başlangıcından bugüne kadar savaşıp düşmana yenilip bir kere dahi kaçmayan **[s.128]** inkılâpçılar, Hafız Hoca'nın iştirakiyle yahut onun kaçmasıyla ilk defa yenilmiş ve kaçmağa mecbur olmuşlardı. Yani ondan sonra fedailer birçok savaşta zoru gördüklerinde kaçar olmuştur. Elhasıl Mahmut Muhitilerin Karaşehir'e geldiklerinin üçüncü günü Ma Zhong-ying askerleri baskına gelir. Onlara karşı bir yandan savaşıp bir yandan kayıklarla nehirden geçerler. Böylece Hoca Niyaz Hacı, Karaşehir'i terkedip Başegim'de savunma yapmak için General Mahmut Muhiti'yi görevlendirip, 14 Temmuz Kuçar'a varır. Orada askerler için bir taraftan kışlık giysi hazırlatırken öbür yandan Aksu, Kaşgar ve Hoten taraflarına adam gönderip fikir alışverişi için irtibat kurar.

8.4 İnkılâpçıların Moğollarla Birlikte Ma Şi-ming'e Hücumu

18 Temmuz'da Kaşgar'dan dönen Korlalı Hacı Ali, 150 kadar askerle Başegim'de General Mahmut Muhiti'ye katılmıştır. General Mahmut Muhiti, Hacı Ali liderliğinde 300 fedaiyi Karaşehir'in baş tarafında nehirden geçirip Moğollara gönderir. Hacı Aliler, Hotun-somul'a[23] varıp Kalmaklarla[24] birleşip 1.500'den fazla askerle 24 Temmuz'da Karaşehir'in kuzeyinden Ma Şi-ming'e şiddetli hücum başlatır. Aynı zamanda güney taraftan General Mahmut Bey, Hezhouluk'tan nehir kıyısına gelip şehre ateş açar. Fakat kuzeyden çok sert hamle yapılır. Neticede Tungan komutanı Tümgeneral Ma Şi-ming ve bir sürü düşman ölür. **[s.129]** Nihayet Ma Şi-ming'in ölüsünü bile bırakıp şehre sığınırlar. Uygur ve Kalmaklardan müteşekkil fedailer Karaşehir etrafını kuşatıp şiddetli savaştıkları sırada Toksun tarafdan 800 Tungan askeri yardıma gelir. Neticede kuşatmayı bırakıp Hotun-somul'a çekilirler. General Mahmut Muhiti de Hezhouluk'tan dönüp Başegim'i istihkâm yapıp yerleşir.

[23] Hotunsomul, bugünkü Hejing ilçesinin merkezidir. Kara yoluyla kuzeyden Urumçi'ye 456 km, güneyden Korla'ya 87 km uzaklıktadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/266028.htm/21.07.2014.
[24] Uygur Türklerinin Moğollara taktığı diğer bir isimdir, bkz.: **a.g.s.** C.IV, s.129.

8.5 Tunganların Başegim'e Hücumu

Karaşehir'deki Tunganlar, Toksun tarafından gelen 800 askerle birlikte Başegim'e hücum ederler. Savaş şiddetli devam ederken kayıklarla nehrin yukarısından geçen düşman Başegim'in doğusundan hücum eder. Böylece savaş tertibi bozulur. Çaresiz kalan inkılâpçılar, Başegim'i bırakıp Yenihisar'ı merkez yapıp Çerçen'de istihkâm kurarlar. Sonuçta sekiz gün sonra, yani 12 Ağustos'ta düşman 1.500 askerle Çerçen'deki istihkâma hücum eder. Üç saat süren savaştan sonra Tunganlar yenilip kaçarlar. Arkasından kovalayan fedailer Korla'da savaşa tutuşurlar. Orada da yenilen Tunganlar, Karaşehir'e yaklaşınca fedailer dönüp Başegim'i ikinci istihkâm yaparlar. Sonra 6 Eylül'de Tunganlar güçlü bir kuvvetle Başegim'e yeni bir planla hücum başlatır. Demek, nehrin yukarısından geçen bir bölük **[s.130]** düşman askeri uzaklardan, dağları geçip gizlice Başegim göletinin yanındaki mezar karşısından hücum başlatır. Zikredilen bölge inkılâpçıların merkeziydi. Böylece fedailer kaçmaya mecbur olur ve Kuçar'a varınca dururlar.

9. Kuçar'da Savaş

Başegim'den çekilen askerler Çerçen'de[25] düşmanla savaşmışsa da, orada da yenilince kaçarlar. En son Mahmut Muhiti ve Hoca Niyaz Hacılar birlikte Kuçar'ın doğusunda Hatonglung'un Karizi'nde Tunganlara karşı şiddetli bir savaş gerçekleştirmişse de sonunda burada da yenilip çekilmişlerdir. Kuçar'ı Tunganlara bırakan Hoca Niyaz Hacılar, 16 Eylül'de Aksu Yenişehir'e varıp orada dururlar. Lakin Mahmut Muhiti askerleriyle Aksu'da değil Cam'da kalmıştır.

10. Hoca Niyaz Hacının Aksu'yu Merkez Yapması

Hoca Niyaz Hacı, Aksu'yu merkez yapıp buradan Kaşgar ve Hoten taraflarına adam gönderip, zikredilen bölgelerdeki inkılâpçıları çağırtır. Neticede Hoten inkılâpçıları tarafından Ahmet Baybeççe, 1.000 ser altın ve 500 askerle yardım için Hoca Niyaz Hacı'nın yanına gelir. Hoten askerlerine 100 beş-atarlı tüfek ve 15 sandık mermi verilir. Kaşgar'dan Hoca Niyaz Hacı huzuruna Zeidin Ahund Kevran,

[25] Çerçen ilçesi Târim vadisinin güney kıyıları, Kunlun ve Altın dağlarının kuzey bağrında bulunan, doğuda Çakılık, batıda Hoten'in Niye ilçesi, güneyde Tibet ile komşu, Kuzeyi Taklamakan çölüne uzanır, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.315-316.

Mahmut Nedim Bey[26] ve Hacı Şeftali Gaffur Damolla[27]lar gelir. Onlarla yaşanan anlaşmazlıklar ve Kaşgar'da **[s.131]** kurulan yeni İslam hükümetinin maksat ve planları hakkında uzun-uzun konuşurlar. Kısacası Kaşgar'daki yeni hükümetin kurulmasına karşı çıkmak ne kadar zorsa, Sheng Duban'la yapılmış antlaşmayı reddetmek de o kadar zor ve müşküldü. İki arada bir derede zor durumda kalan Hoca Niyaz Hacı, Kaşgar'a gidip hükümet azalarıyla konuşmaya karar verir.

11. Hoca Niyaz Hacı'nın Ruslardan Silah Satın Alması

Hoca Niyaz Hacı, Aksu'da iken Rusya hükümetiyle görüşüp, 18.000[28] koyun ve bir sürü ham maddeyi Uçturfan'dan geçirir. Aynı zamanda Musul Bay, Muhammet Şah Bay, Zuhuriddin Bey ve Hamdullah Vacidi liderliğinde bir heyeti Uçturfan üzerinden vekil olarak Taşkent'e gönderir. Vekiller Taşkent'te Rus hükümetiyle görüşüp, ilk etapta 1.200 tane beş-atar tüfek, 100 tane nagan, yani yedi mermili tabanca, 12 tane otomatik tüfek, 200 sandık mermi alıp geri dönerler. Geri kalanını ikinci etapta vermek üzere anlaşırlar. Akabinde inkılapçıların Kaşgar'daki hükümetle işbirliği yaptıklarını bahane eden Rus hükümeti, Hoca Niyaz Hacılara yapılacak yardımı kesmiştir. Sözümüzü burada noktalayıp General Timur'un

---

[26] Mahmut Nedim Kaytmaz, Osmanlı subaylarındandır, bkz.: http://aavsar.blogspot.com.tr/2014/01/basnn-gundem-olusturma-islevi-baglamnda.html/22.07.2014.

[27] Şeftali lakaplı Damolla Abdulgaffur, Kaşgar İlinin Feyzabad ilçesi Şeftali köyündendir. 1865'te varlıklı bir ailede doğdu. Baba adı Abdullah'tır. İlk ve orta eğitimini köyünde aldıktan sonra Kaşgar hanlık medreseye gitti. 1903'te ailece Kaşgar'a yerleştiler. Daha sonra babasıyla beraber Hacca gitmiş, dönüşte Buhara'da tahsil için kalmıştır. Bu dönem Ekim devrimine denk gelmiş ve Hacı Abdulgaffur tutuklanmıştır. 1919'da hapisten çıkmış ve Kaşgar'a geri dönmüştür. 1920'den sonra Kaşgar Milletler Meclisi'ne iştirak etmiş, meclis reisi Ömer Bay Ahunbayev'in yakınlarından biri olarak yerli yabancı siyasetçilerle tanışmış, Kaşgar'da bulunan Konsoloslara da girip çıkar olmuştur. General Timur Ali, Kaşgar'a geldikten sonra Ömer Ahunbayev, Kaşgarı terk edip Hacca gitmiştir. Hacı Abdulgaffur da Kaşgar şehrinin baş kadısı ve Milletler Meclisi fahri reisi, General Timur'un danışmanı olmuş, Hoten fedaileriyle olası görüşmelerde tam yetkili vekil atanmıştır. Sheng Shi-cai döneminde Kaşgar Milletler Meclisine reis atanmıştır. Mahmut Muhiti, Kaşgar'dayken Hacı Abdulgaffur Damolla hem General Mahmut hem Komünist ve Milliyetçi Çinlilerle hem Ruslarla görüşmüştür. 1935'te Urumçi'de kurultaya katılmış, kurultaydayken Sheng'ı öve öve "Peygamber olacak adam" bile demiştir. Kurultay'dan sonra "6 büyük siyaset"i ve Sheng'ı övmüş, olumlu yönde propagandasını yapınca ikinci defa Urumçi'ye çağrılmıştır. O gitmeden bir gün önce akşamüstü Tümen nehri boyundaki Könçi köyü civarında vurularak öldürülmüştür. Ölümünden sonra Sheng Shi-cai defin işleri için 400.000 ser para göndermiş, daha önce Kurultayda söylediği nutku 5.000 nüsha çoğaltılmış ve Sheng Shi-cai, Hoca Niyaz Hacıların taziye mektupları gazete-dergilerde yayınlanmıştır, bkz.: Huştar, **a.g.e.** 2003, s.255-258.

[28] Ötkür (**a.g.r,** C.II, s. 211-228), bir tüfek için 80 baş 2 yaş erkek koyun istendiğini, 1.000 adet tüfek için 80.000 koyun toplanması gerektiğini kaydetmiştir. Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1229) ise konuyla ilgili olarak *"Bay Sicang Aksu'da Hoca Niyaz Hacı için 80.000 baş koyun toplamıştır."* demektedir.

Aksu'ya geldikten sonraki olayları yazalım. Daha sonra Hoca Niyaz Hacıların Kaşgar'a gelmesine değineceğiz. Muhterem okuyucular bu bapta Aksu Olaylarına baksınlar. **[s.132]**

IV. BÖLÜM

KUZEY CEPHE İLE GÜNEY CEPHENİN BULUŞMASI

1. General Timur Bey'in Uçturfan Seferi

General Timur Bey, Aksu'da üç gün kaldıktan sonra Uçturfan'a gitmek üzere yola çıkar. Yola çıktıktan bir gün sonra arkasından Tungan büyüklerinden Ma Fu-yan'le Kamaza bir mektupla General Timur'u *"acil istişare yapmamız lazım"* deyip geri çağırır. Gelince *"Bize danışmadan Uçturfan'a yol almışsınız. Uçturfan'a istişareyle gideceğiz"* diyen Tunganlar, kendileri haber vermeden gece vakti gizlice Uçturfan'a giderler. Kısacası Çoğa savaşında tüm fedakârlığı Müslümanlar gösterir. Üstelik Türklerin sayıca çok olması ve savaş meydanının da Müslümanlar elinde bulunması zaferi onlardan yana getirmişti. Bu durumda ganimetlere de onların sahip olması normal idi. Elhasıl, Çoğa'da Kaşgar ve Aksu'da bulunan tüm düşman kuvvetleri toplanmıştı. İnkılâpçıların ele geçirdiği silah ve mühimmatlar son derece çoktu. Bu silahların bir bölümünü Tunganlara verirler. Buna rağmen paylaşımdan memnun kalmayan Tunganlarla Müslümanların arası bozulur. Ortalıkta birçok laf dolaşır. En son *"Timur Gulca'ya gitsin"* şeklinde bir yazı çıkartırlar. Timur Bey; "*Artık bu Tunganlarla etraflıca konuşmak lazım*" diyerek Tungan liderinin yanına varır ve:

"Siz ne yapmak istiyorsunuz, gayeniz nedir? Uçturfan'a istişareyle gideceğiz deyip bizi yoldan döndürüp geceleyin kendiniz gittiniz. Şimdi de bana Gulca'ya git diyorsunuz. Gulca'ya gitmek kolay değil. Eğer Gulca'ya gideceksek hepimiz beraber gidelim, savaşı **[s.133]** *beraber yapalım. Ama ölürsek biz ölelim, savaşı biz yapalım, ganimeti ise siz alın. Kuçar'dan bu yana çok hain davranışlarda bulundunuz. Önümüzde yapılacak iş çok, aramız bozulmasın deyip ne yaptıysanız sabrettik. Bundan sonra biz önden yürümeyeceğiz. Önde durup savaşın ve ganimetleri de siz alın"* şeklinde sert bir konuşma yapar. Ertesi gün General Timur, Müslüman askerleri toplayıp Kuçar tarafa yola çıkar. Tunganlar, Aksu liderleriyle ve ileri gelenlerle Timur Beyi ikna edip yolundan döndürür. Tümgeneral Bay[1], Bay Ahund

[1] Kendi adı Hacı İsmail Kasim'dir. 1870'te Akasu ili Onsu ilçesine bağlı Bozdöng köyünde hayvancılıkla uğraşan varlıklı bir ailede doğdu. Babası Kasim Efendi hayvancılıkla yaparak bir miktar para biriktirdikten sonra Kervancılık da yaptı. İsmail Bey de baba mesleğine devam etmiş,

Azizi ve Sofi Bey Hacıların araya girmesi ile bundan sonra birlikte hareket etmek ve General Timur'un kararlarına uymak şartıyla iki taraf barıştırılır. *"Bundan sonra önden yürüyün"* lafını bahane eden Tunganlar, gece gizlice Tungan askerlerini alıp Kaşgar tarafa giderler. Tumşuk'a vardıklarında Hıtayların büyük istihkâmına rastlarlar ve savaşa tutuşurlar. Bir gece gündüz şiddetli harpten sonra Tunganlar ağır bir mağlubiyet alınca ölülerine bile bakamadan kaçarlar. Arkalarından Çinlilerin kovalaması Hang-gong'a kadar sürer. Tumşuk'ta ağır bir mağlubiyet alan Tunganlar, General Timur'un huzuruna gelerek hatalarına ikrar ederler. Dahası bundan sonra Timur Bey'in emir fermanında olmaya söz verirler. **[s.134]**

2. Tumşuk'ta Şiddetli Savaş

Kaşgar ve Yarkend'den toplanan tüm Çinli askerler Maralbaşı'nı merkez yapıp, Tumşuk'ta[2] büyük hazırlıkla istihkâm kurar. Timur ve beraberindekiler Çilan ve Yakakuduk civarlarındaki Çinli askerlerle savaşarak Tumşuk'taki Çinliler istihkâmlarına kadar ulaşırlar. Burada yapılan savaş çok şiddetli geçer. Bu günlerde Kaşgar'a giden Maralbaşılı Turdi Hacı bütün durumu öğrenip döner. Turdi Hacı, Ma Dotey'in emriyle Kırgız Osman'ın[3] asker toplayıp fedailere karşı hazırlandığı haberini getir. İşte bu günlerde Aksu Kırgızlarından Alibek ve Kulbekler, 500 Kırgız askerleriyle gelip inkılâpçılara katılır. O günlerde bekçiler yoldan geçen iki Kırgız'ı

---

kervanla birçok yere gitmiş, önce Kervancılar reisi, daha sonra Bozdöng dağının reisi olmuş, Bay Şangyo adıyla tanınmıştır. 1932'de ilk kez Aksu ilçe çarşısının batısında "Gazi Timur Ata" adında modern bir okul açmıştır. Fakat halk bu okulu "Mektebi İsmailiye" adıyla tanımıştır. 1937'de okul hükümet teminatına alınarak merkez okuluna dönüştürüldü. 1973'te adı ilçe 1. Ortaokulu olarak değiştirildi. 1933'te General Timur Ali, Aksu'ya geldiğinde Bay Şangyo'yu Albay olarak atadı. Daha sonra Tuğgenral Ma'yı alt edip, kendisi Tuğgeneral olmuştur. Yakalanan Tuğgeneral Ma'yı Kuçar'a, Hoca Niyaz Hacı'ya götürür. Bu başarısından dolayı Hoca Niyaz Hacı onu Tümgeneral (Sıcang) olarak atamıştır. Ondan sonra adı Bay Sıcang olarak nam salmıştır. 1934'te Karayulgun olayında kendi damadı Abdukerim tarafından vurularak yaralanır ve yine Abdukerim tarafından kıyafetleri çıkartılıp karda yuvalatılarak şehit edilmiştir. Cesedi babası Kasim Efendi ve Kırgız arkadaşları tarafından üç gün sonra bulunmuş ve Bozdöng'e getirilip defnedilmiştir, bkz.: Huştar, **a.g.e.** 2000, s.212-216.

[2] Tumşuk, Maralbaşı ilçe merkezine 50 km doğuda, Târim havzasının kuzeybatı kıyılarında, batı Tanrı dağlarının güney eteklerinde ve Taklamakan kıyılarında yer almaktadır. Eylül 2002'de ilçe statüsündeki şehir yapıldı. Kuzeyde Aksu ve batıda Maralbaşı ilçesiyle komşudur, bkz.: http://baike.baidu.com/view/284396.htm/02.09.2014.

[3] Uluğçatlı Kırgız Osman Ali, Yang ve Jin döneminde askerlik yapmış, Çince'yi iyi bilen biriydi. General Timur, Kaşgara yaklaşınca ona karşı Ma Shao-wu tarafından hazırlatılan 500 Kırgız askeri General Timur'a biat etmiş, 7 Nisan 1933'te Kaşgar'ı Çinlilerden almıştır. 8 Nisan'da General Timur ve Ma Zhan-cang Kaşgar'a gelmiştir. Ortada yaşanan bir takım olaylardan sonra General Timur'un ölümüne sebebiyet verir. Daha sonra Ma Zhan-cang ile de arası bozulup, 1934'te Ma'ya yenilerek dağa kaçmıştır. Kakşal'da tekrar ayaklanmaya çalışmışsa da yenilerek yakalanmış ve hapiste ölmüştür, bkz.: Huştar, **a.g.e.** 1, s.200.

yakalarlar. Bu Kırgızlar, General Timur'un huzurunda başlıklarını yırtıp açıp bir mektubu General Timur'a verir. Mektubun içeriği:

> *"Biz Kırgızlar hepimiz sizlerin emrinize amadeyiz. Şu an elimizde Ma Dotey tarafından verilen 200 tane tüfekle Soğunçaza'da bekliyoruz. Ne emriniz varsa bizler hazırız, İmza atanlar Osman Sogin, Koşmot Bek, Tohti Bek, Haydarkullar"*

İki Kırgız vekile nazik davranıldı. Samimi düşüncelerine teşekkür için Abdulkadir Mahdum, vekil olarak bir mektupla gelen iki Kırgız vekille beraber Osman'a hediye etmek üzere bir tapanca ile bir bayrak verilerek gönderildi. Mektubun içeriğinde:

> "*Mümkünse Maralbaşı'ya gelip Yang Albay'ın arka tarafından hücum edin. Ya da mümkünse Artuç'a gelin, bu da mümkün olmazsa bulunduğunuz yerde fırsat* ***[s.135]*** *beklersiniz"* denmişti.

Abdulkadir Mahdum, dokuz günde Kırgız Osmanların kaldığı yere varıp hediyeleri takdim eder. Osman, hediyeleri gözlerine sürüp ağlar. Sonra adak-niyazlar yapıp Kırgız büyüklerini toplayıp Yang ve Jinlerin zulümleri ile Ma Dotey'in Müslümanların aleyhine yaptığı aşırı zulümleri dile getirip:

"Ma Dotey'e kendi silahlarıyla karşı çıkacağız. Siz ne dersiniz?" der. Buna cevaben bütün Kırgızlar: *"Fikrinize katılıyoruz"* diyerek gönüllü olurlar.

Elhasıl Tumşuk'taki savaş çok şiddetli geçmiş, her iki taraftan çokça kayıplar olmuştur. Savaş bütün şiddetiyle devam ettiği günlerde düşmana arkadan hücum etmeyi planlayan Tumşuklu Bahattin Bey ve Tuğgeneral Hamithan liderliğindeki fedailer, dağ tarafından yani Okurmezar'dan Albay Yang'ın arkasına geçip 10'dan fazla araba ile getirilmekte olan silahları ele geçirir. Bu suretle Tumşuk'taki istihkâm tarumar edilmiş, Çinlileri püskürtülüp Yang Albay ve bir bölüğü Kaşgar, bir bölüğü de Yarkend tarafa kaçmıştır. Nihayet 38 gün devam eden şiddetli savaş sonucu Maralbaşı ilçesi Çinlilerden temizlenmiştir.

3. General Timur Beyler Maralbaşı'da İken Vekillerin Gelmesi

Kaşgar'daki Ma Dotey tarafından başta Damolla Mahmut Ahund, Hacı Molla Ahund, Hacı Ahmet, Eminhan Bey, Hacı Naki Kârî ve Hace Abdullahhan dâhil 18

kişi vekil olarak Maralbaşı'na gelirler. Vekiller saygıyla karşılanır. Burada ilginç bir olay yaşanır. Şöyle ki; "*İnkılâpçıların lideri Turfanlı Timur adlı kişiymiş*" şeklinde Kaşgar'da bir haber yayılır. **[s.136]** Ma Dotey tarafından tayin edilen vekiller Ona; *"her ihtimale karşı Turfanlı Hacı Naki Kârî'yi beraberimizde götürürsek tanıdık çıkarsa faydası olur"* şeklinde bir arz da bulunup, Hacı Naki Kârî'yi de yanlarına alırlar. Yollarda Hacı Naki Kârî'ya ziyadesiyle alaka gösterirler hatta atını bile hazırlarlar. Hacı Naki Kârî olmadan yemek yemez, son derece sayıp sararak Maralbaşı'ya vararak ilk kez Timur Beyle görüşürler. General Timur: "*Yarın kahvaltıyı beraber yaparız*" diyerek vekilleri davet eder. Oradan döndükten sonra vekiller Hacı Naki Kârî'ye karşı alakaları çok değişir. "*Naki Kârî'yi getirdik ama neye yaradı, getirmeseydik keşke*" gibi lafları Hacı Naki Kârî'in direk yüzüne söylemeye başlarlar. Ertesi sabah kahvaltıya giderler. Her zaman yukarıya oturtulan Hacı Naki Kârî'ye kimse iltifat etmez. Hacı kahvaltının yapılacağı yere girdiğinde çok gerilerde bir yer bulur. Büyük bir samimiyetle vekilleri karşılayan Timur Bey, Damolla Mahmut Ahund'dan Kaşgar'daki Ma Dotey'in durumunu, halkın hayatından ve şeriat işlerinden sorular sorduktan sonra:

"*Medreseler var mı? Bizim Turfanlı talebeler de var, tanıştınız mı? Bizim bir akrabamız Hacdan gelip Kaşgar'a yerleşmişti, tanır mısınız?"* gibi sorular sorar.

Damolla Mahmut Ahunud: "*Akrabanızın adı neydi*?" diye sorar. Damolla Mahmut Ahund: *"Damolla Hacı Naki Kârî budur"* deyince Naki Kârî yerinden kalkar. Bu sözü işiten General Timur Bey derhal yerinden **[s.137]** kalkıp Hacı Naki Kârî'yi kucaklayıp, gözyaşlarıyla ağlamaya başlar. Sonra elinden tutup karşısına alıp oturtur ve:

"Akşam siz de var mıydınız? Niye kendinizi tanıtmadınız?" deyip tekrar ağlar. Küçük kardeşi Tohti Albay ve Kurban Ahundları Çinlilerin öldürdüğünü kimseye anlatmamıştı. Bu mecliste Hacı Naki Kârî'ye olayı anlatır. Akabinde derhal Hacı Naki Kârî, Hatm-i Kur'an yapar. Damolla Mahmut Ahund ve diğerleri dua tekbir getirir. Vekillerle yapılacak sohbeti de bırakan General Timur, Naki Kârî ile ilgilenir ve vekillerden ayırıp yanına alır ve kendisinden ayırmaz. Hacı Naki Kârî'ye derhal bir terzi çağırtarak kıyafet diktirir. Hacı Naki Kârî ise General Timur'un akrabasıdır. Vekiller, bu olaydan sonra aşağıladıkları Naki Kârî'yi arasalar da bulamazlar. Bunlar Hacı Naki Kârî'in kendi ağzından duyulup kaleme alınmıştır.

3.1 General Timur ile Ma Dotey Vekillerinin Sohbeti

Ma Dotey tarafından gönderilen Damolla Mahmut Ahund ve vekillerle General Timur Bey arasında geçen sohbette Damolla Mahmut Ahund şöyle der: *"Albay Yangla savaşıp Kaşgar tarafa geçmeniz zordur. Çünkü Albay Yang'ın askeri çok. Onun arkasında Ma Dotey var. Dolayısıyla sizin Albay Yangla ittifak kurmanıza yardımcı olmaya geldik. Galiba Aksu tarafa dönmeniz daha iyi olacak"* şeklinde fikrini General Timur Bey'e **[s.138]** söyler. Hacı Ahmet dedikleri kişi ise buna ek olarak: *"Kaşgar'da çok sayıda ecnebi var, eğer Kaşgar'da savaş çıkar da onlara bir şey olursa memleket açısından iyi olmaz. Bizi dinleyip Aksu tarafa dönünüz"* gibi şeyler söyler.

Büyük-küçük tüm halk inkılâp uğruna canını feda ederken, bu münasebetsiz lafları duyan Timur Bey vekillere çok kızar ve: *"Bizler her biriniz için kan akıtıp geldik. 'Biz sizleri istemiyoruz' diyorsanız döneceğiz. Velâkin, Albay Yangla Ma Doteylere karşı koyacak kadar kuvvetimiz de var. Yarın sabah saat 8'de gelin, sizin o Hıtaylarınıza karşı koyacak kadar varmıyız, görürsünüz. Bunlar yetmez derseniz o zaman döneceğiz"* der. Ertesi sabah 3.000 fedaiyi saf-safla marş okutarak vekillerin göz önünden geçirir. Vekiller bu gönüllü fedaileri görüp, bu muhteşem büyük kuvvete ve onların cesaretlerine hayran kalırlar. Hatta bazıları duygulanarak gözlerinden durmaksızın yaşlar dökülür. Sonra da *"Kaşgar'a tez vakit içinde geliniz"* diye ricada bulunurlar. Kısacası Damolla Mahmut Ahund ile Hacı Ahmet'e: *"Bunu* **[s.139]** *bizim başkomutanımız Tuğgeneral Ma'ya söyleyin"* deyip, onları Aksu'ya askerler eşliğinde gönderip diğer vekillerin Kaşgar'a dönmesine müsaade eder. Bu vekillerden Hoca Abdullah Hanla Emin Bey: *"Başkomutanınızı Tungan diye duymuştuk, o Tungan nerede?"* gibi laflarla sık-sık Ma Dotey'i över. Bunlardan işkillenip arama yapınca atının eğerinden Kaşgar'daki Ma Dotey tarafından Aksu'daki Tuğgeneral Ma'ya yazılan bir mektup bulunur. Mektubun içeriğinde:

"Sen Tuğgeneral benimle aynı Tungansın. Demem o ki, Timur'dan önce Kaşgar'a gelirsen ben sana biat ederim. İkimiz birleşip bu hırsızları yok ederiz" gibi şeyler yazılıydı. Tuğgeneral Ma ise General Timur ile Kamaza'nın üzerine Karaşeher'deki Ma Şi-min tarafından tayin edilmiş Başkomutan olup, Aksu'da idi.

3.2 Hacı Ali'nin Kaşgar Tarafa Yürümesi

Kaşgar'a kaçanlar arasında Çinli başkomutan Yang Qing-ming de vardı. Hacı Ali bu düşmanı arkasından kovarlarken yollarda az-çok çatışmalara da girer. Sonra Feyzabad'ın Kabil köprüsünde Albay Yang savunmak için hazırlık yapar. Hacı Ali, Yeniabad'a[4] varınca, oranın büyüklerden Hacı Salih, Turdi, Hasan, Nimet, Aziz ve Bilal Kârî Beyleri toplayarak Hıtayların **[s.140]** arkasından geldiğini haber verir. Ayrıca bütün halka cihadın farz olduğunu ve derhal halkın Hıtaylara karşı ayaklanmasını emreder.

Böylece bir taraftan tüm Feyzabad halkı tokmak, balta ve adi tüfekleriyle, diğer taraftan da Hacı Ali elindeki kuvvetlerle Kabil köprüsünde Albay Yang kuvvetlerine karşı hücum başlatır. O sırada Hoşabadlı Sait Mergen adlı bir kişi su kanalıyla sürünerek ilerleyip Hıtayların arka tarafına geçer. Askerlerine komut vermekte olan Albay Yang'ı adi tüfekle vurarak sağ kalçasından yaralar. Etrafı yüz binlerce halk tarafından kuşatılan Albay Yang yaralanınca sulh talep etmeye Hacı Ali'ye adam gönderir. Hacı Ali de kabul edip, Hacı Salih ve Yunus Beyleri elçi gönderir. Hacı Salih Beylerle Albay Yang şu iki şartla sulh yaparlar. Bu şartlar:

1. Hükümete ait tüm malzemelerin şartsız teslim edilmesi,

2. Başta Albay Yang ve diğer memurların hayatının katî suretle muhafaza edilmesi.

Böylece Kabil köprüsündeki savaş bitirilip, Hıtayların at ve silahları alınmış ve Feyzabad halkı onları arabalarla Kaşgar Yenişehir'e götürmüştür. Bu savaşta Hacı Ali'nin ganimet olarak aldığı makineli ve normal tüfek ile tabanca ve kılıçlar çok fazlaydı. Ayrıca Feyzabad halkı da bir sürü silaha sahip olmuştur. Savaşı kazanan Hacı Ali, General Timur Bey'in yanına dönmüştür. **[s.141]**

3.3 Yarkend Tarafa Kaçanlar

Tumşuk'tan Yarkend tarafa kaçan askerlerin bir bölümü Tarım üzerinden Hanerik'i geçip Yenişehir'e sığınır. Diğer bir bölümü, Yarkend tarafa gidenler, Serikboya ve Abad üzerinden Merkit'e varır. Merkit halkı bunlara karşı ayaklanıp

[4] Yeniabad, Uçturfan'ın 45 km kuzeydoğusunda bulunan Uçturfan'a bağlı bir kasabadır. Yeni abad hakkında geniş bilgi için bkz.: http://baike.baidu.com/view/2207772.htm/23.07.2014.

hepsini tarumar edip, silahlarını alır. Böylece Merkit ilçesi de hürriyetine kavuşmuş olur. Kısacası Kaşgar taraftaki düşman askerleri mağlup edilmiştir.

3.4 Karğalık'ta Ayaklanma

Hoten'da inkılâbın kızıştığı günlerde General Timur, Albay Yang'ı kovalayıp Maralbaşı'na gelmiştir. Oradan kaçan bir bölük düşman askerinin Merkit'te inkılâpçılar tarafından yok edildiği ve Merkit'in alındığı haberleri etrafa yayılır. Ma Dotey, Hoten tarafa üst üste asker göndermekteydi. O günlerde Hoten tarafa gönderdiği 200 askeri Kaşgar'dan Kargalık'a[5] gelir. Kargalık Hâkimi kendi yerine başkâtibini bırakıp Hoten savaşına gider. Bu fırsattan istifade etme planlarının yapıldığı günlerde bu 200 asker şehre ulaşmıştır. Bunlardan 100 kadarı Kırgız askerleri idi. Muhtemelen bunların liderleriyle gizlice irtibata geçip, onların inkılâpçılar safına geçmeleri teklif edilir. Bir Kırgız büyüğü:

"*Bizim aramızda Hıtay ve Tunganlar da var. Bizi dinlemezler. Fakat bizler yola çıkarken dört taraftan inkılâpçılar hücum etsin. Bizler tüfeği göğe fırlatırız. Siz de bizi esir alırsınız. Böylece hepimiz,* **[s.142]** *birleşip düşmana karşı çıkarız*" planını söyler. Bu suretle anlaşıp, hükümet dairelerine hücum edip Kargalık şehri fethedilir.

Kargalık'taki ayaklanmanın lideri Hace Sabirhan ve Damolla Muhammed Nur gibi büyükler olup, bunlar derhal bir hükümet teşkil ederler. O zaman henüz Yarkend'teki düşman kuvvetleri şehri tam olarak boşaltmamıştı. Dolayısıyla başta Damolla Muhammed Nur ve fedailer müdafaa için Yarkend nehri kıyısına gelirler. Poskam ilçesini Damolla Muhammed Nur savaşmadan fetheder. Çünkü Kargalık'ta yaşananları duyan Poskam'daki Hıtay asker ve memurlar Yarkend'e kaçmıştır.

3.5 General Kırgız Osman'ın Kaşgar'a Hücumu

Kırgız Osman Batur, General Timur'dan gelen bayrağı dikip davul zurnayla Ma Dotey'e vekil gönderir ve: "*Şehri ya derhal teslim et, ya da meydana çık!*" der. Böylece Osman "*Baturluğu*" ile meşhur olur. Başta Artışlı Kiçik Ahund ve fedailer Osman'la birleşip 3-4.000 fedai toplaşır. Olan-biteni Abdulkadir Mahdum aracılığıyla General Timur'a iletir. General Timur, bu müjdeyi fedailere anlatıp onların moralini yükseltir. Kısacası Ma Dotey, Osman Batur'dan yukarıdaki içerikte

[5]Kaşgar şehrinin 249km güneyinde bir ilçedir,bkz.:http://en.wikipedia.org/wiki/Yecheng/23.07.2014.

bir mektup aldıktan sonra Yarkend'de bulunan Afganistan Konsolu Cernil Sahib'i 50 askerle Osman'ı yakalayıp öldürmek için çıkartır. Cernil Sahib, Uş Dend[6]'e toplanan fedaileri görür görmez **[s.143]** derhal kaçıp şehre sığınır. Bunun üzerine Ma Dotey, Özbek Yusuf Can'ı[7] çağırtıp:

"Sen eskiden Rusya'da inkılâpçılarla Ruslara karşı savaşmışsın. Endicanlılardan asker alıp Osman'a karşı savaş. Eğer Osman'ı ortadan kaldırırsan ileride Özbek muhacirlere Yenişehir'in kalması için veririz" gibi laflarla kandırır. Sonra Yusuf Can, Özbeklerden 80 asker hazırlar. Bunlara 80 tüfek verip Han Daren adlı Feyzabadlı bir Tungan'ı Yusuf Can'a muavin tayin eder.

3.6 Osman Batur'un Şehre Hücumu

General Timur'den emir alan Kırgız Osman,[8] 11 Muharrem 1352*/(M. 6 Mayıs 1933)*, Cumartesi sabah saat 7'de Kaşgar Köhneşehir'e[9] hücum başlatır. Osman Batur, bütün şehri muhasara altına alır. Bulakbaşı'ndan şehir surunu bozup şehre girer. Kiçik Ahundlar Töşükdervaze'yi ateşe verir. Halk ise Yarbağ kapısını içeriden açar. Üç saatlik savaştan sonra Ma Dotey askerleri silahlarını bırakıp halkın evlerine gizlenir. Yusuf Can da inkılâpçılar tarafına geçer. Bu olayda ele geçen

---

[6] Eserin orijinali yazarın el yazısının doğrudan baskısı olduğundan, üstelik Çağatay alfabesiyle kaleme alındığından burada geçen kişi adı ver yer isimni tam okuyabildiğimizden emin değiliz.

[7] "*Fergana tarafından gelmiş isyancılardan Kurbaşı Yusuf Can*" Özbek Türklerindendir. 1930'da Kaşgar'a gelmiştir, bkz.: Alihan Töre Saguni **Türkistan Kaygusı,** C.I, Taşkent, Şark Hakikatı Yay. 2003, s.180). 12 Kasım 1933'te kurulan Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Başkomutanı olmuştur. Daha sonra Cumhuriyet yıkılınca Taşkurgan yoluyla SSCB'ye geçmeye çalışmış, fakat başaramamıştır. Yeni hükümet onun birliğini ikiye ayırarak Maralbaşı'ya göndermiştir. Fakat yolda Maralbaşı'ya gitmekten vazgeçmiş, 22 kişiyle kaçmıştır. Maralbaşı Sarığboya'da Rus askerlerinin taarruzuna uğramışsada oğlu ve iki askeriyle kaçmayı başarmış ve Merkit'in Çongkurçak köyünde eski tanıdık bir Özbek İşan'ın evine sığınmıştır. İlerleyen günlerde Yusuf Can'ın yanında taşıdığı altınları almak için Özbek İşan iki muhafızı Yusuf Can ve oğlunu öldürmeye ikna etmiştir. Sonra kendi adamıyla iki muhafızdan da kurtulmuştur. İşan ile adamı altın-gümüşleri paylaşmakta anlaşamamış, birbirini polise şikâyet etmiştir. Neticede Altın-gümüşler poliste kalmış, ikisi de idam edilmiştir, bkz.:, **a.g.e.** 2, s.124-126.

[8] Kırgız asıllı Osman Ali gerçi General Timur'u beklemeden Kaşgar şehrini almışsa da, cesaretinden dolayı halkın sevgisini kazanmış, halk ağzında "Osman Paşa" olarak da meşhur olmuştur, bkz.: Ötkür, **a.g.r., C.**II, s.180. "Batur" Uygurca'da tehlike ve zorluklardan korkmaz, cesur, anlamına gelmektedir, bkz.: **a.g.s.** C.I, s.330. Fakat çalışmamızın ilerleyen sayfalarında adı geçecek Kazak Türklerinden çıkan İslamoğlu Osman Batur ile karıştırılmaması gerekir.

[9] Kaşgar ili Köhneşehir ilçesi, Kaşgar şehrinin Doğu Türkistan'ın güney batısında, Pamir platosunun doğusunda, Târim havzasının batısında bulunan Kaşgar bostanlığında yer almaktadır. Doğuda Kaşgar şehri ve Feyzabad ilçesi ile, batıda Uluğçat, güneyde Yenişehir ve Aktu ilçeleriyle, kuzeyde Karadağ, Kumdağ ve Artış şehri ile komşudur. İlçe merkezi olan Tokuzak kasabası Kaşgar şehrine sadece 15 km, Urumçi'ye ise 1.482 km uzaklıktadır, daha geniş bilgi için bkz.: http://baike.baidu.com/view/1401446.htm/26.07.2014.

ganimetler konusunda Abdullah, Oraz ve Tohti adlı Kırgız büyükleri Osman'ı dinlemedikler için sinirlenmiştir. Askerlerini alan Osman, Kerembağ'dan çıkıp General Timur'un yanına gitmek üzere yola revan olur. Arkasından koyulan Kırgız Abdullah ve Ahmet Can, Osman'ın önünü kesip özür **[s.144]** dileyip geri getirir ve Kumdervaze'ye yerleştirirler.

4. General Timur Bey'in Kaşgar'a Gelişi

General Timur, 14 Muharrem 1352/*(M. 9 Mayıs 1933)* günü Kaşgar'a varmıştır. Osman Batur tüm Kaşgar büyükleri ve 10 binlerce halkla kendisini karşılar. Gerçekten büyük bir şaşaa ile General Timur Bey, Kumdervaze'deki Mahmuthan Baybeççe'nin bağına getirilir. 17 Muharrem/*(M. 12 Mayıs 1933)* günü Ma Zhan-tsang, Tungan askerleriyle, Ma Dotey'in bulunduğu Dotey dairesine yerleşir. Osman Batur, Kaşgar'ı fethettiğinde Ma Shao-wu'ya dokunmamış, hatta onu himaye edip Doteyliğinde bırakmıştı. Kısacası Ma Dotey gibi hainleri zaman kaybetmeden yok etmekte fayda vardır. Çünkü Maralbaşı'nda General Timur'un eline geçen mektupta tüm niyeti anlaşılmıştı. Ma Dotey, Aksu'daki Ma Zhan-tsang'e yazdığı: "*Ma Zhan-tsang, önce Kaşgar'a gel, ikimiz Tunganız, ben sana itaat edeceğim. İkimiz birlikte başta Timur ve diğer hırsızları yok ederiz*" içerikli mektupta Ma Dotey'in ne olduğu anlaşılmış ve General Timur'un öldürülmesinde bütün yönlendirme Ma Dotey tarafından yapılmıştır. Bazı haberlere göre Ma Dotey, o günlerde Rus Konsolosuyla da yakın münasebet kurup, onlardan bazı fikirler almıştır. Kahraman Ma Zhong-ying'in Rusya tarafına gitmesinde de hain Ma Dotey'in büyük rolü olduğu anlaşılmıştır. **[s.145]** Demek Ma Dotey ortada aracı olmuş, Ma Zhong-ying'e Kur'an'a el basıp yemin içip Rus hududuna gidip tekrar geri gelebileceğine inandırmıştır. Yani: "*Sınıra Rusya hükümeti tarafından bir heyet gelecek. Onlarla konuşup döneceksiniz. Siz Ma Zhong-ying'e Hoten tarafı verilecek*" gibi yalanlarla Ma Zhong-ying'in tuzağa düşmesinde büyük hizmet gösteren Ma Dotey'dir. O kadar büyük hizmetlerinin karşılığı olarak Dotey Ma Shao-wu ölümle mükâfatlandırılmıştır.

4.1 Osman Batur İle Ma Zhan-tsang Arasındaki Olayları

Osman Batur, Yarkend'i almak için Koşmet'i görevlendirir. Bu haberi alan Ma Zhan-tsang: "*Benden izinsiz niye Yarkend'e asker göndermiş*" diye sinirlenip

Osman'ı getirmek için dört Tungan askeri gönderir. Osman kendisi gitmeyip Oraz'ı gönderir. Oraz, Ma Zhan-tsang'i elinde tabancayla çok sınırlı bir halde görür. Ma Zhan-tsang:

"Osman'ın kendisi gelmesi gerekirken niye sen geldin? Koşmet niçin Yarkend'e gitti" diye sorar. Oraz:

"Ben bilmiyorum, Osman'dan sorup cevap vereyim" der ve çıkar. Bunu duyan Osman hiddetlenerek:

"Kaşgar'ı ben almışım, yurt da Müslümanlarındır. Qinghai'dan gelen Tunganlar bizden hesap soruyor?" deyip, kendisine tâbi Özbek ve Kırgız askerleriyle Döngbağ ve Kumdervaze'de bulunan Tungan askerlerine hücum eder. Tungan askerlerinin at ve silahlarını alan Osman, daha sonra Dotey dairesini kuşatır. Bu olayı duyan General Timur Bey **[s.146]** Osman'ı durdurur ve Döngbağ ile Kumdervaze'deki Tungan askerlerinden alınan at ve silahları geri verdirir. Bu suretle o, Tunganlarla Osman Batur'un arasını düzeltir.

4.2 Yunus Seidi'nin Valilik Makamına Gelişi

17 Sefer 1352/*(M. 11 Haziran 1933)* günü Ma Zhan-tsang, Kaşgar Köhneşehir'den Yenişehir'e[10] taşınır. Bu da Ma Dotey'in planıdır. Ma Zhan-tsang, Yenişehir'e taşınınca yanında Ma Dotey de Doteyliği bırakıp Tunganlarla beraber Yenişehir'e çıkmıştır. Vali Yunus Bey ise okumuş, dünya siyasetinden haberdar bir kişi olup; "*Akıbetimiz iyi olması için bizim merkezi hükümetin emrinden dışarı çıkmamamız gerekir. Bizim bu inkılâbımızsa merkezi hükümete değil, yerlik hükümetin zulüm ve zorbalığına karşıdır minvalinde sözlerle Merkezi Hükümet'e itaat telgrafı gönderelim*" düşüncesindeydi. Buna göre General Timur, 15 Rebiyülevvel *(M. 8 Temmuz 1933)* günü itaat telgrafı gönderir. Aynı ayın 28'inde merkezden isteklerinin kabul edildiğine dair cevap telgrafı gelir. Bu orada Osman Batur; "*Bu işe beni dâhil etmemişsiniz. Çünkü telgrafta benim adım yazılmamış*" gibi bahanelerle Timur Bey'e itaatten çekildi. Fırsattan istifade etmek isteyen Ma Zhan-tsang, Osman Batur'u kendi tarafına çekmek ve türlü hilelerle General Timur ile

[10] Tarihi adı Suli olup, Türkçe'de "bol sulu"; Soğutça'da "Kutsal belde"; Eski Hun dilinde ise "Sarı renk" anlamına gelen ki Kaşgar topraklarının daha çok sarı renge olmasından dolayı bu adı aldığı iddia edilmektedir. Bugünkü adı Yenişehir'dir. Tarihten buyana bölgenin önemli yerleşkelerinden biridir. 1913'te Yenişehir ilçe yapılmıştır. Kaşgar şehrinin 10 km güneydedir, geiş bilgi için bkz.: http://baike.baidu.com/view/843552.htm/24.07.2014

Osman'ın arasını bozmak için ciddi çalışmalar yapar. Osman Batur gizlice **[s.147]** Yenişehir'e girip Ma Zhan-tsang ve Ma Dotey'le görüşüp çakmıştır. Osman'ın küçük kardeşi de Yenişehir'e iki defa girip çıkmıştır.

4.3 General Timur'un Şehit Oluşu

16 Rabbiüssani 1352*/(M. 8 Ağustos 1933)* tarihinde Kaşgar Köhneşehir'de büyük bir hıyanet ve cinayet gerçekleşir. Yani Kırgız Osman, Kaşgar'daki İslam hükümetinin teşkilini bozmak için sebepsiz bir kargaşa çıkartır. İslam askerlerinin at ve tüfeklerini, cümleden General Timur'un amcası Hafizullah'ın at, tüfek ve üst başını, dahası şehir civarındaki halkın at-eşek, para-pul, mal-mülk, ev-eşyalarını talan edip, Mingyol güzergâhıyla dağ tarafa kaçar. Bunu duyan General Timur, 16 Rabbiyüssani*/(M. 8 Ağustos 1933)*, Salı günü araba ile Damolla Abdullah, iki muhafız, bir şoför toplam beş kişi, 1.000'den fazla Kırgızı kovup Lenger'e kadar varırlar. Kırgızlara yetişemeyip şehre dönerken Toğrakmazar'a gelindiğinde 60 askerle pusuda bekleyen Tuğgeneral Kamaza'ya rastlarlar. General Timur'un önünü kesen Tuğgeneral Kamaza hileyle:

"Bize ne emriniz var?" deyip arabayı durdurur. Osman'ı yakalama emri veren General Timurlar yoluna devam etmek için arabayı çalıştırırken Kamaza Tuğgeneral'ın işaretiyle Tungan askerleri tarafından aynı anda 50-60 el ateş açılır. Neticede General Timur ve bir muhafızı oracıkta şehit olur. Diğer Damolla Abdullah ve üç kişi kaçıp kurtulur. Sonra Kamaza, General Timur'un kellesini kesip, Iydgâh'taki[11] direğin ucuna **[s.148]** asar. Bu acı hadisenin aslı şöyledir.

Kırgız Osman bu kargaşayı Tunganların emriyle çıkartır. Elhasıl, *"Timur'u öldürüp sen Osman'ı Tümgeneral yapacağız"* diyen Çolak Zihui[12] ile Ma Dotey'in oyununa gelen Osman Bey bu kargaşayı çıkartır.

Aşağıda olayın Tunganların hazırlıkları kısmını anlatacağız:

---

[11] 15. yüzyılda (tahminen 1442 yılında) Saksız Mirza tarafından 16,800 m^2 alana yaptırılmış ve İç Asya'nın en etkili ve Doğu Türkistan'ın en büyük camisidir. Ebul Adibek amcası Mirza Vali hatırına 1538 yılında ibadet yerini genişlettirmiştir. 16, 18 ve 19. yüzyılda yapılan birkaç eklemeyle şimdiki durumunu almıştır. Her Cuma günü cami 10,000 ibadet eden Müslümanı barındırır ve neredeyse 20.000 kişiyi barındırabilecek kapasiteye sahiptir, bkz.: Forbes. **a.g.e.** s.124.

[12] Ma Zhan-cang'ın lakabı "çolak" olup bu hususta Ötkür (**a.g.r.,** s.178-179) "*Ma Zhan-cang'ın gençliğinde aşırı kumarbaz olduğunu, bir defasında fazla kaybeden Ma Zhan-cang sonunda hiç parası kalmamış, parmağını ortaya koymuş yine kaybedince sol baş parmağını kesmiş ve galibe verip çıkmıştır. Ondan bu yana lakabı 'çolak' olmuş*" demektedir.

Yenişehir'deki Çolak Zihui, bütün askerini silahlandırıp Kızıl civarına gelir ve bir bölük askeri Kamaza'nın komutasında General Timur'u öldürmek için Lenger tarafa gönderir. Toğrakmazar'da[13] General Timur'u şehit eden Kamaza merhum Timur'un kellesini kesip doğru Timur'un özel evi, Mahmuthan Baybeççe'nin havlusuna getirir. Evde bulunan altın-gümüş, at-eşek, hatta hanımların eli ve kulaklarındaki takı ve kıyafetlere kadar talan eder. Diğer bir bölüğü Dotey dairesine gelip silah, hazine ve at-eşek ne varsa ganimet olarak alır. Kızıl'da fırsat bekleyen Çolak Zihui ve adi Tunganlar, Köhneşehir'e girip olaylardan bîhaber beklemekte olan İslam askerlerini öldürüp silah ve atlarını talan ederler. Sonra biçare şehir halkının eş-eşya, para ve mallarını soyarlar. Özellikle hatun-kızlara yaptıkları hayvansı vahşilikleri üç gece-gündüz devam eder. Böylesi Hıtaylardan bile görülmemiştir. Demek Tunganlar kâfirden bile kötüdür.

4.4 İntikam Zamanı Beş Ay Sonra Gelmiştir

General Kamaza, 16 Rabbiyüssani*/(M. 8 Ağustos 1933)*günü Toğrakmazar'da General Timur'u **[s.149]** şehit etmişti.[14] Kamaza, beş ay sonra Yenişehir civarındaki Yenipazar savaşında Albay Abdulgaffur'un askerleri tarafından öldürülüp kellesi merhum General Timur'un kellesinin asıldığı Iydgâh'taki direğe asıldı. Cesedin üzerine "*Merhum General Timur'un intikamı alındı*" metni yazılan bir kâğıt da Kamaza'nın kellesiyle beraber asılmıştır. فااعتبروا يااولوالالباب[15]

4.5 Kaşgar Köhneşehir'den Tunganların Çıkartılması

General Timur'un vefatından sonra Kaşgar Köhneşehir ve Yenişehir Tunganlar eline geçmiştir. Çünkü o günlerde İslam askerleri yok gibiydi. Yani, Ahmethan Albay Yenihisar'da[16] Tuğgeneral Hafiz ise Hoten tarafındaydı. Tuğgeneral Tohti ise General Timur'un Kuçar'dan gelen hanımını karşılamak için Feyzabad'a gitmişti. Bu durum, fırsatçı Tunganların, General Timur'u öldürmeye

[13] Toğrakmazar, Aksu ili Abad ilçesi Dolan kasabasına bağlı bir köydür, geniş bilgi için bkz.: http://baike.baidu.com/view/12761819.htm/27.07.2014.

[14] General Timur Ali'nın ölüm tarihi ile ilgili Ötkür, (**a.g.r.,** s.188), 3 Ağustos 1933; Hushtar (**a.g.e.** 2003, s.199), 9 Ağustos 1933; Forbes (**a.g.e.** s. 445) ise 9 Ağustos 1933 tarihlerini vermektedir.

[15] "Fe' tebiru yâulul elbab= Bundan ibret alınız Ey akıl sahipleri!"

[16] Kaşgar iline bağlı Yenihisar ilçesi Kaşgar şehrinin yaklaşık 71 km güneyinde, Urumçi'ye de 1.541 km güneyde bir ilçedir, bkz.: http://baike.baidu.com/view/283583.htm/22.07.2014. Korla'nın Bügür ilçesi Yenihisar kasabası ile karıştırılmamalıdır.

muvaffak olmalarının sebeplerinden biridir. Elhasıl etrafa dağılan askerlerden Ahmethan Albay, Kiçik Ahund Albay, Hacı Hemdem Bey, Tohti Tuğgeneral, Hamidhan Albay ve Kurbaşı[17] Yusuf Canlar toplanıp Tunganlara hücuma geçerler. Neticede Köhneşehir'den Tunganları kovup çıkarırlar. Bu andan itibaren İslam askerleriyle Tunganlar arasında savaş başlar. Tuğgeneral ve Albaylar her biri kendi başına müstakil hükümet olmuş, bir birine boyun eğmeden, başına buyruk karmaşık halde devam etmişlerdir. Her geçen gün artan huzursuzluk halkı rahatsız edip, inkılâptan soğutmuştur. **[s.150]**

4.6 General Merhum Timur'un Şehitlik Tarihi

Yevmi Şenbe Rebbiyulsani'ning on altısı,
Kaçdiler Kırgız bolangçi kozğutub bir macera,
Eyledim tarih Elifni Ah urub iskatini,
Tarihi Ğazi Temurni kellesi tendin cuda.

Cumartesi günü, Rabbiyüssani'n on altısı,
Kaçtı Kırgız eşkıya çıkartıp bir kargaşa.
Eyledim tarih 'elf'i ah çekip iskatini,
Tarih Gazi Timur'un kellesi tenden cüda.

H. 1352[18]

General Timur, Kaşgar'a gelip üç ay üç gün hayatta kalmış ve bunun 38 günü kargaşalık içinde geçmiştir. Kısacası inkılâp başlayıp resmi bir teşekkül yahut bir hükümetin olmamasından dolayı inkılâpçılar çok zarar görmüş, halk da maalesef buna katlanmak zorunda kalmıştır. Artık inkılâpçıları bir merkeze bağlayıp, inkılâbı o merkeze dayanarak sürdürmek için aydın Hacı Damolla Sabit Abdulbaki, etrafında bulunan aydınları toplayıp *"Şarki Türkistan Cumhuriyeti"* namıyla bir hükümet kurmayı teşebbüs eder. Neticede, bu hususta bir heyet oluşturulur ve heyetin reisliğine Sabit Damolla, muavinliğine Çafak Kadı, Başkâtipliğine Musa Damolla, hükümet üyeliğine ise Muhammed Rahim ile Emin'ler tayin edilir. Ahmet Tevfik

[17] Binbaşı rütbesine eşit askeri rütbedir, bkz.: **a.g.s.** C.IV, s.320.
[18] Bu dörtlük ile müellif General Timur'un ölüm tarihini ebcet usulüyle anlatmaya çalışmıştır. Bu hususta eserin orijinal metninin 369. sayfasında özel bir yer ayrılmıştır.

Efendi[19] fahri üyelik sıfatıyla hükümete iştirak etmiştir. Kısacası 26 Cemadiyessani */(M. 16 Ekim 1933)* 8-9 Recep*/(M. 27-28 Ekim 1933)*'lerde ciddi müzakerelerden sonra 24 Recep[20] Pazar gecesi, harp komutanlarının birinci meclisindeki anlaşmalara binaen "*Şarki Türkistan Hükümeti*"nin kurulmasına ittifak edilir. Heyet riyaseti tarafından devletin kuruluş beyannamesi hazırlanıp imzalar atılır. Ertesi gün saat 10.00'da askeri ve mülki memurlar, istiklal, basın, eğitim ve Hilal-i Ahmer heyetleri ile memleketin ileri gelenleri, devlet erkânı, Daru'l-Muallimîn talebelerinin söyledikleri dertli marşlar eşliğinde halkla beraber Tümen kıyısındaki Millet meydanına toplanılır. Merasime 7.000 asker, 13.000 küsur halk, toplam 20.000 küsur kişi iştirak etti. Nihayet *"Şarki Türkistan Devleti Kuruluş Beyannamesi"* heyet riyaseti tarafından okundu. **[s.151]**

[19] Ahmet Tevfik Efendi, Osmanlı subaylarındandır, bkz.: http://aavsar.blogspot.com.tr/2014/01/basnn-gundem-olusturma-islevi-baglamnda.html/22.07.2014.

[20] Alimcan Buğda (**Tarihi Vesikalarda 1933 Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti ve Anayasası**, Ravza Yay. 2013 İstanbul, s.21)'nın çalışmasında bu tarih "*23 Recep Cumartesi"* olarak geçmektedir ve bu da 12 Kasım 1933'e tekabül etmektedir.

V. BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ VE YIKILIŞI

1. Şarki Türkistan Devleti'nin Kuruluş Beyannamesi

24 Recep 1352*/(M. 13 Kasım 1933)*, Allah Subhane ve Teâlâ'nın yardım ve nusretiyle ve değerli reisimiz Hacı Emin Niyazoğlu Hoca Niyaz Hacı liyakatli ve vasıflı vekillerinin ittifakıyla ve bütün İslam Ordusu Komutanları ve umumi muvafakat birliklerine güvenerek, Müstakil Şarki Türkistanımızın birinci hükümet teşkili aşağıda beyan edildiği tarikte kurulmuştur:

Başvekil	Sabit Abdulbaki
Dâhiliye Naziri	Yunus Saitzade
Hariciye Naziri	Kasım Can Hacı
Maarif Naziri	Abdulkerimhan Mahdum
Harbiye Naziri	Alî Komutan Orazbek[21]
Evkaf Naziri	Hacı Şemsettin Turdi
Adliye Naziri	Hacı Zarif Kârî
Ziraat ve Ticaret Naziri	Hacı Ebul-Hasan
Maliye Naziri	Ali Ahund Bay
Vekiller Heyetinin Memuru	Muhammet Niyaz Âlem
Hıfzı Sıhhat Naziri	Abdullah Hanî

Heyet Başkanı ve Başvekil Sabit Damolla'nın konuşması şöyleydi:

"*Yeni kurulan hükümetimizin birinci maksadı memleketimizin şehir ve kırlarında aylardan beri devam eden hükümetsizlik ve kargaşalılıklara derhal son verip, emniyet ve asayişi cari etmektir.* **[s.152]** *Askeri ve mülki vazifeler dürüst ve vasıflı şahsiyetlere emanet edildi. Tüm yurttaşların siyasi, dini, milli ve medeni hakları hükümetin tazmin ve kefaleti altındadır. Sınırdaşlar, kolu-komşu resmi devlet*

[21] Kırgız asıllı Orazbek, 1933'te SSCB'den Kaşgar'a geçmiştir. İlk başta Kırgız Osman Ali'ye asker olmuş, daha sonra da hızla bir şekilde yüzbaşı ve albaylığa terfi ettirilmiştir. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti Savunma Bakanı olmuştur. Bu yeni Cumhuriyet yıkılınca Uluğçat dağlarına sığınmış ve orada kaybolmuştur, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** C.II, s.131.

memurları ve vatandaşlar, bütün bir emniyet içerisinde her bir meşru vazifelerine devam etme ve ettirmeleri mümkündür. Diğer taraftan komşu devletlerin hiçbirine karşı ve düşmanca yol tutma düşüncesinde olmayan Şarki Türkistan halkının samimi vicdanlarına tercüman olmaya devam edeceğiz. Yani, öteden beri komşu devletler hakkındaki sevgi ve dostlukları inşallah vücuda çıkaracağız. Bütün ulu Türkistan için ay yıldızlı gökbayrak kabul edildi. Her bir vatandaşın mal, can ve itibarının emniyette olması ayrıca kendilerinin de güven içerisinde şahsi işleriyle meşgul olarak, devlete itimat etmelerini talep ediyoruz. Tevfik Allah-u Teâlâ'dandır" deyip sözünü bitirdi.

Başvekil Sabit Abdulbaki beyannameyi okunduktan sonra sırayla tebrikler kabul edildi. Kutlamak için 41 pare top atışı yapıldı. Aynı zamanda Şarki Türkistan'ın tarihi milli bayrağı çıkarıldı. Ay yıldızlı milli gökbayrak dalgalanarak geçerken şanlı ve ihtişamlı saltanat dönemleri hatırlandı. Daru'l-Muallimin talebelerinin:

Bayrağımız Gökbayrak,

Ordumuz altın ordu.

Türkistan Türkün yurdu,

Türkistan'ın olacak diyerek dertli gönüllerdeki gayelerini yüksek sesle saf Türk dilinde söylerdiler. Burada toplanan halkın tamamının morali başka bir haldeydi. Sevinç dolu çehreler, kontrolü kaybetmiş ağlamaklı hummalı gözler "*Ya Allah! Bu saadete erecek* **[s.153]** *günler de varmış, Allah (c.c)'a sonsuz şükürler olsun*" diyerek mazinin kara devrine lanet eden dertliler de göze çarpıyordu. Sevinçten hayran bakışlarla kutlamada kendini büsbütün kaybeden yurttaşlara sık rastlanırdı. O sırada milli musikiler çalınmaktaydı. Güm-güm atılan top sesleri, *"Şadyane"* [22] çalan davul-zurnaların sesi etraftan duyulmaktaydı. Dağıtılan beyanname nüshalarını toplanan halk okuyor, bir-birine fırlatıyordu. Halkın *"Âmin! Âmin!"* diyişi gök kubbenin sessizliğini bozuyordu. Sonra kutlama Tümen kıyısından şehir içersine doğru genişledi. Iydgâh meydanında toplanan halka, kerpiçten saray damında nutuklar sırayla dinlendi. Konuşma yapanlar Başvekil Sabit Abdulbaki,

[22] Şadiyane; galebe, zaferleri kutlama amaçlı çalınan oynak müzik, kıvanç müziği, bkz.: **a.g.s.** C.III, s.742

Kadıasker Muhammet Can, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kâtibi Musa Efendi, Gayib Nazari ve diğer zatlar olup hepsinin sözleri yeni devleti kutlama hususundaydı.

1.1 Merkez Komutanının Vazifeleri

1. Yurdun umumi refah ve emniyetinden mesuldür.

2. Polis ve Jandarmaların bulunmadığı yerlerde, oranın refah ve güvenliği merkez komutanına aittir.

3. Tüm askeri komutanlar ve başka halklar da hükümetin kanununa karşı çıkamayacaktır.

4. Hükümetin onayladığı kanuna karşı gelenlere çok ağır cezalar verilecektir.

5. Merkez komutanı yasaya uygun iş yaparsa ahalinin itaat etmesi elzem ve zaruridir. Fakat işbu komutan yasalara aykırı bir davranışta bulunursa halkın kendisi merkezi idareye yahut diğer bakanlıklara şikâyette bulanabilecektir. **[s.154]**

6. Merkez komutanlığı tüm vatandaşların rahat ve emniyetinden sorumludur.

7. Askerler, vatandaşlara hakaret, külfet ve zulüm ederlerse, şikâyet merkez komutanına götürülerek tahkik edilecektir. Suçuna göre şeriat kanunu ile en ağır ceza verilecektir.

8. Şeriat kanununu kabul etmeyen ağır bir şekilde cezalandırılacaktır.

9. Gece saat 3'ten sonra sokak ve çarşılarda boş gezen askerler yakalanırsa hem merkez komutanı, hem de kendi komutanları tarafından cezalandırılacaktır.

10. Askerler kendi komutanlarına itaat ettiği gibi başka komutanlara hem itaat etmeli hem de saygı göstermelidir.

11. Askerler, komutanlarından izinsiz sokak ve çarşılara çıkamaz. Eğer izinsiz çıkan olursa komutanları tarafından layık oldukları cezalara çarptırılırlar.

12. Boş yere kurşun atanlara askeri kanunla esaslı ceza verilecektir.

13. Nöbetçi askerler gece veya gündüz "dur!" deyince kim olursa olsun durmalıdır. Eğer durmazsa nöbetçi asker vurabilir. Bu hususta nöbetçi asker sorumlu değildir.

Şarki Türkistan Başvekili Sabit Abdulbaki

1.2 Yeni Emirler

"Sayı: 1

27 Recep 1352/(M. 15 Kasım 1933)

Şarki Türkistan Harbiye Nazırı'nın ferman-ı âlisi bugünden itibaren hükümet muvakkatinin teşkili münasebetiyle vezirler kararına binaen ben Orazbek kendi vazifem olan Harbiye Nazırlığına oturdum. Demek ki bu tarih itibariyle tüm komutan ve asker başları benim ferman ve emrimde olup, her fermanımı yerine getirip emrime itaat etmeğe mecburdurlar.

Sayı: 2

Başvekillik 15 numaralı fermanına binaen Sultanbek Bahtiyarzade'yi kendime ***[s.155]*** *muavin tayin ettim. O hem askeri levazımat ve ihtiyaçları hazırlayacak hem de asker silahlarının hesabını tutmak ve askeri işleri yerine getirmekle yükümlüdür.*

Harbiye Naziri Orazbek"

1.3 Ferman

"Sayı: 1

26 Recep 1352/(M. 15 Kasım 1933)

24 Recep/(M. 13 Kasım 1933) tarihli "Milli Misak" gecesi komutanlar meclisinin 2 numaralı kararına uygun olarak, ben Gayıp Pansadoğlu Yusuf Can, Merkez Komutanlığı mevkiini kabul edip gerekli vazifemi yerine getirmeye koyuldum. Binaenaleyh, Hâkim Han Töreoğlu Sait Kudretullah Han'ı kendime birinci Muavin tayin ettim. İşbu günden itibaren gerekli vazifesini yerine getirmeye koyulsun.

Merkez Komutanı Yusuf Can"

Dâhiliye Nazırlığı tarafından Emniyet Genel Müdürlüğüne Binbaşı Kiçik Ahund[23] atanmıştır. Mükellef olduğu vazifesini icra etmeye başlamıştır.

Emniyet Genel Müdürlüğüne muavin olarak Nizamettin Yüzbaşı atanmıştır.

Nazırlar heyetinin 5 numaralı kararına binaen Şarki Türkistan Ticaret ve Ziraat Nazırlığının birinci muavini olarak Sati Bey Davudi Efendi atanmıştır. Bu kişi mükellef olduğu vazifelerini yürütmeye gayret etmektedir.

Şarki Türkistan Dâhiliye Nazırlığı, Nazır Muavini olarak Abdullah Damolla atanmıştır. İkinci Muavin ve işler müdürlüğüne Abdurrahman Efendi atanmıştır.

Şarki Türkistan Evkaf Nazırlığı Nazır Muavini olarak Sofizade atanmıştır.

Şarki Türkistan Maliye Nazırlığı Nazır Muavini olarak Mahdum Molla Muhammet Hacı atanmıştır.

Şarki Türkistan hükümetinin Başkâtipliğine Üstad Damolla Musa Âlem atanmıştır.

[s.156]

2. Kanun-î Esâsî

16 Şaban 1352[24]

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ
وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ۚ يَعْبُدُونَنِي لَا

[23] Binbaşı Kiçik Ahund, 1892'de Astin-Artış'te doğdu. İlk ve orta eğitimini medresede aldıktan sonra Taşkent'te ticaretle meşgul olmuştur. Ortasya'dayken az çok Rusça öğrenmiş, Musul Hacı, Maksut Muhitilerle tanışmıştır. 1931'de Çöçek'ten geçerek Turfan'a gelmiş, takkecilik yapmıştır. 1932'de Turfan'da ayaklanma başlayınca Kiçik Ahund da inkılâba katılmıştır. 1933'te Kaşgar'a gelmiştir. DTİC Emniyet Genel Müdürü olmuştur. Daha sonra General Mahmut Muhiti emrine girmiştir, fakat General Muhiti'ye karşı Rus konsolosu ile görüşmüştür. Mahmut Muhiti, Hindistan'a gittikten sonra çıkan General Abdu Niyaz isyanına katılmıştır ve Rus yanlısı tutumunu devam ettirmiştir. Daha sonra Sheng Shi-cai'a teslim olmuştur ve Sheng tarafından ortadan kaldırılmıştır, bkz.: **Ş.T.M (17),** s. 109-110'dan naklen Hushtar, **a.g.e.** 2003, s.128-130.

[24] Alimcan Buğda, (**a.g.e,** s. 52-53) "İstiklal" mecmuası, s. 21'den naklen bu tarihi *"12 Şaban 1352 Hicri"* olarak kaydetmektedir ki bu tarih 4 Aralık 1933'a tekabül etmektedir.

يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا ۚ وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ [25]

Nizamname'nin Kaideleri

1. Şarki Türkistan Cumhuriyeti, Şeriat-ı İslamiye temelinde kurulmuş olup, yaratılış sebebimiz ve saadetimiz olan ve kıyamete kadar tebdil ve tahrif olmayacak Kanun-i İlahi olmuş Kur'an-ı Hâkim'in hükmüne riayet edilecektir.

2. Şarki Türkistan Devleti, Cumhuriyet tarzında kurulmuştur. Halkın emniyeti ve devletin bekası, başkaların müzahamet ve münazaasından korunmak ve ulusun dini, milli, medeni, iktisadi işlerini yoluna koymak ve vatandaşların taleplerini yerine getirmek için Nankin Hükümeti ve Milletler İttifakı Cemiyet-i Akvam'a müracaat edip, istiklali elde tutmak için elinden gelen katî çarelere başvurulacaktır.

3. Merkezin Oluşumu

Devlet idaresinin Merkezinde "Emir-il Müminin" Reis-i Cumhur oturup, Hükümet-i Şeriat-ı İslamiye ahkâmına uygun şekilde idare eder.

4. Devletin Oluşumu

Devlet, avama, meşverete ve istişareye dayalı olarak kurulmuş, milletin ihtiyaçlarını temin etmeyi ve şikâyetlerini dinlemeyi, milletvekilleri aracılığıyla yapacaktır. **[s.157]**

5. Nezaretlerin Oluşumu

Devleti idare etmek için merkezde Emir-il Müminin hazretleri riyaseti altında nazırlar heyeti teşkil edilip, mezkûr heyetin başında Sadraazam makamında Başvekil tayin olacaktır. Başvekilin iki muavini olacaktır.

Nezaretler ise; Diniye-Adliye, Harbiye, Maliye, Hariciye, Dâhiliye, Maarif, Ticaret-Ziraat, Evkaf ve Sıhhiye olup, toplam dokuz nazırlıktan oluşur.

Bu dokuz nazırlık ise iki bölüme ayrılır:

[25] "*Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir."* Nûr Sûresi, 55.

Birinci bölümü, Mülki-idari bölüm olup; Harbiye, Dâhiliye, Hariciye, Adliye ve Evkaf nazırlıklarından ibarettir. Bu bölümün başında Başvekilin birinci muavini bulunacaktır.

İkinci bölümü, Medeni-içtimai bölüm olup; Maliye, Ticaret-Ziraat, Maarif ve Sıhhiye nazırlıkları olup, bunların başında Başvekilin ikinci muavini bulunacaktır.

6. Reis-i Cumhur'un Vazifeleri

a) Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin Reis-i Cumhuru; din, millet, vatanın asayişi, dinçliği, terakkisi ve yükselişi için rehberlik edecek hükümetin hem büyük atası Âl-i Emir'i hem de başkomutanıdır.

b) Reis-i Cumhur hazretleri millet meclisi tarafından dört yılda bir defa seçilecektir. Lakin bugünkü Reis-i Cumhurumuz, Din-i İslam ve vatan-milletin azatlığı yolunda kahramanca savaşıp istiklali alan cenap Hoca Niyaz Hacı hazretlerinin hayatının sonuna kadar Şarki Türkistan Cumhuriyeti'nin daimi Reis-i Cumhuru olmasını tüm ulus ve askeri komutanlar kati kabul eder.

c) Devletin bütün işlerini idare etmek için Sayın Reis-i Cumhur Sadraazam **[s.158]** Başvekil tayin edilip nazırlar heyetini onaylayacaktır.

İzahat*:* Devlet başkanı, Millet Meclisi toplanınca başbakanı ve bakanları, bu meclis tarafından onaylanmaları için tavsiye eder.

d) Reis-i Cumhur, nazırlar heyetinin kararlarını onaylayacak, onaylamadığı takdirde tekrar kararı gözden geçirmek üzere nazırlar heyetine iade edecektir. Reis-i Cumhur ile Başvekil veya nazırlar heyeti arasında niza görülürse, Başvekil istifa edecek. Reis-i Cumhur yeniden Başvekil tayin edecek, tekrar nazırlar heyeti teşkil edilecektir

e) Reis-i Cumhur, Hariciye Nazırı huzurunda Şarki Türkistan'a tayin edilen harici devletlerin elçi veya heyetlerine resmikabul merasimi yapacaktır.

f) Reis-i Cumhur tüm askerlerin âli başkomutanı olduğu için Başvekil ve Harbiye Nazırı vasıtasıyla Şarki Türkistan ordusunu idare edecektir.

g) Şarki Türkistan İslam Hükümeti istişare ve meşverete dayalı teşkil edildiği için Reis-i Cumhur hazretleri, Başvekil ve Nazırlar heyetinin ittifakıyla hâsıl olmuş kararlarda ekseriyetin doğru görüşünü teyit ve tasdik edecektir.

7. Başvekil'in vazifeleri

Başvekil bütün nazırların başkanıdır. Dolayısıyla her nezaretin işlerine karışma yetkisine sahiptir. Başvekil, haftada bir gün ve olağanüstü durumlarda, istediği zaman, nazırları meclise çağırabilecektir.

Hükümetin tüm işleri ve temel meseleler hakkında ilgili meclislerde istişare yapılacak ve karar verilecektir. Bu kararlar Millet Meclislerine sunulup çoğunluğun onayı alındığı takdirde Nazırlar heyetinin kararı kabul edilmiş olacaktır. Eğer Reis-i Cumhur, Nazırlar heyetinin **[s.159]** kararlarını uygun bulursa bu kanun yeni yasa haline getirilmiş olacaktır. Vekiller yahut Nazırlar heyetinin kararlarına "nizamname" de denir.

8. Mülkiye Bölüm

Diniye-Adliye Nezaretinin Vazifeleri

Devlet yüce İslam şeriatı temeline kurulduğu için Diniye-Adliye Nezareti teşkil edilecektir. Adliye naziri Şeyhü'l-İslam makamındadır. Adliyenin yanı sıra dini bölüm oluşturulup, *"Babü'l-Fetva"* tabelası asılacak ve bu bölümde Müftü bulunacaktır.

Adliye Nezareti gelişmiş memleketlerde mahkemeler ile hükümet arasında bir rabıtadır. Çünkü gelişmiş memleketlerde hâkimler ayırt edilmezler. Başsavcının, yani Adliye Naziri-Şeyhü'l-İslam ve yüksek mahkemenin (Baş Kadı'nın) uygun bulmasıyla mahkeme reisleri atanacaktır Adliye Nezareti kendi müfettişleri vasıtasıyla işlerin adaletle yürütülmesini temin etmelidir. Adliye Nezareti sıhhi ve medeni imkânlara sahip ve tutukluların ahlakını terbiye etmeye hizmet edebilir, hapishaneler tesis etmekle yükümlüdür.

9. Harbiye Nezaretinin Vazifeleri

Harbiye Nezaretinin birinci vazifesi memleketi harici düşmanlardan muhafaza etmeye yarayan ordu kurmaktır. Onun için en başta harp okulları kurulmalıdır. Yurtdışından yüksek tahsil görmüş uzmanlar vasıtasıyla harp okulları açıp, ordu için gerekli harp levazımatı üretecek fabrikalar kuracaktır. Ecnebi devletlerin askeri hazırlıklarını ve niyetlerini anlamak için yardımcı askerler tayin edecektir.

Şarki Türkistan için şimdiki en önemli vazife yurtdışından bir ıslah heyeti **[s.160]** getirmektir. Bu ıslah heyeti ise süvari, piyade, topçu, ağır makineci, havacı,

tankçı ve sürücü hocaları gibi uzmanlardan ibarettir. Bunun haricinde kimyevi vesait tarzı savunma uzmanları ve eşyaları getirmektir. Devlete ait her şey için fedakârlık göstermektir.

10. Hariciye Nezaretinin Vazifeleri

Hariciye Nezareti yabancı ülkelere vekil tayin edecektir. Bu vekillere yabancı ülkenin büyüklüğü yahut siyasi önemine göre büyükelçi veya orta elçi gibi adlar verilecektir. Bulundukları ülkenin başkenti haricindeki önemli şehirlerine elçi tarafından konsoloslar tayin edilecektir. Bu Konsoloslar oradaki elçilerden talimat alacaktır. Elçiler her zaman Hariciye Nezaretinden emir ve talimat alacaktır. Konsolosların vazifeleri hariçte bulunan vatandaşlarımızın vize işlemleri ve onların hak hukuklarını korumaktır. Hariciye Nezaretinin ayrı bir vazifesi, yabancı ülkelere ilişkin siyasi veya ticari anlaşmalar hazırlamaktır.

Hariçteki vatandaşlarımızın hak-hukukuna teklif ve taarruz görülürse derhal haksız tarafın hükümetine itiraz etmek vb işler.

Hariciye Nezaretinin memleket dâhilindeki işlerde hiç bir işi yoktur. Fakat yurtdışına seyahat edecek vatandaşların izinleri vali mahkemesi tarafından tasdik edilecektir.

11. Dâhiliye Nezaretinin Vazifeleri

Yeni kurulmuş devletlerde en önemli nezaret Dâhiliye Nezaretidir. Yapılacak işlerin ilki vilayetlere vali tayin etmektir. Vilayetlerdeki valiler bütün memurların başkanıdır. Vilayet memurları tıpkı Başvekilin makamındadır. Tüm yurtta her şeyden önce polis ve jandarma kuvvetin oluşturulması zaruridir. Çünkü asayiş ona bağlıdır. **[s.161]** Polis ve jandarmanın vazifesi aynıdır. Fakat farkı şudur ki, polis şehirde, jandarma ise ilçe ve köylerde görev alacaktır. Polis ve jandarmalar doğrudan valilere bağlı olacaktır. Bunlarsa hükümetin emirlerini icra edecek kuvvetlerdir. Yani, suçluları yakalamak, mahkeme kararlarını yürütmek, sınırden geçen yerli yahut yabancı yolcuların vesika veya vizelerini kontrol etmek ve yurtiçindeki şüpheli şahısları takip etmek gibi işler yapacaklardır. Polis ve jandarmanın bulunmadığı yerlerde bu işleri askeri idare yapacaktır. Dâhiliye Nezareti, posta idareleri teşkil edecektir. Sınır-hudut meseleleri de Dâhiliye Nezaretinin işi olup, bu hususlarda düzeltilecek layihalar olursa Nazırlar heyetine sunulacaktır.

Nüfus sayımı yapmak, her bir vatandaşın eline nüfus kâğıdı vermek ve emlak arsalarının sınırlarını belirleyip tapu vermek de Dâhiliye Nezaretinin vazifelerindendir.

12. Evkaf Nezaretinin Vazifeleri

Evkaf-ı İslamiye; vakıf mülklerine sarf edilecek ve vakıf mülkleri kaybolmuş vakıf gelirlerini, medreselerin gelişimi ve eğitiminin himayesine tahsis edecektir. Bu hususta Türkiye ve Mısır'ın evkaf kurumlarını örnek alıp şeriata uygun bir yasa düzenlemek Dâhiliye Nezaretinin vazifesi olup, bunu nazırlar heyetine onaylatacaklardır.

13. Medeni-İçtimai Bölüm

Maliye Nezaretinin birinci vazifesi hükümetin gelir ve giderleriyle meşgul olmaktır.

Hükümetin geliri iki çeşittir: biri doğrudan, ikincisi dolaylı gelir.

Doğrudan gelir ise öşür-zekât ve diğerleridir. **[s.162]**

Dolaylı gelir ise yurtdışından memlekete giren mallardan toplanacaktır. Bu gelirler gümrüklerden toplandığı için bunlara gümrük gelirleri denir. Hükümetin ihtiyacına göre ve yabancı devletlerle yapılan anlaşma yahut gerekçelere göre Maliye Nezareti halka sunulmak üzere gerekli layihaları hazırlayacaktır. Layihaları yasallaştırmaya çalışacaktır. Taşıma ve değiştirme gibi işler, Nazırlar heyetinin meşveretiyle olacaktır.

Yeni para basma işleriyle ilgili çalışmalar ise Maliye Nezaretinin vazifesidir. Maliye Nezareti her yılın başında hazırladığı gelir-gider bütçelerine "Mizaniye" denir. Mizaniyesi olmayan hükümet yoktur.

14. Ticaret-Ziraat Nazırının Vazifeleri

Pamukçuluk, ipekçilik, halıcılık, yün-deri, incebağırsak ticareti ve her türlü dokumacılık atölyeleri, çeşitli maden kuyuları, hayvancılık ve bunlara benzer faaliyetler memlekete servet kazandıracak muhtelif iktisadi işletmelerin düzenini kuracaktır. Yani ipek kurdu veya pamuk tohumunun yenilenmesi, tüm çiftçilik işlerinin güncel olarak geliştirilmesi, teknik donanıma, kısacası ticaret ve ziraat işlerini geliştirmek gayesiyle yurtdışından uzmanlar getirilecek.

15. Maarif Nezaretinin Vazifeleri

Maarif Nezaretinin ilk işi talebelere uygun ilkokulları şehir, ilçe ve köylere kadar kurmaktır. Dini medreselerde okumuş talebelerin yetişkinlerini seçerek orta ve yüksekokullar teşkil edilip, gelecek için muallimler yetiştirmek; liyakatli talebelerin bilgisini geliştirmek amacıyla tahsil için harici memleketlere göndermek.

İkinci olarak yurtdışından bir ilmi heyeti getirtmektir. **[s.163]** Maarif Nezareti derhal bir matbaa kurup; gazete ve dergiler aracılığıyla halkın düşünce-fikriyatını yükseltmek ve matbaa işlerini vilayet ve ilçelere kadar genişletmek ve kıraathaneler teşkil edip, kitapevleri kurmakla beraber ders kitaplar düzenlemek vs.

16. Sıhhiye Nezaretinin Vazifeleri

Sıhhiye Nazırı ivedilikle hastane kurmak ve hastaları tedavi etmek; sürekli tedavi olması gerekenler için yatakhane hazırlamak; özellikle bulaşıcı hastalıklar için özel bölümler kurmak ve ciddi çareler aramak; akıl hastaneleri, yetimhaneler veya doğumhaneler kurmak; ilaç ve ecza üretim yerleri kurmak; mevcut imkânlar çerçevesinde yurtdışından bir dizi doktor getirmektir. Tüm bunlar Sıhhiye Nazırının vazifeleridir.

17. Vilayetlerin Oluşumu

Vilayetlerde mülki ve medeni idare işlerini yürütmek için Dâhiliye Nezareti tarafından yetkili valiler atanacak. Valinin riyasetinde merkez tarzında dini, dâhili veya mali şubeleri teşkil edilip, genel kurallara uygun şekilde idare edilecektir.

18. Vilayet Dâhilinde

Fetva işlerini Şeriat-ı Şerif'e uygun idare etmek için Mahkeme-i Şerî kurulup ona bağlı olarak eğitim, adliye ve evkaf şubeleri tesis edilecektir.

19. Her Vilayette Maliye Şubeleri Olacaktır

[s.164] Her vilayetçe devlet hazinesi, dâhili ve harici ticaret, devlete özel iktisadi işleri hükümetin zekât, öşür ve iane işleri ve ona benzer gelir-gider işlemlerini idare etmek için maliye ve ticaret şubeleri teşkil edilecektir.

20. Yurtdışından Vekil Barındırma

Dış ülkelerin konsolosluğu bulunan vilayetlerde Hariciye Nezareti tarafından özel vekil bulundurulacaktır. Bu vekil harici muameleler ile meşgul olacaktır.

21. Her ilçede

Her ilçeye tayin edilen başkanlar, vali tarafından atanıp, merkezden yani Dâhiliye Nezareti tarafından onaylanacaktır.

Her ilçede emniyeti korumak için jandarmalar bulunacaktır. Dini ve mülki kararlar için şeriata uygun iş yapan Mahkeme-i Şeria İdaresi'nin başında Kadı-i İslam bulunacaktır. İlçe kadıları vilayetten atanıp, Adliye Nezaretinden onaylanacaktır.

22. Madde

Dini medrese ve mektepleri inşa ile eğitim ve evkaf işlerini idare etmek için vilayet tarafından her ilçeye mahsus memurlar atanacaktır.

23. Madde

Vilayet şehirleri mahsus başkanlar tarafından idare edilecektir.

24. Köylerin oluşumu

Her köy civarındaki çiftliklerin ziraat ve sulama işlerini, medrese, mektep ve başka dini, mülki veya medeni işlerini yürütmek için **[s.165]** ilçe başkanı tarafından atanıp vilayetin onayıyla köy muhtarları tayin edilecektir. Bunlar başkanın emriyle nizamnameye göre iş yapacaktır.

25. Madde

Köy-mahalle halkının emniyetini korumak, onların arz-şikâyet ve taleplerini üst makamlara iletmek; aynı zamanda hükümet emirlerini uygulamak, öşür ve vakıfları kayda geçirip toplamak ve onları belirlenmiş ambarlara teslim etmek, mescit-medrese ve mektepleri kurmak ve onları denetlemek gibi işleri için mahalle muhtarları tayin edilecektir. Bunlar halk tarafından seçilecek ve ilçe başkanı tarafından onaylanacaktır.

26. Madde

Nazırlar heyetinin üstünde olağanüstü memurlar olup, bunların tüm hükümet dairelerini istedikleri zaman teftiş edebilirler, şayet yasadışı vesikalar bulunursa yüksek memuriyete bildirmekle ve teslim etmekle yükümlüdürler vs.

3. Yeni Hükümet Kurulması Münasebetiyle

Hoca Niyaz Hacılar Aksu taraflarındayken inkılâp iki yıl kadar teşkilatsız ve disiplinsiz halde devam etmiştir. Bu fırsattan istifade edebilmenin gerekliliğini veya ehemmiyetini göz önünde bulunduran din adamı ve siyasetçi Damolla Sabit Abdulbaki, etrafındaki aydın ve okumuş kişilerle *"Şarki Türkistan İstiklal Hükümeti"*ni teşkil edip ilan eder. Aynı zamanda komşu ülkelere ve Nankin hükümetine telgrafla haber verir. Nankin'den yeni hükümetin onaylanıp kabul gördüğüne dair telgraf bile gelmiştir. Kısacası bu yeni kurulan dini ve milli İslam devletinin azat **[s.166]** ve bağımsızlığına her şeyiyle karşı çıkan din düşmanları olduğu kadar, içimizden çıkmış satılmış hainler de yeni hükümet teşkilini bozmak için ciddi harekete geçmiş ve casusluk faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Onlar, bu hükümetin tez elden çökmesinin Hoca Niyaz Hacı'nın tutuklanmasıyla ancak mümkün olacağını biliyorlardı. Çünkü Hoca Niyaz Hacı dindar ve vicdanlı bir kahraman olsa da sonuçta okumamış, dünya siyasetinden habersiz saf biri olduğundan kim ne derse kulak verirdi. Kısacası Hoca Niyaz Hacı'nın etrafına koca sarıklı adamlar ve dünya-ahret nutukları atan türlü efendiler, hakikatçiler ve milliyetçiler toplanır. Bunlar dini, siyasi, fenni veya inkılâbı türlü laflarla Hoca Niyaz Hacı'nın fikriyatını kendi istedikleri tarafa celp etmeye çalışırlar. Böylece Kaşgar'da kurulmuş hükümetle arayı bozmak için türlü fitneler çıkartırlar. Bu türden fitne-fesada örnek olarak:

"*Hacı hazretleri Kaşgar'ın yanıbaşındaki Aksu'da dururken, üstelik her şeyi yapan sizsiniz, bütün Türkistan halkı cenabınızı inkılâp önderimiz olarak kabul ediyoruz. Aynen dış ülkeler de öyle tanımaktadır. Elhasıl, hükümet kurmak sizin hakkınız değil mi? Demek, Kaşgar'da Sabit Damolla ve başkalarının hükümet kurmaya hiç bir hakları yoktu. Çünkü hükümet kurmak göğsünü kurşuna* **[s.167]** *siper etmiş inkılâpçıların hakkıdır…"*. Veya:

"*Cenabınız buradayken, sizi başa koymadan hükümet kurmuşlar. Kaç zamandan beri kurmadıkları hükümeti niçin şimdi Kaşgar'da kurmak istediler? Açıkçası Kumul ve Turfanlıları bu işe yaklaştırmamalarını anlamak mümkün değil. Bu, Kaşgar'da kurulan hükümet üyeleri içinde o taraflılardan kimse yok demektir. Eğer bütün Türkistan ve belki harici memleketlerde sizin şöhret ve şanınız olmasaydı*

belki sizi de Reis-i Cumhur yapmayacaklar bile. Hatta Kaşgar valileri olan Yunus Seidi ile Damolla Abdullah Muhammedilerin size taraftar olmaları yüzünden valilikten azlettirip yerine başkalarını vali yaptılar" gibi türlü fitnelerle Hoca Niyaz Hacı'yı teşvişe sokmuşlardır.

Böylece Hoca Niyaz Hacı, Kaşgar'da kurulan hükümeti imtihan etmek için "*Hoca Niyaz Hacıların kuyruğu*" diyerek görevinden alınan Yunus Seidi ile Damolla Abdullah'ı tekrar Kaşgar valiliğine tayin etme emri verir. Hem de Hoca Niyaz Hacı kendi güvenilir kişilerinden Hamdullah Hacı Muhammetoğlunu 20 Kasım 1933'te bir bölük askerle Feyzabad'ın hâkimliğine tayin edip gönderir. Casusların bu hususta planları suya düşer. Hacı, tarafından gönderilen vali ve hâkimlere Kaşgar hükümeti sıkıntı çıkarmaz. Muhtemelen Hacı'nın emirlerine itaat etmenin yanında oları memnuniyetle karşılarlar **[s.168]** ve yardımcı olurlar. Kısacası gidenler, Hoca Niyaz Hacı tarafından gönderilen vali ve hâkimler "*başta Sabit Damolla olmak üzere Kaşgar hükümetinin ne olduğu, amaç ve hedeflerinin Hoca Niyaz Hacı'ya itaatden başka bir şey olmadığı, ortada dolaşan lafların ise birer fitne-fesattan başka birşey olmadığı, hepsinin düşmanlar tarafından yeni hükümetimizin zevali için yapılmış garip fitneler olduğu*" gibi içeriklerle üst-üste Hoca Niyaz Hacı'ya malumat gönderirler. Neticede durumlar iyileşir. Hoca Niyaz Hacı tarafından Ahund Hacıoğlu Tohti Yingcang, Hacı İmam Abdulkebiroğlu Mutiulla Ahund ve Mufti Mesum Ahundoğlu Abdullatif Mahdum vekil olarak Kaşgar'a gönderilir. Kaşgar'dan ise Mahmut Nedim Bey ve Zeydin Kevran başta olmak üzere bir sürü büyükler Aksu'ya vekil olarak gelir. Vekiller, Hoca Niyaz Hacı ile gizli ve aşikâr konuşur ve anlaşırlar. Böylece Hoca Niyaz Hacı, Kaşgar'da kurulan hükümetin maksatlarını anlamış olur.

4. General Mahmut Beyin Kuçar Tarafa Yürümesi

Bütün askerleriyle 20 günü aşkın Aksu'ya bile girmeden Cam'da[26] kalan General Mahmut Muhiti, 1 Kasım 1933'te Kuçar'daki Tunganlara saldırmak için Cam'dan çıkıp, 5 Kasım 1933 günü Kuçar'a varır. Fakat Tunganlar, **[s.169]** fedailer yaklaşınca hemen Kuçar'ı boşaltıp kaçar. Arkasından kovup gelen inkılâpçılara karşı Korla'da savunma savaşı yaparlar. Korla'da o kadar şiddetli savaş oldu ki,

[26] Cam, Aksu şli Onsu ilçesine bağlı bir kasabadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/274561.htm /08.08.2014. Aksu'nun 32 km doğusundadır.

sokaklarda ve avlularda kılıç, yani ak silah savaşı yapılmıştır. En son Tunganlar püskürtülüp yaralı ve ölülerini bile almadan kaçarlar. Arkasından kovup gelen Müslüman askerleri Karaşehir ırmağına kadar varıp, geri döner ve Başegim'i istihkâm edip bir ay kadar orada kalırlar.

4.1. Sheng Duban Tarafından Gelen Silah ve Paralar

General Mahmut Bey, Başegim'de iken Fukang antlaşmasına göre Güney Türkistan hükümetine verilecek mermi, silah ve askerlerin aylıklarını teslim alır. O günlerde Ma Zhong-ying, Urumçi'yi şiddetli muhasaraya aldığı için Sheng Duban'ın talep ve ricasına binaen Ma Zhong-ying'in arka safı olan Kumul'dan hareket etmek üzere Kurban Dorga komutasında 350 fedai Lop(nur) ile Böcentur üzerinden Kumul'a gönderilir. Kumul'a varan Kurban Dorga ve fedailerin orada neler yaptığı hakkında detaylı bilgi sahibi olmadığımdan burada onlar hakkında yazmadım. **[s.170]**

4.2. Başegim'de Savaş

General Mahmut Bey, Başegim'de iken fedailere karşı tutunamayan Tunganlar, Toksun tarafından bir bölük yardımcı asker getirip --- ayın --- günü[27] Başegim'deki İslam askerlerine hücum başlatırlar. Savunma halinde şiddetli savaşan fedailer bir gece iki gündüz savaştıktan sonra yenilerek kaçışırlar. Her fırsat arkalarından gelmekte olan düşmanın önünü kesip savaşmışlarsa da yine yenilip geri çekilirler. Elhasıl Aksu'daki Hoca Niyaz Hacı, Bay Sicang ve Hoten askerleri birleşip Karayulgun'da[28] 3.000 kadar İslam askeri, düşmanın önünü kesip savaşır. Savaşın son derece şiddetli devam ettiği esnada Tungan askerlerinin kuzey safı çekilmeye başlar. Tam bu esnada meçhul bir yönden gelen mermi Bay Sicang'ı şehit eder. Sonuçta Karayulgun savaşının tertibi bozulur. Neticede Hoten askerleri Aksu-Abad güzergâhından Kayı yoluyla Hoten'e gider. Hoca Niyaz Hacılar ise Aksu'nun kuzey tarafından geçip Uçturfan'a gelir. Böylece Tunganlar, Aksu'yu istila etmiştir.

[27] Eserin orijinalinde burada tarih verilmemektedir.

[28] Karayulgun, Türkçe'de "kara ılgın" anlamına gelmektedir. Karayulgun, Korla şehrine bağlı, Korla'nın güneybatı tarafında, doğuda Lop-nur ilçesi, batıda ve kuzeyde Aksunun Abad ilçesiyle komşu bir köydür. Korla şehrine mesafesi 17,5 km'dir, bkz.: http://baike.baidu.com/view/2212890.htm/08.08.2014.

5. Hoca Niyaz Hacıların Kaşgar'a Gelmesi

Hoca Niyaz Hacılar, Uçturfan'dan dağ yoluyla **[s.171]** Soğunçaza üzerinden 8 Ocak 1934'te Kaşgar Köhneşehir'e geldiler. Sabit Damolla, hükümet üyeleri ve bütün halk büyük bir coşkuyla kendilerini karışlayıp, Hoca Niyaz Hacı'yı Dotey dairesine yerleştirdiler. Elhasıl, herkesin kabul ettiği üzere Kaşgar şehri siyasi bir merkez olup, burada kimin iyi kimin kötü niyetli olduğunu ayırt etmek zordur. Hoca Niyaz Hacı, Kaşgar'a gelir-gelmez iyi niyetli ulema ve sulehâlar; canı-gönülden milletsever olduklarını ispat etmeye çalışan güzel sözlü efendiler; varını yoğunu vatanın azatlığı yolunda feda eden fedakâr zenginler ve diğer ahali onun etrafına toplanırlar. Bu insanların her biri kendi fikirlerini ispat etmek için en güzel ve en şirin edipliklerle Hoca Niyaz Hacı'ya türlü teklif, çeşitli fikir ve yönlendirmelerini arz ederler. Yani bunlardan bir bölümü Moskova'nın gelişmişliği ve zanaatından diğer bir bölümü Lenin hükümetinden söz ederdi. Yine bir bölümü Japonya'nın zanaatından diğer bir bölümü Almanya'nın silah ve gücünden söz ederdi. Hoca Niyaz Hacı bunun gibi afakî edilen büyük sözlere ya sözlerin şirinliğinden ya bu sözlerin hakiki vatan ve millet menfaati için olmaması dolayısıyla ya da başkalarının yararı için yapılan çalışmalar olduğundan itibar etmemiştir… Lakin bütün bu olanlardan Hoca Niyaz Hacı'nın başı dönmüş, fikri düşüncesi alt üst olmuştur. Böylece bu zatlar **[s.172]** Hoca Niyaz Hacı'yı halka düşman gibi göstermeye, zavallı Hacı'nın adını kullanıp vilayet halkından mecburi altın iane toplamaya başlarlar. Bu hususta birçok haksızlıklar yaşanır. *"Filan kişiye karşı, filan inkılâba karşı"* gibi töhmetlerle yurdun itibarlı kişileri yahut dindar ve milletseverlere husumeti olanlar, sevmediği insanları hapsettirir ve olmadık töhmetlerle birilerini vazifeden alıp yerine kendi taraftarı insanları işe koyarlar. Kısacası işte böyle fitne-fesat ve halkın sevmediği bir sürü işi Hoca Niyaz Hacı adına yaparlar. Fakat bu zavallı Hacı, bu melek yüzlü sahtekâr insanların, gerçek niyet, fikir ve düşüncelerini zaten bilemezdi. Belki böyle mübarek görünüşlü insanların hainlik etmesinin imkânsız olduğunu düşünmüş olmalıdır. İşte bunu fırsat bilen sahte dindar ve milletseverler düşman yararına büyük hizmetler etmiştir. Kısacası, bu esaretten kurtulmak için 50 yılı aşkın bir zamandır türlü zorluk ve meşakkatler sonunda artık tek nişan, tek ses, tek bayrak altına toplanıp kendi düşmanlarına karşı birleşen 10 milyon Türkistan halkının ittifak

ve ittihadı Kaşgar'da tarumar olmuştur. [29] Sonuçta yolunda giden **[s.173]** işler büsbütün karmaşaya dönüşmüştür.

5.1 Yurtdışından Silah Almak İçin Adam Gönderilişi

Hoca Niyaz Hacı, Kaşgar'a geldikten sonra dış ülkelerle dostane münasebet başlatmak ve önemli ülkelerden gerekli silah ve mühimmat almak için Şarki Türkistan hükümeti adına Hariciye Naziri Hacı Kasım Can'ı vekil olarak dış ülkelere göndermiştir. O zamanlar verilen mektupların asıl nüshası aşağıdaki gibidir:

> *"Şarki Türkistan Cumhuriyet Reisi ve Güney Türkistan Başkomutanı Hoca Niyaz Hacı Hacı Emin Niyazoğlu'dan 27 Numaralı Verilen menşurun içeriği şudur ki: "Hotenli tüccar Hacı Kasım Can Berdioğlu'nu Hariciye Naziri olarak tayin ettik. İşbu Hacı Kasım Can, benim tabilerimdeki tüm hükümet üzerindekiler, kendi yerimde Harici Nazir olarak kabul edip yurtdışından silah almak için gerekli altın, gümüş, seccade, ipek, rupiye gibileri devlet hazinesinden tayin edip, hazırlayıp verirseniz ve yine işbu Hacı Kasım Can yabancı devletlerden gerekirse para havalesi yapıp tüccarlardan yahut harici hükümet bankalarından para alıp, bu parayı bekletmeden devlet hazinesinden teslim edersiniz. Siz Hacı Kasım Can da bizimle sınırdaş ya da gayrı sınırdaş kadim sultanlıklar* ***[s.174]*** *Türkiye, Afganistan, İran, İngiliz, Amerika, Japonya, Almanya, Fransa, İtalya, Rusya gibi ülkelerin padişahlarıyla görüşüp bizlerin bu yeni kurulmuş Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin o memleket padişahlarıyla dostluk, beraberlik rabıtlarını izhar edip, kendi hududumuzu muhafaza etmek için gerekli silahların eksik olması nedeniyle bana vekâleten yukarıda zikredilen memleket padişahlarının huzur-u hizmetlerine işbu Hacı Kasım Can'ı vekil olarak gönderdim. Tüm padişahların bu vekilimizin vekaletini kabul edip huzur-u alisinden istenen silahları merhamet edip istendiği kadar tüfek, otomatikli tüfek, zırhlı araç,*

[29] "50 yılı aşkın bir zamandır" ifadesinden muhtemelen Yakup Han Bedevlet'in "Kaşgarya" devletinin Çinliler tarafından yıkılıp, Türkistan'ı istila ettikleri 1880'lerden 1934'e kadar geçen zamanı kastedilmektedir.

uçak gibi silahları teslim edip, kendi hudutlarından geçirivermesini temenni ederiz. Bu silahların ederini vekilimiz Hacı Kasım Can'dan teslim alırsınız. Siz Hacı Kasım Can da Hariciye Nazırlığını ihmal etmeden titizlikle hükümet kanununa uygun şekilde başka ülke padişahları ve konsoloslarıyla iyi münasebette olunuz" diye menşur-name verildi.

Hicri 15 Cemaziyülevvel 1353[30] *"*

Cumhuriyetin adıyla geçici olarak kâğıt para çıkarılır. Gümüş karışlığı 1 serlik, 5 miskallık para olup, "Şoye Basımevinde" bastırılmıştır. Çıkarılan paranın miktarı 255.000 ser idi. Bu paranın basımı konusunda Aksu'dan birkaç defa *"para basılmasın"* diye **[s.175]** üst üste emir verilmiştir. Bu hususta Başvekil, iktisadi yoksulluktan dolayı çıkartmaya mecbur kaldığını arz edip cevabî mektubu göndermiştir.

5.2. General Mahmut Beyin Yenişehir Savaşı

8 Ocak 1934 günü Kaşgar'a gelen Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Muhiti, 9 Ocak'ta Hoca Niyaz Hacı'yı Kaşgar Köhneşehir'de bırakıp askerlerini alarak Yenişehir etrafında halkı talan etmekte olan Tunganlar üzerine gider ve şehir içine sokarak muhasara eder. Fakat Kaşgar askerlerinden bir bölüğü Mahmut Muhiti'yle beraber savaşmışsa da bir bölüğü savaşmadan olayları seyretmekle yetinmiştir. Hulasa hangi tarafta Kaşgar askeri varsa o kapıdan çıkan Tunganlar, İslam askerini mağlup eder. Durumun farkına varan Mahmut Muhiti askerlerinden bir bölüğünü açılmış kapıya gönderip Tunganları şehre döndürerek muhasara eder. Elhasıl Tunganlar bir tarafta muhasara edilirken öbür taraftan bırakıldığı için savaştan bir netice çıkmaz. Sonunda Mahmut Muhiti'nin bir bölük askeri Komutan Abdusemih liderliğinde 16 Ocak gecesi tanklardaki yakıtları alıp Barın kapısını ateşe verir. Kapı üzerinde hazırlıklı bulunan Tunganlar kum ve sularla ateşi söndürmekle beraber el bombalarıyla sıkı bir savunma savaşı verirler. Böylece çaresiz kalan İslam askerleri

[30] Orijinal metinde Hicri 15 Cemaziyülevvel 1353 olarak yazılmıştır. Bu da 26 Ağustos 1934'e tekabül etmektedir. Fakat bu tarihte Hoca Niyaz Hacı, Urumçi'de olup, Sincan Eyaleti Muavin Başkanı idi. Dolayısıyla bu yazı 1352 Hicri'de yazılmış olması gerekir. Kul (**a.g.t.,** s.435-436), Doğu Türkistan Reis-i Cumhuru Hoca Niyaz Hacı adından Türkiye ve İngiltere devletlerine göndermiş olduğu mektupların orijinalinde "14 Cemaziyülevvel 1352/ (M. 4 Eylül 1933)" şeklinde yazıldığını ifade etmektedir.

kapıdan dönerler. Bir bölüğü **[s.176]** kendi yerlerine döner. 16 nefer er, kapı önündeki hendekte kalıp bir gece iki gündüz hendekten duvarın dibini kazıp sur üzerinde olan düşmana karşı savaşır. En son Tunganlar büyük toplarla hendeğe ateş açar. Bu sırada Onbaşı Nizamettin Maksut şehit düşer. Böylece ikinci akşamı hendekte şehit olan iki mevtayı alıp, 14 asker kendi yerlerine döner. Komutan Abdusemih ise kapıyı ateşe verirken baldırına kurşun isabet ederek yaralanır. Önceden dönen bir bölük asker Komutan Abdusemih'i taşıyarak götürür. Elhasıl General Mahmut Bey askerleriyle her ne kadar fedakârlık gösterse de, Kaşgar askerleri türlü renk türlü hayallerdeki insanlar idi. Dahası dışarıda ne plan ve organize varsa o akşamı şehir içindeki düşmana yetiştirildiği için Yenişehir savaşı sonuçsuz kalır. General Mahmut Bey, 9 Ocak'tan 5 Şubat'a kadar 27 gece-gündüz şiddetli savaşıp sonra Urumçi taraftan gelen 1.200 Tungan askerine şehri bırakıp Aktu[31] Çarşamba yolu ile Yenihisar'a çekilir.

5.3. Çokanyar Savaşı

Aksu tarafından gelmekte olan 1.200 Tungan askerinin önünü **[s.177]** kesip savaşmak üzere Hoca Niyaz Hacı, Aksu Yenişehir muhasarasına Mahmut Muhti'yi bırakıp Tuğgeneral Hamidhan, Hoten askerleri Albay Geffur ve Albay Kiçik Ahundlarla beraber 2.000'den fazla askerle 4 Şubat'ta yola çıkar. Yandima pazarında konaklayan askerler 5 Şubat'ta kuşluk vakti Çokanyar'da Tunganlara rastlarlar. Savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği sırada Çokanyar'ın 5 km yukarısındaki ağaçlık arasından Salim Onbaşı adlı biri Tunganlara yol gösterip nehirden geçirerek İslam askerlerinin arkasına getirir. Sonuçta Çokanyar savaşı kaybedilir. Hoten ve Kaşgar askerleri büyük yoldan Kaşgar'a dönerler. Fakat Hoten askerleri Kaşgar, Yenihisar'da bile duramadan Yarkend'e geçerler. Hoca Niyaz Hacı kalan askerleri ile Séğizlik yolu ile Şekerbağ tarafa çekilir. Nehirde bir at yolu kadar genişlikteki köprüde askerler toplanmaktaydı. Tam o sırada 40-50 kadar Tungan'ın arkalarından geldiğini görürler. Onlara karşı müdafaa yapılmadığı takdirde İslam askerleri tehlikeye düşebilirdi. Hoca Niyaz Hacı, Gaffur Albay'a emir verir. Bunun üzerine Gaffur Albay, 10-20 kadar askeriyle bir su kanalının içinde pusu kurar. Tunganlar ise

[31] Aktu, Kırgızca isim olup anlamı Ak+tu(dağ)= Akdağ demektir. Kızılsu Kırgız Özerk iline bağlı Aktu ilçesinin batısında yer alan dağlar "ap ak" karlarla örtünmüş olduğundan Akdağ adı verilmiştir. bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.340.

hâlâ at koşturup **[s.178]** gelmekteydi. Tunganlar 100 m kadar yaklaşınca pusuda yatan askerler aynı anda ateş açar. Tunganlar, üç ölü bırakıp geri çekilirler. Hoca Niyaz Hacılar o akşamı Beşkerem[32] güzergâhını kullanarak Kaşgar Köhneşehir'e gelir.

5.4. Hoca Niyaz Hacıların Yenihisar'a Gidişi

Kaşgar Dotey dairesinde toplanan Reis-i Cumhur ve Başvekil arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Başvekil Sabit Damolla: "*Şehri bırakıp gitmeyeceğiz, ne olursa olsun şehirde olacağız*" der. Hoca Niyaz Hacı bu görüşü kabul etmez. Neticede Yenihisar tarafa çekilip çare arama görüşünde anlaşırlar. Yenişehir etrafında savaşmakta olan Mahmut Muhiti'ye derhal Yenihisar'a gitmesi için emir veren Hoca Niyaz Hacı, 5 Şubat gece yarısı Kaşgar'ı bırakıp Aktu yolu ile Yenihisar'a gelir.

Cumhuriyet azalarından Dâhiliye Naziri Yunus Bey ile Maliye Naziri Ali Ahundbay, Hacı ile beraberdi. Diğer azalar ise her tarafa dağılmıştı. Maarif Naziri Abdulkerimhan Mahdum, Ticaret Naziri Ebulhesen Hacı ve Evkaf Naziri Şemsiddin Damolla Hacı, Kaşgar etrafında kalmış; Harbiye Naziri Orazbek ve Mahmut Nedim Bey bir sürü askerle Opal tarafındaki dağlara sığınmıştır. Hariciye Naziri Hacı Kasımcan ise Hoten'de, sefer hazırlıklarıyla meşguldü. **[s.179]**

5.5. Başvekil'in Köhneşhir'deki Tunganlara Hücumu

Başvekil Hacı Sabit Damolla ile Adliye Naziri Hacı Zarif Kârî ve Sıhhiye Naziri Abdullah Han, Kaşgar tarafa dağılan Özbek askerlerini toplayıp Yusufcan Kurbaşı komutasında yaklaşık 1.000 kadar askerle 14 Şubat'ta Kaşgar Köhneşehir'deki Tunganlara hücum eder. Tunganlar, İslam askerinin hücumundan elbette haberdar olmalıydı. Çünkü bunların ne zaman şehre hücum edeceğini kendi içimizden çıkmış hainlerin düşmana yetiştirmesi tabii idi. Kısacası İslam askerleri şehre girdiğinde Tunganlar şehri tenha bırakıp gizli halde pusuda idiler. İslam askerleri şehre girer girmez pusudaki Tunganlar dört kapıdan aynı anda girip 500 kadar cumhuriyet askerlerini öldürür. Kalanlar atlarıyla binbir müşkülat içinde kaçıp kurtulurlar. Yine bir bölüğü silah ve atlarını bırakıp sivil kıyafetleriyle hayatını

[32] Beşkerem, Kaşgar şehrinin 12 km doğusunda bir nahiyedir, bkz.: http://baike.baidu.com/view/2158904.htm/10.08.2014.

kurtarır. Bu hain Tunganlar şehir sokaklarında ve evlerde günahsız halkı ne alim, ne fazıl, ne zengin ne de gariban ayırmaksızın 1.300'den fazla kişiyi toplu katleder. Bu vahşetten dolayı bütün ölüleri İydgâh meydanına toplayıp, üç yerde insan ölüsüyle minare yaparlar. Üç gün sonra ölülerin defnedilmesine izin verilmiştir. Üstelik hayvanın bile yapmayacağı vahşilikle hatun-kızların ırzına tecavüz edilmiştir.

Burada Başvekil'in kusurunu hatırlamak zorundayız ki, **[s.180]** Cumhuriyet Reisi Hoca Niyaz Hacı, Yenihisar'dayken, Başvekil ile Adliye Nazırı 8 Şubat'ta Yenihisar'a gelip Reis-i Cumhur'a: "*Sizler şehri bırakıp nereye gidiyorsunuz? Köhneşehir'deki Tunganları kovup çıkarmak gerek. Derhal askerlerimizi toplayıp şehre hücum etmek şarttır*" demiştir.

Reis-i Cumhur, Başvekil'in teklifini kabul etmez ve *"Kaşgar kalabalıktır, eğer galibiyet biz tarafta olursa zararı yok, bilakis mağlup olursak günahsız halk boşuna ölür. Tunganların bunun gibi vahşilikleri kaç kez gözümüzün önünden geçti. Kısacası savaşalım, fakat adamların az olduğu yerleri tercih edelim"* gibi laflarla Başvekil'in fikrini reddeder. Buna rağmen Yenihisar'dan sinirli bir şekilde dönen Başvekil, işte yukarıdaki Köhneşehir hücumunu yapmıştır.

5.6. Başvekil'nin Yenihisar'a İkinci Defa Gelişi

Köhneşehir hücumu mağlubiyetle sonlandıktan sonra Başvekil Hacı Sabit Damolla ve Adliye Naziri Hacı Zarif Kârî tekrar Yenihisar'a geldi. Demek Başvekil tüm nazırları hatta Cumhur Reisi bile kaybettiğinden kaygısı ağırdı. Zaten büyük insanların derdi büyük olur, gerçekten bu laf doğrudur. Sıhhiye Naziri Abdullah Han, Kaşgar'da olduğu için faciadan sonra Tarım yolu ile Yarkend'e gelip Reisi Cumhur'a katılır. Başvekil ve yanındakiler ise Yenihisar'a gelmeden önce, yani 17 Şubat'ta hem Harbiye Nazirinin muavini **[s.181]** ve hem de Harbiye Levazımat müdürü Sultan Bey (gerçek adı Ahmet Bey) ile bir sürü asker ve asker komutanları Yenihisar'a gelmiştir. Fakat merkez komutanı unvanı takınan Yusuf Can ise Başvekil'le beraber gelmiştir. Ama Yusuf Can görünüşte hükümet içinde gibi ise de gerçekte hükümetten ayrı idi. Burada sebebi bilinmeyen bir nedenle asker komutanları arasında çıkan kavga yüzünden Sultan Bey hafif yaralanır ve 27 Şubat'ta Yarkend'e kaçar. Merkez komutanı olan Yusuf Can ise inkılâpta toplanan hesapsız

servet ve askerleri alıp Taşkorgan [33] tarafa gider. Başvekil'le Adliye Naziri komutanlardan ayrı halde Hoca Niyaz Hacıların arkasından Yarkend'e gider. Sultan Bey'in yaralanması olayı komutan Yusuf Can'ın elindendi. Aslında Sativaldi Can, komutanlıkla millete hizmeti eden okumuş ve aydın bir kişi idi. Kısacası, Sultan Bey iş başına gelir gelmez Sativaldi Can'ı azlettirip yerini Yusf Can'a vermişti. Demek, ilimli insanla ilimsizin farkına varmadan cahil insanı komutanlığa getiren muavin Harbiye Naziri Sultan Bey Efendi, cahil komutanından tabancayla mükâfatını almıştır. **[s.182]**

5.7. Feyzabad ve Çokanyar Savaşları

Yarkend'e gelen Hoca Niyaz Hacılar, beş gün sonra Tarım güzergâhıyla 17 Şubat'ta Feyzabad'taki Tunganlarla beş saat kadar şiddetli savaşıp, neticede Tunganlar yenilip şehir tarafa kaçarlar. Arkalarından kovup giden General Mahmut Muhitiler, Çokanyar'da[34] dururlar. Böylece Kaşgar'daki Tunganların Aksu tarafıyla irtibatı kesilir. Elhasıl, Feyzabad merkez yapılarak Çokanyar'da 11 gece-gündüz şiddetli savaşıldı. General Mahmut Bey, Çokanyar'ı bırakıyordu. Feyzabad Kaymakamı Li Yi (Esedullah Bey) ise anası Müslüman babası Çinli, yani katır idi. Demek Kaymakam Li, Yenişehir'deki Tunganlara gizlice mektup yazarak; "*Hanérik[35] ile Yopurğa[36] arkalı gelin, Çento askerleri arka tarafta yok gibidir*" içerikli mektubu gören Tunganlar, İslam askerlerinin arka tarafı olan Afak Hoca köyüne gelirler. Bu durumda General Mahmut Bey, Çokanyar'ı bırakıp Feyzabad'a dönmeye mecbur olur.

5.8. Kabil Köprüsü ve Yeniabad'ta Savaşlar

Tunganlar bütün kuvvetini toplayıp Feyzabad'a gelir. İslam askerleri Feyzabad'ta değil Kabil Köprüsü'nde savaşır. 29 Şubat'ta Kabil Köprüsü'nde

---

[33] Taşkorgan, Kaşgar vilayetine bağlı bölge olup, Tacikistan SSC sınırında idi. 1954 yılında Taşkorgan Tacik Özerk ilçesi olarak kurulmuştur, bkz.: N. Kerimi-Z. Sattar, **a.g.e.** s.338. Kaşgar'a 290 km, Urumçi'ye 1.756 km uzaklıktadır. Bugün Pakistan, Afganistan ve Tacikistan'la sınırı bulunmaktadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/506388.htm/26.07.2014.

[34] Çokanyar, Yenişehir ilçesi Yamanyar kasabasının 10 km kuzeydoğusunda bulunan bir yerdir, http://bbs.xjzjxh.com/forum.php?mod=viewthread&tid=2468/22.08.2014.

[35] Hanérik kazası Yenişehir ilçe merkezinin 42 km kuzeydoğusunda yer almaktadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/2832674.htm/22.08.2014.

[36] Kaşgar iline bağlı Yopurğa ilçesi doğuda Maralbaşı, güneydoğuda Yarkent, batıda Yenihisar ve Yenişehir, kuzeyde Peyzabad ilçeleriyle komşudur. Urumçi ile olan mesafesi 1.560 km'dir, bkz.: http://baike.baidu.com/view/972485.htm/22.08.2014.

yenilince Yeniabad'a çekilirler ve 30 Şubat'ta **[s.183]** kanlı savaşlardan sonra burada da tutunamayan General Mahmut Bey bir bölük askerle Çonkuruçak üzerinden Merkit'e gider. Kısacası Kabil ve Yeniabad'daki savaşlar ne kadar şiddetli olmuşsa da, bizim mağlubiyetimizle sonlanmıştır. Fakat Lükçünlü Rakip Kadi Ahunud'un torunu Muavin Yüzbaşı Abdurreşid Maksum bir bölük askerle bir koruluğa sığınıp düşmanı şiddetli zarara uğratır. Bu savaşta düşman tarafından bir komutan ve 27'si koruluk civarında öldürüldü. Komutanın ölüsünü almak için bütün düşman koruluk etrafını şiddetli muhasaraya aldı. Akşama kadar devam eden savaş neticesinde askerlerimizin mermileri tükenip, en son esir düşen 33 askerimiz düşman eliyle şehit olmuştur. Bu savaşta düşmandan 31 kişi ölüp, 6 neferi yaralanmış, İslam askerlerinden 34 şehit verilip 3 kişi de yaralanmıştır.

5.9. Hoca Niyaz Hacı Tekrar Feyzabad'da

Hoca Niyaz Hacı, 600 askerle Yeniabad savaşından sonra Çolak köyü yolu ile Afak Hoca Kışlası'na varıp konaklar ve 2 Mart'ta Feyzabad'taki düşmana ani hücum başlatır. 2,5 saatlik savaş sonrası düşman Kaşgar tarafına kaçar. Askerlerimiz Şeftale'ye kadar kovup geri döner. Feyzabad'ta bir gün kalan Hoca Niyaz Hacı, ertesi gün hükümet ambarından Argu tarafa at yemi gönderir. Aynı zamanda Hoşabad, Kattayaylak ve Baçang ağzı ile Argu tarafa yürür. Hoca Niyaz Hacılar Feyzabad'ta iken Li Sicang, Kaşgar'daki Tunganlara hitaben; *"Hoca Niyaz azıcık askerle Feyzabad'tadır. Geceleyin tez gelirseniz onu yakalama şansınız olacaktır"* gibi içerikli mektup ele geçmiştir. Durum Kaymakam'dan sorulduğunda inkâr edip "*Eğerde bu hususta Tunganlara mektup yazdıysam öleyim*" der. Akabinde Kaşgar'a yazılan mektup Kaymakam'ın önüne konulunca; "*Ben büyük yanılmışım*" der **[s.184]** ve kabul etmek zorunda kalır.

"General Mahmut Beyler Çokanyar'da iken de mektup yazdın, bu mektubu Mullak Yayi götürmüştü ya" denince bunu da itiraf eder. Neticede Kaymakam Li (Esedullah)'ye Argu tarafa gönderilecek erzak işi hallettirildikten sonra tahıl ambarında Tuğgeneral Hamidhan eliyle idam cezası verilmiştir.

5.10. Argu'da Kanlı Savaş

3 Mart sabah vaktiyle Argu'da[37] bulunan 200 kadar Tungana ani baskın ile 22'si öldürülüp bir sürü silah ve at ganimet alınır. Kalan Tunganlar Artış'a[38] kaçar. Bu haber Artış'taki 800 Tungana ulaşır ulaşmaz hepsi toplanıp Argu'ya geldiler. Bu şekilde savaş başlayıp akşama kadar son derece şiddetli devam edip, en son İslam askeri yenilip Albay Hamidcan ve Niyaz Dotey'ler 500 kadar askerle dağ arasından Katta-yaylak'ın[39] aşağısına çıkıp Karangğuluk ve Karayulgun üzerinden Merkit'e gelirler. Hoca Niyaz Hacı ile Argu'da yapılan savaşta Tunganlardan 40 kadarı öldü. Bizim taraftan telef yok denebilirdi. Sadece 12 nefer şehit vermiştik. Toksunlu Mukyitoğlu Abdulhemid bir dağ tepesinde ağız **[s.185]** tarafından gelen Tunganları hiç geçirmez. En son arka taraftan gelip muhasaraya katılır. Teslim olmayı teklif etseler de kabul etmeyip taşın arkasına geçip beş mermisi kaldığında şehit düşmüştür. O vakit, Tungan büyüklerinden ikisi ve askerden 11'i toplam 13 Tunganı öldürmüştür. Tungan kuvvetlerinde bulunan Uygur askerin anlattığına göre; "*Ölen 13 Tunganın hepsi başından vurulmuştu. Eğer yeterli mermisi olsaydı Abdulhemid Ahund'un yanına kimse yaklaşamazdı. Çünkü seçtiği yeri ziyadesiyle mevki idi*". Kısacası merhum kahraman Abdulhemid Ahund ise bir şeyden korkmaz seçkin bir nişancıydı. Uşşaktal savaşında da büyük kahramanlık sergilemiştir.

5.11. Hoca Niyaz Hacı Uluğçat'ta

Hoca Niyaz Hacılar Argu savaşından sonra Uluğçat'a[40] gider. Hudutta Rusların üç tane vekili tarafından karşılanırlar. Hoca Niyaz Hacı ve beraberindeki 116 neferin tüm ihtiyaçları giderilip büyük hizmetle dört gün burada misafir edilirler.

---

[37] Argu, Artış şehrinin 9 km kuzey batısında yer almaktadır. Bugün "Ağu" olarak bilinmektedir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.338; http://baike.baidu.com/view/1815473.htm/22.08.2014.

[38] Artış (Atuş) şehri Doğu Türkistan'ın güney batısında, Urumçi ile doğrudan mesafesi 1.100 km'dir. Karahanlı devletinin başkenti burada idi. Uzun zamanlardan beri Kaşgar'a bağlı kasaba idi. 1942'de ilçe olarak kurulmuştur. 1954'te Kızılsu Kırgız Özerk ili kuruldu ve il merkezi Artış ilçesinde yer aldı. 1986'da Artış Şehir statüsüne yükselmiştir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.329; http://baike.baidu.com/view/62033.htm/22.08.2014.

[39] Kattaylak olarak bilinen bu kasaba Artış şehrinin doğusunda, doğuda Maralbaşı ve Peyzabad'la, kuzeyde Karakol, batıda Suntağ köyü ile komşudur, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.339-340.

[40] Uluğçat bugün Kızılsu Kırgız Özerk iline bağlı bir ilçedir. 1929'da Uluğçat idari birimi tesis edilip, Kaşgar Köhneşehir ilçesine bağlanmıştır. 1954'te Kızılsu iline verilmiştir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.341.

Burada Uçturfan tarafındaki karakoldan alınan silahların geri kalanı hakkında ve diğer hususlar konuşulur. Bu hususlar kısaca şunlardan ibaretti:

"*Uçturfan güzergâhından verilemeyen silahlar Urumçi üzerinden verilecek*" diyen Rus vekillerine karşı Hoca Niyaz Hacı:

"*Niçin bu taraftan verilmeyip Urumçi üzerinden verilecek?*" diye sorar. Rus **[s.186]** vekiller soruya şöyle cevap verir:

"*Birincisi Sheng Shi-cai ile yapılan Fukang muahedesine Rusya hükümeti gözlemci olarak taraf olmuştu. Siz Hoca Niyaz Hacı bu antlaşmayı bozdunuz ve riayet etmediniz. Rusya hükümeti muahedede geçerli şahitliğini lağv etti*" dediğinde

Hoca Niyaz Hacı:

"*Bizim Sheng ile yapılan muahedeyi bozduğumuz yok*" deyince Ruslar:

"*Niçin Kaşgar'da İstiklal hükümeti kurdunuz?*" der. Bunun üzerine

Hoca Niyaz Hacı:

"*Bu hükümeti ben kurmadım ve ben Aksu taraflarındayken Kaşgar'da hükümete Sabit Damolla baş olup kurmuştur. Ben itiraz edip bir kaç defa mektup yazdım*" gibi sözlerle reddeder. Ruslar:

"*Sizin bu sözleriniz itimada değmez. Hakikaten Kaşgar'da kurulan hükümete iştirak etmediyseniz İstiklal hükümeti kuruluşuna başçılık eden Sabit Damolla'yı yakalayıp Urumçi hükümetine teslim edin. O zaman Rusya hükümeti şahitliğini itiraf edecektir*" der.

Zaten Hoca Niyaz Hacı koca nehirde iki ayağını iki ayrı kayığa koymuş vaziyette üzüntüye gark olmuştu. Böylece yüz binlerce kurban bedeline erişilen istiklal ve inkılâp neticesiz kalmış, Türkistan halkı öncekinden de dehşetli esarete maruz bırakılmıştır. Kısacası Hoca Niyaz Hacı, Uluğçat'ta Rus hududunda dört gün kalıp Taşmalik üzerinden 17 Mart'ta **[s.187]** Yenihisar'ı geçip Yarkend'e gelir.

5.12. Hacı Sabit Damolla'nın Yakalanması

Hoca Niyaz Hacı, Yarkend'e gelip Ruslarla yapılan müzakereleri Mahmut Muhiti'ye anlatır. Mahmut Muhiti şöyle der:

"*İstiklal hükümetimizi yok etmeyelim, sonuna kadar devam edelim. Sabit Damolla'yı Urumçi hükümetine vermek Ruslara vermektir. Böyle olursa ebedi lanete uğrarız. Bu yolda ölsek de inkılâbımızı devam ettirmeliyiz. Biz artık Hoten*

askerleriyle umumi kuvvetimizi toparlayıp Yarkend nehrini sıkı müdafaa edip Tunganları Hoten tarafına geçirmemeye çalışalım. Zatınız Hoten'e gidiniz, umumi askerlerimizle nehir kıyısında ya ölüm ya kalım olsun".

Bu sözlere karşı Hoca Niyaz Hacı şöyle der:

"*Hoten'e varmak tehlikedir. Çünkü Hoten hükümeti müstakillik davasındadır. Kaşgar hükümetini tanımamıştır. 'Hoten hükümeti Kaşgar hükümetine şu şartlarla tabi oluruz ki, Hoca Niyaz Hacı gereksiz adammış, bu âdemi yakalayıp yerinden indirip onun tabiiyetindeki silahları alıp Hoten askerlerini güçlendirip düşmana karşı savaşırsak muhakkak bizler galip geleceğiz' gibi konuşmalar Kaşgar hükümetiyle Hoten Emirleri* ***[s.188]*** *arasında olan karar anlaşmalardan elbette haberiniz vardır*".

Hoca Niyaz Hacı'nın bu sözlerine Mahmut Muhiti şöyle der:

"*Bu laflar tek bir defa konuşuldu. Fakat Hoten tarafı büyükleriyle tekrar konuştum. O sözlerden vazgeçmişler. Eğer silahla düşmana galip geleceğimiz muhakkaksa elimizdeki silahları Hoten askerlerine verelim. Maksat düşmanı yok etmek. Düşman yok olursa işler tamam olmuş olur*". Bu sözlere rağmen Hoca Niyaz Hacı fikrini değiştirmez.

Neticede Hacı, Sabit Damolla ile Hacı Zarif Kârî'yi yanlarına alıp Aksu'daki Sheng Shi-cai askerleriyle buluşmak için gider. Burada "*Sabit Damollam yakalandığında Emir Hazret'i de yakalamışlar"* gibi şüpheli söylentiler çıkmıştır. Bu kesinlikle yalandır. Çünkü Sabit Damollam yakalanıp Emir Hazret[41] bir gece-gündüz daha Yarkend'de kalmıştır. Demek Hazret'i muhakkak yakalamak gerekseydi tabii ki Sabit Damollam ile beraber yakalarlardı. Hazret'in yanında o sırada pek bir asker de yoktu. Bu olaylar iş üstünde bulunan büyük ve mühim şahsiyetlerin ağzından işitilip yazılmıştır. **[s.189]**

5.13. Yenihisar'da Üzücü Savaş

Yenihisar'da Emir Muhammet Nur Bey komutasında 1.250 asker olup, bunlarla Ma Zhong-ying askerleri arasında son derece şiddetli savaş beş saat kadar

[41] Emir Hazret, Muhammet Emin Buğra, o sırada Yarkend'te idi. Damolla Sabit Abdulbaki'nin yakalandığı gün 28 Nisan 1934 idi. Detaylı bilgi için bkz.: Buğra, **a.g.e.** s.449-450. Ötkür, (**a.g.r.,** II. s.332'de) Ezizi'den naklen Sabit Damolla ve Zarif Kari'nin yakalanma tarihini 13 Nisan 1934 olarak kaydetmektedir. *Mehmet Emin Buğra'yı yakalamaya gidenler 14 Nisan Kargalık'tan eli boş döndüler*, demektedir.

devam ettikten sonra İslam askerleri kendini şehir içine atıp sur üstünden müdafaaya geçer. Bu haber Yarkend ve Merkit'te duyulunca Yarkend'ten Şah Mensur ve Merkit'ten Mahmut Sicang askerleriyle Yenihisar'a gelir. Kaşgar'dan üst-üste yardım getirmekte olan Tunganlar şehir etrafını son derecede şiddetli muhasara ettiğinden yardım için gelen Şah Mensur ve Mahmut Sicanglar muhasarada kalan İslam askerlerini kurtarmaya çare bulamaz. Kısacası Yarkend'ten yola çıkan Şah Mensur, Yenihisar'a gelip çok şiddetli savaşır. En sonunda Şah Mensur kahramanlıkla 40-50 muhafızıyla muhasarayı bozup şehir kapısına vardığında bir kaç muhafızıyla kapı önünde şehit düşer. Geri kalanlar şehir içine girmeyi başarır. Şehir içindeki fedailerin müdafaası son derece şiddetli olduğundan Tunganlar çaresiz kalır. O sırada fedailerin mermiler tükenir. Bu durumda bile kılıç, mızrak ve sopalarla düşmana karşı müdafaa edilir. **[s.190]**

Bir kaç defa merdiven koyup sura çıkmaya çalışan Tunganları kılıç ve tokmaklarla geri püskürtürler. Tunganlar çaresiz yerin altını kazıp sur dibine patlayıcı koyup suru bozmak suretiyle şehre girebilir. Böylece kılıç ve mızraklarla kucaklaşma göğüs göğüse birbirlerini öldürüp ve ölüp sanki kıyamet gibi savaş devam ederken Emir Muhammet Nur Bey şehit düşer. Nihayet şehir Tunganlar eline geçer. Elhasıl 23 Mart 1934 günü kahraman Şah Mensur şehit olur. 28 Mart'ta ise Emir Muhammet Nur şehit düşer. 1.250 askerden 162 neferi esir düşüp sonra Kaşgar'dan vekil olarak gelen Mahmut Ahund Damollamların Tunganlara sunduğu ricalarına binaen bu İslam askerleri azat edilmiştir.

Yenihisar olayında ben yoktum. Bu olaylar Hoten askerleri içinde yüzbaşılık yapan Kargalıklı Muhammet Nur ağzından yazılmıştır. Yenihisar savaşı üzücü bir şekilde sonuçlandıktan sonra Mahmut Sicang başta olmak üzere Hoten askerleri Yarkend'e gelir. Hoca Niyaz Hacılar ise Poskam'a gider. Kısacası Mahmut Sicanglar Aksu tarafına yürüdü. Muhammet Emin Bey Hazretler askerleri alıp Hoten'e döndüler. Neticede Kasım 1933'te kurulmuş Cumhuriyet bayrağı indirildi. İttifak sağlanamadan hepten darmaduman olundu. **[s.191]**

5.14. Yarkend Nehri Kıyısında Yapılan Savaş

Hoca Niyaz Hacı, Merkit'te iken Yarkend'e geldiğinde henüz dinlenemeden Merkit tarafına gelen Tunganlar ile nehir kıyısında sabahtan İkindiye kadar şiddetli

savaşır. Her iki taraftan ölen ve yaralananlar baya vardı. Bu cümleden Lükçünlü Sen Huçing yani Subay Niyaz yaralanıp Saçkak [42] pazarına varıldığında kendisini kaybettik. Burada metfundur. Elhasıl savaş İslam askerlerinin mağlubiyeti ile sonlanıp safı bozmadan çekilen askerler akşam Saçkak pazarına gelip konakladılar. Burası ise Merkit'in doğu tarafından 10 km uzaklıkta olup, Merkit'in[43] bir köyüdür.

5.15. Şakur'da Dehşetli Hadise

Saçkak pazarından Yarkend nehri kıyısından arka yolla Aksu tarafına giden Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Sicang dört gece-gündüz çöl beyabanları basıp Maralbaşı'nın güneydoğusundaki Şakur adlı küçük bir köye gelip konaklamaya mecbur oldular. Kısacası Hoca Niyaz Hacıların arka yolla geçtiği haberini alan Tunganlar, onu yakalamak için Maralbaşı'dan bir Tugay Tungan askeri yola çıkarıp geceleyin yürütürler. Maralbaşı'dan Şakur **[s.192]** ise 22 poteydir. Şakur'a yaklaştıklarında yoldaki haberci iki askeri yakalayıp öldürmüş, sonra da uykuda hiçbir şeyden habersiz yatan Hoca Niyaz Hacı ve askerleri basmışlardı. Ani hücuma uğrayan Hoca Niyaz Hacılar bin bir musibetle canlarını kurtarıp bir tek kurşun atma fırsatı bulamadan Tunganlar arasından kaçıp canını kurtarır. Demek hem hükümet hazineleri hem asker komutanları ve hem de askerlerin hususi eşyaları külliyen yattığı yerde kalır. Fakat mermi ve silahlar yüklü deve ve katırlar Şakur'dan bir potey Aksu tarafına geçip konakladığından düşmandan sağ kurtulmuştu.

Elhasıl Tunganlar herkesin yattığı yerde kalan altın-gümüşleri ganimet olarak almakla meşgulken fırsattan istifade eden Hoca Niyaz Hacılar canlarını sağ salim kurtarmaya nail olmuştur. Eğer Tunganlar altın-gümüşlerle meşgul olmasaydı elbette Hoca Niyaz Hacıların yakalanması muhakkak idi. Ganimetlerle olup Hoca Niyaz Hacıyı unutma suçuyla Şakur'a gelen Tuğgeneral'e Ma Zhong-ying tarafından ölüm cezası verilmiştir.

Kısacası Hoca Niyaz Hacılar dağılmış haldeki askerleri toplayıp 5 Nisan 1934'te Aksu Abad'a geldiler. Bu günlerde Tunganları kovalayıp gelen Urumçi

[42] Kurma kasabası Saçkak köyü, bkz.: http://baike.baidu.com/view/3006389.htm/22.08.2014.
[43] Merkit ilçesi Târim ilçesinin batısında, Yarket nehri ve Tiznap nehirlerinin aşağı bölgesinde yer almaktadır. Doğuda Taklamakan çölüyle Hoten'a uzanır, kuzeydoğuda Aksu Abad ilçesiyle, güneyde Yarkend ilçesiyle, kuzeyde Maralbaşı ilçesiyle komşudur. Urumçi ile arası 1.410 km, Kaşgar'a 175 km uzaktadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/972482.htm/22.08.2014.

askeri Aksu'da, Altayiski askerleri ise Uçturfan'daydı. Artık Urumçi tarafına gidiyoruz. **[s.193]**

6. Urumçi'de Yeni Hükümet

Urumçi'den başka her yer inkılâpçılar eline geçmiş, en son İli ve Çöçek tarafında Jin Shu-ren'in azıcık tesiri kalmışsa da fakat hâkimiyeti koruyabilmenin hiç imkânı kalmamıştı. Ma Zhong-ying'in Guçung hücumu, Urumç'yi büyük tehlike altında bırakmıştı. Neticede Urumçi'deki hükümet terkibinde bulunan mühim şahsiyetler tarafından Jin Shu-ren'in çaresizliğine itirazlar ortaya çıkıp Jin Shu-ren'i indirip kapıdaki tehlikeyi azaltma planı başlar. Bu arada etraftan kaçıp gelenler çoğalıp fiyatlar yükselmiş, yoksuzluk başlamıştır. O günlerde Jin Shu-ren'in küçük kardeşi Jin Şu-shen tüm hububatı toplatıp çok pahalı fiyatla halka satıp para toplamaya başlar. Rus askerlerinin komutanı Antuniyov askerleri için erzak ister. Jin Şu-shen reddeder. Antuniyov sinir olur. İçerden Tao Ming-yue, Chen Zhong, Zhang Xin'ler[44] Jin'e karşı itiraz koparır.

Kısacası, Urumçi'deki Rus konsolunun planıysa, ihtimal Urumçi Nan-guan'da bulunan 400 Rus askeri 12 Nisan günü Eyalet hükümet binasına hücum eder. Bu ani hücumdan çaresiz kalan Jin Shu-ren makamını bırakıp Manas tarafına kaçmıştır. **[s.194]**

[44] Tao Ming-yue, memleketi Zhejiang Shaoxing'dir. O sırada Urumçi ilçesinin kaymakamı idi. Chen Zhong, memleketi Anhui'dir. Huangpu askeri okulunun 3. mezunlarından, 21. ordu eğitim Alayı Albayı, SSCB Yüksek Nişancı okulu mezunudur. O sırada Eyalet hükümeti danışmanlar bürosu başkanıydı. Zhang Xin, doğum yeri Hubei Huang'an'dır. Hubei Hukuk okulundan mezun, o sırada danışmanlar bürosu birinci başkanı, Rusça Hukuk fakültesi öğretim görevlisi idi. http://baike.baidu.com/view/1034211.htm/22.08.2014. Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s. 1142-1143)'a göre 12 Nisan darbesini planlayanlar 5 kişi olup, onların Tao Ming-yue, Gamilgin, Chen Zhong, Zhao De-xu, Li Xiao-tian olduklarını kaydetmektedir.

VI. BÖLÜM

SHENG SHI-CAI İLE BARIŞ VE İNKILABIN AKIBETİ

1. Geçici Hükümetin Kuruluşu

Jin Shu-ren'in kaçtığı gün akşamı Rus komutan Papingot'un teklifi ile Rus karargâhında meclis açılıp Jin Shu-ren'den kalan hükümeti idare etmek için geçici hükümet teşkil edilir. Maarif Naziri Luan Long'u Reis, Harp heyetine kuzeydoğudan gelen askerlerin komutanı Qin müdür olarak seçilir. Bu heyet tarafından:

1. Tüm Eyalet muhtevasındaki her ulusun malı, mülkü ve hayatını korumak;

2. Jin Shu-ren'in kendisi ve mal-mülküne dokunmamak;

3. Sovyet Konsolosluğunu korumak, gibi 3 karar kabul edilir.

İşte o günlerde Sheng Shi-cai, Turfan taraftan askerlerini alıp Urumçi'ye gelir. Demek, Sheng Shi-cai *"bana doğru düzgün bir mevki vermemişler"* deyip küstahlık yapar. Sheng'ın Jin Shu-ren tarafına geçmesinden korkan bu geçici heyet Sheng Shi-cai'e bir makam tayın etmek için 14 Nisan'da fırka binasında bir meclis teşkil ettiler. Mecliste Sheng Shi-cai'a Dubanlik (Hudud bölgeler koruma Komutanı) unvanı verildi ve Liu Wen Long, Li Rong, Tao Min-yue, Chen Zhong, Chen Deli, Li Xiao-tian, Gamilgin, Papingot, Sheng Shi-cai, Zhang Fey-yen, Zhang xin, **[s.195]** Zhang Min-yuan, Nezer Bey (Kumul Vang), Hüseyin Bay, Mensur Han Bay, Abdulkadir Imam Şeftali, Wu Zhong-ting, Damudinçars, Zhao Guo-lin, Ma Ting-shang, Abao, Tong Bao, Gang Luo gibi 44 kişi hükümet üyesi olarak bellendi.[45]

[45] Bu 44 kişi şunlardan oluşuyırdu: Liu Wen Long (Geçici Heyet Başkanı ve Maarif Naziri), Zheng Run-cheng, Zhu Rui-chi (Maliye Naziri), Li (İç İşler Naziri), Tu Wen-pei (Yüksek Yargı Başkanı), Chen Xu-shan (Dışişleri özel personel), Li Rong (Urumçi bölgesi İdari başkanı), Guo Bi-deng (Merkez Parti kurulu özel personeli), Bai Yu-xiu, Tao Min-yue (Urumçi Kaymakamlığından Başkâtipliğe terfi etti), Zhao De-shou (Dışişleri Kâtibi), Chen Zhong (Genel Merkez Komutanlığı Danışmanlar büro başkanı), Chen De-li (Dışişler Kâtibi), Lu Lun (Tanrıdağ günlük gazetesi müdürü) Li Xiao-tian (Japonya Kara kuvvetleri havacılık okulundan mezun, Havacılık okulunun müdürü), Gamilgin (SSCB Hukuk okulundan mezun, Otomobil büro başkanı), Papingot (Alman asıllı Rus, SSCB Topçu askerler meslek okulundan mezun, dönme Rus ordusu komutanı), Ke qi-ge (Danimarkalı, Urumçi Posta Müdürü) Qiu Zi-xiang (sabık Turfan Kaymakamı) Dong Guang (Ticaret odası başkanı) He De-yuan (Ticaret odası Başkan yardımcısı), Wu Ge-chen, Sheng Shi-cai (Duban), Zhang Pei-yuan, Zhang xin, Zhang Ming-yuan, Nezer Bey (Kumul Wang), Hüseyin Bay (Tatar), Mensur Han Bay, Abdulhamit, Muhammet Sıdık (bu beşi Uygurlar vekili) Wu Jun-ting, Damudinçars (bu ikisi Moğollar vekili), Zhao Guo-lin, Ma Hong-xiang, Lan Yan-shou, Ma Guo-jun (bu dördü Tunganlar vekili) Bay Yan, Abao (bu ikisi Kazaklar vekili), Tong Bao (Eyalet Bankasının Katibi), Guang Lu (bu ikisi Şibeler vekili), bkz.: http://blog.sina.com.cn/s/blog_ daf291f10101i1fs.html/02.09.2014.

Bu geçici hükümet adıyla:

1. Siyasette, iktisatta, eğitimde her millete eşit hak tanınacaktır,

2. Millet ayırmaksızın, seçim ve sınav yasasına binaen her milletten hükümet hizmetine iştirak ettirilecektir,

3. Dışişleri yetkisi merkezi hükümete bırakılacak,

4. Köy iktisadini iyileştirmek için çiftçilere yardım edilecektir, gibi 10 maddelik bir siyasi program ilan edilir.[46]

Jin Shu-ren ise hiç kimseden sığınacak yer ve yardım bulamadan, 24 Nisan Çöçek'ten Rusya'ya geçip oradan Tianjin'e gitmiştir.

2. Merkez'den Gelen Teselli Heyeti Ve Sheng Shi-cai

Ma Zhong-ying'in Sheng Shi-cai ile sulh yapmak için Guçung'dan gönderdiği telgrafa binaen, hem de Ma Zhong-ying taraftan gelen vekil Yang Fei-qing ile yapılan bitim[47] şartlarını Sheng Shi-cai vekilleri Zhao Guo-lin, Tong Bu'lar Guçung'da bulunan Ma Zhong-ying'e götürmek için hazırlık yaparken, o günlerde Doğu Türkistan meselesini anlamak ve onu çözmek için merkezi hükümetten Huang Mu-seng[48], İsa Bey Efendi[49] **[s.196]** ler vekil olarak Urumçi'ye geldiler. Bu vekillere

---

[46] *14 Nisan günü toplantıda on maddeli bir program müzakereden geçti. Bu on madde: 1. Her millet siyasette, ekonomide, eğitimde eşittir; 2. Yerel memurlar seçim ve sınavla seçilecek, eyalet ve milliyet sınırlaması olmayacak; 3. Halkın toplanma, teşkilatlanma, yayıncılık, fikrini beyan etme özgürlükleri olacak; 4. Jin Shu-ren'in halka bastırdığı her türlü yasal olmayan, acımasız siyasetleri tamamıyla iptaldir; 5. Ulaşım kolaylaştırılacak, her millet ve her bölgenin yaşam standartlarını aynı düzeye yükseltmek; 6. Maden kaynakları açıp, Eyaletin ekonomisi bağımsızlaştırılacak; 7. Çiftçilere destek vermek, köy ekonomisine takviye yapılacak ve hızlandırılacak; 8. Diplomaside merkeze bağlı kalınacak; 9. Partilileşme eğitimi başlatılacak; 10. Malide merkezle ayni olacak, gibilerden ibaret idi*, bkz.: Zhang Da-jun (**a.g.e.** s. 3217-3218)'dan naklen Liu Zhi-xiao, **a.g.e.** C.II, s.1149.

[47] Bitim: *is.* Anlaşma, karar. **a.g.s.** C.I, s.541.

[48] Huang Mu-seng, 1883 Guangdong'da doğdu. Japonya Kara Kuvvetleri Üniversitesi 31. mezunudur. Çin Askeri Mesaha ilminin babası olarak nam salmıştır. Guangdong Eyaleti reisliğini yapmıştır. Doğu Türkistan ve Tibet'e elçi olarak gönderilmiştir. 20 Mayıs 1937'de Guangdong'da öldü, bkz.: http://baike.baidu.com/view/592818.htm /26.08.2014.

[49] İsa Yusuf Alptekin: 1901'de Doğu Türkistan'ın Kaşgar vilayetine bağlı Yenihisar kazasında dünyaya geldi. 1926'de Batı Türkistan'a geçerek burada milli mücadele taraftarlarıyla irtibata geçti. 1931'de Hoca Niyaz Hacı inkılâbı sırasında Doğu Türkistan'daki valilerin halka yaptıkları zulmü Çin hükümetine anlatarak, bu durumun önlenmesini, aksi takdirde ayaklanmanın yayılacağını, Rusya'nın işgalinin söz konusu olacağını anlattı. Ayaklanma sırasında ve sonrasında milliyetçilik faaliyetlerini sürdürdü. 1936 yılında Çin Meclisi üyeliğine de seçildi. 1944'de İli'de başlayan ayaklanma neticesi kurulan hükümete girmesini İlililer istemedi. Ancak üç yıl sonra Doğu Türkistan Hükümetinin başkanlığı Türklere verildiğinde hükümetin genel sekreterliğine getirildi. 1949'da Çin'in Doğu Türkistan'ı işgali ile birlikte o günkü Hindistan'ın Keşmir eyaletine iltica etti. 1954'te Türkiye'ye geçti. 17 Aralık 1995 gecesi vefat etti. Daha geniş bilgi için bkz.: **Türk Tarihinde Lider ve Liderlik Anlayışı,** Editör, Ali Arslan, İstanbul, Kitabevi, 2014, s.133-136;

Luan Long tarafından Türkistan'da yaşanan isyan ve Ma Zhong-ying ile olacak bitim meseleleri hakkında rapor verilir.

Bu günlerde Ma Zhong-ying "Barış bitimi" düzmek için vekil göndermekte ise de, öbür taraftan Urumç'yi ele geçirmek için sıkı hazırlık yapmaktaydı. Dolayısıyla yeni teşkil edilen hükümet erbapları Ma Zhong-ying'den umudu kesip merkezden gelen vekillere:

"Dubanlik makamını iptal edip bir harp heyeti teşkil edip bu heyete her milletten dâhil edilse, Reis Luan Long ise yaşlandı, dolayısıyla onun yerine daha genç birini seçsek" gibi öneride bulundular.

Bu görüşleri beğenmeyen Sheng Shi-cai kendini gücünü tanıtmak için mi ya da merkezden gelen vekiller ile hükümet erbapları ortayı bozmak için mi bilinmez *"Benim yerimi Huang Mu-seng'e verecekmiş ve bana suikast yapacaklarmış"* gibi bühtanla Eyalet hükümet kâtibi Tao Min-yue, Harp mahkeme danışmanı Chen Zhong, Hava meydanı müdürü Li Shao-tanleri öldürür. Böylece mecburen Sheng Shi-cai'i Duban, Luan Long'u Reis olarak seçtirip, Huang Mu-seng aracılığıyla merkezden onaylattırmaya mecbur eder. **[s.197]**

Neticede merkezden gelen vekillerle Sheng Shi-cai'in arası bozulur. Demek, merkez vekili Huang Mu-seng ile İsa Efendileri şiddetli nezaret altına alır.

İsa Bey Efendi, Urumçi'deyken, mümkün kadar Urumçi'deki aydınlarla yurt meseleleri hususunda birkaç kez mühim müzakere ve sohbetler kurmuştur. Urumçi aydınları İsa Bey'in merkezde durup Sheng Shi-cai'in Dubanliğini onaylattırmamak için çare göresini rica ederler.

Kısacası, merkez vekillerinin, bil husus İsa Bey Efendi'nin merkeze dönmesine izin vermez. En son İsa Efendi, Sheng Shi-cai'yi kandırıp:

"Benim gibi bir insanın merkezde bulunması senin için çok faydalıdır" gibi yalanlarla bin meşakkatle merkezden gelen Huang Mu-seng ve İsa Bey Efendiler Sheng Shi-cai'den kurtulup uçağa binip Nanking'e geri dönerler.

2.1 Sheng Shi-cai ile Ma Zhong-ying Arasındaki Görüşmeler

Yukarıda bahsedildiği gibi merkez vekili Huang Mu-seng, İsa Beyler döndükten sonra, Ağustos ayında Ma Zhong-ying barış bitimi düzmek için vekil

göndermişse de bir netice olmaz. Bu günlerde Ma Şi-min güçlenip Karaşehir'i Hoca Niyaz Hacı'dan tartıp alıp Korla'ya kadar varır.

Kısacası, Sheng Shi-cai; *"Dubanliğimi onaylamazsanız bu memleketi* **[s.198]** *başkalara veriveririm"* deyip merkezi sıkıştırıp telgraf göndermiş, neticesinde merkez mecburen Sheng Shi-cai'nin Dubanlığını tanımıştır.

2.2 Merkezden İkinci Defa Vekil Gelişi

Merkez Dişişleri veziri Luo Wen-gan 2 Eylül Urumçi'ye gelir[50]. Ma Zhong-ying ile konuşmak için Luo Wen-gan, Li Rong ikisi Ma Zhong-ying'in Urumçi'deki vekili Yang Fei-qing'i yanına alıp, 9 Eylül günü Turfan'a varırlar. Bunları Ma Zhong-ying tantana ile karşılar. Müzakerelerden sonra Ma Zhong-ying merkezi hükümete kati itaat edip savaşı durdurup barış sağlayacağı konusunda büyük vaatler eder. Ma Zhong-ying Doğu-yol Garnizon Komutanı [51] olarak atanıp anlaşma yapıldıktan sonra Luo Wen-gan, Urumçi'ye döner.

Luo Wen-gan, Urumçi'ye döndükten sonra Ma Zhong-ying ile anlaşarak bir iş çıkarmasından şüphe eden Sheng Shi-cai; *"Ma Zhong-ying barıştan anlamaz, bizleri kandırır"* deyip Turfan'da yapılan anlaşmayı bozar. Neticede Luo Wen-gan, Sheng Shi-cai karşısında etkisiz kalıp merkeze döner.

3. Ma He-ying'in Altay'ı İstila Etmesi

Ma Zhong-ying, Guçung'u aldıktan sonra Ma He-ying'i (kara atlı birliği) Altay'a gönderir. Altay'a varan Ma He-ying, Şerifhan[52] ile birleşip Altay vilayetini istila eder. Öbür yandan Ma Zhong-ying, Gulca'daki General **[s.199]** Zhang Pei-yuan

---

[50] Luo Wen-gan'ın Doğu Türkistan'a geliş tarihi **XJS (5)**'te 17 Ağustos olarak zikredilmektedir. Krş. için bkz.: http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1ft.html/08.09.2014.

[51] Doğrusu Doğu Sincan Garnizon Komutanı'dır.

[52] Şerifhan Töre, Doğu Türkistan Kazak Türklerindedir. 1900'da Altay'da doğdu. Elen Wang'ın aynı baba, başka anadan doğma kardeşidir. Bir Tatar'dan Rusça öğrenmiştir. 1920'de Rusya'ya okumaya gitmiş fakat soylu sınıfından diye okula alınmamıştır. 1922'de Urumçi'de Moğol-Kazak okulunda okumuştur. Okulu bitirip 1927'de Borultokay ilçesine kaymakam atanmıştır. 1930'de Jin Shu-ren tarafından Urumçi'ye çağırılıp Eyalet Hükümet Üyesi atanmıştır. 1933'te Altay'da çağdaş okul yaptırmaya başlamıştır. 12 tane teknik elaman yetiştirmiş, gazete-dergi çıkarmıştır. Altay'a sinema getirmiştir. Ma Zhong-ying ordusundan Kara-atlı Ma Hei-ying ordusu Altay'a vardığında Altay'ı korumuş, Ma ordusunu püskürtmüştür. Daha sonra Sheng Shi-cai tarafından Altay'a Vali ve Garnizon Komutanı olarak terfi ettirilmiştir. Ekim 1939'da Urumçi'ye "Üç Millet Kurultayı"na çağırılmış, kurultaydan sonra Altay'a gönderilmemiştir ve 11 Nisan 1940'ta tutuklanarak, 1942'de hapiste öldürülmüştür. 1947'de naaşı Urumçi Şamalbağ Kabristanına defnedilmiş, 1990'larda naaşı Altay'a taşınıp toprağa verilmiştir, bkz.: Hushtar, **a.g.e.** 2000**,** s.212.

ile gizlice Sheng Shi-cai'ye karşı birlik yapıp Urumçi'ye hücum etmek için hazırlanır. Nihayet Sheng Shi-cai'ye karşı 20 Eylül'de Urumçi'ye hücum başlatır. Bu savaşta Sheng Shi-cai yenilir. *"Mançurya'dan gelen askerler faaliyet göstermedi, o yüzden yenildik, bunların Ma Zhong-ying ile niyeti bir olsa gerek"* gibi şüpheyle Sheng Shi-cai, Mançurya'dan gelen askerlerin komutanı Rong Qing, Yin Jin, Wen Suoguo gibi 20 kişiyi hapseder.

Altay'ı ele geçiren Ma He-ying, Çöçek ve Manasları da istila edip, Davançing'den Urumçi'ye hücum eden Ma Zhong-ying ile birleşmeye girişir.

İli'den Zhang Pei-yuan, Sheng Shi-cai'a karşı asker tartıp Urumçi'ye hücum etmek için yola çıkar. Demek, Sheng Shi-cai dört taraftan muhasara içinde kalır.

4. Ma Zhong-ying'in Son Hücumu

Ma Zhong-ying bu günlerde Karaşehir, Toksun, Turfan, Piçan, Kumul ve Barköl gibi yerlere sahip idi. Demek, buralardan Uygur ve Tunganlardan asker toplayıp, 10.000 askerle 12 Ocak 1934 tarihinde Urumçi'ye hücum edip, şehre girip, Nanguan pazarı, havaalanı ve radyo idaresi gibi yerleri işgal eder. Böylece **[s.200]** Sheng Shi-cai büyük tehlike altında kalır.

Neticede, fırsat beklemekte olan Rusya hükümeti Çöçek arkalı donanımlı askerlerini gönderir. Aynı zamanda Gulca'dan giren Rus askerleri İli'deki General Zhang'i mağlup edip Urumçi tarafına yürür. Yenilen General Zhang Pei-yuan askerlerini alıp Güney Türkistan'a (Muzdavan arkalı) geçip, Kuçar'ı da geçip Şehyar'da durur.

5. Ma He-ying ile Rus Askerlerinin Savaşı

Rus askerleri Kutubi'ye geldiğinde Ma He-ying önünü kesip son derece şiddetli savaşır. Hatta Tungan askerleri koyun postlarını giyip kar içinde Rus askerlerini ileriye adım attırmaz. Bu ortada Rus askerlerinin kaybı çok olur. En son Rus askerlerine yardım için onlarca uçak ve tanklar gelir. Neticede Rus askerleri Ma He-ying'in askerlerini mağlup edip Urumçi'ye gelir ve Sheng askerleri ile buluşup birlikte Ma Zhong-ying'e karşı şiddetli savaşa başlar.

Urumçi bir ay kadar şiddetli muhasara altında kalır. Urumçi nerdeyse Ma Zhong-ying'in eline geçmek üzereyken Çöçek tarafından her gün birkaç defa onlarca

Rus uçaklarının yağdırdığı taramalı tüfek mermileri hem de bombalarına takat getiremeyen Ma Zhong-ying, Urumçi tarafından çekilmeye mecbur olup, Davançing'a gelip müdafaa halinde durur. Rus askerleri Davançing'a gelip dağ arkasına yerleşen Ma Zhong-ying askerlerini havadan toplarla vurur. Burada bir sürü zayiata uğradıktan **[s.201]** sonra kaçmaya mecbur olur.

Bu durumda Ma Zhong-ying, Turfan'daki askerlerini de alıp Güney Türkistan tarafına kaçar. Ma Zhong-ying'in gölgesinde yürüyen Yolbars Bey de kendi askerleriyle Kumul'a kaçar.

6. Sheng Shi-cai Kuvvetlerinin Güneyi Türkistan'ı İşgal Edişi

Ma Zhong-ying'in Altışehir tarafına geçişini bahane eden Sheng Duban, Rus askerleriyle birleşip Ma Zhong-ying'i arkasından kovup yürür. Her gün uçaklar Ma Zhong-ying askerlerinin tepesinde uçuşup birer tane bomba atıp korkutup vardığı yerde durdurmadan kovar. Sheng Shi-cai kuvveti Ma Zhong-ying'in arkasından bir gün, iki gün geriden yürür. Demek, bu yollarda savaş olmamıştır.

6.1 Yaka-arığ Olayı

Yaka-arığ ise Bay ilçesinin dağ bağrında bulunan bir köyü olup, uzun bir çarşısı vardır. Kısacası, Tunganların siyah atlı bir alay askeri çarşının iki tarafındaki korularda pusu kurmuş, fırsat kolluyordu. İşte o sırada Rusların öncü bir bölük atlı askeri marş okur halde çarşıdan geçer. Bir bölük Rus askerinin hepsi çarşıya girince derhal pusudaki Ma Zhong-ying askerleri Rus askerlerini iki taraftan aynı anda taramalı tüfek ve bombalarla karşılar. Neticede bir bölük Rus askerinden 22'si kaçıp kurtulur. Gerisi atlarıyla beraber öldürülür.

6.2 Manas ve Kutubi'de Katliam

Sheng Shi-cai askerleri Ma Zhong-ying'i Urumçi taraftan mağlup ettikten sonra, **[s.202]** Kutubi[53], Sanci, Manas[54] ve civarda bulunan günahsız Tunganları "*Ma He-ying'e yardım etti*" bahanesiyle kadın-erkek katl-i umumi yapar. Kısacası,

[53] Kutubi, Sanci ilinin bir ilçesidir. Eski Urumçi-İli yolu üzerinde, Urumçi'ye 151 km uzaklıktadır, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.187.

[54] Manas, Sanci İlinin bir ilçesidir. Urumçi'ye 126 km uzaklıkta yer alır, bkz.: http://baike.baidu.com /view/282185.htm?fr=aladdin/22.08.2014.

ev-ev arayıp on yaşın üzerindeki kadın-erkek 16.000'i aşkın günahsız Tunganı katletmiştir.

6.3 Sheng Shi-cai Kuvvetlerinin Aksu'ya Varması

Sheng Shi-cai askerleri Aksu'ya varırlar. Altayiski adıyla Türkistan inkılâbına iştirak eden Rusya'dan gelme askerler Uçturfan'a varıp dururlar. Bu sırada General Mahmut Bey, Sheng'in üst-üste gelen kuvvetlerini görünce sinirlenip Sheng Duban'e elçi gönderir:

"Fukang'da yapılan anlaşmaya göre Sheng'in askerleri Güney Türkistan'a geçmemesi şart idi. Anlaşmaya ters düşmek Fukang muahedesini çiğnemek demektir!" der. General Mahmut Bey'e cevaben Sheng Duban:

"Askerlerimin Güney Türkistan'a bu geçişi Ma Zhong-ying'i yok etmek içindir. Ma Zhong-ying'i mağlup ettikten sonra bu askerler Urumçi'ye dönecekler" gibi içerikte bir yazıyla bildiri gönderir.

6.4 Hoca Niyaz Hacı'nın Bekitov İle Mülakatı

Hoca Niyaz Hacı, Sheng Duban ile Fukang'da yaptığı anlaşma ve muahedeye binaen Güney Türkistan'a geçtikten sonra, bu anlaşmayı yürütmek **[s.203]** için uygun duruma erişemez. Çünkü bir yandan Tunganlarla durmadan savaşmaya mecbur ise, öbür yandan Güney Türkistan'daki inkılâpçılar Hoca Niyaz Hacı'nın Sheng Duban ile yaptığı anlaşmaya itirazcı olduğundan Kaşgar'da Cumhuriyet hükümeti teşkil ederler. Elhasıl, Hoca Niyaz Hacı'nın Fukang muahedesine itibar etmeme lüksü olmadığı gibi Kaşgar'da kurulan Cumhuriyet hükümetini nazarda tutmadan da duramazdı.

Mecburiyetten Cumhuriyet hükümeti ile işbirliği yapmış da olur. Kısacası, Cumhuriyet hükümeti yukarıda bahsettiğimiz gibi yıkıldıktan sonra derhal Sheng Duban ile yapılan anlaşmaya itimat ederek Aksu'ya gelen Urumçi kuvveti ile birleşmek zorunda kalır. Demek, 5 Nisan'da Aksu Abad'a gelen Hoca Niyaz Hacı'nın istikbaline çıkan, Sheng Duban'in Aksu'ya gelmiş umumi vekili General Bekitov tarafından üst üste bir kaç defa vekiller aracılığıyla Hoca Niyaz Hacı'yı Aksu'ya davet eder. Neticede Hoca Niyaz Hacı ve General Mahmut Bey askerlerini, Aksu Abad'ta bırakıp yüz kadar has kişileriyle 15 Nisan 1934'te Aksu Yenişehir'de

Sheng Duban'in Güney Türkistan'a gönderdiği başvekili General Bekitov ile buluştu (Bu kişi Ak Rus Genikov komutanlarından olup, tüm yetki ondadır). Ertesi gün, 16 Nisan, Urumçi askerleri toplu halde tantana ile bir bayram gösterişliyle Hoca Niyaz Hacı'ya General Bekitov tarafından Sheng Duban adına bir tane el tüfeği ile bir tane altın saplı kılıç takdim edildi. General Mahmut Bey'e bir tane kılıç ile bir tane dürbün takdim edildi. Sonra bayram şenliği tamamlanıp **[s.204]** ertesi gün, 17 Nisan, General Mahmut Muhiti, Aksu Abad'a gidip askeri eğitimle meşgul olur.

6.5 Tumşuk ve Okur-mezar'da Savaş

General Mahmut Bey, Abad'ta 50 küsur gün kaldıktan sonra General Bekitov, Hoca Niyaz Hacı aracılığıyla General Mahmut Muhiti'ye bir komuta gönderilir. İçeriği:

"1 Haziran'da Maralbaşı tarafına yola koyulunuz, 4 Haziran'da Urumçi askerleri yola çıkacak. Her gün bir kaç defa uçaklar sizlerden haber alacaklar. Eğer Ma Zhong-ying askerleriyle savaş olursa uçaklar yardımcı edecek". Bu emri alan General Mahmut Bey, 1 Haziran günü yola çıkıp Çilan ve Yakakuduk'taki Albay Polat ve Binbaşı Maksutlara Maralbaşı tarafına yürüme emri verir. Emre binaen albay ve binbaşılar yola çıkıp Tumşuk'taki Tunganların istihkâmına varırlar. Burada savaş çıkıp beş saat şiddetli savaştıktan sonra Ma Zhong-ying askerleri iki ay kaldığı Tumşuk istihkâmı bırakıp çekilmeye mecbur olur. Sonra Okur-mezar'da durup geceleyin Maralbaşı'dan asker takviye edip büyük bir hazırlık yaparlar. Arkasından gelen Albay Polat ve Binbaşı Maksutlarla devamlı üç saat savaşırlar. O sırada iki tane uçak gelip taramalı tüfekle ateş açar. Ma Zhong-ying askerleri kaçışmaya başlar. Savaş sırasında Aksu'yu merkez yapan uçaklar durmaksızın savaş meydanlarını gözetleyip gelip gider, savaş haberlerini Aksu'ya iletirdi. Elhasıl, Tunganlar Okur-mezar'dan kaçınca tepeden **[s.205]** taramalı tüfekle tarar ve bombalar yağdırır. Nihayet Ma Zhong-ying askerleri tamamıyla Maralbaşı kalesine toplanır. Kale içi ve etrafına yedi tane bomba atılır. Nihayet Tunganlar doğru Yarkend arkalı Hoten tarafına kaçışır. Yarkend tarafına kaçan Tunganları kovup giden bir uçağı Okalik'ta atıp bozarlar. Uçak yoldan 40 km uzaklıktaki çalılığa düşer. İçindeki iki pilotu halk öküz arabasıyla Maralbaşı'daki General Mahmut Bey huzuruna getirir.

6.6 Hoca Niyaz Hacı'nın Maralbaşı'ya Gelişi

General Mahmut Bey, Hitay askerleriyle işbirliği yaparak planla Ma Zhong-ying askerlerini kovup Hoten tarafına yürümek için hazırlık yaparken, o sırada Urumçi'de olan Sheng Shi-cai tarafından General Malinkof, Maralbaşı'ya gelir ve: *"Ma Zhong-ying, Rusya'ya kaçmış, artık savaş bitti"* der ve Hoten'nin Tunganlara verildiğini ve milletlerin hak-hukukta eşit olduğunu, bu hususta Urumçi'de karar alındığını Mahmut Muhiti'ye anlatır. *"Üstelik Urumçi'de alınan karara göre Hoca Niyaz Hacı Eyalet hükümetinin Muavinlik makamıyla Urumçi'de duracak. Siz muvakkat ihtiyat askeri komutanlık rütbesiyle vazifelenip Kaşgar'da duracaksınız. Aksu'da Hoca Niyaz Hacı ile görüşüp bunları anlattığımda kendisi kabul görse de yanındakiler Hoca Niyaz Hacı'nın Urumçi'ye gidişini uygun görmüyor. Hoca Niyaz Hacı'yı bugün uçakla Maralbaşı'ya getirirsek, siz de konuşup Urumçi'ye gitmeye ikna etseniz"* gibi ricada bulunur. Mahmut Muhiti, Hacı ile fikir birliği sağlamak için Malinkov'un ricasını derhal **[s.206]** kabul eder.

Böylece Hacı'yı uçakla Maralbaşı'ya getirirler. General Mahmut Bey Malinkov'un karşısında Hoca Niyaz Hacı'yı Urumçi'ye gitmesi için konuşsa da lakin gizlice Hoca Niyaz Hacı'yı Urumçi'ye gitmemeye, yani ileride büyük bir tezgâh olup, tehlikeli olacağı hakkında, kısacası: *"Sheng Shi-cai şu an Rus hükümetiyle birliktedir. Bunların ikisi de bize şüpheyle, kötü gözle bakmaktalar. Mümkünse siz saygı değer büyüğümüz Aksu'dan gitmeyiniz. Fukang'da yapılan muahede hakkında Urumçi hükümetiyle bir kere sözleşmek lazım. Çünkü sizi Muavin Reis yapıp Urumçi'ye götürmek demek Fukang muahedesini bitirmek demektir"* gibi konuşmalardan sonra Hoca Niyaz Hacı da Urumçi'ye gitmekten vazgeçip Aksu'da kalmış ve Aksu ile Kaşgar'a valiler atayıp 10 Haziran'da uçakla Aksu'ya dönmüştür.

Kısacası Sheng Shi-cai, Rus hükümetinin emriyle Güney Türkistan tarafındaki yetkilerinin tümünü Hoca Niyaz Hacı'ya vermiştir. Hoca Niyaz Hacı Aksu'dayken; Niyaz Beyi Aksu'ya Vali (Dotey) atamıştır. Aksu Eskişehir'e Sadik Ahund'u Hakim; Yenişehir'e Mesum Beyi Hakim; Uçturfan'a İbrahim Albayı Hakim; Kelfin'e Damolla Abdulhemid'i Hakim; Aksu Abad'a Sulayman Bey; Bay'a Hacı İbrahim; Kuçar'a Hacı Abdulkadir; Şehyar'a Nizameddin Efendi; Maralbaşı'ya Abdullatif Mahdum; Feyzada'a Hamidullah Muhammedi; Kaşgar Eskişehir'e

Hamidullah Bey; Yenihisar'a Hafız Albay; Bügür'e Abdulheber Beg; Korla'ya Parsah Mahdum; demek tüm yetkiyi **[s.207]** geçici de olsa Hoca Niyaz Hacı'ya bırakmış oldular. Hoca Niyaz Hacılar, Urumçi'ye gittikten sonra etrafındaki mühim kişileri o taraf bu tarafa hakim, vali gibi atamalarla dağıtıp onların yerine Sheng Shi-cai tarafından hazırlanmış kişileri ve Rusya'dan gelmiş kişileri Hacı'nın etrafına toplarlar. Böylece Hoca Niyaz Hacı casuslarla çevrilmiş, tıpkı göz hapsindeymiş gibi olduğundan inkılâpçılarla olan irtibattan mahrum kalır. Demek, Mahmut Muhiti, Şerifhan ve Yolbarslarla olan irtibat kesilir. Neticede Hoca Niyaz Hacı, Sheng Duban ve Rusların tam göz hapsinde yaşamak mecburiyetinde kalır.

6.7 General Mahmut Beyin Maralbaşı'dan Kaşgar'a Gidişi

Mahmut Muhiti, Hoca Niyaz Hacı'yı Aksu'ya yolcu edip 12 Haziran'da Maralbaşı'dan Kaşgar'a yola çıkıp, 18 Haziran'da Kaşgar Eskişehir'deki Yumilak-şeher'e[55] yerleşir. Kaşgar Yenişehir'de General Lu Bin komutasında gelen üç alay asker olup bunun bir alayı Feyzabad'a, bir alayı Yarkend Yenişehir'e, bir alayı da Kaşgar Yenişehir'e yerleşir.

General Mahmut Beyin bir alay askeri Yarkend Eskişehir'e, bir alay askeri Yenihisar'a ve iki alay askeri kendisiyle Kaşgar Eskişehir'e yerleşir. Bu dört alay askerden başka Kaşgar Eskişehir'de şehir muhafızları adında 300, Yarkend Eskişehir'de muhafız adında 400, toplam 700 piyade asker teşkil edilir. Taşkorgan hududu, Hoten hudutlarıysa Yarkendli Albay Polat komutasında olup, Taşkorgan'da Binbaşı İskender Bey **[s.208]** yerleşir. Karakol, yani Rus hudutları ise IV. Alay mesuliyetindeydi. Demek, Pakistan, Afganistan ve Rus hudutları General Mahmut Beyin mesuliyetinde idi.

[55] Yumilak-şeher, Yuvarlak-şehir demektir. Mart 1762'de Yong-gui Qing İmparatoru Qian Long'dan Kaşgar kalesinin içinde bir idari bölge kurmak için izin almış, Nisan ayından işi başlatıp Ağustos ayında bitirmiştir. Yeni yapılan iç kale Kaşgar kalesinin ¼ büyüklüğünde, surları 4.785 m yüksekliğinde ve 1.485 m genişliğinde, yuvarlağa yakın bir şekilde yapılmıştır. Halk da bu yeni kaleye Vali Konağı ya da Yumilak-Şeher demeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Çinli valiler idari işleri buradan yürütmüştür. Yalnız Çin'de ve doğu Türkistan'da genel görüşle 1898 yılında Vali Yang De-zhun tarafından yapıldığı, Yumilak-Şeher adının da o tarihten sonra verildiği iddia edilmektedir. Oysa Yang De-zhun sadece eski Yumilak-şehir'i biraz daha büyütmüştür. Arada geçen 136 senelik bir zaman diliminde halkın bu kaleye bir isim vermemesi mümkün değildir. bkz.: http://www.anatuprak.cn/adabiyat/nasir/2011-03-11/280.html/19.08.2014.

6.8 Hoca Niyaz Hacı'ya Mahmut Beyden Gizli Mektup

General Mahmut Muhiti, Kaşgar'da bir hafta kaldıktan sonra Hoca Niyaz Hacı'nın Sheng Shi-cai ile Ruslara kanarak Urumçi'ye gidivermesinden endişe edip bir mektupla kız kardeşinin oğlu Kurban Saidi'yi gizlice Aksu'daki Hoca Niyaz Hacı huzuruna gönderir. Fakat Hoca Niyaz Hacı, Aksu'dan ayrılmıştı. Kurban Saidi, Hoca Niyaz Hacı'ya Kuçar'da yetişir. Hoca Niyaz Hacı, Kurban Saidi'yi şu sözlerle Kaşgar'a geri gönderir:

"*Benim Urumçi'ye gitmem şartmış, Mahmut Bey endişeyi bırakıp askerlere sıkı sıkıya sahip çıkın, ben kimseye kanmam. Urumçi'ye gidiyorum. Yani, tüm asker ve kuvvetlerimiz siz Mahmut Beye emanettir. Mektuplar arkalı irtibatta oluruz"* gibi içerikli bir mektup yazıp Kurban Saidi'ye verir ve kendisi Urumçi'ye yol alır. Hacı Sabit Damolla'yı da Sheng Duban'e teslim eder.

7. Urumçi'de Yeni Siyaset

Memleketin dokuz vilayeti tamamen elden gitmiş, elde kalan yalnız Urumçi şehri iken Sheng Shi-cai yönetimin başına geçti. Demek, dört taraftan gelen karşı kuvvetleri yenecek kadar elinde güç yoktu. Merkeze başvurursa merkezden askeri yardım **[s.209]** getirmek imkânsızdı. Çünkü merkezin eli boş değildi. Öbür yandan Dubanlik makamını kıskanıp merkezden gelenlere hakaret gözüyle bakmıştı. Yerli halka başvurursa halkın tamamı ona karşıydı. Kısacası, Sheng Shi-cai'nin sırtını yaslayabilecek hiçbir değneği yoktu. Neticede, Rus hükümetiyle anlaşarak karşısındaki düşmanı yok edip hâkimiyeti elinde tutmaya çalıştı. Öbür yandan yerli halk ve inkılâpçıları kandırmak için onların istediği birkaç meseleyi halletmiş, görünüşte tüm milletlere eşit haklar tanımış oldu. Müstebit Jin Shu-ren hükümetinin zulmü tekrarlanmayacaktı. Demek, *"bundan sonra ezmeye-ezilmeye izin verilmeyecek"* gibi şiarlar haykırarak Muavin Reislik, Nazirlik, Valilik, Kaymakamlık makamlarını Uygur, Kazak, Tunganlara verdi. Böylece Han Çinlisi memurların diğer milletlere zülüm etmeleri tamamen sona erdi, halka özgürlük verildi.

Bu husuta az bir kısım aydınlar: *"Bu bir hiledir ki, Sheng Shi-cai'in danışmanı tam bir tilkidir. Bunun arkasında bir tezgâh olsa gerek"* deyip bu siyasete şüphe gözüyle bakardı. Fakat halkın ekserisi: *"her millete eşit bakıyor, isteğimizi*

yerine getirdi, hükümet işlerine her millet dâhil edildi" diyerek Sheng Shi-cai hükümetine inandı ve itimat bağladı.

7.1 Hoca Niyaz Hacı Urumçi'ye Geldikten Sonra

Hoca Niyaz Hacı, Muavin Reisliğe oturduktan sonra etrafındaki inkılâpçılar arka arkaya Sheng Shi-cai ile işbirliğine başladı. Demek, Burhan Efendi, **[s.210]** Sheng Shi-cai'ın vekili sıfatıyla Altay'a gidip bütün Altay'ı elinde tutan Şerifhan Töre'yi Sheng Shi-cai ile barıştırdı. Aynı zamanda hükümet adına Şerifhan, Altay valisi ve askeri komutanı atandı.

Kısacası, Hoten vilayetinin askeri ve idari yetkileri Yarkend nehrinden Çarkılık'a kadar Ma Hu-san'de, Kaşgar'ın askeri yetkisi General Mahmut Bey'de, Kumul'un askeri ve mülki yetkisi Yolbars Bey'de kalmıştır.

7.2 Altı Şiar'ın Ortaya Çıkışı

Sheng Shi-cai tüm memlekete barış getirdikten sonra hükümetin siyasi yolu adında:

1. Faşizme karşı durmak,
2. Sovyetler İttifakı ile dost olmak,
3. Her millet hak-hukukta eşit olmak,
4. Barışı sağlamak,
5. İttifak olmak,
6. Memleketi kalkındırmak[56], gibi büyük altı şiarı ortaya koydu. Böylece tüm işleri zahiren bu altı siyaset esasına yürüttü.

7.3 Maarif Devrinin İptidası

Yurda barış gelip yeni hükümet kurulduktan sonra maarif devri başlandı. İnkılâpçılar dört yıllık savaş sırasında halkın cahilliği ve okumuş insanların eksikliğinden her hususta çok zorlanmıştı. Yani, ele geçen yeni silahları kullanamıyor ve idari-emri işleri tertibe oturtamıyorlardı. Siyaset konusunda bir sürü

---

[56] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1277) altı siyaseti*"1935 yılında Sheng Shi-cai'ın mevkii pekişti ve güçlendi. Onun sözde Sincan'ın siyasi planlaması olan "Sekiz maddeli hitap name" ve "Dokuz türlü yeni vazife"si teker-teker yürürlüğü konulduktan sonra uluslararası ve yurtiçindeki yeni vaziyete göre "Sekiz maddeli hitap name" ve "Dokuz türlü yeni vazifeyi temel alarak* ***Faşizme karşı durmak, Sovyetlerle iyi geçinmek, Her millere eşitlik tanımak, Temiz olmak, Barışı sağlamak ve yapılandırmak*** *gibi altı büyük siyaseti ortaya koydu"* şeklinde ifade etmektedir.

yanlışa maruz kalmışlardı **[s.211]**. Bu eksiklerin hepsinin eğitimsizlikten olduğunu anlayan inkılâpçılar ilk olarak eğitimi yoluna sokmanın şart olduğunu düşündüler. Kısacası, yurtta barış günlerinden itibaren, her yerde yeni mektep açmağa, çocukları okutmaya ciddi-ciddi başladı. Eğitimin önemi halka anlatıldı, halk ta anladı. Demek, halk çocuklarını, kazandıkları para ve mallarını eğitim için hediye etmeye başladı. Aynı zamanda Sheng Shi-cai halkı kendine çekmek için tüm gücüyle halk eğitimini yükseltmeye çalıştı. Urumçi ve taşra vilayetlerinde Darılmuallamin, Orta mektep ve Darülfünun açtı. Her millete kendi dilinde okuma özgürlüğü verildi.

1933 yılı Kaşgar'dan 236 öğrenci getirip orta mekteplerde okuttu.

1934 yılından itibaren Taşkent'e yüzer yüzer üç kere öğrenci çıkardı.

Böylece her vilayetten bir sürü öğrenci Urumçi'ye gelip okuyor oldu hem de her yerde halk kendi gücü, kendi teşebbüsü ile mektepler kurmağa başladı.

1937 yılına kadar tüm memleketin her yerinde halk gücüyle 1391 yeni mektep, 5.564 sınıf yapıldı. Buralarda okuyan öğrenci sayısı 183.120 kişi olup halkın kendi teşebbüsüyle götürülen eğitim işleri hükümetinkini yüzlerce kat geçti. Bu konuda Altay'da Vali Şerifhan Töre ve muallim Sait Gazi, Kumul'da Yolbars Bey, Kaşgar'da General Mahmut Bey, Hacı Musul Bay, Urumçi'de Hoca Niyaz Hacı gibi münevverler, özellikle Mahmut Muhiti'nin Güney Türkistan'daki Vali ve Hâkimlere aşikâre ve gizli adam **[s.212]** gönderip verdiği emir ve yönlendirmeleriyle tez vakitte fevkalade surette terakki etmeye başladı. Neticede mektepli talebeler etrafından kimse gidemez hale gelmiştir. Üstelik büyükler için savatsız kursları açılıp orada kadın-erkek okuma zorunluluğu getirildi.

7.4 Sheng Shi-cai Korkuya Kapılması

Kısa zaman içersinde memleket genelinde eğitimin bu kadar kalkınması, özellikle Kaşgar'daki eğitim sever General Mahmut Bey'in fedakârlıklarıyla öğretmen ve öğrencilerin bir milli ruhta gidişi, böyle devam ederse zamanla başına bela olmasından tırsan Sheng Shi-cai, bunu önlemeye ve halkı milli eğitim ruhundan uzaklaştırıp ikinci bir türlü ruha sokmaya çalıştı. Yani, kendi icadı olan sahte eğitime başlamak için kendi hazırladığı öğretmenleri her yere dağıttı ve Taşkent'ten mezun olup gelenleri gazete, mektep ve mühim yerlere dağıtıp milli ruhtaki eğitimcileri türlü çareyle eğitim sahasından sıkıp çıkarıp milli ruhlu eğitimi zayıflaştırmaya

başladı. Bununla beraber milli kitap ve milli derslikleri müfredattan kaldırıp onun yerine komünist ilkelerle donanmış derslik kitapları getirdi. Bu işe öncüler ve aydınlar, özellikle General Mahmut Muhiti sert bir şekilde karşı çıktı.

7.5 Matbaacılık Devri

Yurtta inkılâp sona erinceye kadar hiçbir gazete ya da hiçbir mecmua çıkarma imkânı yoktu. Demek, halkın bilinçlendirmenin zaruri **[s.213]** önem taşıyan matbaacılığın kıymetini bilen büyükler her yerde kendi gücüyle gazete ve mecmualar çıkarmaya başladı. Demek, Kaşgar'da General Muhitinin başçılığında halk kahramanı merhum Kutluk Hacı Şevki'nin muharrirliği altında "*Yeni Hayat*" adlı bir gazete çıkarmaya başlandı.

Aksu'da Vali Niyaz Beyin öncülüğünde "*Aksu Haberi*", Çöçek'te "*Bizim Ses*", Gulca'da "*Gulca Haberleri*", Urumçi'de Uygur Komitesi tarafından "*Yeni Sincan*" adlı gazeteler çıkarıldı. Bu yeniden alevlenmeye başlayan milli ruhtaki gazetelere izin vermemek, eğitimcilik ve matbaacılık gibi işleri hükümet eline alıp kendi istediği yola sokmak için Sheng Shi-cai Urumçi'de "*Sincan Gazetesi Bürosu*" kurup, şubelerini Kaşgar, Çöçek, Gulca, Aksu, Altay ve Hoten gibi yerlerde açarak "*Yeni Hayat*", "*Bizim Ses*" ... yani her yerde halk gücüyle kurulmuş gazeteleri kapattı. Onun yerine "*Kaşgar Sincan Gazetesi*", "*Çöçek Sincan Gazetesi*" gibi adlar altında gazeteler çıkarmaya başladı.

Kısacası Sheng Shi-cai iki yıl kadar halkı kendi özgürlüğüne bırakıp istediğini yapmaya hak tanımışsa da fakat yurdu sakinleştirip, kendine geldikten sonra halkın milli ruh milli hareket ve terakkiden alıkoydu. Gençlerin mefkûresini başka tarafa çekmeye ve milliyetçilere suikast girişimlerine başladı.

7.6 Mahmut Muhitinin Eğitim Konusunda Gösterdiği Hizmet

General Muhiti'nin asil planı Sheng Shi-cai ile belli bir müddete kadar barış **[s.214]** yolunu tutup fırsatı geldiğinde Sheng Shi-cai hükümetini yıkmak idi. Fakat maalesef, Sheng Shi-cai sırtını güçlü bir destekçiye yaslamıştı. Yani, Sheng hükümetini yıkma umudu boşa çıktı. Neticede General Muhiti *"halkı yetiştirelim ve halka bir şey anlatalım, ileride bakarız"* gibi umutlarla tüm maddi ve manevi gücünü

eğitime feda etti. General Mahmut Muhiti'nin eğitim konusunda gösterdiği hizmetlerini ayrıca dile getirmek ve takdir etmek gerekir.

General Muhiti tüm gücünü Kaşgar maarifini kalkındırmaya harcamakla beraber kendi meslektaşları ve inkılâpçı vali, hâkim ve her şehirdeki aydınlara gizli mektup ve gizli adamlar gönderip, onları eğitime önem vermeye davet etti ve tavsiyelerde bulundu. Kaşgar'da General Muhiti'nin emriyle başta Hacı Abdurrahman Rozi Helfetoğlu ve bir kaç fedakârlar aracılığıyla Kaşgar vilayetinin her ilçesinde medeni maarif komiteleri, Darülacezin ve Darıltam mektepleri teşkil edildi ve Turdi Bayoğlu Hacı Tohti, Ömer Bayoğlu İbrahim Baybeççe, Muhammed Rahim Ahund Mahdum ve Hacı İsmail gibi eğitim sever zatlar ve Yenişehirli Hacı Hoçikoğlu Abdulaziz Baybeççe gibi kişiler kendi imkânlarıyla koca koca okullar inşa ettiler. Bununla beraber Artış büyükleri tarafından Darülmuallamin ve İlk okullar yapıldı. Özellikle Kaşgar'da Meciddin Bey, Artış'ta **[s.215]** Muhammed Ali Efendilerin gayret ve içtihadıyla birçok genç milli ruh ve milli şuur sahibi oldular. General Mahmut Bey son zamanlarda daha fazla vaktini Artış maarifine harcamaktaydı.

Kısacası, kısa zaman içerisinde General Mahmut Muhiti'nin teşebbüsüyle ve başta Meciddin Bey, Muhammed Ali Efendi gibi milletsever zatların içtihatlarıyla bir sürü genç yetişmişti. Demek bu günlerde Türkistan'da göze çarpan gençler işte o Mahmut Muhiti'nin zamanında eğitim görmüşler cümlesindendir. Mahmut Muhiti zamanında yetişmiş gençlerin çoğunu hain Sheng Shi-cai idam edip yok etmeseydi az müddet içersinde birçok münevver yetişmişti.

7.7 Kaşgar'da Mektep Islahatı

Kaşgar'da adet olmuş birçok şeriat dışı işler devam ediyordu. Müderrislik, imamlık, mütevellilik, müezzinlik vazifeleri şeriat kanunuyla ilim kabiliyetine göre olmalıdır. Fakat Kaşgar'da bunun aksi adet olmuştu. Yani bu mevkiler atalarından miras kalırdı yahut rüşvet yoluyla veya zenginler ve büyüklerin aracılığıyla görev almış müderris, imam, mütevelli, müezzinlerdir. Fakat onların önce ilme riayetsiz olduğundan yetersiz idiler. Yani, bunları özellikle şeriat mizanına aykırı olduğundan **[s.216]** bu haksızlığı düzeltmek için Damolla Abdullah Bey Neimi'yi reis ve Damolla Tevekkül Ahundu yardımcı olarak görevlendirip Kaşgar'ın bütün medrese

ve mescitlerini ıslah etmekle beraber müderris, imam, müezzinleri imtihan edip, ilmi yeterli olmayanların yerine ilmi yeterli kişiler getirildi. Böylece bütün mescitlerde Sabah namazından sonra cemaate erkân-i İslami okuttu. İslam kanunları hatta askeriyede bile öğretilmeye başladı. Askergâhlarda imam, müezzinler tayin edilip beş vakit namaz askergâhlarda daim kılınır oldu. Her Cuma günü Mahmut Muhiti başta tüm askerler silahlarıyla dört kapıdan marş okur vaziyette namaz kılmak için Iydgâh'a gelirdi. Bunun tesiri tüm Güney Türkistan'a yayıldı. Güya yeniden İslam açılmış gibi olup bütün Güney Türkistan halkı, bil husus Kaşgar halkı General Mahmut Muhiti'yi dini ve siyasi lider kabul edip candan yürekten itimat etmeye başladı.

8. Fevkalade Olaylar

Sheng Shi-cai Rus hükümetinin desteğine güvenerek yeni yeni yetişmekte olan milliyetçileri ve milletçiliği yok etme çabasına girdi. **[s.217]** Demek, bu işleri yürütmek için ulaşım çalışmalarının öneminin farkına varıp ilk defa İli'den Urumçi'ye, Urumçi'den Kaşgar'a kadar taşlı yol yapıp, oradan buraya asker göndermek için kolaylık sağladı. Yüzlerce araba oradan buraya gidip gelir oldu.

Kısacası, Hoca Niyaz Hacı'ya içi boş Muavin Reisliği verdikten sonra onu hükümetin içi ve dış hiçbir işine yaklaştırmadı. Üstelik inkılâpçıları görevle oraya buraya göndererek bir birinden uzaklaştırdı. Haysiyetsiz ve vicdansız korkakları bulup onları başkalara karşı hazırladı. Halkın sevdiği her büyüğün yanına birer ikişer kendi casuslarını sokup onları göz hapsine aldı. Bunların planını kurmak için Rusya'dan üst üste danışmanlar ve plancılar gelip Sheng Shi-cai'a akıl vermeye başladı.

Temmuz 1932'de ilk defa Rusya'dan Mensur Efendi, Sait Hacı (sahte Hacı), Yasin Efendi, Deng Yi-jun, Liu Xin-jin, Wu De-chen, Bo Qing-dao, Wang Bao-chen gibi 20 kişi Urumçi'ye geldi. Bunların içindeki Mensur Efendi, Sait Hacılar Hoca Niyaz Hacı yanında ve Emniyette, merkezi Uygur Komitesinin önemli işlerini ele geçirdi. Diğer Han Çinlileri hükümetin diğer idari birimlerinde görev aldı. **[s.218]**

1933'te Rusya'dan gelen Vali Şanglar Urumçi'de "Siyasi teftiş bürosu" kurup onun şubelerini tüm ilçelere de açıp bütün halkı teftiş altına aldı.

1934'te Rusya'dan Zhang Fei-san dâhil beş kişi gelip "Sınır bölge işleri bürosu" kurup bütün eyalet sınırı ve sınırdan giriş ve çıkış işlerini ele aldı.

1937'de Rusya'dan altı kişi gelip Ortodoks kilisesinde gizli siyasi yönlendirme hizmeti verdi. Altın madeni açmak, yer altı kaynakları kontrol edip türleri tespit etmek için üst üste gelip, memleketi dip bucak kontrol edip, 1900'den fazla çeşitli haritalar hazırlayıp götürdüler.

Bunlar haricinde gelmiş askeri, ekonomi uzmanlar, doktorlar, tarım uzmanları, öğretmenler tüm memlekette her yerdeki önemli idari birimlere yerleşti.

O günlerde Çin Komünist partisinden de birçok insan geldi. Bunların lideri Min Yi-guo idi. Bunlar, maarif, gazete ve sosyal alanlara dağıldı. Bunlardan biri Lang Ru-hen olup, Kaşgar maarif idaresine müdür olmuş ve aynı zamanda gazeteyi de gözlemliyordu.

8.1 Rusların Doğu Türkistan Çalıştırılması

Rusya'dan birçok kişi resmi şekilde gelip Tudong-haba'da uçak, yani harp fabrikası kurmuş, her gün 10-15.000 işçi çalıştırdı. **[s.219]**

1. Şihu'da yağ fabrikası kurup Rus mühendislerden 500 kadar kişinin başçılığında kısa müddet içinde son derece çok yağ çıkarır ve üretilen yağlar doğrudan Rusya'ya giderdi. Günlük ne kadar yağ çıkarıldığını Sheng hükümeti de bilmezdi. Fakat okumuş bazı Uygurların dediğine göre, 24 saat içinde yağ alıp giden tır sayısı 1.000'den 1.200'e kadar idi. Fakat araçlar Pazar (tatil) günleri de gelirdi.

2. Altay'da altın madeni açılıp günde 25.000 kişi çalıştırıldı.

3. Yer altı kaynaklarını tespit etmek için bir sürü uzman gelip, Altay'dan Uranyum ve Volframlar çıkarıp, bir saat bile bekletmeden ham halinde götürürlerdi.

8.2 Sheng Shi-cai'n Moskova'ya Gidişi

1936 yılında Sheng Shi-cai, Moskova'ya gelip beş gün kalıp döndü.

1937 yılında, Hu Chang-hu başta bir heyet Sheng Shi-cai tarafından bir kaç ton altın alıp Moskova'ya gitti.

1938 yılında, Sheng Shi-cai Rusya hükümetinden 7,5 milyon som borç alıp, buna karşılık 10 tane uçak, 30 tane top ve başka çeşitli silahlar aldı. Rusya hükümeti

tarafından VIII. Alay adında bir bölük asker gelip Gansu ve Çinhai hudutlarına yerleşti.

Sheng Shi-cai ve Rusya'dan gelen misafirler yavaş-yavaş inkılâpçıların yerini kapıp, bütün işi kendi eline almaya başladı. Aynı zamanda inkılâpçıları yok etmeye başladı. Her türlü bahane ile öldürdü. **[s.220]**

8.3 Tümgeneral Mahmut Muhiti'ye Suikast

Tümgeneral Mahmut Bey, Kaşgar Eskişehir'de bulunan Yumulakşehir'e yerleştikten sonra Kaşgar hududunda Rus hükümeti tarafından teşekkül ettirilmiş olan Mevlanov ve İshakov adlı Kırgızlar komutasındaki "*Dördüncüler*" adında bir bölük Kırgız askeri Mahmut Muhiti'ye itaat eder. Bunlar sonra Sheng hükümetinin emrine binaen silahlarını Tümgeneral Muhiti'ye teslim edip büyükleri dört bir tarafa dağılıp, askerler Mahmut Bey askerlerine karışıp, casusluk yapar. İshak ise Uluğçat'a hâkim olup oradaki hafiye işlerini yürütür. Kaşgar vilayetinin genel siyasi ve hafiye işleri Rusya'da eğitilmiş Kadir Hacı tarafından yürütülür.

Haziran 1934'te *"askeri eğitim programı hazırlamaya yardımcı olmak*" göreviyle Rusya'dan Rabalkin adlı bir Rus gelip askerlere eğitim verir. Fazla zaman geçmeden Rabalkin: *"Uygur askerler arasında askeri eğitim gören yokmuş, bir kaç kişiyi Taşkent'e askeri eğitim için göndersek ya"* şeklinde bir fikir beyan eder. Tümgeneral Mahmut Bey bu fikri kabul etmek zorunda kalınca kendi güvendiği cephe arkadaşlarından Kurban Saidi (ablasının oğlu), Kurban Niyaz Şehidi (Astaneli Hacı Tohti'nin hemşiresinin oğlu), Ahmet Mahdum (Toksunlu Masum Alem'in oğlu), Sabır Ahund Fuguan **[s.221]** (Turfan Yenişehir Doğukapılı tüccarlardan) ve Abdullah Albay (Urumçili bir dul kadının oğlu) olmak üzere toplam beş kişiyi okumak için Taşkent'e gönderdi. Bunlar bir yıl okuyup Kaşgar'a döndüler. Fakat bunların idealleri eskisine göre bambaşka olmuştu. Bu olaydan sonra inkılâp döneminde gerçekten fedakârlık göstermiş insanlar Tümgeneral Muhiti'nin yanından uzaklaştırılmaya başlandı.

8.4 Tümgeneral Mahmut Bey'i İçten Zayıflatma Planı

Sheng Shi-cai, Mahmut Muhiti'yi içten zayıflatmak için mühim kişilerinden ayırmaya çalıştı. Nizamettin Efendi'yi Şehyar'a hakim yaptı. Ayup Bey, Hacı

Mutiulla Kebir İmamoğlu gibi kişileri Urumçi'de vazifelendirdi. Merhum Tümgeneral Timur'un kahraman silah arkadaşlarından Tuğgeneral Tohti, Hacı Hemdem Bey, Tuğgeneral Ahmet Han, Albay Polat, Hamit Han Tuğgeneral (Kumullu Sheng casus) Hacı Şerif gibi kişileri Urumçi'ye çağıran üst üste telgraflar gelir. Buna cevaben Tümgeneral Muhiti birkaç kere ret cevabı vermişse de, Sheng bu cevapları kabul etmedikten sonra çaresiz bu insanları Urumçi'ye göndermek zorunda kalır. Neticede bu inkılâpçıların hepsi oyunbozan Sheng Shi-cai tarafından hapse tıkılıp öldürülmüştür.

General Muhiti'yi Kaşgar halkına kötü göstermek için *"Kaşgar'ın ileri gelenlerinden İbrahim Ahund, Yakup Bey, Abdülaziz Mahdum ve Taşmalıklı Abdülaziz Han Beyleri tutuklayıp Urumçi'ye gönderin"* **[s.222]** deyip Sheng Shi-cai'dan Mahmut Muhiti'ye üst üste emir telgrafları gönderilir. Onları yakalayıp gönderelim dese doğru düzgün suçları da yoktu. Onlar Urumçi'ye gönderilirse halkın şikâyetçi olacağı ve halkın Mahmut Muhiti'ye olan ihlâs ve itimadının zeval bulması gayet doğaldı.

"Bunlar ne siyasi ve ne askeri adamlardır. Eğer onlar tutuklanacaksa da mülki idare tarafından tutuklansın. Çünkü onları tutuklamak askeri idarenin vazifesi değildir" gibi sözlerle Sheng Shi-cai'ye gönderilen telgraflar kabul edilmemiştir. Lakin Sheng aşırı ısrar ettiğinden çaresiz kalan Mahmut Muhiti bu dört kişiyi tutuklayıp Hacı Abdumumin aracılığıyla Feyzabad'taki Çinli albaya, albayda onları Maralbaşı'daki Rus askerlerine teslim eder. Netice itibariyle bu kişiler Urumçi'ye götürülüp hapsedilir. Üstelik inkılâp döneminde hizmet göstermiş kişiler türlü iftiralarla hapse tıkılmaya başlar. Bilcümle, Hanérikli İsa Hacı, Satibaldi Ahund ve Taşkorganlı Abdullah Kadı gibi birkaç mühim zatı Mahmut Muhiti'nin itirazlarına rağmen *"emperyalizm taraftarı"* gibi iftiralarla tutuklayıp hapishanede öldürürler.

8.5 Kaşgar Maarifinin Hızla Gelişmesi

Eyalet dâhilinde Kaşgar'da maarifin terakkisi ilk sırada yer alıyordu. Bunun sebebi ise başta Tümgeneral Mahmut Bey'in teşebbüsü, sonra **[s.223]** öşr ve zekâtın yarısının Uygur Cemiyetine alınması sonucu her sene yüz binlerce çeyrek [57]

[57] Çeyrek (Uygurca Çarek): ağırlık birimi olup, genelde bir çeyrek 10 kg, bazı yörelerde 8 kg'a eşittir, bkz. **a.g.s.** C.II. s.635.

hububatın toplanmasıydı. Bu da büyük servet idi. Kaşgar maarifi bunlarla gelişmekteydi.

1935 yılında Sheng Duban adına Güney Türkistan'a heyet olarak gelenler, bilhassa Mensur Efendi, Kaşgar Uygur Cemiyetinin iktisadini boğmak, yani hükümet hazinesine geçirmek için Kaşgar'da yapılmış bir mecliste konuşur: *"Cemiyetin gelir-giderlerinin hesabı verilsin. Böylece Cemiyet hükümete bağlansın ve halk gücüyle kurulan "Yeni hayat gazetesi" hükümete bağlansın"* gibi fikirlerde bulunur.

Bu fikre Tümgeneral Mahmut Bey katiyen karşı gelir. Sonunda bu teftiş heyeti cemiyete dokunamayıp *"Yeni hayat gazetesi"*ni zorla alarak Lang Ru-hen adlı (Çin Komünistlerinden) birini gazeteye müdür yaparlar. Fakat cemiyet bünyesinde vicdanıyla hizmet etmekte olan bir kaç memuru *"terfi ettirip"* onların yerine kendi taraftarları olan kişileri yerleştirirler.

8.6 Damolla Hacı Abdulgaffur'un Öldürülmesi

Mensur Efendi başkanlığındaki heyet Kaşgar'dan dönerken, Sheng Shi-cai'den gelen telgrafa göre Kaşgar millet meclisi reisi Damolla Hacı Abdulgaffur'u kendileriyle beraber Urumçi'ye götürmek ister. Bu kişi yola çıkmadan önce Komutan Liu ile ve akşam vakti de Tümgeneral Mahmut Muhiti ile vedalaşmak için gelir. *"Ziyafet hazırlıyoruz"* **[s.224]** bahanesi ile gece 10'a kadar Mahmut Muhiti'nin ziyafetinde kalır. Damolla Hacı Abdulgaffur, 10.30 civarı Yarbağ kapısından çıkıp köprüden geçip Könçi mahallesi tarafına giden dar yoldan geçerken, 13 Mayıs 1936, gece saat 11 sularında Tümen nehri civarı, Könçi mahallesi yakınlarında milletseverler tarafından tüfekle vurularak öldürülür. Hükümet tarafından *"Hacı Abdulgaffur'u bunlar öldürdü"* denilerek Hacı Ahmet Kul ve Hacı Abdurrahmanlar tutuklanır. Hacı Abdulgaffur ise 12 Nisan 1935'te yapılmış vekiller kurultayında Sheng Shi-cai'ye kanmış ve Urumçi'den dönerken yollarda ve Kaşgar'a geldikten sonra Sheng Shi-cai lehine büyük propagandalar yaptığı için milletseverler bu kişiden son derece rahatsız olmuştu. Üstelik Sheng Shi-cai'ye yazılmış önemli birkaç mektubu Tümgeneral Muhiti'nin eline geçmişti. Demek bu kişiden milletseverler son derece rahatsız idi. Bu defa Urumçi'ye giderse büyük bir fitnenin doğmasından endişe edilmiş, o yüzden öldürülmüş olsa gerek.

8.7 Albayların Urumçi'ye Gönderilişi

Ağustos 1936'da General Mahmut Bey'e Sheng Duban'den gelen telgrafta: *"askeri eğitim almaları için iki albay, iki yarbay ve dört yüzbaşıyı Urumçi'ye gönderiniz"* denmiştir. (General Muhiti) Göndermezse ortanın bozulmasından çekinir ve Albay Abdulgaffur Arzuoğlu, Albay Kurban Niyaz (Astaneli Hacı Tohti'nin akrabalarından), Ahmet Mahdum (Toksunlu Masum Âlem'in **[s.225]** oğlu), Yüzbaşı Abduşükür (Aksulu General Bay'ın akrabalarından) ve Yüzbaşı Sayfullah (Turfan Kırlı Ahmet Beyoğlu) gibi dört Yüzbaşı Urumçi'ye gidip yedi ay eğitim aldıktan sonra Mart'ın sonunda Kaşgar'a dödüler.

8.8 Damolla Abdullah Bey Neimi'nin Çağırılması

Sheng Shi-cai, Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin hem en yakın sırdaşı ve danışmanı hem de hususi kâtibi olan Damolla Abdullah Bey Neimi için *"Urumçi'ye gelsin"* şeklinde birkaç kez telgraf gönderir. Aynı zamanda Hoca Niyaz Hacı namına da telgraf gönderilir.

Eğer gönderilirse iç ve dış tüm sırlar ortaya çıkacak, gönderilmezse emre karşı gelinmiş olacaktı. Vatan ve milletin menfaati için sırların saklı kalmasını düşünerek Damolla Abdullah Bey'in gizlice vurulmasına karar verilir. Planı gerçekleşmek üzereyken yine kendi güvenilir ve sadık dostunu vurmaya kıyamayan Mahmut Muhiti nihayet Damolla Abdullah Neimi'yi Urumçi'ye katiyen göndermemeye karar verir.

9. Tümgeneral Mahmut Bey'in Nanking'e Vekil Göndermesi

Sheng Shi-cai'nin bu tür davranışlarına takat getiremeyen Mahmut Muhiti mecburen merkezi hükümet Nanking'den yardım istemek ve Sheng Shi-cai'in bu tür davranışlarına çare bulunmasını talep etmek üzere Damolla Emin Vahidi ile Mümin Ahund adlı iki kişiyi gizlice **[s.226]** Nanking'e gönderir. Onlar varınca yurt davası ve Sheng hükümetine karşı hareketlerle meşgul İsa Bey Efendi ile görüşürler. Hem de İsa Bey Efendi'nin vasıtası ile başta Reis Chiang Kay-shek ve diğer birçok devlet büyüğü ile görüşürler. Türkistan'daki tüm durumu kanıt ve ispatlarıyla Reis Chiang Kay-shek ve diğer devlet büyülerine detaylarıyla anlatırlar. Merkezi hükümetten bu duruma çare bulmalarını rica ederler. Bu sıralar Çin-Japon savaşı dolayısıyla tüm

devlet tehlike altında olduğundan ve hükümet bütün gücüyle Japonlara karşı savaşla meşgul olduğundan çabucak Türkistan meselesine karşı bir çare göremeyeceğini göz önünde bulundurarak gelen vekillere: *"Biz şu an Japonya ile savaş üzereyiz. Az daha sabredin, biz Sheng Shi-cai'in çaresine bakacağız"* gibi boş cevaplarla vekilleri geri gönderilir.

Bu vekiller dönüşte Lanzhou'a vardıklarında önce Mümin Ahund gizlice sınırı geçip Kumul'a yaklaşırken Kontrol müdürü Yarkendli Şehbaz Kârî Mümin Ahund'u yakalamış, dövmüş ve bağlayıp Kumul emniyete teslim etmiştir. Oradan Mümin Ahund, Urumçi'ye getirilmiş ve dövülerek öldürülmüştür. Emin Vahidi ise sınırdan geçemeyip Lanzhou'da kalmıştır.

9.1 Urumçi'deki Rus Konsolosunun Kaşgar'a Gelişi

Eylül 1936'da Rus hükümetinin Urumçi konsolosu Apresov, Kaşgar'a gelip Mahmut Muhiti ile görüşür. Apresov **[s.227]:** *"Ben siz Mahmut Muhiti ile görüşmeye ve konuşmaya geldim. Siz şu anki hükümetten rahatsız imişsiniz, bağımsız Uygur hükümeti kurmak niyetinde imişsiniz. Bu tür hayallerden vazgeçin. Çünkü böyle hayallerin sonucu iyi olmaz. Her halükarda hükümetle barış ve ittifak içersinde geçinmenizi rica ediyorum. O tür hayalleri bırakıp birlik ve ittifakla geçininiz"* gibi lafları edip sonra *"siz Japonya'ya iki kişi göndermişsiniz, onlardan biri Mümin Ahund yakalandı"* deyip Mahmut Muhiti'nin yanındaki Rabalkin'in yerine gelen Abrahov adlı bir Rus'u yanına alıp Urumçi'ye geri döner.

9.2 Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin Gizli Meclisi

Tümgeneral Mahmut Muhiti; "*elimizde bu kadar kuvvet varken Sheng Shi-cai'nin bizleri ezmesine izin verecek miyiz?"* deyip Aralık ayında kendi güvenilir komutanlarından Albay yardımcısı İsmail Bey Hacı Abdumelikoğlu, muavin Albay Mait Bey Feyzullahoğlu, Albay Abdusamet Bey ve Albay Yakup Beylerle gizli bir toplantı yapar. Neticede askerleri tertibe sokup tez zamanda savaş yapmaya karar verirler. Bu hususta hızla hazırlıklara girişilirken Albay Kiçik Ahund bunu duyar ve General Muhiti ile konuşur:

"Bu durumda savaşırsak mahvoluruz. Azıcık anlaşmazlıkla savaş açarsak kendimizi ve askerlerimizi helak eder, yurdu onlara kendi ellerimizle teslim etmiş

oluruz. Bu hususta **[s.228]** *zararlı çıkacak olan biziz. Yani, Sheng Shi-cai'nin güçlü destekçisi vardır. Bir-iki sene sabredersek sonunda fırsatı gelir inşallah"* gibi fikirlerde bulunur.

Bu fikir kabul edilip kısa zaman içersinde savaş açma planı durdurulur. Bu arada I. Alay Komutanı Albay Hacı Abdulsamet gibi adamlar kendini kurtarmak için bu sırrı Komutan Liu ve Rus Konsolosuna haber eder. Bunu fark eden Tümgeneral Mahmut Muhiti derhal Abdulsamet Albayı hapse attırır.

Tümgeneral Muhiti'nin bu sır ve planlarını Sheng Shi-cai duyduktan sonra ortalık daha da fenalaşır. Böylece Sheng, Mahmut Muhiti'ye karşı suikastları daha da hızlandırır. Türlü girişimlerde bulunur.

Mart 1937'nin Kurban bayramı günlerinde ikinci istişare yapıldı. Bu kez alınan kararlar şöyledir:

1. Kaşgar'daki tüm asker Yenihisar'a sevk edilecek,

2. Bir bölük askerle Maralbaşı'nda durulacak, Kaşgar'daki telgraf ofisini Maralbaşı'ya taşıyıp oradan Sheng Shi-cai ile Fukang muahedesi ve Sheng'in üst üste yaptığı suikast girişimleri hakkında konuşulacak,

3. Hoten'deki Ma Hu-san'e de Muhiti'ye düzenlenen suikastların aynısı yapılmıştı. Ma Hu-san bu konuda Muhiti'ye: *"Sheng Shi-cai'nin niyeti bozuktur. Gelecekte her ikimize iyilik yoktur"* diyerek durumu anlatmıştı. Kısacası Ma Hu-san ile birlikte Sheng Shi-cai'yi tehdit altına almaya karar verirler.

Mahmut Muhiti bu planları Kurban Saidi'den gizli **[s.229]** tutmuşsa da, sonunda onun fikrini almak için söylediğinde o bu duruma karşı çıkar. Yukarıda bahsedilen Kiçik Ahund'un fikrine benzer şeyler söyler. Böylece bu karar da suya düşer. Bu müzakere ve meclisler Kiçik Ahund gibi kişiler aracılığıyla Rus konsolosluğuna yetiştirilir. Neticede durumlar daha da ciddiye biner.

Mart 1936'da Urumçi'ye okumaya giden Albay Gaffur, Albay Ahmet ve Albay Kurban Niyazlar Kaşgar'a dönerler. Tümgeneral Mahmut Bey, Urumçi'den gelenlerin görüşlerini bilmek için Albay Gaffur ile gizlice sohbet eder. Neticede Albay Gafur, Sheng Duban tarafından Urumçi'ye giden Albaylara Mahmut Muhiti hakkında verilen talimatları detaylarıyla anlatır. Mahmut Bey bunları duyduktan sonra Yüzbaşı Abduşükür ile gizli konuşur. Yüzbaşı Abduşükür ise Mahmut Muhiti tarafından onların arasına sokulmuş gözlemcisi idi. Demek, Abduşükür Yüzbaşı,

Sheng Shi-cai'nin planlarını daha açık şekilde anlatır. Sheng Shi-cai, Mahmut Muhiti'nin albay veya yüzbaşı, yani has kişilerinden 22 kişiyi okumak için Urumçi'ye gönderilmesi konusunda albaylarla bir talimat mektubu gönderir.

9.3 Tümgeneral Mahmut Beyin Urumçi'ye Çağırılması

Sheng Shi-cai türlü çareler düşünmüşse de Mahmut Bey'i Kaşgar'da halletmeye aciz kaldığından Urumçi'ye getirip orada çaresine bakmak için; "*Urumçi'ye gelin, önemli istişare vardır*" diyerek Hoca Niyaz Hacı adından defalarca telgraf **[s.230]** çeker. Mahmut Muhiti bu hususta bayağı bir kaygılanır. Eğer Urumçi'ye giderse apaçık tezgâh vardır, bilakis gitmezse emre karşı gelmiş olacaktı. Bu hususta yakın kişilerinden fikir alır.

"*Artık iş tehlikeli bir noktaya geldi. Bundan sonra barıştan söz etmek mümkün değildir. Savaş açarsak hem halkı boşu boşuna derde sokarız hem de askerlerimiz mahvolur. Yani Sheng Shi-cai'nin kötü gözle baktığı birkaçımız yurtdışına gitsek mi?*" der. Arkadaşları: "*Sheng ile bir kere konuşalım, olmazsa o zaman yurtdışına gideriz*" fikrini verirler.

Sonra ikinci fikir kabul görülüp aşağıdaki kararlar alınır:

1. Mahmut Muhiti güvenilir adamlarıyla "*ava çıkma*" bahanesiyle Yenihisar'a gidecek,

2. Sibu'daki komünist taraftarlarını o günü akşam vaktiyle öldürüp sonra başta emniyetteki Kadir Hacı ve birkaç kişi öldürülecek. Sonra Sibu temizlenecek. Muavin Albay Yakup II. Alayın Albayı Kurban Niyaz'ı ortadan kaldıracak. Aynı zamanda Yenişehir muhasara altına alınacak, gibi kararlar alınır.

Mahmut Muhiti bununla beraber görünüşte *"Urumçi'ye gideceğim"* deyip gizlice yurtdışı için yol hazırlığı da yapar. *"Tümgeneral Mahmut Bey, Urumçi'ye gidecekmiş"* haberini alan, kendi sevdiği bir önderin Urumçi'ye gidip başına bir bela gelmesinden korkan **[s.231]** Kaşgar, Yarkend, Feyzabad, Yenihisar ve Merkit halkı *"Tümgeneral Mahmut Bey, Urumçi'ye gidecekmiş, o yokken Kaşgar'da asayişin bozulmasından endişeliyiz"* gibi içerikte Sheng Duban'e üst üste arzda bulunurlar.

10. Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin Kaşgar'dan Ayrılışı

4 Nisan 1937 Cuma günü sabah *"Sohu tarafına ava gideceğiz"* diyen Tümgeneral Mahmut Bey, Musul Hacı, Damolla Abdullah Bey Neimi ve Yanghili Albay İbrahim Hacı Zaitoğlu gibi güvenilir adamlarını yanına alıp, fakat her ne kadar kız kardeşinin oğlu Kurban Saidi'den emin olmasa da askerlerini ona emanet edip, Yenihisar tarafına yürür.

Albay İbrahim ise Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin tüm sırlarına vakıftı. Albay İbrahim Kızılın Köprüsü'nden geçtikten sonra atını suya salmış gibi yapıp ekipten ayrılıp nehir yatağını takip ederek uzaklaşır ve doğruca konsolosa gider. Elhasıl Mahmut Muhiti o gün Yenihisar'a varıp arkasından gelecek haberi bekler.

Artık durumu Kaşgar'dan duyma vakti gelmiştir. Yumilakşehir'de komünist taraftarlarını öldürmek için Yüzbaşı Ahmet Kârî, Lükçünlü Sabik Müftü Ahunudoğlu Salih Yüzbaşı ve Abdullah Ahundlar görevlendirilir. II. Alayın Albayı Kurban Niyaz Şehidi başta olmak üzere diğer komünist taraftarlarını öldürmek için Muavin Albay Yakup Bey görevlendirilir. Planı tam akşam namazı **[s.232]** sırasında gerçekleştirmeye karar verilmişti. Plana göre Muavin Albay Yakup tabancayla Kurban Niyaz'ı vurup yaralar. Muhafızlarından biri Muavin Albay Yakup'u yaralar. Yakup Bey yaralı halde yakalanır. Fakat Sibu'daki plan maalesef akşam namazına 20 dakika kala gizli plan ve teşkilat açığa çıkar. Neticede Yüzbaşı Ahmet Kârî'yi Sibu'ya çağırlır. O zaman Sibu'da Kurban Saidi, Askeri Müşavir olarak Rusya'dan gelmiş Tümgeneral Rabalkin ve Albay Ahmet'ler vardı. Sonra Yüzbaşı Salih çağırlır. Sonra Hei Balangza (Karaoğlan) Abdullah çağırlır. Yani bunlar (Sibu'ya) girer-girmez öldürülür. Bu kişiler geri dönmeyince Yüzbaşı (Ahmet) Kârî ve Yüzbaşı Salih'in askerleri olacaklara karşılık hazırlanmış atlara binip Yenihisar tarafına kaçarlar. Bunlarla beraber Kurban Niyaz ile Yakup Bey arasında yaşanan hadiseler sonucu II. Alay da Yenihisar tarafına kaçar. Bu askerler 72 km uzaklıktaki Yenihisar'a 9,5 saatte varıp Mahmut Muhiti'ye Kaşgar'da yaşananları anlatır.

Nihayet Maralbaşı'nda durup Urumç'deki Sheng Duban'la açıkça konuşma planından vazgeçip yurt dışına gitmeye karar verilir. Çünkü planlar suya düşmüştür.

10.1 Hoten'deki Tümgeneral Ma Hu-san'e Mektup Gönderilmesi

Mahmut Muhiti gelen askerlerden Kaşgar'ın durumunu öğrendikten sonra derhal Tümgeneral Ma Hu-san'e bir adet durum değerlendirme mektubu yazıp Hoten'e gönderir. Metubun içeriği:

> *"Hükümetten* **[s.233]** *rencide olup 4 Nisan'da Kaşgar'dan ayrılıp Yenihisar'a geldim. Burada bir gün kalıp 9 Nisan'da Kargalık'a varırım. Size mühim bir şey danışacağım. Bu tarihte Kargalık'a gelmeniz önemle rica olunur.*
>
> *Tümgeneral Mahmut Muhiti, 5 Nisan 1937, Yenihisar"*

Akabinde (General Muhiti) IV. Alay Muavin Albayı Busuk Niyaz Bey Yarkend'e gönderilir;*"1. Albay Sabir, 2. Yarkend Hakimi Ahmet Rahim ve 3. olarak Emniyet Müdürü Alimcanları öldürüp sonra tüm askerleri alıp Kargalık'a gidip emir bekleyin"* der.[58] Sonra Kargalık'taki Tuğgeneral Ma'ya bir mektup verir.

"Muavin Albay Busuk Niyaz Bey ise Kargalık tarafına tüm askerleriyle geçecek, ona izin veriniz, Tümgeneral Ma Hu-san de Kargalık'a gelecek, orada mühim görüşmemiz olacak" diye yazar.

Albay Busuk Niyaz Bey emre binaen Yarkend'e varıp Albay Sabir ve Ahmet'leri yakalayıp Yenişehir sur dibini kazdırıp gömdürür. Emniyet müdürü ise büronun arka kapısından çıkıp Kaşgar'a kaçar. Sonra Albay Busuk Niyaz Bey talimata binaen Yarkend'teki tüm askeri alıp Kargalık'a gider.

Kısacası Mahmut Bey'in Ma Hu-san'e mektup gönderişi, Albay Busuk Niyaz'ı Kargalık tarafına geçiş emri de onları gafil bırakmak için sergilediği bir oyundu.

10.2 Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin Hindistan Seferi

Mahmut Muhiti, Yenihisar'da bu yazıları çıkartmakla beraber 5 Nisan 1937 **[s.234]** Cumartesi sabah Yenihisar'dan çıkıp Topluk'a geldiğinde, Hoten'den dönmekte olan İngiliz konsolosuna rastlar. Yol üzerinde konsolosla yarım saat kadar

[58] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1290), Mahmut Muhiti'nin Busuk Niyaz'a öldürmesini emrettiği üç kişinin "Albay Sayim, Muhasebeci Ekrem ve Hakim Ahmet'ler" olduğunu, bu üçünün de öldürüldüğünü kaydetmektedir.

konuşup ayrılırlar. O zaman Tümgeneral Mahmut Bey ile Yenihisar'daki III. Alayın tüm askerleri ve Kaşgar'dan kaçan askerin hepsi General Muhiti ile beraberdi. Böylece büyük yoldan uzaklaşıp Kızıl'ın-ağzı ile Hindistan tarafına yürüyüp, taşlı çöle çıkınca Fuguan İlyas'ın çizmelerini çıkarttırıp yaya yürütür. Ayakları yara bere olup yürüyemez hale gelince Tümgeneral Mahmut Bey:

"*Fuguan Beyciğim, bizlere ettiğin ihanet ve hiyanetlerinin mükâfatı budur. Allahu Teâlâ huzurunda göreceğini görürsün*" deyip tüfekle vurur.

Akşama kadar yürüyüp bir nehir kenarında konaklarlar. Ertesi gün tüm askerler sabah namazını beraber kılırlar. Sonra General Mahmut Bey:

"Başkâtip, Rus çocuğu, gel ikimiz biraz konuşalım, eğer sahici olursan necat bulursun, Konsolosluk ayda sana kaç altın veriyordu? Ruslara casusluk yapalı kaç sene oldu? Bugün bizim bu halde olmamıza sebep olan sizin gibiler Allah'ın huzurunda ne cevap vereceksiniz?" dediğinde *(Abdülaziz)* inkâr eder. General: *"Tursun Kârî'den gönderdiğin mektuplar yalan mıydı?"* deyinde *"General baba, ben kimseye mektup filan vermedim,"* der. General *"Konsolos'a yazdığın raporların 31 tanesi elimizde ya!"* deyip Konsolos'a gönderdiği raporların kopyasını gösterince **[s.235]** Abdülaziz hemen ağlayıp:

"Pişmanım, tövbe ettim zaten. Ben çok yanılmışım" diyerek suçuna ikrar etmiştir. Elhasıl birçok sual cevaptan sonra *"Abdülaziz'e çay verin, söylediklerinin hepsi doğrudur"* deyip onu memnun etti. Sonra tüm asker harekete geçti. Abdülaziz bir taş üzerine oturmuş, yanında dört asker kalmıştı. Bir az yürünmüştük ki, iki el ateş sesi duyuldu. Yani Abdülaziz birinci durakta cezalandırılmıştır.

Yenihisar'dan yola çıkarken tüm askere yetecek yiyecek ve at yemlerini almıştık. Buna rağmen Kökat hududunda bulunan Ma Hu-san askerlerinden at yemi ve sekiz de koyun alıp onları öldürüp temizleyip aldık, orada da duraksamadan hududu bir günlük mesafede geçip bir odunlukta yattık. Ertesi gün namazdan sonra General Mahmut Bey uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasının devamında:

"Tüm suç bendedir, siz dönüp hükümete itaat edin. Sheng Shi-cai ise beni ortadan kaldırmak için almadığı tedbir kalmadı. Sonunda kendi adamlarım üzerinden beni öldürme planlarını yaptı. Eğer Sheng'e karşı savaşa girseydik kendi askerlerimiz ve halkımızın huzursuz olacağını göz önünde bulundurduk. Dolayısıyla aziz yurdumuzu terk edip muhacerete çıkmaya mecbur olduk. Ey kardeşlerim ve

oğlanlarım! Zahmet edip buralara kadar geldiniz, hepinizden ziyade memnun oldum. Hepinizi Allaha emanet ediyorum. Dünya ahret sizlerden razıyım. Sizler de hakkınızı helal edin!" dedikten sonra **[s.236]** gözyaşlarını tutamamış, askeleri de kendisini takip etmiştir. Bir kişinin ağlama sesi duyulur duyulmaz herkes var sesiyle ağlamaya başlar. Dağ içi sanki bir mahşer meydanında dönmüş, ayrılık kaygı hissedilmeye başlanmıştı. Velhasıl 2.000 kadar asker bağırarak yüksek sesle ağlar vaziyette kaldı. Tümgeneral Mahmut Muhiti liderliğinde bizler de ağlaya-ağlaya ayrıldık. Ta akşama kadar hiçbirimizin gözyaşı dinmedi.

Herkes musibet kaygısıyla tek kelime konuşmadan günde iki menzil yürüyüp konakladık. Yiyecek ve at yemleri yüklü toplam 24 at ve yol arkadaşlarımız 16 kişiydi. Onlar:

1- Tümgeneral Mahmut Muhiti, 2- Hacı Musul Muhiti, 3- Damolla Abdullah Bey Neimi, 4- Bay Ahund Azizi, 5- Mayid Bey Feyzullahoğlu, 6- Hacı Tohti Hacı Turdioğlu, 7- Yüzbaşı Taif Bey Hacı Atavullahoğlu, 8- Sait Yüzbaşı, 9- Yüzbaşı Sait Niyaz Bey, 10- Hacı Mevlevi Muhammed Pakabulaklı Hacı Abdussametoğlu, 11- Şerif Ahund, 12- Yasin Kârî Kaşgarlı, 13- Tursun Kârî Turfanlı, 14- Bahaiddin Bey, 15- İbrahim Kârî, 16- Abdurrahman Yaşar idi.

10.3 İdam Cezaları

Fuguan İlyas ve Abdülaziz'in öldürüldüğünü yukarıda yazmıştım. Yani bu iki kişi Konsolos tarafından General Mahmut Muhiti'nin tüm hareketini **[s.237]** gözetlemek için Sheng Duban arkalı Sibu bürosuna yerleştirilmiş casuslardı. Yani İlyas Fuguen atanmıştı. Fuguanzhang Çince olup Sibu'ya ait muhafız başı demektir. Sibu ise Sizhang idaresi demektir. Sizhang da Tümgeneral demektir. Bu da Çince'dir. Abdülaziz ise İlyas'ın yardımcısı olarak Fuguaen'ın kâtipliğine tayin edilmiştir.

Kısacası Tümgeneralin ziyaretine kim gelirse gelsin, dış kapıda duran askerin o kişiyi dos-doğru Muhafız başı makamına getirmesi buranın kuralıydı. Burada İlyas Fuguan *"Nerden geliyor, adı nedir, baba adı nedir, ne iş yapar, Tümgeneralle niçin görüşecek"* gibi sorular sorarmış. Abdülaziz ise kayıt defterine kaydettikten sonra İlyasların güvenilir kişisi olan Tursun Kârî gelen ziyaretçiyi Tümgeneral huzuruna götürürmüş. Fakat ziyaretçiler Tümgeneral huzurunda kaç saat kaldı, dakika dakika kaydedip fırsat bulduklarında konsolosa Tursun Kârî aracılığıyla iletirlermiş. Bu

vatan evladı Tursun Kârî ise aslında İlyasların güvenilir kişisi değil hakikatte Tümgeneral Mahmut Beyin güvenilir kişilerinden bir muhafızı idi. Tursun Kârî'yi bir gün Tümgeneral yok bahaneyle bir tokat atmış, ağır laflarla küfredip *"bir daha gözüme gözükme"* deyip kovup çıkarmış. Aynı zamanda *"Tursun muhafızlıktan atılsın"* diye muhafız başına bildiri gönderir. Bu ise Tümgeneral'in bir oyunu olup amaç, Tursun Kârî'yi gerçekten çıkarmak değildi. Bu bir politika olup Tursun Kârî da bundan haberdardı. Bu işten sonra, Tursun Kârî Muhafızbaşı İlyas'a gelip ağlar. Neticede İlyas Tursun Kârî **[s.238]** hakkında General'e bir dilekçeyle ricacı olur:

"Tursun Kârî 'buradan çıkıp nereye giderim, Turfan'a ne yüzle dönerim, ayak işlerine de razıyım, yeter ki Sibu'da kalayım' deyip ağlıyor. Bu konuda cenabınızın merhametine sığınarak, Tursun Kârî'ye epey nasihat ettim, gerçekten çok tövbe etti. Tursun Kârî ne de olsa cenabınızdan ayrılmamış, ta Turfan'dan beraber gelmiştir" gibi sözlerle yazılmış dilekçeyi onaylatmakla beraber:

"O vakit iyice nasihat edin ve Muhafızbaşı makamında işe koyunuz" der. Yukarıda 13. sırada adı geçen Tursun Kârî ise işte o kişidir. Tursun Kârî, Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin mühim sırlarına vakıf olduğundan kendisiyle beraber yurtdışına götürülmüştür. Ladak[59] yolunda giderken Tursun Kârî bu olayları Hacı Mevlevi Muhammed'e anlatmıştır.

Yine yukarıda adı geçen, Tümgeneral Mahmut Muhitilerle beraber çıkan Hacı Muhammed Hacı Sametoğlu, 5 Nisan 1937 tarihinde Yenihisar'dan ayrılıp 3 Mayıs'ta Keşmir'e gelene kadar şahit olduğu olay ve hadiseler hakkında hatırat defterinden 16 Kasım 1950'de Beytullah-i Şerif'te not almıştım. Binaenaleyh ona itimat ederek yaşanan hususlara burada özenle yer verilmiştir. Hacı Muhammed'in hatıratında şöyle yazılmıştı:

> "*Ladak'a gelince hükümet büyükleri ve Ladak'taki Türkistanlılar bizi karşılamaya çıktılar. Hükümet tarafından ziyafetler düzenlendi ve sonra Keşmir yakınlarında hükümet ve bir sürü Türkistanlılar bizi karışladı. O zaman hepimizde silah vardı. Hudutta ve Ladak'ta silahlarımız elimizdeydi. Bu ise hükümetin iltifatı* **[s.239]**

[59] Ladak, Karakurum dağlarının kuzey eteklerinde yer alan, bugün Keşmir'in Güney doğusundaki Ladak bölgesinde bir şehirdir, bkz.: Turan: **a.g.e.** C.I, s.84.

imiş. Elhasıl, Keşmir'e vardığımız gün konakladık. Ertesi gün hükümet büyüklerinden dört kişi geldi. Son derece nazikçe selamlaştıktan sonra:

"Silahlarınızı geçici bir süreliğine rica ediyoruz. Ne zaman Türkistan'a dönerseniz o zamana kadar hükümet hazinesinde emanet olarak kalsın" dedi. Tümgeneral Mahmut Muhiti derhal tabancasını kılıfı ile çıkarıp ayağa kalkıp iki elle yetkililere takdim etti ve:

"Kardeşlerim, silahlarınızı bir tek mermi bırakmadan hepsini teslim ediniz" dedi.

Böylece tüm silahları teslim ettik. Tümgeneral Mahmut Muhiti:

"Fotoğraf makinesi, dürbün de vardı" dediğindi:

" Onlar kalsın*"* dediler.

Yerimize oturduktan sonra Mahmut Muhiti'nin gözlerinden oluk oluk yaşlar akmaya başladı. Yetkililer:

"Aziz misafirimiz, Sayın General. Bu bir kuraldır, gönül koymayınız. Hükümet olarak bunu icra etmekle yükümlüdür. Aslında hükümet bunu huduttayken yapmak zorundaydı. Lakin silahlarınızla ta Keşmir'e kadar gelmenize izin verilmesi, Büyük Britanya hükümetinin sizin sadakatinize gösterdiği saygı ve takdirinin göstergesidir" dedi.

Sonra Tümgeneral Mahmut Bey:

"Hükümetin bu iyiliğine Türkistan'da esarete maruz ve mecbur kalan 10 milyon mazlum halkımız adına sonsuz şükran ve teşekkürlerimizi arz ederim" dedi. Sonra "Doğrusu dünyada komünizm harbi **[s.240]** *bitmedikçe dünya halkı bizim gibi perişan olacaktır" diyerek lafını bitirdi.*

Hacı Muhammed Hacı Abdussametoğlu'nun beyanları burada bitmiştir.

10.4 Tümgeneral Ma Hu-san'in Guma'dan Asker Göndermesi

Tümgeneral Ma Hu-san, Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin Yenihisar'dan gönderdiği mektubunu alınca hemen Guma'ya gelir ve burada Mahmut Bey'in yurtdışına gittiğini duyar. Sheng Duban'ın "*General Mahmut, Kaşgar'dan ayrılmış, nerde ise yakalayıp haber verilsin*" şeklinde Hoten'e gönderdiği telgraf Ma Hu-san, Guma'ya geldikten sonra ulaşır. Ma Hu-san, 500 askeri vakit kaybetmeden Mahmut

Muhiti'nin arkasından gönderir. 2-3 menzili bir günde yürüyen Ma Hu-san askerleri Mahmut Muhiti namaz vaktiyle ayrıldığı menzile ulaşır. Mahmut Muhiti ile vedalaşıp dönüş hazırlığı yapmakta olan 2.000 Uygur askere, gün doğumundan sonra yetişen Ma Hu-san askerleri ilk olarak *"General Mahmut nerde?"* diye sorar. Bu Uygur askerler doğruyu gizleyerek *"General Mahmut dün sabah ayrıldı"* der. Bunu duyunca orada dururlar. 300 kişi ile buraya ulaşan Tungan askerleri süratle gelmiştir. Yani yorgun düşenler yollarda kalmışlar. Tungan askerleri **[s.241]** orada durmaya mecbur kalırlar. Çünkü üç günlük yolu bir gece gündüzde kat edip gelen askerler elbette General Mahmut'a yetişemezdi. Neticede Uygur ve Tungan askerler beraber dönmüştür.

11. Tümgeneral Muhiti'nin Askerlerinin Yarkend'de Toplanması

Komutanlar müzakere yapıp aralarından birini geçici olarak Tümgeneral seçmeye karar verir[60]. Yapılan toplantıda alınan kararlar şöyledir;

1. Bütün asker seçime iştirak edecek,

2. Seçimi sıradan bir asker kazansa bile şartsız ona itaat edilecek,

3. Beş kişilik heyet kurulup, idam gibi büyük işler heyet kararıyla gerçekleştirilecek, gibi müzakerelerden sonra seçim yapılır. En fazla oyu Abdu Niyaz Kamaloğlu[61] alır ve muvakkat Tümgenerallik rütbesine nail olur. Sonra ittifakla İsmail Bey Hacı Abdulmelikoğlu Siyasi Müşavir, Muavin Albay Muhiddin genel Komando, Kiçik Ahund Tuğgeneral, Ayid Bey Tuğgeneral, Muavin Albay Busuk Niyaz gibi dört kişi Albay atandı. Yani tümgeneral bürosu yetkilileri tayin edilip Yarkend'te resmi bir idare kuruldu.

Bununla beraber Kaşgar'a bağlı sınır bölgelere asker gönderildi. Kaşgar'dan Damolla Hacı Abdullah ve Hacı Neki Kârî dâhil beş kişilik heyet Yarkend'e geldi. Bunlar Yarkend'de kurulmuş Sibu dairesini yeniden teşkil ederek Kaşgar Sibu

---

[60] Toplantı Yarkend'e bağlı Kaçung köyünde yapılmıştır, bkz.: Liu Zhi-xiao, **a.g.e.** C.II, s.1293.

[61] Abdu Niyaz Kamaloğlu, 1910 yılında Toksun ilçesinde doğdu. Turfan inkılâpçıları Güney Türkistan'a yürürken General Mahmut'un ordusuna katılır. General Mahmut'un askerleri Toksun civarında Ma Zhong-ying askerlerinin hücumuna uğradığında gösterdiği cesaretiyle Onbaşı, Uşşaktal savaşında da Teğmen olmuştur. Mahmut Muhiti Kaşgar'a yerleşip bünyesinde 31, 32, 33 ve 34. Alayları ihtiva eden atlı VI. Devizye olarak kurulurken Abdu Niyaz Kemal 33. Alay I. Bölük Yüzbaşısı olmuştur. Mahmut Muhiti yurtdışına gidince Tümgeneral olarak seçilmiş ve Sheng'e karşı savaşmıştır. Ayaklanma başarısız olunca yurtdışına gitmeye karar vermiş, fakat başaramadan Astaneli Teğmen Yusuf tarafından yakalanıp Sheng askerlerine teslim edilmiştir. Daha sonra uçakla Urumçi'ye götürülmüş, Sheng hapishanelerinde ölmüştür, bkz.: Huştar, **a.g.e.** 2003 s. 109-111.

dairesine yerleşilmesini **[s.242]** teklif ederler. Tümgeneral Abdu Niyaz'lar gelen heyete aşağıdaki cevabı verir:

"*Büyüğümüz Tümgeneral Mahmud'un yerine bıraktığı muvakkat Tümgeneral Kurban Saidi, Yarkend'e gelip Tümgeneral babamızın yerinde altı aya kadar otursun. Ondan sonra Kaşgar Sibu'ya taşınırız*" gibi sözlerle gelen vekilleri geri gönderir.

11.1 Kargalık Muahedesi

Tümgeneral Ma Hu-san, Kargalık'a gelip Tümgeneral Abdu Niyaz ve diğer komutanları Kargalık'a çağırıp mevlüt okuttuktan sonra Kelam-ı Şerif'e el basıp, ant içtiler. Karar ile Ma Hu-san ve Abdu Niyazlar birlikte Urumçi hükümeti ile savaşmak üzere anlaşırlar. Aynı zamanda bir Tugay Tungan askeri Tümgeneral Abdu Niyaz komutasına verilir.

1 Mayıs 1937'de Tümgeneral Abdu Niyaz'ın askerleri Sabah vaktiyle Maralbaşı'ya ani baskın düzenler. O zaman ilçe hâkimi Hamdullah Bey, valinin teklifiyle Kaşgar'a götürülmüştü. Emniyet Müdürü Eyd Bey tüm askerleriyle Aksu tarafa kaçar. Gelen askerler vergi dairesi ve belediyede bulunan tüm paralara el koyar ve belediye kâtibi Wang'ı vurup geri döner. **[s.243]** 9 Mayıs Pazar günü bir bölük asker gelip Feyzabad'a baskın yapar. Emniyet Müdürü Hacı Çongoğlu Abdülaziz Han ile danışmanı Doka'yı öldürüp geri dönerler. Bu Doka ise Taşkorgan Taciklerinden olup, Rusya'da eğitim almış biriydi.

O gün uçaklar gelip kalabalık halk içinde dolaşan askerleri bahane edip taramalı tüfek ile halktan birkaç kişiyi öldürür ve yaralar. Askerler ise sağ-salim akşamleyin Yarkend'e geri döner.

11.2 Kaşgar Yenişehir ve Eskişehir'e Hücum

29 Mayıs 1937[62] tarihinde Tümgeneral Abdu Niyaz başta olmak üzere Tuğgeneral Eyd ve Tuğgeneral Ma beraberindekilerle Yenişehir havaalanına hücum eder. Gün doğduktan sonra havaalanında bulunan dört uçak bin bir müşkülatla kalkıp Aksu'ya kaçıp kurtulur. Havaalanındaki askerler ise kaçıp Yenişehir'e sığınır. Dört saatte havaalanı ele geçirilir.

[62] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1294), "*27 Mayıs 1937'de Abdu Niyaz ve Muhiddin 1500 askerle Kaşgara giriş yaptı ve VI. Devizye'nin karargahı yer alan Yumilak-şehir'i koşattılar*" demektedir. Fakat havaalanına baskın düzenlenen gün hakkında tarih olarak herhangi bir kayıt geçmemiştir.

Aynı zamanda Tuğgeneral Kiçik Ahund ilk olarak Eskişehir Emniyet binasına hücum eder. Çünkü hapistekileri azat etmek gerekirdi. Albay Busuk Niyaz ve bir bölük asker Töşükkapı'ya geldiğinde II. Alayın kapıcıları kapıyı açıverir. Böylece Dotey dairesinde bulunan askerlerle **[s.244]** savaşılmışsa da bir saat sonra başta Dotey, çalışanlar ve askerler kaçıp Yumilakşehir'e sığınır. Emniyetteki Kadir Hacı ve tüm çalışanlar da Yumilakşehir'e sığınırlar. Yani bütün Eskişehir'i Tümgeneral Abdu Niyaz'ın askerleri fetheder. İki gün sonra Ma Hu-san, 3.000 askerle gelir-gelmez bir Togay Tungan askerini Tümgeneral Abdu Niyaz Bey komutasına verip Maralbaşı tarafına yol alır. Tümgeneral Ma Hu-san ciddi ciddi savaş hazırlığı yaparken, o sırada Yumilakşehir'de Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin bir bölük askeri ve Dotey Mahkemesiyle Emniyetteki asker ve çalışanların hepsi Yumilakşehir'e toplanır. Yenişehir'de ise General Lu Bin ve Çinli askerler vardı. Tümgeneral Ma Hu-san askerleri, Yenişehir ve Yumilakşehir civarını kuşatmış vaziyette ve Kızıl'ı askeri levazım merkezi yapıp dağ gibi levazım toplayıp hücum için bir emre muntazır durur. Tam bu esnada Kaşgar'daki Rus konsolosu ortaya çıkar. Yani Taşkent'teki Ma Zhong-ying'den talimat getirip General Ma Hu-san'ı savaştan alıkoyar ve Sheng Duban'dan General Ma Hu-san'a şu içerikli bir telgraf gelir:

"Hoten'den Kaşgar'a niçin geldin?" diye sorulunca Ma Hu-san cevaben:

"Kargalık'taki bir tugay askerim eşkıyalara katılmıştı. Ben onları yakalamak için bir bölük askerimi alıp gelmiştim. Kaşgar'a geldiğimde kaçan Tuğgeneral, eşkıyalarıyla Aksu tarafa gitmiş. Ben onların arkasından yetişip cezasını **[s.245]** *vermek için geldim"* der. Buna karşılık Sheng Shi-cai:

"Kaçan Tuğgeneral'in çaresini hükümet kendisi görecek. Fakat siz Tümgeneral Ma, Kaşgar'ın emniyetini ihya edin. Yani, siz Kaşgar'ın Tümgeneralliğini de üstlenirsiniz. Yumilakşehir'deki Uygur askerleri Yenişehir'e taşıyıp, Yumilakşehir'e yerleşin, Hoten ve Kaşgar iki vilayetin sorumluluğunu idare edin" der.

Böylece Tümgeneral Ma Hu-san, Yumilakşehir'de Tümgeneral Mahmut Muhiti'nin makamına oturmuş oldu. Yumilakşehir'deki Uygur askerleri Rus konsolosluğuna taşınıp Yenişehir'e yerleştirildi. Yumilakşehir'deki Dotey ve memurlar ise Dotey mahkemesine yerleştirildi. Emniyet Müdürü Kadir Hacı adamlarıyla içeri şehirdeki Ömer Ahund Bay avlusuna yerleşir.

11.3 Tümgeneral Abdu Niyaz Kemaloğlu'nun Maralbaşı Tarafa Gelişi

Tümgeneral Abdu Niyaz kendi ve bir tugay Tungan askerini alıp Maralbaşı'na varırken yardıma Kaşgar'a gelmekte olan Sheng Duban'ın kardeşi Sheng Shi-qi komutasındaki askerlere rastlar. Bunlarla beraber gelen Tingzhang Abdullah Damollah dâhil bir heyet de vardı. Maralbaşı'nda son derece şiddetli ve sert bir savaş yaşanır. Urumçi askerleri zırhlı tanklarla savaşmışsa da yola koca-koca ağaçları yıkıp tankları etkisiz bırakırlar. Kısacası inkılâpçı askerlere yenilip en son kaçarak şehre sığınarak savunmaya geçerler. Kaşgar'da ayaklanan inkılâpçıları yerle bir **[s.246]** etmek için uçak, tank ve büyük toplarla gelen Urumçi askerleri tehlikeli durumlara maruz kaldığı için kendi hayatlarını koruma telaşına düşer. O yüzden şehre kapanıp savunmaya geçerler.

11.4 Tümgeneral Abdu Niyaz, Aksu Abad'da

Urumçi askerlerini kuşatmak fazla süreceği düşünülerek Tümgeneral Abdu Niyaz, Maralbaşı'dan Aksu tarafa yürüyüp Abad'ı merkez yapar. O günlerde Aksu'daki Urumçi askerleriyle nehir kenarında savaşırlarken Maralbaşı'daki Urumçi askerleri Aksu'ya varmak için Ayköl'e gelir. Onların önü kesilip son derece şiddetli bir savaş yaşanır. Düşman askerlerinin başka yerden geçme imkânları olmadığından yolun üzerine büyük hendekler kazılıp suyla doldurularak tankların geçmesine mani olunur. Neticede çok fazla insan helak olur. Urumçi askerleri sert darbelerle beş gece-gündüz savaşıp sonra Aksu'ya geçmeyi başarır. Ayköl'de bir uçak düşürülür. İki Rus pilot esir düşer. Çinli askerler Aksu Yenişehir'deki askerlerle buluşmuşsa da şehirden çıkmayıp savunmaya devam eder. Tümgeneral Abdu Niyaz ise Aksu Eskişehir ve Uçturfanları alır ve IV. Alay komutanı Albay Busuk Niyaz ile Tungan askerlerini Kuçar tarafa gönderir. Bunlar Bay'ı geçip Toksu ve Şehyar ilçelerini fetheder. Sonra **[s.247]** Kuçar'a hücuma geçerler. Kuçar'da ise Urumçi'den gelen harp okulu talebelerinden bin kadarı ve bir Alay Çinli asker vardı. Tümgeneral Abdu Niyazlar Şehyar'a gelince Kuçar'ı bırakıp Urumçi askerleri havaalanını merkez yapıp orayı şiddetle savunur. İnkılâpçılar burayı 18 gün kuşatıp savaşmışsalar da havaalanı düzlük olduğundan yaklaşamamıştır. Uçakla günde bir kaç defa Urumçi askerlerine yardım geliyordu.

11.5 Bir Tugay Tungan Askeri Korla'da

Hoten tarafından bir tugay Tungan askeri Çarkilik ve Lop(nor) üzerinden Korla'ya gelip Karaşehir'i tehdit etmeye başlar. Artık Tüm Güney Türkistan inkılâpçılar eline geçmiş sayılırdı. Dolayısıyla Urumçi de tehlike altına düşmüştü. Kısacası hükümet askerleri her yönden çaresiz kalmıştı. Yani bir bölük kuvvet Kaşgar Yenişehir'de, bir bölük Aksu Yenişehir'de ve bir bölük Kuçar havaalanında olup, bunların muhasıra ve müdafaa vaziyetini korumaktan başka çaresi yoktu. Güney Türkistan inkılâbında Uygur askerlerinin fedakârlık ve kahramanlıkları Tungan askerlerini bile hayrette bırakmaktadır. Rus generallerden eğitim alan General Mahmut Muhiti askerleri eğer dış güçlerin müdahalesi olmasaydı Sheng Duban hükümetini şüphesiz yıkmıştı. **[s.248]**

11.6 Rus Askerleri Doğu Türkistan'da

Güney Türkistan nerdeyse inkılâpçılar eline geçtiğinden Urumçi de tehlike ve korkuya düşmüştü. O sırada onlarca tank ve uçakla Rus askerleri Artiş'te peydah oldular. O sırada uçak vetanklarla gelen büyük Urumçi kuvveti Karaşehir'i geçer.

Elhasıl, Artiş'e gelen Rus askerleri Kattayaylak güzergâhıyla kumsal çalılıklara ve nehirlere takılmadan yürüyüp Maralbaşı üzerinden Yarkend'e, oradan da Hindistan tarafına giden yol ağızlarına yerleşir. İlk önce Kuçar civarındaki inkılâpçıları onlarca Rus uçağı, durmadan şiddetle bombalar. Nerdeyse yer seviyesinde uçup, otomatik tüfek mermileriyle, özellikle Târim nehri kıyıları ve Taklamakan çöllerinde 10.000'den fazla fedai atlarıyla beraber şehit düşer. O zamanlar Aksu ve Uçturfan civarındaki Tümgeneral Abdu Niyaz ve inkılâpçılar geri çekilip Yarkend'in Laylik köyüne varıp toplanır. Bir su kenarında toplanan inkılâpçılar toplamda 3.500 kişi civarındaydı.

Bir kavuncu askerlere yetecek kadar kavun getirmiş ve Yarkend şehrinde Çinli ve Ruslardan olup çok sayıda askerin bulunduğunu, yani tüm durumu anlatmıştı. Tümgeneral Abdu Niyaz Bey:

"Artık ne **[s.249]** *yapacağız"* der ve devam ederek *"Makineleşmiş Rus askerlerinin uçakları olmasaydı, kısacası Rus kuvvetleri Türkistan'ın iç işlerine müdahale etmeseydi, halkımızı ve yurdumuzu din düşmanları olan komünistlerden*

kurtarmamız kesindi. Ne var ki alınyazımız bizi hüsrana uğratmaktadır. Fakat din düşmanları komünist cellâtlara karşı vazifemizi kahraman fedailerimizin elinden geldiği kadar devam ettirmeye çalıştık" der. Yani artık bu kadar büyük kuvvet karşısında aciz kaldığımızı ifade eder. Sözüne devam ederek *"Kısacası herkese uyarsa taraf tarafa dağılalım yahut isteyen hükümete teslim olsun, ne dersiniz. Fakat tüm sorumluluk ben Abdu Niyaz'a ait. Yani asker ve komutanlar hükümet karşısında sorumluluk sahibi değildir. Benim kanaatim bu yöndedir. Zaten her şey ben Abdu Niyaz'ın emriyle olmuştu. Muhterem kardeşlerim bu sözler emir değildir. Yani herkes kendi kararını kendisi versin. Kıymetli meslektaşlarım, bu uğurda dökülen kanlar elbette boşa gitmeyecek, şehitlerimize mağfiret, hepsine Allah'tan rahmet, sağ kalanlara da esenlik dilerim. Hepinizden iki dünyalık helallik istiyorum, elveda ile lafımı bitiriyorum"* deyip lafını bitirince 3.500 küsur fedai bağırarak ağlaşır. At-develer dahi bu üzücü duruma yas tutuyormuş gibiydi. **[s.250]**

Tuğgeneral Kiçik Ahund sual eder:

Tümgeneralimiz siz ne yapacaksınız?

Tümgeneral Abdu Niyaz:

Mümkün mertebe tek başıma kendimi kurtaracağım deyince Uçturfanlı Albay Abdullah iki muhafızıyla: "*Tümgeneral Abdu Niyaz'dan ayrılmam*" deyip onunla beraber gider.

11.7 Tuğgeneral Kiçik Ahund'un Teslim Oluşu

Tuğgeneral Kiçik Ahund hükümete teslim olmaya karar verip: *"İsteyen bana tabi veya değil askerler bana uyusun, zorlama yok. Yani herkes özgürdür"* der. Sonra Tuğgeneral Kiçik Ahund, 1.600 kadar fedaiyi alıp tertip ve intizam ile borazanlar çalıp Yarkend'e girer ve hükümet askerlerine teslim olur. Hükümet tarafından tantana ile karşılanırlar. Tuğgeneral Kiçik Ahund iki gün sokaklarda silahlarıyla özgürce dolaşır sonra kaybolur. Geri kalan askerler ise Yarkend nehri kıyıları ve Maralbaşı çalılıklarına, yani her bir tarafa dağılmıştır.

11.8 Tümgeneral Abdu Niyaz Bey'in Yakalanması

Askerlerinden ayrılan Albay Abdullah iki muhafızı ve beraberindeki bir kişiyle Hanerik'in Harap çarşısının Orda-paşam tarafında bir çiftçinin evinde iki gün

kalır. Sonra Yenihisar ile Yarkend arasındaki Kızılınağzı'nı geçip Hindistan tarafa gitmek için yürüyüp sınıra yaklaştılar ve bir Kırgız'ın evinde konaklar. O zamanlar uçaklar sık-sık uçuşurdu. Kısacası sabah namazını kıldıktan sonra bakmışlarki dört taraftan askerler etraflarını **[s.251]** sarmış.

Tümgeneral Abdu Niyaz dürbünle bakmış, hepsi de Uygur askerlermiş. Sonra çağırmış, bir asker gelmiş, Tümgeneral Abdu Niyaz sormuş:

"Siz kimin askerisiniz?"

"Tuğgeneral Astaneli Yusuf'un" demiş. General Abdu Niyaz:

"O zaman Tuğgeneral Yusuf kendisi gelsin!" der.

Sonra Tuğgeneral Yusuf nizami selamla huzura gelir. İkisi çay içerken durumlardan konuşurlar ve sonra Abdu Niyaz:

"*Ne istiyorsunuz?*" diye sorar. Tuğgeneral Yusuf:

"Hükümetin emri, cenabınızı Yarkend'e davet etmek için geldik" der. Sonra Tuğgeneral Yusuf, Tümgeneral Abdu Niyaz'ın silahlarına dokunmadan, son derece saygıyla Yarkend'teki Rus generallere teslim eder. Tuğgeneral Yusuf "*kahraman*" ilan edilip bir tabancayla ödüllendirir. Hoten'e kadar gidip tüm vazifeleri yerine getirdikten sonra Tuğgeneral Yusuf, hükümet tarafından hapse atılıp ortadan kaldırılmıştır. Bunlar Tümgeneral Abdu Niyaz'ı yakalayan Tuğgeneral Yusuf'un askerlerinden Şehyarli Abdulalem'in kendisinden duyulup yazılmıştır.

12. Tümgeneral Ma Hu-san'e Hoten'de Yapılan Suikast

Ma Hu-san, Hoten'de iken Sheng Shi-cai tıpkı Tümgeneral Mahmut Muhiti'ye yaptığı suikastı ona da yapmıştır. Yani Ma Hu-san'ın tuğgeneral ve albaylarından beş kişiyi okutmak için Taşkent'e götürüp onların mefkûrelerini bozmuştur. Böylece Tunganlar da ikiye bölünmüştür. Kısacası Rus kuvvetleri Artiş'e gelince Feyzabad'da bulunan Tuğgeneral Ma, Kaşgar'daki tuğgeneral ve tümgenerallere isyan çıkarır. Çünkü bu tuğgeneraller Taşkent'te eğitim görmüştür. Yani Tuğgeneral Ma ise Kaşgar'daki Tümgeneral Ma Hu-san askerlerini kovup Hoten'e kadar varır. Bunu (Tuğgeneral Ma) Ma Hu-san'ın yerine Yumulukşehir'de Tümgeneralliğe atarlar. **[s.252]**

Elhasıl Ma Hu-san, Kargalık'tan doğru Hindistan tarafına kaçar.[63] Ma Hu-san'a karşı Tümgeneral Ma, kendi güvenilir kişilerini Yumulukşehir'deki Sibu mahkemesine yerleştirip Ma Hu-san taraftarı askerleri kovup Hoten'e kadar varır. Hoten etrafında Ma Hu-san taraftarı askerler temizlenir.

Yani Kaşgar Yumulukşehir Sibu mahkemesinden telgraf gelir. Telgrafta Tümgeneral Ma'nın son derece hızlı bir şekilde Kaşgar'a gelmesi istenir. Telgrafı alan Tümgeneral, Rus Generaller karşısına gidip Kaşgar'a acil gitmesi gerektiğini bildirir.

"Aslında yarın Kaşgar'a gidecek bir uçak vardı, eğer o kadar acilse bugün gitsin" derler.

Sonra Tümgeneral Ma kendi yakınlarından dört kişiyi alıp *"uçakla Kaşgar'a gidiyorum"* der. Lakin bu Tümgeneral'in yolculuğu Kaşgar olmayıp Rusların tuzağına düşer. Hoten'den kalkan uçak doğru Sovyetler toprağındaki bir havaalanına iner. Yani bu da oyuna gelmiştir.

Kısacası Hoten tarafında esir düşen on binlerce Tungan askeri dağ tarafındaki kumluklarda hepsi telle boynundan bağlanıp elektrikle Rus eliyle öldürülmüştür. Ölümden sağ kalanlar Raskam, Karanlık-dağ ve Kansu taraflarına kaçıp susuzluk ve açlık yüzünden ölmüştür. Bu isyan da Rusların müdahalesiyle baştan sona 60.000 kadar insan kurban verilmiş ama **[s.253]** yine neticesiz sonlanmıştır. Eğer Ruslar müdahale etmeseydi, muhakkak bağımsızlık alınırdı.

13. Yolbars Bey Kumul'da

Sheng Shi-cai, Yolbars'ın Kumul'u kendi istediği gibi yönettiğinin farkında olsa da, Kaşgar'da Tümgeneral Muhiti ve Urumçi'de Hoca Niyaz Hacı olduğundan onunla iyi geçiniyordu. Buna rağmen Sheng Duban tarafından gönderilen kişileri Yolbars Bey kabul etmezdi.

Güney Türkistan olayı biter bitmez Sheng Shi-cai, Yolbars Bey'i tutuklama yolunu arar. Yani Urumçi taraftan asker gönderilirse savaş çıkmasından çekilir. Nihayet Moğolistan arkalı bir bölük askeri Arayıldız (Şinşinşa) üzerinden gönderir. Bu askerler gizlice Yolbars Bey'in Lanzhou sınırındaki askerlerine baskın yapar.

[63] Ma Hu-sen'in Temmuz 1934'ten Ekim 1937'ye kadar olan 3 yıl 4 aylık bir süreçte Hoten halkına yaptıkları hakkında Ş.**T.M (17)** s. 146-158'de Memet Emin Tohti tarafından kaleme alınan bir bölüm vardır.

Oradaki Komando Sofi Ahund derhal Yolbars Bey'e telefonla arar, "*Doğu taraftan Rus-Çin-Moğol askerleri gelip, karargâhımızı bastı*" deyince telefon kesilir. Bu haber üzerine Yolbars Bey, yanına alabildiklerin alıp çoluk çocuğuyla bir arabaya biner, 50 kadar süvariyle Dunhuang tarafa kaçar. Arkasından Sheng askerleri kovup gelirken otomobilin yürüyemediği yere gelir. Neticede Yolbars çoluk-çocuğu bırakıp sekiz adamıyla Çin'e kaçar.

14. "VIII. Tugay" Adında Rus Askerleri Kumul'da

[s.254] Yolbars Bey kaçtıktan sonra Kumul Sheng Shi-cai'nin hafiye bürosu ve onun adamlarıyla dolmuştur. Çünkü Sheng Shi-cai ve Rus hükümetinin amacı Türkistan'ın durumundan Çin hükümetini habersiz bırakmak idi. Aynı zamanda VIII. Tugay, Rus askerleri Moğolistan'dan geçip Kumul'a yerleşip Çin'le olan sınırı işgal etmiştir. Neticede Çin'den biri geldiği an dosdoğru hapse atılırdı. Türkistan'dan da hiçbir insan Çin'e geçemezdi. Tüccar sıfatıyla ya da eşekçi sıfatıyla geçenlerin hepsi Sheng Shi-cai ve Rusların adamlarıydı.

15. Hoca Niyaz Hacı'nın Hapsedilişi

Kaşgar'da Tümgeneral Mahmut Muhiti, Altay'da Vali Şerifhan ve Kumul'da Yolbars Beyler elinde yerli askerleri tutuğu için, Urumçi'de askersiz ve tek başına olan Hoca Niyaz Hacı'ya suikast yapmaya Sheng Shi-cai cüret edemiyordu. Sheng Shi-cai ilk önce silahlıları halledip, sonra silahsız inkılâpçıları ortadan kaldırmayı planlamıştı. Plan başarılı olunca gözünü Hoca Niyaz Hacı'ya diker.

4 Ekim 1937'de Hoca Niyaz Hacı'yı Duban makamına çaya davet eder[64]. Hoca Niyaz Hacı, 100 kadar korumasıyla Duban makamına gider. O gün Duban makamı etrafını tamamıyla asker sarmış, durum eskiye göre değişikti. **[s.255]** *"Ziyafetten sonra toplantı var, Muavin Reis askerlerine dönsün dediler"* denince askerler geri döner. Sonra Muavin Reis'le beraber gelen danışman Yakup Ahund ile dört kişi Duban makamında tutuklanır. *"Güney Türkistan'da isyan çıktığında Hoca Niyaz Hacı baş olup yeni hükümeti düşürmek istemiştir, Bunlar emperyalistlere satılmıştır"* gibi iftiralarla suçlanır.

[64] Hoca Niyaz Hacı'nın tutuklanma tarihi hakkında Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II. s.1300) 11 Ekim, Ötkür (**a.g.r.**, C.II, s.442-443) ve Huştar (**a.g.e.** C.I, s.181) ise 12 Ekim tarihini vermektedir.

Hoca Niyaz Hacı tutuklandığı akşam Yunus Bey de dâhil 800 kadar kişi hapse atılmıştır. Bununla kalmayıp yurdun okumuş kişileri, vali, hâkim, zenginler ve mollaları gibi 9.000'den fazla insan eşzamanda mahpusa düşmüştür.

Hoca Niyaz Hacı ve diğer aydınların tutuklanmasıyla bütün halkın umut ışığı sönmüştür. Böylece Sheng Shi-cai'nin sahtekâr siyaseti halk karşısında gün ışığına çıkmıştır. Yani dört senelik inkılâpta verilen kurbanlar boşa gitmiş oldu. İnkılâpçılar savaşlarda her ne kadar galip gelmişlerse de siyaset ve tedbirden anlamadıkları için sonunda mağlubiyetin kurbanı olmuşlardır.

16. Sheng Duban'in Tutuklama Hareketi

Sheng Shi-cai, Ekim 1937'de Hoca Niyaz Hacı dâhil diğer ileri gelenleri tutukladıktan sonra her sene Nisan ayında bir kere tutuklama hareketi düzenlemiştir. Üstelik her sene türlü bahanelerle memleketin ileri gelenlerini "*Kurultay vekili*" adıyla Urumçi'ye getirir. Halkın itimadını kazanmak için **[s.256]** gelen vekilleri saygılarla geri gönderir. Kısacası Kamu Güvenliği siyasi idaresi aracılığıyla her bölgedeki zeki insanları bulup listeye alır ve her sene Nisan ayında bazılarını kendi yerinde, bazılarını vekil olarak Urumçi'ye geldiğinde hapse tıkar.

16.1 "Silah Toplayıcılar" ve "Pamuk Vekilleri" Kurultayı

1938'de, Altay, Çöçek ve Gulca taraflarındaki Kazak ve Kaşgar civarındaki Kırgız büyüklerini "*Silah toplayıcılar vekilleri*" adıyla Urumçi'ye davet eder. Aynı zamanda da Turfan, Piçan ve Toksun büyüklerini "*Pamuk vekilleri*" adıyla Urumçi'ye çağırır. Elhasıl Silah toplayıcılar ve Pamuk vekilleri toplam 316 kişi olup, bunları bir yerde son derece saygıyla ağırlasa da halkla konuşmak ve dışarı çıkmaktan alı koyar. Nerdeyse her gün toplantı yapıp, halkın elindeki silahları toplamak lazım, öyle, böyle gibi laflarla milleti meşgul etmekten başka bir şey yapmaz. İşte böyle gibi şeylerle bu vekilleri iki yıl kadar Urumçi'de tutar. Her gece bu vekillerden iki üç kişi kaybolurdu. Böylece geri kalan vekiller de bir biriyle falan-filan konuşmaktan aciz idi.

16.2 Şerifhan ve Diğer Büyüklerin Tutuklanması

[s.257] 4 Nisan 1939 günü vekiller içinden tutuklananlar:

1. Şerifhan Cunvanoğlu, 2. Bukat Beysi, Altay'dan, 3. Sattar Gong, Urumçi'den, 4. Avil Ma Çingon, Ili'den, 5. Kalin Teyci, Altay'dan, 6. Nur Tezi Ükirday[65], Altay'dan, 7. Orazbay Ükirday, Kutubi'den, 8. Songra Teyci, Barköl'den, 9. Muhammed Ğali Ükirday, Çöçek'ten. Bunlar Şerifhan Töre ile beraber tutuklananlardır. Sonra geri kalan vekillerden birer ikişer hapse atılanlar da vardır. Başta Şerifhan Töre olmak üzere Altay ve başka yerlerde tüfek-demir toplama heyeti teşkil edilmişti. Aynı zamanda inkılap sırasında iktisadi teşvik ve yardımda bulunan zenginler, mollaları ve aydınları ortadan kaldırmak için bir sürü insan hapse tıkılır. Mal varlıkları müsadere edilir.

1939'da Nazir Abdullah Damolla, Kurban Saidi, Kurban Niyaz Şehidi ve Abao gibi birçok insan hapsedilir. Her yıl böyle hapsedip 1942'ye kadar her milletten 160.000 kadar kişi hapse atılmıştır. Bu mahpusların mal varlıkları müsadere edilmiştir. Yani bunların çoğu varlıklı kişiler olduğundan halkın elindeki tüm servet, yani altın veya gümüşün çoğu Sheng Shi-cai'nin eline geçer.

16.3 Sheng Shi-cai'nin Vahşiliği

[s.258] Güney Türkistan'da yaşanan inkılâp bastırıldıktan sonra Sheng Shi-cai tutuklama işine girişti.

İlk önce Ma Hu-san'ın Hoten'de teslim olmuş askerlerinden 12.000 kişiyi Taklamakan çölünde elektriğe bağlayıp öldürttü.

1937'de Kaşgar-Yarkend'ten 850 aydını tutuklayıp öldürdü ve aynı yıl yine Yarkend'ten 462 kişiyi tutuklayıp Taklamakan çölüne geceleyin götürülüp elektriğe bağlayıp öldürttü. Yine aynı yıl Kaşgar'da hapiste yatanlardan 6.861 kişiyi öldürüp, Yenişehir Garnizon karargâhı (Yumilak-şehir) sur dibine gömdü.

1937'nin Kasım ayında Hoten'in her ilçesinden toplanan 4.800'den fazla kişiyi Taklamakan çöllerinde öldürdü.

1937'de Aksu'da hapsedilen 175 kişiyi Kelfin dağının içerisine götürüp öldürdü.

1941'in Ağustos ayında, Hoca Niyaz Hacı, Şerifhan Töre, Yunus Bey, Mao Ni-long, Ma Shao-wu, Huang Wu-Sheng, Mahfuz Wang, Buğda Bey, Tursun Baba, Hasan Yanggalif, Turdi Ahund Bay, Sofi Bey, Niyaz Dehkan, İsmail Dato,

[65] Ükirday hepsinin başkanı anlamına gelmektedir, bkz.: **Ospan Batır,** Almatı, Arda Yay., 2007. s.57.

Tuğgeneral Salih, Niyaz Dotey, Hacı Osman, Gosul Bay Muhiti, Baki Niyaz Hacı, Haydar Efendi Timuroğlu, Sofizade, Zaidin Kervan, Kamal Efendi, Abbas Efendi, Bukat Beysi, Halil, Akıt Beysi, Zhang Xin ve Chen De-li gibi her milletten 895 önemli şahsiyet hapiste ve Beipao Qingong (?) dağında öldürüldü.

1942'de Abao gibi 368 kişiyi Urumçi'de **[s.259]** hapishanede öldürdü. Bundan başka her vilayette türlü şekillerle öldürülenlerin sayısı belli değildir. Yine işkenceden ve havasızlıktan ölenler de sayısızdır.

Ayrıca, Hacı Sabit Damolla, Şehyar Âlem Ahund, İbrahim Ahund Lozung ve Albay Sofi Niyaz Hacı gibi bir sürü tanınmış şahsiyetler de hastanede ölmüştür.

16.4 Esrarengiz Hapishaneler

Sheng Shi-cai tutuklama işine başladıktan sonra her büyük şehre birer ikişer hapishane kurdurdu. Bu hapishanelere girdiği günden itibaren o insanın hayatta olup olmadığı belirsiz, sırra adım atardı. Yani hapishaneye atılan kişiler hakkında herhangi bir haber almak imkânsızdı. Hapishaneye düşenlerin eşi ve çoluk çocuğu hapishanedeki kişisiyle değil bir defa görüşmek, hatta "*Benim babam ya da benim kocam hapse düşmüştü*" demeye bile cüret edemezdi. Eğer hatırı sayılır akrabaları sorarsa ancak "*okula gitti*" diyebilirdi. Biri hapse düşmüşse onun aile-evlatları "*hain*" sayılıp sokaktaki halk ve akrabaları, komşuları o aileyle girdi-çıktı yapmaktan korkardı.

Adam tutuklama şekilleri, "*Duban çağırıyor; falanca seninle görüşecekmiş; filan yerde meclis var; ufak bir iş var...*". İnsanları özellikle gece yarısı evden alıp **[s.260]** otomobille doğru hapse atarlardı. Urumçi'de olağanüstü hapishaneden başka ondan fazla hapishane kuruldu. Her yıl Nisan ayında tutuklama yapılırken eskileri öldürülüp, yeni girenler onların yerine tıkılırdı. Hapishanenin her koğuşunda 2-7 arası mahpus bulunurdu. Bir koğuştakiler ikinci koğuşta kimin olduğunu bilmezdi. Her gün bir saat hava almaları için çıkarılırdı. Çıkanların kim olduğu bilinmezdi. Çünkü herkesin başına birer torba geçirilirdi. Birer, yarımşar kelime konuşmak bile büyük suçtu.

Hapishanedekilerin yemekleri bir kaç türlü idi. Mesela:

Birinci sınıf: süt, yumurta, et, yağlı yemekler idi.

İkinci sınıf: süt ve sebze soslu yemekler idi.

Üçüncü sınıf: sebze verilir. Geri kalanlara sıcak su, buhar ekmeği verilirdi. Bir yandan yemeklerin kötülüğü, öbür yandan yıllarca gün ışığı görmeden yattıklarından insanların sindirim sistemi iflas edip türlü hastalıklara bulaşırlardı. Birçok insanın ölüsü hapishanelerin kuyularında kaldı. Gerek ulema, gerek yurt büyükleri olsun cesetleri it-eşek ölüsü gibi dağ deliklerine atıldı. O mazlumların çoluk-çocuğu dirisine sahip çıkamadığı gibi ölüsüne de sahip çıkamadılar. Böylesi vahşilik insanlık âleminde ne görülmüş, ne de duyulmuştur.

16.5 Sorgulama Şekilleri

Sorgulama işleri ise hapsedilenlerin hiçbir suçu olmamasına rağmen **[s.261]** kendi uydurdukları bir suçla: "*Japonlara ne zaman satıldın? Niçin İngiliz'in casusu oldun veya neden Altı siyasete karşı geldin? Ne gibi teşkilat kurdun?"* gibi sorgu-sual edilip, Japon veya İngiliz rüyasına bile girmemiş insanlara türlü işkencelerle o suçları itiraf ettirip parmak basmaya mecbur edilirdi. Eğer o insan: "*Ben bu işleri bilmiyorum, benim suçum yok*" deyip itiraf etmezse türlü azaplarla öldürülürdü.

Hatta kendisinin niçin hapishaneye atıldığını bilmeden sorgu-sualsiz 7-8 yıl yatanlar da sayısızdır. Lakin sorguya çekilmeden yatmayı bile kendilerine saadet bilirlerdi.

Hapishanenin bütün çalışanları siyasi müfettişler olmakla kalmayıp her koğuşta mahpuslardan sır almak için sahte mahpuslar yatırıp hapse tıkardı. Yani hapishanede yatanlar bile istedikleri gibi konuşamazdı.

16.6 Sorguda İşkence ve Öldürme Şekilleri

1- Avuç içine çivi çakmak, 2- Ayak bileğine vurmak; 3- Can yerine kil sokmak; 4- Beyne çivi saplamak; 5- Tırnak altına iğne batırmak; 6- Sıcak demire bastırıp ayakta tutmak; 7- Baş aşağı sallamak; **[s.262]** 8- Bir hafta kadar sorgu-sual etmeden ve uyutmadan ayakta tutmak; 9- Tokmaklamak, 10- Kömür kırıntısına oturtmak; 11- Elektrikle kafasını kısıp gözünü çıkarmak; 12- Kafasındaki saçları yolmak; 13- Buza oturtmak, 14- Ölenlerin ölüsünü göstermek; 15- Elektrikle işkence etmek ve başka türlü çareler.

Öldürme usulleri: Beyne kızgın demir saplamak; Ağza zehirli pamuk tıkmak; Ayakta gömmek; Dayakla öldürmek; Kılıçla öldürmek; Çuvala sokup doğramak; İple

boğmak; Zehir içirmek; Benzin döküp yakmak; Yiyecek-içecek vermeden açlıkla öldürmek. Bunlar haricinde daha nice gizli usuller olabilir.

16.7 Gizli Teftişler

Sheng Shi-cai başa geçtikten sonra teftiş işlerine ciddi odaklandı. Mesela: Emniyet Müdürlüğü bürosunu kurdu. Bu büronun çalışma şekline Rusya'dan gelenler yön gösterirdi. Bunlar hızla çoğaldı. Gizli hizmet edenler yıldan yıla çoğalıp, her derece idareler, askeri alanlar, mektepler, sınıflar, sokaklar, köyler, dağlar ve bunun gibi türlü yerlerde insanlar rahat edemediler. Bunlar haftada birkaç kişi üstünden rapor vermek zorunda idiler. Bu hafiyeler o kadar yetkili idiler ki, nazir ve valiler üstünden rapor **[s.263]** verebiliyorlardı. Onları tutuklayıp hapse atabiliyordu. Kısacası bir karakolun yetkisi Duban'ın yetkisiyle aynı gibi olmuştu. Durum o raddeye geldi ki, baba kendi çocuğu yanında, çocuk da kendi kardeşleri yanında laf edemez oldu. Beş kişinin bulunduğu yerde içinden biri muhakkak hafiye idi. Halk en basit lafları bile söyleyemez hale geldi. Çünkü hafiyeler o sözden de bir mana çıkartırdı. Bütün halkın ağzında: "*Yeni hükümet yaşasın! Duban Baş Reis, yaşasın altı büyük siyaset!*" gibi laflardan başka söz söyleyemez oldular. Bütün memlekette halka "*vatandaşlık belgesi*" dağıtma işini çıkardı. Belgesi olmayan sokaklarda dolaşamaz oldu. Hem de karakoldan yazı almadan bir ilçeden ikinci ilçeye gidilemez oldu. O ilçeye varınca ilk karakola gidip orada kaç saat kalacağını, niçin geldiğini bildirmek şarttır. Hafiyeleri gizlice kontrol etmek için de fevkalade hafiyeler tayin edildi. Neticede halk örümcek ağına düşmüş gibi kıpırdayamaz hale gelmişti.

17. Sheng Shi-cai'nin On Yıllık Devri

Sheng Shi-cai, 10 yıllık hâkimiyet devrini adam tutuklamak, adam **[s.264]** öldürmek, halkın mal-mülkünü müsadere etmek, halkın hürriyetini boğmak ve halk maarifine hıyanet etmekle geçirdi. Fakat onun devrinde meydana gelen türlü yenilik ve türlü ıslahatları da görmezden gelemeyiz.

Yani onun 10 yıllık devrinde 1.664 polis-zabit yetişti. Hükümete ait 580 mektepte 90.323 öğrenci, cemiyete ait 1.391 ilkokul, sınıf olarak 5.564 sınıf olup, burada okuyanlar 183.120 kişiydi. Orta mektep ve Darülmuallimin mekteplerde 3.974 muallim yetişti. Halk maarifi için hükümete ait 206 yerde okuma-yazmayı

öğreten mektep ve cemiyete ait 740 mektep yapıldı. Yani hükümet mektebinde 150.952, cemiyet mektebinde 188.444 kişi okuma yazmayı çözdü. Bundan başka 22 meslek okulu, 12 yetimhane, 81 Kulp, 32 millet parkı yapıldı.

Sanayi konusunda tüm memlekette 1.725 kilovatlık elektrik kuvveti, sekiz ağaç fabrikası, dört alkol fabrikası, altı şarap fabrikası, dört tekstil fabrikası, bir kibrit fabrikası ve bir de matbaa kuruldu. 3.423 km uzunlukta taşlı yol yapıldı. 25 tonlu 2.439 köprü inşa edildi, 359.630 km uzunlukta 1.568 kanal kazılıp, 4.940.865 mo[66] yeni yer **[s.265]** açıldı.

Rusya'dan çeşitli safkan at, koyun veya sığır olarak 10.338 baş hayvan getirildi. 58 veteriner, aşağı yukarı her ilçede çiftleştirme tesisleri yapıldı.

17.1 Sheng Shi-cai'nin Tahammülsüzlüğü

Kumul inkılâbından sonra yurtta milli şuur ve milliyetçilik yükselmeye başlamıştı. Yani Sheng Shi-cai yavaş-yavaş böyle insanları "*dar milliyetçi veya emperyalizmin uşağı*" gibi iftiralarla yok etti. Sheng Shi-cai tahta çıktığı günlerde Uygur, Kazak ve Tunganlara verdiği makamları yavaş-yavaş geri almaya başladı. Yerlilerden hapsedilen bir nazir ya da bir valinin yerine yerli halktan birini değil, kendi soydaşı olan Çinlileri koymaya başladı. Böylece yerlilere polislik, yancılık, ayak işleri veya öğretmenlik gibi işler kaldı. Yani, göz dolduran mevkilerin birinde bile yerlilerden kimse kalmadı. 1941'ten itibaren halkı eğitimden soğutmak için, Darülmuallimin veya Orta mekteplerin hükümet tarafından ödenmekte olan maaşları kesildi. Öbür yandan Urumçi'ye gelip okuyanlar için büyük hayal kırıklığı oldu. İlkokulların iktisadı kesildi. Öğretmenlerin teminatı yıldan yıla azaldı. Yani, öğretmenler değil yılda bir defa üst baş alıp giymek, yılda bir gömlek bile alıp giyemez oldu. Hatta karnını doyuramaz hale geldi. Birçok öğretmen **[s.266]** tutuklandı. Halk çocuğunu okula verdiğine bin pişman oldu. Üstelik yenice okullarda talebelerin ahlakı bozulup dini itikadı zayıfladı, öğretmen ve öğrenciler içinde dine karşı türlü konuşma ve davranışlar görüldü. Bu sebeplerden ötürü halk çocuklarını mektebe vermekten kaçınmaya başladı. Turfan Astane'de Kasım Kârî ve Abdullatif gibi kişiler "*kilit vuracağız*" bahanesiyle halkın mescidini bozdu. Aksu'da da benzer

[66] Mo, Çince ölçü birimi olup, 1 Mo yaklaşık 666,7 m² ve 1/15 hektar'a tekabül eder, bkz.: **a.g.s.** C.V, s.172.

şeyler yaşandı. Demek bunun gibi olaylar yüzünden her yerdeki ilkokullar öğrencisiz kaldı. Orta mektep ve Darülmualliminlere etraftan gelenler nerdeyse kalmadı.

Sheng Shi-cai'nin bu kötü eğitimi neticesinde öğretmenlerle halk ortasındaki ilişki koptu. Efendi dendiğinde halkın tüyü diken-diken olur hale geldi. Okumuş kişiler veya gençler halk karşısında saygınlarını yitirdi.

17.2 Sheng Shi-cai'nin Yok Etme Planı

Altay'daki isyanın ciddiye bindiği günlerde "*okutacağız*" diyerek Güney Türkistan'dan 20.000 kadar genci Urumçi'ye yaya getirip, bunların çoğunu Altay savaşına götürüp yok etti. Askere gönderilmeyenler yol yapımı, kanal kazma veya siper kazma işlerinde soğukta ve aç-tok halde çoğu ölmüştür. Sheng Shi-cai bir yandan yetişkinleri, **[s.267]** öbür yandan yeni yetişmiş ve yetişmekte olan geçleri yok etmek, diğer yandan halkı servetinden etme planıyla bu on yıl içinde müsadere etmek, tahvil çıkarmak, hisse toplamak, ziyaret etmek gibi şekillerle halkın servetini cebine topladı.

18. Altay'da İsyan

Sheng Shi-cai türlü çarelerle halkı bir daha başkaldıramaz hale getirmişse de, Altay'daki Kazak Türkleri, Sheng hükümetine boyun eğmedi. Wang'a karşı ayaklandılar. Altay'da ilk isyan Şerifhan Töre tutuklandığı an başladı. Çünkü Şerifhan Töre, Kazak halkının sevdiği ve itimatla bağlandığı akıllı bir liderdi. Şerifhan Töre, 1928–1930 arası Borultokay'da hakim iken Yang ve Jin'lerin türlü zalimliklerine karşı itirazcı olmuştur. Bu sebepten dolayı Şerifhan, Urumçi'ye getirilip bir müddet boş bekletilip, sonra askerlere erzak götürmekle görevlendirilip Kumul inkılâbına gönderilir. Bu arada Şerifhan, Jin'e karşı inkılâpçılara karşı iyimser davranışı fark edilip yakalanmak istendiğinde, 1931'in sonunda, Altay'a kaçar. 5 Nisan 1933'te Altay'da Jin'e karşı ayaklanma çıkar. Aynı yıl **[s.268]** Haziran'da Guçung'dan Ma Zhong-ying, Ma He-ying'i Altay'a gönderir. Böylece Altay vilayeti tamamıyla inkılâpçılar eline geçer. Neticede Şerifhan Vali, Bukat Beysi ve diğer büyükler hâkimlik makamlarına oturur. Hoca Niyaz Hacı ile Ma Zhong-ying arası bozulup, Sheng Shi-cai hükümet başına geçtikten sonra Burhan Efendi hükümet vekili olarak Altay'a gönderilir. Neticede Şerifhan, Hoca Niyaz Hacı

tarafa geçip, Ma He-ying'e karşı savaş açıp, onu Çöçek'e sürer. Böylece Şerifhan, Sheng Shi-cai ile işbirliği yapar. 13 Ocak 1934'te Urumçi'den gelen emre binaen Şerifhan, Altay'a Vali ve Garnizon Komutan olarak atanır. Bu günden itibaren Şerifhan, halk maarifini kalkındırmakla meşgul olur.

18.1 Silah Toplama Heyetleri

Şerifhan tutuklandıktan sonra Altay'a silah toplama heyeti gönderilir. Altay halkının büyükleri Urumçi'de olduğundan, halk türlü endişelere kapılır. Hafiyelik işleri de çok ciddileşir. Türlü söylentiler ortaya çıkar. Yani *"Altay kızıllaşacakmış artık, yurt komünist olacakmış"* gibi laflar ortalıkta dolaşır. Neticede Barköl'den 10 binlerce Kazak halkı Kansu ve Qinghai tarafına kaçmaya başlar. Kumul'un Vali yardımcısı Abay **[s.269]** (Bu kişi Moğolistan üzerinden Altay'a geçen Rusların adamıdır) kaçanları durdurmaya çalışır. Neticede kaçanların birçok hayvanı ganimet düşer. Bundan ötürü Altay'dan Elen Wang[67], Alim Teyci, Kegen Teyci, Kokunat Teyci, Mukaş ve Bêdi gibi büyükler hapse atılır. O günlerde Zhu Müdür adlı bir Çinli gidip tüm Altay halkını Sarsümbe'ye toplayıp silahları almaya zorlar. Şerifhan'ın Altay'da kalan başkâtibi Min'gay (Bukat'ın amcası) ve Halil gibi büyükleri yakalayıp elini-ayağını kelepçeleyip uçakla Urumçi'ye götürüp hapseder. Kazak halkının dini lideri, 76 yaşındaki Akit Hacı'yı hapsedip, çok sayıda Kur'an ve dini kitapları ayaklar altına alıp yakarlar. Bu kişi ise yurt dışında İslam âlemini gezmiş, çok okumuş büyük şair idi. Bu kadar haksızlık ve zulümlere takati kalmamış Altay halkı ayaklanmaya mecbur kalır.

12 Şubat 1940, Köktokay Hâkimi bir heyetle silah toplamak için Şagorti denen yere gelince hakim ve tüm heyet halk tarafından öldürülür. Neticede Esim Han'ın liderliğiyle savaş resmi başlar.[68] Bu isyanda Ak-teke Bay, Noğay Bay Ükirday'lar şehit düşer. Bu isyan büyüyüp hükümete ait birçok silah ele geçer. Bu isyan 12 Şubat'tan 8 Eylül'e kadar devam eder. **[s.270]**

---

[67] Elen (El Muhammed), 1889 yılında Altay'da, Abak Kerey hükümdarı Céñizskan ve ilk hanımı Kalman Hanım'ın ikinci oğullarıdır. 1912'de babasının vefatından sonra Gong atandı, 1913'te resmi olarak Wang atandı. 1934'te istifa edip "Nurlan" adında yaptırdığı altı sınıflı okula müdürlük yaptı. 1939'da Urumçi'ye çağırtılıp 1944'e kadar göz hapsinde tutuldu. 1961'de vefat etti. Hayatında tek bir kere evlendi, hanımın adı Hatice olup, daha çok Hadi-wang olarak tanınmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz.: Hushtar, **a.g.e.** C.II, s.51-55; Kul, **a.g.t.,** s. 211.

[68] Esim Han ve İris adında genç iki lider idiler, bkz.: Kul, **a.g.t.,** s. 267.

18.2 İsyancılarla Sulh

Sheng Shi-cai, Urumçi'den bir sürü kuvvet göndermişse de, bu kuvvetler karşı koyamayınca isyancıları sulha davet eder. İsyancılar dört türlü şart sunar, hükümet de kabul eder:

1- Karakol kaldırılsın,

2- Doğudaki dağ taraf, yani Köktokay, Çingil Hâkimleri kendi halkımızdan birileri olsun,

3- Tutuklanan Kazak büyükleri başta olmak üzere bütün inkılâpçılar bırakılsın,

4- İsyanda savrulan halka yardım edilsin. Bu şartları hükümet kabul edip 8 Eylül'de Urumçi'den Bukat Beysi, Canımhan Hacı ve Akıt Teyciler hapisten çıkarılıp uçakla Altay'a gönderilir. Bunlar isyan alanına varır. Ortada anlaşma yapılır. Bunlara yardım etmek için Albay Xu ve Albay Li oraya gider. Neticede Altay olayı halledilip Bukat Vali, Canımhan Vali yardımcısı, Akıt Köktokay'a Hâkim, Delilhan Çingil'e muavin olarak atandı. Sonuçta Köktokay ve Çingil'e bir kaç otomobilde çay, şeker ve kumaş gibi şeyler yardım getirilir. Böyle bir kaç ay geçmişse de şartlar yerine getirilmedi. Karakol çalışmaları daha da sıkılaştı ve hızlandı. Tutuklular bırakılmadı. Bu arada bir Rus Bay Morzin ile Köktokay'a gelip; *"Köktokay ile Sarsümbe ortasına direk taşlı yol yapacağız"* diyerek Kazak büyüklerini **[s.271]** toplayıp *"3.000 adam, 500 koyun vermeniz lazım"* der. Hâkim Akıt ve Haliller; *"bu hususta validen emir yok"* deyip itiraz eder. Üstelik Rusya'dan gelen maden araştırmacıları doğu dağ tarafına gidip araştırmalarına devam eder.

22 Haziran 1941'de Akıt, Kalman, Halil, Şeri ve Esim Han gibi bir bölük insan ikinci defa isyan çıkartır. Bu hususu görüşmek üzere hükümet vekili olarak Canımhan arabayla Köktokay'a varır. İsyancılar aşağıdaki şartları sunar:

1- Memlekette mühendis istemiyoruz,

2- Karakol kaldırılsın,

3- Asker gitsin,

4- Tutuklananlar getirilsin, eğer ölmüşse de cesetleri verilsin,

5- Sarsümbe ile Köktokay ortasına taş yol yapılmasın. Bu beş türlü talebi Sheng Shi-cai kabul edip, Urumçi'den Albay Xu ve Wang Baochen'i Altay'a gönderir. Görüşmeler başlayıp sonuca ulaşmadan isyan tekrar patlak verir.

18.3 Sheng Shi-cai'in Komutayı Bizzat Ele Alması

Sheng Shi-cai bu kez Urumçi'den Zhang Yu-feng'i başkomutan yapıp 16. Tugay askeriyle 20. Tugay topçuları zırhlı arabalarla gönderip kendisi bizzat radyo arkalı komutanlık yapar. Savaş Ekim ayına girince havalar aşırı soğuduğu ve birçok hayvan afete **[s.272]** uğradığı için isyancılar zor durumda kalır. Neticede hükümet onlara sulh teklif eder. Canımhan gidip savaşı durdurur. Onun arkasından Canımhan'ın oğlu Delilhan da varır. Büyük meclis yapılıp mesele çözülür. Canımhan, Kazak büyüklerine *"Bu meclise katılmak için gelen Albay Li ile Albay Xu, Sarsümbe'de hastalandı, gidip ziyaret edip gelsek mi?"* şeklinde bir teklifte bulunur. Bazısı *"gitmek gerek"* der, bazısı *"gitmemek gerek"* der. Canımhan ve Delilhanların teşvikine kanan Halil, Kalman Kadı, Akıt, Şeri, Esim Han, Ükirday, Ebray Han, Nakış Tay Zalin, Omar Han Ükirday gibi 19 kişi Sarsümbe'ye gider. Burada bulunan Albay Li ve Albay Xu'ler, *"Benimle de görüşüp dönsünler diye Duban Efendimizden telgraf geldi"* diyerek bu büyüklere Bukat Beysi'yi de katıp uçağa bindirip Urumçi'ye gönderir. Bunları hiçbir şey söylemeden doğru hapishaneye atarlar.

VII. BÖLÜM

OSMAN BATUR VE GULC'DA KURULAN DOĞU TÜRKİSTAN CUMHURİYETİ

1. Osman Batur'un İsyanı

Osman Batur[1] birinci ve ikinci isyanlara katılmışsa da Sheng Shi-cai'da güven olmadığını sezmiş, silah teslim etmemişti. Sheng Shi-cai türlü çarelerle Osman Batur'u ele geçirmek ister.

İlkinde Kerim Zalin'i, ikinci defa Kayrulla Zalin, üçüncü defa da Rakim Zalinleri elçi olarak göndermişse de silahları teslim etmez. Sonunda onu yakalamak için asker gönderir. **[s.273]** Osman Batur, Süleyman Baturlar altı kişiyle kaçıp Moğolistan sınırlarında sekiz ay dolaşır.

Bu günlerde dünya vaziyeti değişmiş, akabinde Sheng Shi-cai ile Rusların arası kötüleşip aralarında zıddiyet ciddileşir. Kısacası Osman Batur sınırdayken, Moğolistan askerleriyle çatışma çıkıp iki askeri esir alır. Netice Moğol askerleri Mart 1945'te[2] Osman Batur'la irtibat kurar. Demek Osman Batur, Moğolistan'a götürülür. Sonra Osman Batur Moğolistan'da dört ay kaldıktan kalıp Temmuz'da Altay'a geçer. Moğolistan'a hayvan sevk edip silah satın alır. Sonra etrafına adam toplar. "*Altay'ı kurtarma heyeti"*[3] teşkil edip teşvik işlerine odaklanır. O sırada Burkutbay gibi 18 kişi halkı teşvik sırasında hükümet tarafından tutuklanır.

28 Temmuz 1945, Moğolistan taraftan altı uçak gelip Sheng Shi-cai'nin Bulğun'daki (Çingil) askerlerini bombardıman eder[4]. Neticede Sheng askerleri

---

[1] İslamoğlu Osman Batur (1899-29 Nisan 1951) hakkında geniş bilgi için bkz.: Kul **a.g.t.,** s. 242-243.

[2] Kadiri (**a.g.e.** s. 127-128) ve eserin orijinalin baskısında bu tarih Minguo 34 senesi olarak kaydedilmiştir. Bu da 1945'e tekabül etmektedir.

[3] Kadiri (**a.g.e.** s. 127) *"Altay Halkını Kurtarma Heyeti",* Kul (**a.g.m.,** s. 279) *"Hür Altay/Erikti Altay"* ve Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1478) *"Altay Milli Kalkındırma Heyeti"* 1943 Temmuz'da kurulmuştur.

[4] Bu tarihle ilgili Kul (**a.g.m.,** s.290) Zhang Da-jun (**a.g.e.** C. IX, s. 5198-5199)'den naklen 11 Mart 1944 demektedir. Kadiri (**a.g.e.** 128) yıl "Minguo 34 (1945) Nisan ayında" demektedir. **XJS (5)**'da ise "10 Nisan 1944" demektedir, bkz.: http://blog.sina.com.cn/s/ blog_daf291f10101i1fy.html /20.08.2014. Bu kaynak aynı zamanda Mart ayında da Rus-Moğol uçaklarının Altay'da bombardıman yaptığını, fakat toplamda 10 uçak olduğu iddiasındadır. Diğer kaynaklar en azından bir birine daha yakın tarihlerde olup, gerçi Kadiri yıl olarak hatalı olsa da ay olarak Çince kaynağa çok daha uyumlu olması hasebiyle olayın Nisan 1944'de yaşandığı kanaatindeyiz.

çekilir. Nihayet Osman Batur, Çingil'i ele geçirip sonra Köktokay ve Burultokay'ı alıp Borçin, Kaba, Sarsümbe ve Ciminay'a kadar varır.

Bu arada Sheng Shi-cai, sulh teklif etmişse de daha önce 2-3 kez sulh sırasında büyükleri hapse attığını, yine bu sulh lafının **[s.274]** kandırmaca olmaktan başka şey olmadığını delilleriyle söyleyen Osman Batur, gelen vekilleri geri gönderir. Sonra; *"İsyancıların ne istek-arzusu varsa hükümet kabul edecektir"* gibi laflarla Urumçi'deki Kazak-Kırgız Cemiyeti reisi Mahmut ile Kalman Kadı'yı gönderir. Bunlar Urumçi'ye geri dönmezler. O sıralar Sarsümbe hariç, diğer bölgeler Osman Batur'un eline geçmişti.

2. Sheng Shi-cai'nin Merkezi Çin Yönetimine Sığınışı

Shen Shi-cai, zor zamanlarında otoriteyi elde tutmak için Rus hükümetiyle yakın münasebet kurmuşsa da, ama zamanın geçmesiyle zahiren ortası iyiyse de kendi içinde zıddına davranmalar başlamıştır. Üstelik bu sıralarda Sovyet-Alman savaşı başlamış, Almanlar galip görünüyordu. Sheng Shi-cai bu fırsattan istifade merkezi hükümetle irtibata geçer. Aynı zamanda da Rusya'dan gelen Wang Bo-chen, Ming Ni-guo ve Zan Gao-fu gibi kişiler Sheng'i yok etmek için teşkilat kurur. Bunu fark eden Sheng Shi-cai, 510 kişiyi hapse attırır. Bu teşkilatta yer alan Ruslar ise kendi memleketine geri gönderilir.

2.1 Sheng Shi-cai'in Merkezle Olan İrtibatı

Sheng Shi-cai, ilk olarak Kuzeybatı savaş bölgesi komutanı Zhu Shao-liang ile irtibata **[s.275]** geçer. Zhu Shao-liang toplam beş defa Urumçi'ye gelip-gider. Neticede Reis Chiang Kay-shek'in hanımı Song Mei-ling, Zhu Shao-liang, Wu Zhong-xin ve Liang Han-cao ile Urumçi'ye gelir[5]. Böylece Eyalet hükümetini resmi olarak merkeze bağlamak, Eyalet Fırka Bölümü kurmak ve merkez askerlerini getirmek gibi meseleler üzerine müzakere ederler.

[5] 29 Ağustos 1942'de Urumçi'ye gelen heyette Song Mei-ling (1897-2003) ve bunlardan başka beraber Zhu Shao-liang, Mao Bang-chu, Liang Han-cao, Wu Zhong-xin, Zhou Kun-tian (Moğol-Tibet Komitesi üyesi), Chen Wan-li (Merkez Ajansı muhabiri, daha sonra Merkez Ajansı Urumçi Şube Müdürü olmuştur), Wu Ze-xiang'lar (daha sonra Sincan Dışişleri Olağanüstü Memuru olmuştur) vardı. http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1fy.html/21.09.2014.

10 Ocak 1943, Guo-min-dang fırka bölümü Şincan'da son derece tantanayla kurulmuştur[6]. Kısa zamanda şubelerini her yerde kurup[7], Uygurca, Çince Sanmin Zhuyi (*Üç Prensip*) içerikli kitaplar bastırılıp dağıtılır. Millet ve eğitime sızmış Leninizm, KPB[8] kitaplarını ve bu görüşte olan türlü derslikler ve edebi kitaplar halktan toplanıp, fırkaya teslim edildi. Neticede Sheng Shi-cai'nin ati-emperyalizm cemiyeti de kapatıldı.

Sonra Türkistan hududundaki Rus adamlarının 48 saat içerisinde ayrılması gerektiği ilan edildi. Neticede Kumul'daki VIII. Tugay adındaki Rus askerleri, muallimler, danışmanlar, doktorlar, mühendisler ve siviller tümüyle kendi memleketine geri gönderildi. Onlardan bir şey almak, onlara bir şey satmak, onlarla ilişki kurmak yasaklandı. Böylece Ruslarla olan ilişki kötüleşti[9].**[s.276]**

2.2 Halkın Hayal Kırıklığı

Halk "*merkeze tabi olduk, Üç Prensip ilke edinmiş hükümet kuruldu*" deyip memnun olmuşsa da, hükümet başına yine Sheng Shi-cai geçtiğinden hayal kırıklığına uğramıştır. Öbür yandan Urumçi'de hükümet çalışanlarına sırayla Üç Prensip eğitimi verilmekteydi. Fakat işler Üç Prensip'e göre yapılmadığı için halk yine eski halinde kaldı.

Üstelik Çin'den Üç Prensip'i yaymak için gelen bazıları Üç Prensip'te gösterilen yolla iş yürütmeyip, yani değil halkı memnun etmek ve halka teselli vermek, belki halkı incitecek teşviklere başladı. Demek yerli halkın maneviyatı ile hesaplaşmadan yerli halkı asimile etmek, eğitimi Çinceleştirmek ve nikâhı birleştirmek gibi laflar mekteplerde, meclislerde ve gazetelerde görülmeye başladı. Halkın *"millet"* adı *"soydaş boy"* olarak değiştirildi. Halk bunları duyup eskisine göre daha fazla endişeye düştü. Çünkü Üç Prensip'in biri olan Milli prensip: 1. Milletler hak-hukukta eşittir. 2. Sınır bölgelerdeki milletler kendi kendini idare etmesine yardımcı olunacaktır, gibi maddeler boş kâğıda yazılmış boş laf olarak

---

[6] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1335) bu tarihi "*16 Ocak 1943*" olarak kaydetmektedir.

[7] *"Eylül 1943'te Şincan genelinde il ve ilçelerde toplam 35 fırka kuruldu"*, bkz.: Liu Zhi-xiao **a.g.e.** C.II, s.1342.

[8] Karidi (**a.g.e.** s.130) "*K.P.B. (Komünist Fırka Tarihi)*" demektedir.

[9] SSCB'nin Urumçi Konsolosu Puşkin, 10 Nisan 1943'te Sheng Shi-cai'ye SSCB'nin kendi isteğiyle VIII. Tugay ve diğer hadimlerini Doğu Türkistan'dan çekmeye karar verdiğini bildirir. Askerler 4 Haziran'dan itibaren geri çekilmeye başlar, en son 4 Kasım'da tamamen Doğu Türkistan'ı terk ederler. Teferruatlı bilgi için bkz.: Liu Zhi-xiao **a.g.e.** C.II, s.1343-1346.

kalmıştır. Yerli halk hiçbir idari makama dâhil edilmedi. **[s.277]** Yerli aydın ve münevverler kenara atıldı. Eski adı değiştirilen Emniyer bürosu hafiye işlerini daha da sıkılaştırdı.

Halk "*Üç Prensip adıyla kurulan hükümet halkın yararına bir şey yapmamışsa da, artık tutuklamalar olmaz"* diye umut ederken iş ummadık yerden çıkmıştır. Yani fırka bölümü kurulup ikinci senesi Sheng Shi-cai yine eski huyuna devam etti. Merkezden fırka bölümüne başkâtip olarak gelen Huan Ru-qin başta olmak üzere gelen bir sürü kişi hapse düştü. Orta mektep talebeleri sınıf-sınıfça hapishaneyi boyladı. Tüm eyalette her yerden 5.000 kişi hapsedildi. Bu hükümetin ne olduğunu anlayamaya zorlanan halk bu kez "*Sheng Shi-cai yine Sheng Shi-cai imiş"* diyerek daha fazla endişe ve korkuya kapılmıştır.

2.3 Sheng Shi-cai'n Makamını Bırakıp Çin'e Gidişi

Sheng merkezden gelenlerle beraber birçok insanı hapse attı. Altay isyancıları Urumçi yakınlarına kadar gelmişti. Kısacası Sheng Shi-cai'i vazifesinden etmeden bu memleketi elde tutmak, günbegün kötüye giden problemleri halletmek mümkün değildi. Sheng Shi-cai fırka bölümü kurulduktan sonra Chong-qing'e bir kere gidip geri gelmişse de, 1944 yılının Ağustos ayında gerçekten vedalaşıp Chong-qing'e gitti[10]. Sheng Shi-cai, Çin'e gitmeden önce on yıldır halkı soyup, talan edip topladığı değerli şeyleri ve Tosen Gongsi[11]'da sakladığı **[s.278]** malları ondan fazla arabayla birkaç defa Lanzhou'ya taşıdı. Söylenenlere göre bu mallar içinde 12 ton altını da beraberinde götürmüştür.

3. Wu Zhong-xin'in Reis Olması

2 Eylül 1944'te Wu Zhong-xin[12] hükümeti iş başına geldi. Bu kişi reisliğe oturur oturmaz Kazak büyüklerinden Elen Wang, Kökünay Teyci, Badi, Nakış,

[10] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1351) ise "*Sheng Shi-cai, 11 Eylül 1944'te uçağa binip Urumçi'den ayrıldı*" demektedir.

[11] "*Yerli Mal Şirketi*" anlamına gelmektedir. Sheng Shi-cai, Mayıs 1934'ten itibaren Şincan Yerli Mal Şirketi adıyla SSCB Urumçi Ticaret Şirketi ile ticarete başlamıştır, bkz.: http://j.news.163.com/docs/10/2014072211/A1OIISPG9001ISPH.html/21.09.2014. Burhan Şehidi şirket müdürü olarak atanmıştır, bkz.: http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1fu.html/21.09.2014.

[12] Wu Zhong-xin, 1884'te bugünkü Anhui eyaleti Hefei şehrinde doğdu. 29 Ağustos 1944-29 Mart 1946 arası Şincan Eyalet reisi görevini sürdürdü. 1959'da Tayvan'da öldü, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.21.

Kalman, Şeri gibileri hapisten çıkarttı. Bunlardan Elen Wang, Kökünay ve Delilhanları vekil olarak Altay'a gönderdi.

4 Ocak 1945 tarihinde Delilhan, Elen Wang, Mukaş, Kökünay, Badi, Omar Han, Kayır Kadı, Taci Nebi, Tursun Bey ve Yakup Bek gibiler Sarsümbe'ye varıp, Guo Bai-yu, Kaymakam Wang, Albay Hanlarla üç arabaya binip, 26 Şubat'ta Borçin'e varır. Altay'da Canımhan'ın Manat Batur'a Tümgeneral Wen ile gönderdiği mektup üzerine Manat Batur hükümetle irtibat kurar. Wang'ın oğlu Delilhan komutasındaki isyancılar "*onlara katılmayacağız*" deyip gelen vekilleri geri gönderir.

Tursun Bey, Kayır Kazi, Tatay Teyci ve Omarhanları vekil olarak Osman Batur'a gönderir. Gelen vekilleri Osman Batur alıkoyar. Hükümet adına gelen çok sayıdaki araba ve develerle gelen silah ve erzaklar Osman Batur eline geçmiştir. Wu Zhong-xin hiçbir çözüm bulamaz. Demek ki Sarsümbe'nin etrafı sarılır. İrtibat yolları kesilir. 50 kilo un, bir ser altına bulunamaz oldu. Sarsümbe'de kalan hükümet askerleri **[s.279]** altı ay kadar kıyafetsiz, erzaksız kalır. Osman Batur, 20 Mayıs'ta Sarsümbe'ye hücum edip, şehre giremeden geri döner. 20 Haziran'da tekrar bir kez daha hücum etmişse de netice alamaz. 5 Ağustos'ta Elen Wang, Süleyman Batur ve Canımhan'lar uçakla Urumçi'ye gelir. Guo Bai-yu, Sarsümbe'de kalır.

6 Eylül'de İli isyancı askerleri Otan denen yere hücum etmiştir. Burada Osman Batur'un askerleri İli askerleriyle buluşur. Neticede hepsi birlikte Sarsümbe'ye hücum eder. 8 Eylül'de 3.000 hükümet askeri Sarsümbe'yi bırakıp Moğolistan tarafına çekilir. Bunların arkasından yetişen Milli birlikler onları silahsızlandırıp Sarsümbe'ye geri getirir. Böylece Altay vilayetinde Wu Zhong-xin'in kuvveti kalmamıştır.

Wu Zhong-xin reis olduktan sonra toplamda 2.000'den fazla kişiyi hapisten çıkartır. 10 yıldır gün yüzü görmemiş, çoluk çocuğundan ayrı düşen kişiler ve bu iyiliği gören halk Wu Zhong-xin'den ziyadesiyle memnun oldular. Halk daha fazla şey beklese de Sheng Shi-cai zamanındaki kötü memurlar eski mevkilerinde kaldılar. Yerli halk hükümet makamlarına dâhil edilmedi. Wu Zhong-xin yalnız dindarlara önem verip, vatanın önemli kişilerinden olan aydın ve münevverlerle ilişki **[s.280]** kurmadı. Müsadere edilen mal-mülkler iade edilmedi. Rüşvet yaygınlaştı. Kumar serbest bırakıldı. Aynı Yang ve Jin dönemindeki siyasetle iş tuttu. Mektep maarifi halkın itirazlarına rağmen Çince dersler çoğalıp eğitim zayıfladı.

Merkezi hükümet için bir fırsat doğmuştu. Bu fırsat kaçırıldığından halk Wu Zhong-xin'e şüphe gözüyle bakmak zorunda kaldı.

4. İli'de İnkılâp

Temmuz 1943'te Karakol müdürü Li Ying-qi, Urumçi'den Gulca'ya gelip birçok adamı hapse atar. Bu yaşananlara İli halkı şiddetli itirazda bulunur. Urumçi'de hükümet teşkili değişirken İli'de hükümete karşı hareketler ciddileşir. Ağustos ayında Rusya'nın İli konsolosu Polat adlı bir kişi aracılığıyla Alihan Töre'yi inkılâp yapmaya davet eder. Alihan Töre[13] bu işten kaçıp Araşang'a[14] gider. Konsolosun önemli adamlarından biri Polat Beyle Araşang'a gider. Neticede bu adamla birkaç defa sohbette bulunulur. Ortada gizli anlaşma yapılıp imzalar atılır. Bu kişinin tanıtımlarıyla bir teşkilat kurulur. Teşkilatın üyeleri:

Alihan Töre, Salih Babacan, Muteali Helfet, Muhammetcan Mahsum, Muhiddin Kanat, Nuriddin Bey, Abdurrauf Mahsum, Ömercan Zunun, Cani Yoldaş, Abdukerim Abbasov ve **[s.281]** Rehimcan olmak üzere toplam 11 kişi[15] olup bunlar eğlence-parti tarzı toplanıp inkılâbı başlatma, savaştan sonra yapılacak işleri müzakere ve istişare ederler. İnkılâbı başlatmak üzere gözü kara adamlarla işe başlamaya karar verilip, Fatih[16] adlı birini Nilka tarafına tüccar sıfatıyla gönderirler. O Nilka dağı arasında ticaretle gezerken orada hükümetin zulmünden kaçan Gani, Ekber ve Osmanları arayıp bulur. Bunları türlü teşviklerle isyana davet eder.

---

[13] Alihan Töre Saguni, Özbek asıllı olup, 1885'te bugünkü Kırgızistan'ın Tokmak şehrinde dindar bir ailede doğdu. Buhara'da eğitim aldıktan sonra Osmanlı Türkiyesi ve Arabistan'da da okudu. 1929'da Doğu Türkistan'ın Gulca şehrine yerleşti ve çevresine dini âlim ve tabip olarak tanındı. 1937-1941 arası Urumçi'de Sheng Shi-cai hapsinde yattı. 1941 Gulca'ya döndü, 1943'te Gulca Beytullah Camiinde imamlık yaptı. 9 Nisan 1944'te "*Azadlık Cemiyeti*"ni kurdu. 12 Kasım 1944'te kurulan "*Şarki Türkistan Cumhuriyeti*"nin Reis-i Cumhuru oldu. 1946'de SSCB istihbarat teşkilatı KGB tarafından kaçırıldı. 1976 vefat edene kadar Taşkent'teki evinde göz hapsine tutuldu. Geniş bilgi için bkz.: Saguni, **a.g.e**, C.I s.5-28; Avut, **a.g.e.** s. 12; Liu Zhi-xiao, **a.g.e.** C.II, s. 1477.

[14] Bugün Bortala Moğol Özerk İline bağlı Araşang ilçesi. Urumçi'nin 607 km batısı, Gulca'nin 239 km kuzey basındadir. http://baike.baidu.com/subview/242501/10133938.htm/01.09.2014.

[15] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1484) bu gizli "*Azatlık Teşkilatı*"nın üyelerini 12 kişi olarak şöyle sıralamaktadır: Alihan Töre, Salihcan Bay Babacan, Muhammedcan Mahsum, Kasımcan Kamberi, Abdukerim Abbasov, Cani Yoldaşev, Muhiddin Ahmedi, Nurdinbek Rahimov, Rehimcan Sabir Hacı, Ömer Pir Muhammedi, Zunun Téyipov, Abdurauf Mahsum İbrahim. Krş. için bkz.: Avut, **a.g.e.** s. 10.

[16] Fatih Muslimov (Tatar, 1900-1980), 1944 Nilka isyanının önderi. Gulca savaşı gazisi. 1944-1951 arası Nilka Hakimi. 1955'de SSCB'ye gitmiştir. 1980'de Almatı'da vefat etmiştir. bkz.: Avut, **a.g.e.** s. 20.

Hükümetten kurtulmanın çaresini aramakta olan Gani ve arkadaşları etrafına 7-8 kişiyi toplayıp Nilka ilçesinin Ulastay[17] denen yerinde isyan başlatırlar. Bunlar *"Hükümete at takdim etmeye karşıyız, vergiye karşıyız"* sloganlarıyla isyan başlatır. At, koyun ve vergi vermekte zorlanan birçok kişi bunlara katılır. Böylece 21 Eylül 1944'te Nilka şehrine hücum edip şehir işgal edilir[18]. Olaydan haber alan Eyalet hükümeti isyanı bastırmak için Emniyet müdürlüğü muavin müdürü Liu Beng-di, içişler naziri Ding Shang-he'yi halkı ikna etmek için uçakla İli'ye gönderir. Bunlar bir sonuca varamazlar. Bütün vilayette gizli teşkilat tarafından her gece "*yeni teşkil edilen hükümete güvenemeyiz*" içerikli isyana davet broşürler sokaklara dağıtılır. Bu zamanlar hükümetin bir tugay **[s.282]** süvarisi, yedi tümen, bir tabur ve bir de barışı koruma ordusu vardı. Sonra etraf ilçelerdeki Çinliler çoluk-çocuğu alıp İli şehrine taşınırlar. Bu isyancılar 7 Kasım'da İli şehrinin batısına hücum edip telgraf kablolarını keser. Sonra içerden ayaklananlar onlara yardım ederler. Bu ortada halk Liu Beng-di'yi öldürür. O sırada polis, asker ve mülki memurlar şehri bırakıp havaalanıyla Harembağ'a çekilir. Abbasov ilk kez Korgas taraftan silah-mermi getirir. Neticede isyancılara yardım etmek için Rusya tarafından resmi askerler gelir.

4.1 Doğu Türkistan Hükümetinin Teşkil Edilişi

7 Kasım 1944 günü Gulca'da ay yıldızlı bayrak kabul edilip Doğu Türkistan hükümeti teşkil edilir[19]. Hükümet reisliğine Alihan Töre, Muavin reisliğe Hâkim Beg Hocalar[20] tayin olunup bakanlıklar belirlenir:

1. Maliye Bakanı: Enver Musabayev[21], Muavinliğe: Gornikin,

---

[17] Nilka ilçesinde Ulastay adında birkaç yer vardır. Burası Nilka merkezine 17 km batıda bulunan Ulastay'dır, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.22.

[18] Nilka fethinin tarihi hakkında Kadiri (**a.g.e.** s. 135) "*8 Ekim*"; Kul (**a.g.t.,** s.185) "*Eylül ayı*"; Avut, (**a.g.e.** s. 23) "*7 Ekim*"; Liu Zhi-xiao (**a.g.e. C. II,** s. 1502-1503) "*8 Ekim*", **Şincan Yerli Tarihidin Kiska Okuşluk.,** s. 343) "*2 Eylül*"; Li Sheng (**a.g.e.** s. 367-368) "7 Ekim" gibi değişik tarihler bulunmaktadır.

[19] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C. II, s.1514), Avut, (**a.g.e.** s. 44-45) "1*2 Kasım*"; Kadiri (**a.g.e.** s. 136) "13 Kasım".Genel görüşle 12Kasım 1933'te kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti ile aynı gün olarak kabul edilmektedir.

[20] Hakim Beg Hoca, (Uygur, 1871-1957) Gulcalı, asıl adı Gıyaseddin olup, Qing İmparatorluğu'nun sonuncu İli (Gulca) Hakim Beyi Buvak'ın tek kızı ile evlendiği için, İli Uygurları içinde üst tabakaya vekillik ediyordu. Cumhuriyet kurulunca Reisi Cumhurun I. Yardımcısı, İli Vilayetinin Valisi atandı. 1957'de Gulca'da vefat etti. Avut, (**a.g.e.** s. 28).

[21] Enver Musabayev (Uygur, 1916-1995), 1928'de İstanbul Galatasaray Lisesine kaydoldu. Okulu bitirip Türkiye'de 3 sene yöneticilik ve muhasebecilik yaptı. Daha sonra Gulca'ya dönüp deri fabrikasında işçi, kayser, muhasebeci olarak çalıştı. 1944'te Gulca Azadlık Teşkilatına katıldı. Cumhuriyet kurulunca maliye bakanı olarak atandı. 1955'te Taşkent'e gitti. 1955-1977 arası

2. Milli Eğitim Bakanı: Seyfiddin, Muavinliğe: Hamit Efendi[22]

3. Sıhhiye Bakanı: Muhiddin Kanat,

4. Teftiş Bakanı: Cani Yoldaş,

5. Harbiye Bakanı: General Alksandir[23],

6. Tamirat Bakanı: Salihcan (Babacan),

7. Ali-Adliye Bakanı: Muhammedcan Mahdum,

8. Başkâtipliğe: Abdurrauf Mahdum atanıp resmi hükümet kurulur.

İhtilalciler birçok şiddetli savaştan sonra 31 Aralık günü Harembağ'ı **[s.283]** feth eder[24]. O günlerde Araltöpe[25] ve Tékeslerin[26] polis ve hâkimleri Muzdavan[27] arkalı kaçıp Karaşehir'e sığınır. Arşang ve Bortala'dakiler[28] Jing'e[29] kaçıp gelir. Nihayet bütün Gulca vilayeti inkılâpçılar eline geçer.

4.2 Çöçek'in Feth Edilişi

İli'de isyan çıktığı günlerde Çöçek'te[30] "*Milli Azatlık Cemiyeti*" adında bir gizli teşkilat kurulup broşür dağıtma yoluyla halk isyana çağırılır. Mart 1944'te İli inkılâpçıları Bortala'nın kuzeydoğusundan Çöçek tarafına geçer. Bunlar doğrudan Urumçi-Çöçek yolu, Urumçi-Jing yolunu keser. O zaman Osman Batur'un askerleri Dörbilcin'e[31] kadar gelir. Ruslar tarafından Çöçek etrafında isyan başlar. Temmuz

---

Taşkent devletlik deri fabrikasında muhasebeci, Taşkent Bankası kasa müdürü olarak çalıştı. 1977'de emekli oldu. 1995'te Taşkent'te vefat etti. bkz.: Huştar, **a.g.e.** 2003, s.205-206; Avut, **a.g.e.** s. 45.

[22] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C. II, s.1514-1515), Avut, (**a.g.e.** s. 52) "*19 Kasım 1944 Doğu Türkistan Milli Eğitim Bakanlığı kuruldu, Habip Yoniç Bakan, Sepidin Azizi Bakan Yardımcısı olarak atandı.*"

[23] Petir Romanoviç Alksandirov, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.46.

[24] Harembağ koşatması 16 Kasım 1944'te yapılmıştır, bkz.: Avut, **a.g.e.** s. 50

[25] Araltöpe İli vilayeti Künes ilçesine bağlı bir kasabadır. bkz.: http://baike.baidu.com/view/1508592.htm/04.09.2014. Gulca'nın 215 km doğusunda Urumçi'nin 513 km batısında'dır.

[26] Tékes ilçesi Gulca'nın 119 km güneyindedir, bkz.: http://baike.baidu.com/subview/358846/8667478.htm/04.09.2014.

[27] Muzart Davanı (Yokuş Geçit), Tanrı dağları üzerinde bir geçit, Mongolküre ilçesinde yer almaktadır. İli'den Aksu'ya geçmede önemli bir geçittir, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.33.

[28] Bortala ilçesi Urumçi'ye 524 km kuzeybatıda olup, 1954'te Moğol Özerk ili teşkil edildi ve il merkezi Bortala'da kuruldu. Bortala ilçesi 1985'te şehir statüsüne yükseldi. bkz.: http://baike.baidu.com/view/51994.htm/04.09.2014.

[29] Bortala'ya bağlı bir ilçe. Gulca'nın 290 km kuzeyi, Urumçi'nin 417 km batısındadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/705705.htm/04.09.2014.

[30] Çöçek, Tarbağatay vilayeti'nin merkezidir, bkz.: Kerimi-Sattar, **a.g.e.** s.231.

[31] Tarbağatay'a bağlı bir ilçe olup, Urumçi'nin 500 km batısındadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/704507.htm/04.09.2014.

ayında Saven'deki [32] Ruslar ayaklanıp karakola hücum eder. Neticede Çöçek muhasara içinde kalır. Vali Tan Yong ve idari memurlar Çöçek'i terk edip Rus toprağına sığınırlar. Çöçek savaşsız inkılâpçıların eline geçer.

12 Ağustos, Jing-Şihu[33] yolu kesilip Jing'daki hükümet askerleri muhasara içinde kalır.

3 Eylül itibariyle inkılâpçılar uçak yardımıyla Şihu'ya hücum başlatıp orayı temizleyip Manas nehrine[34] kadar gelip hücumu durdurur. Neticede İli, Çöçek ve Altay vilayetleri tamamıyla inkılâpçılar eline geçer. **[s.284]**

4.3 İli Askerlerinin Güney Türkistan'a Geçişi

Türklerin en yoğun yaşadığı yer Altışehir olduğundan İli inkılâpçıları Alteşehir tarafa geçer. 9 Nisan 1945 günü bu askerlerden bir bölümü Uşşaktal'a hücum eder. 2 Haziran'da bir bölümü Alağuy[35] tarafla Toksan'a inip İlanlık hükümet ambarından erzak ve tahılları alıp dönerler. Aynı zamanda Alağuy yaylalarında hükümet atlarından 550 tanesini alırlar. Bunlardan bir bölüme Karaşehir'in yukarısındaki Sahan-ursun denen yeri basarlar. Orada kaçak gezen Sofi Ahund[36] Alihan Töre'nin emriyle silahlandırılıp 140 askerle Kariyya yönünden Aksu'ya iner. Bunlarla beraber Abdukerim Abbasov ve Kasımcan Kamberiler varır. Bunlar önce Kuçar ile Aksu'nun irtibatını kesip Bay ilçesini işgal eder. Osman Damolla Hâkim, Yasin Ahund Karakol'a müdür yapılır. Sonra Aksu Eskişehir'i işgal eder. Alteşehir elden gitmek üzere olup Urumçi büyük tehlike altında kalır.

12 Eylül günü hükümet askerleri Aksu Yenişehir'i muhasaradan kurtarıp Eskişehir'i geri alır. Bu arada Alihan Töre'nin küçük oğlu Asilhan, Hüseyin Kârî ve Münevver Hocalar bir bölük askerle yardıma gelir. Sonra 23 Eylül'de ikinci defa

---

[32] Tarbağatay'a bağlı bir ilçe olup, Urumçi'nin 185 km batısındadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/506364.htm#3_1/04.09.2014.

[33] Tarbağatay'a bağlı bir ilçe olup, Urumçi'nin 262 km batısındadır, geniş bilgi için bkz.: http://baike.baidu.com/view/61958.htm/10.09.2014.

[34] Manas nehri, Tanrı dağlarının kuzey eteklerinden kuzeye doğru Jing, Manas, Saven, Kubuksar içlerinden sonra Kurban Tungut çölünü geçip Şihenze ve Karamay şehirlerine uğradıktan sonra Manas gölüne dökülür. Uzunluğu 450 km'dir, bkz.: http://baike.baidu.com/view/1918326.htm /10.09.2014.

[35] Toksun ilçe merkezinden yaklaşık 65 km batıda bir kasabadır, detaylı bilgi için bkz.: http://baike.baidu.com/view/974110.htm/10.09.2014.

[36] Sopa Ahund Savurov (Uygur, 1915-2012), Kumulludur. Doğu Türkistan Cumhuriyeti Milli Ordusu Süvari Alayının Albayı sıfatıyla Bay, Aksu ve Aksu Eskişehirleri almıştır. Krş. için bkz.: Avut, **a.g.e.** s.100.

hücum edip Eskişehir tekrar geri alınır. Yenişehir'i muhasara edilip şiddetli hücum devam ederken İli hükümeti tarafından bu askerlerin tez elden **[s.285]** geri gelmesi için gelen emre binaen askerler Gulca'ya dönerler. Gulca vekilleri Urumçi'de hükümetle görüşüyordu. Dolayısıyla savaş durdurulmuş, Güney Türkistan'daki askerler geri çağrılmıştır.

5. Taşkorgan Olayı

Taşkorgan ise Sovyet sınırında bir yerdir. Subaşı'dan[37] Taşkorgan tarafına geçen bir yol olup, burası Kırgız ve Taciklerin yaşadığı dağlık bir bölgeydi. Buradan Kaşgar, Yenihisar, Yarkend ve Kargalık'a doğru atla gidilebilir. Demek otomobil gidemezdi. Kısacası İli olayının patlak verdiği günlerde Subaşı'da Kırgız-Tacik karma askerler İshakbek ve Albay Hekim komutasında görülüp Subaşı'daki Karakol'u basıp burada konuşlanırlar ve Kırgız, Tacikler arasına teşvik yürütürler.

8-22 Ağustos arasında Subaşı'da bulunan askerlere Kırgız ve Taciklerden 100 kadarı katılır. Nihayet bu isyancılar 22 Ağustos günü büyük top ve otomatik tüfekler yardımıyla Taşkorgan'a hücum edip, işgal eder. Sonra bir bölüğü Kargalık'a hücum edip orayı işgal eder. Oradaki asker, polis ve memurlar Guma'ya çekilir. Bir bölüğü Yenihisar'a hücum edip İgizyar'ı alıp savaşırlar. Sonra Kargalık tarafındakiler Poskam'ı alıp Guma ve Yarkend'e **[s.286]** hücum eder. O günlerde Urumçi'deki barış anlaşmasının bir kısmı imzalanmıştı. Hükümet askerleri tüm kuvvetiyle şiddetli hücuma geçip 4 Şubat 1945'te Kargalık, Poskam ve İgizyar'ı geri aldı. Taşkorgan ise isyancıların elinde kaldı.

6. İli Hükümetinde Ayrılıklar

İsyandan önce Alihan Töre ile anlaşma yapılmıştı. Fakat İli ve Çöçek alındıktan sonra işler anlaşmanın tersine gitmeye başladı. Neticede İli hükümeti üyeleri ikiye ayrılıp karşılıklı muhalefet kızışır. Rus yanlısı kişiler ve Rusya'dan gelen misafirler çoğalıp mühim mevkileri ele geçirir. Alihan Töre'nin itirazına rağmen misafirler Korgas ve Çöçek üzerinden resmi asker getirir. Kısacası İli hükümetinin tüm askeri yetkisini Polinov, Mevlanov, İshak ve Majarov gibi misafirler ele alır. Aynı zamanda mülki idareler de misafirler eline geçer.

[37] Bugün Kızılsu ili Aktu ilçesine bağlı Bulungköl kazabası Subaşı köyü olup, Taşkurgan merkezinin 95 km kuzeyindedir, bkz.: http://baike.baidu.com/view/261355.htm/10.09.2014.

Yani Mensur Efendi Çöçek'e vali olur. Muhsin Efendi Merkezi İdare Danışmanı, Ömer Efendi İçişleri muavin nazırı, Ali Efendi Yer-su işleri Daire Başkanlığı Başkanı, Abdullah Efendi Milli Eğitim Bakanlığı Bakan yardımcısı, Süleyman (Mevlanov'un küçük kardeşi) Teftiş Bakanı olup mühim yerleri misafirler sınıfı eline geçer. Eski teşkilat üyelerinin çoğu misafirlerin taraftarı oluverir. Rus vatandaşlığı alma hareketleri çoğalır. Neticede misafirlere karşı savaş başlar. Alihan Töre **[s.287]** taraftarı Hüseyin Tenzin, Hacı Yusuf, Ebulhayir Töre, Hacı Ahmet, Münevver Hoca, Cuma Ahund, Ömercan, Hesen Kârî İslami, Turdi Kârî, Nuriddin Bey, Hacı Zarif Kârî, Muhiddin Kanat, Abdurauf Mahdum ve Kasimcan Kamberi gibi bir sürü önde gelen kişiler teşkilat kurar. Bunlara karşı Rus taraftarlarından Abbasov, Ahmetcan, Seyfiddin, Enver Musabayev, Muhammetcan Mahdum, Rahimcan ve Salihcan gibiler bir teşkilat kurur. Neticede bu iki teşkilat arasında ciddi savaş devam eder. Rus taraftarları kendi istedikleri kişileri iş başına çıkarmak için hareket ederken, buna karşı Alihan Töre taraftarları da ciddi harekete geçer.

7. Amerika ve İngiltere Konsolosları Urumçi'de

Eskiden Urumçi'de Amerika ve İngiltere konsolosları yoktu. Nihayet İli askerleri Manas nehrine dayanmıştı. Bu günlerde Taşkorgan taraftan geçen Rus askerleri Kaşgar ve Yarkend civarını karıştırırken birden Urumçi'de İngiltere ve Amerika konsolosları ortaya çıkar. Yani bunlar, Rus hükümetinin askeri kuvvet ve yardımlarının Türkistan'a yasadışı tecavüz ettiğini duyunca, gelmiş olacak ki, durum böyleyken Ağustos'un başları Sovyet hükümetinin İli konsolosunun Sovyet hükümetine gönderdiği mektuba göre: **[s.288]** "*Sincan'da isyan koparan halk vekilleri konsolosumuza 'Rusya hükümeti ortaya girip bizimle Çin hükümeti arasındaki anlaşmazlığa çözüm getirmesini rica ediyoruz' diyerek talepte bulunmuş, Sovyetlerse Sincan'la komşu bölgelerin emniyetini ister bir devlet olduğundan, eğer Çin hükümeti kabul ederse ortayı ıslah etme imkânı olur. Bu hususta yardımcı olmak için İli konsolosumuzu bu işe dahil etmek istiyoruz"* der. Rusya hükümetinin mektubunu gören Çin merkezi hükümetinin Dışişleri şöyle cevap verir: "*Sincan'daki isyan meselesini çözmek için Sovyet hükümetinin yardım etmeyi kabul ettiği için*

teşekkürler. Hükümetimiz bu mesele hakkında Zhang Bu-zhang'i[38] *vekil olarak gönderecek. Yani isyan koparan halkın vekillerinin Urumçi'ye gelip Zhang Bu-zhang ile müzakere etmelerini istiyoruz*" şeklinde dönüş yapar.

8. Urumçi'de Vaziyetin Ağırlaşması

Ağustos 1944, isyancıların hızla Manas nehrine dayandığı günlerde Urumçi tehlike altında kalır. Urumçi halkı endişe ve telaşa kapılmıştır. Şihu, Manas, Kutubi ve Sanci halkları yurtlarını terk edip Urumçi'ye göç eder. Urumçi hükümeti ileri gelenleri ve halk çoluk-çocukla Jiuquan[39] ve Lanzhou taraflarına kaçar. Urumçi'den gidecek herkes tüm varlığını pazara döküp satmaya başladığından piyasa değeri 1.000 dolarlık şeyler 50 dolara düşer. Buna rağmen alıcının yokluğu, satıcının çokluğundan yolda yürünmez hale gelinir. En son Urumçi, Kumul ve **[s.289]** Karaşehir vilayetleri dışında her yer isyan altında kalmıştı. Yani Güney Türkistan'la irtibat kesilir. Hükümet, halkı Urumçi'den taşınmak için üst üste ikaz eder. Urumçi savunması için Urumçi nehri kıyısına ve şehir etrafına hızla siperler kazılmıştı. Üstelik hükümeti geçici olarak Kumul'a taşımak için hazırlık yapılır. Mektepler kapatılır. İdari işler tamamıyla durur.

9. Barış Anlaşması İçin Görüşmelerin Başlaması

2 Eylül 1944'te Zhang Bu-zhang yanında Mesut Bey Efendi[40], Song Xi-lin, Liu Min-chong Efendi, Muhammed Emin Buğra Efendi, İsa Bey Efendi ve Wan Zing-shan Efendilerle beraber Urumçi'ye geldi[41].

---

[38] Zhang Zhi-zhong (1890-1969), Anhui Chaohuludur. Guomindang generalidir. Eylül 1945'te Guomindang hükümeti harp komitesi siyasi bölüm başkanlığına atanmıştır. Merkezi hükümet adına yeni Doğu Türkistan hükümetiyle görüşmeleri yönetmiştir. Temmuz 1946-Haziran 1947 arası Kuzeybatı Karargâhı müdürü, ayrıca Şincan Eyalet hükümeti başkanlığı yapmıştır (Bu-zhang, Bakan anlamına gelmektedir). Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra Kuzeybatı Askeri-idari komitesi Başkan yardımcısı, devlet savunma komitesi Başkan yardımcısı, ÇHC Büyük Millet Meclisi yönetim kurulu başkan yardımcısı gibi vazifelerde bulunmuştur. 1969'da Pekin'de ölmüştür, bkz.: Avut, **a.g.e.** s. 106; bkz.: Huştar, **a.g.e.** 2000, s.15.

[39] Jiuquan, Kansu eyaletinin kuzeybatısında Doğu Türkistan ile, kuzeyde Moğolistan'la hem sınırdır. Urumçi ile arası yaklaşık 1.200 km'dir. bkz.: http://baike.baidu.com/view/8469.htm/17.09.2014.

[40] Mesut Sabrı Baykuzu (Uygur, 1888-1950), Gulcalıdır. 1904'te Türkiye'ye okumak için geldi. Memlekete geri döndükten sonra Guomindang merkez komitesi icra komitesi üyesi oldu. Eylül 1945'te Zhang Zhi-zhong ile beraber Doğu Türkistan'a döndü. Teftiş komisyonu Şincan şubesi müfettişi ve 1947'de Şincan Eyalet hükümetinin Başkanı oldu. 1950'de Urumçi'de vefat etmiştir, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.145.

[41] Liu Zhi-xiao(**a.g.e.** C.II, s. 1562-1563)'a göre Zhang Zhi-zhong, 13 Eylül 1945'te Urumçi'ye gelmiştir. Burada müellif sehven 1944 yazmıştır. Başlık altında geçen diğer tarihler de 1945'e aittir.

12 Ekim'de[42] İli tarafından vekil olarak otomobille Ahmetcan Efendi, Rehimcan Efendi ve Ebulhayir Töre üç kişi Urumçi'ye gelir. Görüşmeler başlanıp birkaç kez müzakereden sonra, İli vekillerinin *"bize bağımsızlık gerek"* demekten başka bir şeyle gelmediği anlaşılır. Çünkü İli vekilleri birkaç defa yapılan görüşmede başka şey demeden *"bize bağımsızlık gerek"* lafını tekrarlayıp durur.

Sonra Zhang (Zhi-zhong) Bu-zhang uzun-uzun konuşup İli vekillerinin asıl amaçlarını anlamaya çalışsa da yine bağımsızlıkta ısrar edilir.

Sonra Zhang Bu-zhang: *"Merkezi hükümetin sizlere verebileceği şeyler şunlardır"* diyerek Barış Anlaşmasının layihasını açıklar. Sonra vekiller *"bu layihayı hükümetimize gösterip ondan sonra cevap verelim"* deyip 22 Ekim'de (M. 22 Ekim 1945)[43] İli'ye dönerler. Sonra 13 Kasım'da[44] bu üç **[s.290]** vekil uçakla ikinci defa Urumçi'ye gelir. Sohbete devam edip fikir birliğine doğru gider. Üçüncü defa geldiklerinde anlaşmaya imza atmak üzere İli'ye dönerler[45]. Bu vekiller 25 Aralık'ta[46] uçakla üçüncü defa:

"Eyalet Hükümet Reisi, İçişler Naziri, Maarif Naziri ve Tamirat Naziri yerli halktan seçilsin; Tüm Eyaletin emniyet işlerini Müslümanlar yürütsün; Merkezden Şincan'a gelen askerler geri dönsün"[47] gibi taleplerle gelmiştir. Bu yeni talepler yüzünden sohbet yine bozulur. Buna rağmen Zhang Bu-zhang'ın sabrı ve gayretleri akabinde görüşmelerden netice çıkıp 2 Ocak 1935[48] günü Urumçi'de barış anlaşması imzalanır. Fakat 11. maddenin ek maddesi yine imzasız kalır. Merkezi hükümetle Çin komünistlerinin devam etmekte olan görüşmelerine merkezden vekil olarak Zhang Bu-zhang seçildiği için merkeze ve Yan'an'a[49] giden bu şahıs oradaki görüşmelerle meşgul olduğundan Urumçi'diki müzakereler biraz bekletilir.

---

[42] 12 Ekim 1945, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.164.
[43] 22 Ekim 1945, bkz. Avut, **a.g.e.** s.168.
[44] 13 Kasım 1945, bkz. Avut, **a.g.e.** s.171.
[45] 27 Kasım 1945, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.179.
[46] 25 Aralık 1945, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.182.
[47] "1. Siyasi polisler iptal edilsin; 2. Gulca olayı için getirilen askerler anlaşma yapıldıktan bir ay sonra tamamıyla geri gitsin; 3. Yerli polisler yerli Müslümanlardan olsun" bkz.: Avut, **a.g.e.** s.182.
[48] Kuvvetle muhtemel 2 Ocak 35 Minguo senesi, demek istemiştir. Zira Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1580) da "2 Ocak 35. Minguo" demektedir.
[49] Shanxi Eyaletine bağlı Yan'an şehri ÇKP Devrimci geçmişinde "Kutsal" şehir olarak nitelendirimiştir, bkz.: http://baike.baidu.com/view/24582.htm/17.09.2014.

9.1 11. Maddennin Ekinin İmzalanması

5 Mart'ta[50] İli vekilleri dördüncü defa gelip: *"İli askerleri Urumçi, Kuçar, Aksu ve Kaşgar gibi yerlere gelip yerleşsin.* **[s.291]** *1943'te Şincan'a gelen askerler geri dönsün ve polis-hafiye dairesi kapatılsın"* gibi şartları koyunca görüşmeler yine netice vermedi. 5 Nisan'da Hükümet İli vekillerine:

"Size ait makamlara kimi öneriyorsunuz?" der. Fakat bize ait makamlara, Eyalet Reisliğine Zhang Bu-zhang, Muavin Reisliğe Muhammed Emin Bey'i gösterirler. Buna karşı İli vekilleri: *"Bizim isteğimiz şöyledir:*

1. Zhang Bu-zhang 25 kişilik hükümet üyelerinden biri olsun,

2. Muhammed Emin Bey'in tayin edildiği makam kaldırılsın,

3. İki muavin reisten biri Ahmetcan olsun, eğer bu talep kabul edilmezse anlaşmaya imza atmayız" deyip sert çıkışırlar.

Neticede Tamirat Naziri atanan Burhan Şehidi Eyalete Muavin Reisliğine, Burhan'ın yerine de Muhammed Emin Bey Tamirat Naziri atanması koşuluyla İli vekilleri anlaşmayı kabul edip 6 Haziran[51] günü ek maddeleriyle beraber anlaşmaya resmi imza atarlar. Bu imza merasimine Sovyet konsolosu katılır.

9.2 Merkezi Hükümet Tarafından Atananlar

Zhang Bu-zhang Eyalet Reisi, Liu Meng-chun Başkâtip, Liu Wen Maliye Naziri, Wang Zeng-Shan İçişler Naziri, Guo Qian-zhi Muavin Tamirat Nazir, Qu Wu Urumçi Şehri Belediye Başkanı **[s.292]** ve Guan Ze-liang gibi toplam yedi kişi tayin edilir[52].

9.3 Yerli Halk Tarafından Atananlar

Burhan Şehidi Muavin Reis, Salis Efendi Muavin Başkâtip, Muhammed Emin Bey Tamirat Naziri, Sai Zong-shan Muavin Milli eğitim Nazırı, Ma Ting-xiang Maliye Nazırı[53], Zhao Jian-feng Sosyal yapı işleri Nazırı, İsa Bey Efendi hükümet

[50] 25 Mart 1946, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.207.
[51] 6 Haziran 1946, bkz.: Liu Zhi-xiao **a.g.e.** C.II, s.1590.
[52] Guan Ze-liang, Hükümet üyelerindendir, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.227.
[53] Maliye Naziri ise Lu Yu-wen, Ma ting-xiang Muavin maliye nazırıdır, bkz.: Liu Zhi-xiao **a.g.e.** C.II, s.1590.

üyesi, Abdulkerim Han Mahdum Vali ve Zhong De-hua hükümet üyesi olmak üzere toplam dokuz kişi tayin edilir[54].

9.4 İli Tarafından Atananlar

Ahmetcan Kasimi Muavin Reis, Abdukerim Abbasov Muavin Başkâtip, Rahimcan Muavin İçişler Nazırı, Delilhan Sıhhiye Nazırı, Alihan Töre Vali, Osman Batur Vali ve İshakbek Eyalet Emniyet Genel Müdürlüğü Muavin komutanı[55] olmak üzere toplam sekiz kişi tayin edilir. Hepsi Toplam 25 kişi olmuştur.

Barış anlaşması kısacası aşağıdaki gibidir:

1. Şincan halkına kendi güvenilir kişilerini vali, hâkim ve memur olarak seçme hakkı tanınacak,

2. Mülki, askeri ve adli idarelerin tabelaları Türkçe (Uygurca) yazılacak,

3. İlkokul dersleri her milletin kendi dilinde olacak,

4. Halka yayın, konuşma **[s.293]** ve toplanma özgürlüğü verilecek,

5. Yerli askerler ve ordular teşkil edilmesine izin verilecek,

6. İki taraftan tutuklanan siyasetçiler derhal bırakılacak.

Anlaşmanın önemli noktaları yukarıdakilerden ibarettir.

9.5 Anlaşmadan Sonraki Yeni Hükümet

1 Temmuz günü hükümet teşkiline girmiş yeni üyeler yemin edip vazifeye başlar.[56] Zhang Bu-zhang, Eyalet Hükümet Reisi olduktan sonra her işi barış, birlik, halkçılık ve ittifak gibi dört temel siyaset üzere yürüteceğini açıklar. Aynı zamanda "*hükümetin siyasi işleri yürürlüğe koyma prensipleri*" adında bir taslak ilan eder. Yukarıdaki taslak ve siyasetleri İli askerleri de kabul eder. Zhang Zhi-zhong Efendi yukarıdakilere ilave olarak; "*Çin-Sovyet ilişkilerini güçlendirmek, devletin birliğini himaye etmek, halkçılık siyasetini güçlendirmek, milletlerarası ittifakı güçlendirmek*" gibi dört türlü sloganı yayınlar. Aynı zamanda "*Rüşveti, neşe, afyon gibi uyuşturucuları ve kumarı yasaklama*" gibi üç türlü slogan yayınlar.

---

[54] Salis Kazak, Ma Ting-xiang Tungan, Zhong De-hua Şibe, Abdul Kerimhan Maksum Kaşgar vilayetinin valisi, bkz.: Liu Zhi-xiao **a.g.e.** C. II, s.1590-1591.

[55] Alihan Töre, İli vilayetinin valisi, Osman İslam Kazak, Altay vilayetinin valisi, bkz.: Liu Zhi-xiao **a.g.e.** C.II, s.1590.

[56] "*1 Temmuz 1946 yerel saat 9.00'da, sabık Duban Dairesi batı binasında*", bkz.: Liu Zhi-xiao **a.g.e.** C.II, s.1590.

1. İşbu yıl halkı bir senelik ve tüccarları da yarım senelik türlü vergilerden muaf tutmak üzere memleket genelinde karar yayınlandı. **[s.294]**

2. Müsadere edilen malları iade etme idaresi teşkil edilip, Sheng Shi-cai tarafından müsadere edilmiş sabit mülkler sahiplerine geri verildi.

3. Doğrudan Eyalet hükümetine bağlı Arsa-su dairesi kurulup, bununla ilgili işler yürütüldü.

4. Anlaşmaya binaen siyasi mahpuslardan Urumçi'den 253 kişi, diğer vilayetlerden 135 kişi azat edildi. Hem de Sheng Shi-cai'nin içeri attığı büyük küçük komünistlerden 131 kişiyi çıkarıp Lanzhou üzerinden Yan'an komünistlere teslim edildi.

5. Bütün halkın nefret ve lanet ettiği Guanliju (Yönetim-denetim Büro) kapatılıp, karakollar içişleri yönetimine devredildi.

6. Hükümet üyelerinin talebine binaen Tu Sen-gong'u kapatıp onun işi yeni teşkil edilen sanayi şirketine verildi.

7. Vilayetlerde ve ilçelerde hâkimlik ve valilik yapmakta olan Çinlilerin görevine son verilip onların yerine yerli halktan vali ve hâkimler atandı.

8. Güney Türkistan'ın durumunu öğrenmek ve onlara hükümet siyasetini anlatmak için bölgeye teftiş heyeti gönderildi.

9. Türklerle Çinlilerin evlenmemesi konusunda karar alındı. Yani her millet kendi milletinden başka milletle evlenmemek için katı kararlar yayınlandı.

10. Her ilçede geliştirme heyeti teşkil edildi.

Kısacası anlaşmadan sonra halkımız biraz hürriyet ve özgürlüğe kavuşmaya başladı. Yani Çinlilerin Türklerden kız alması halkı çok kızdırmış, fırsat kollarken bu mesele anlaşmada karar alınınca halk Urumçi'den başlayarak Çinliyle evlenmiş kadınları gördüğü yerde **[s.295]** yakalayıp mescide toplayıp dul Türklere nikâhlamaya başlamıştır.

11. Eyalet genelinde geliştirme heyetleri üzerinden vali ve hâkimleri seçme işleri yürütüldü.

12. Tüm hükümet idarelerinin yazı ve tabelaları iki dilde, yani Çince ve Türkçe yazılmaya başladı.

Kısacası, anlaşmadan sonra az da olsa özgürlük görmüş halkın yüzü gülmeye başladı. Bunu gören merkezi hükümet *"bu özgürlüğü ben verdim, çünkü bu Üç*

Prensip ilkelerinde yazılıdır" şeklinde övünse de, bu ilke 30 küsur yıl önce yayınlanmıştı, niçin bugüne kadar verilmemişti? Oysa bu özgürlük İli inkılâbının neticesidir. Yani inkılâpçılar hiçbir engele takılmadan tezlikle Manas nehir kıyısına gelip namlularını hükümetin göğsüne doğrulttuğunda ancak bu özgürlükleri vermek zorunda kalmıştır. Yani İli askerlerini bir bölük halk sevinçle karşılamıştır. Böylece İli askerleri sabırsızlanıp her şeyi on günde bitirecekmiş gibi olmayacak insanları ortaya sürüp türlü hakaret, türlü usulsüzlüklere başvurmuştur. Neticede halk onların dediğini demez, yaptığını yapmasa da dediklerine tamam derdi. İşte bu fırsatı kullanan İli tarafı türlü teşvik yollarıyla kendi amaç ve planlarını gerçekleştirmek için halkı, özellikle **[s.296]** de geçleri ele alarak bütün hâkimiyeti kendi liderliği altına almanın hazırlığını yaptı.

Kısacası İli askerleri onlara taraf olmayan insanları türlü tehdit ve tenkit yoluyla etrafına toplamak, yanaşmayanları korkutarak, döverek, gazetelere ilan vererek yalnız bırakmak, böylece onlara karşı kimse laf edemez hale getirmek gibi işlere başladı. İsyancıların karanlık yönünü hissedenler tabi ki onların korkutmaları ve teşviklerine kulak vermeden tarafsızlığını koruyan münevverleri "*Çine satılmış Çinci, hain ve müstebit*" gibi sıfatları yükleyip iyi-kötü hepsine aynı donu biçtiler. Böylece bunların ne olduğu anlaşılmaya başlar. Gizlice etraf ilçelerde İli'de kurulmuş İnkılâpçı Doğu Türkistan Gençler Teşkilatını kurdu. Aynı zamanda seyyare tiyatro ekibi adı altında adam döven eşkıyalar çetesi teşkil edildi. Böylece Urumçi, Turfan, Toksan, Piçan ve Kaşgar gibi yerlerde tesirini hayli güçlendirdi.

Yani İli tarafının istediğini yapmayan dirayetli insanları bu eşkıyalar çetesi aracılığıyla dövdürmeye ve rezil etmeye başladılar. Durum böyleyken hükümet bunların davranışlarına sabredip gidişata müdahale etmeyip bir şey yapmadığı için **[s.297]** onların tearuzuna uğrayan bazı kişiler hamisiz kaldı. Sonunda onların bu tür hareketleri sınır tanımaz halde devam etmeye başladı. Neticede hükümet onları, yasalara göre düzene sokmak zorunda kaldı.

23 Şubat 1946'da [57] Urumçi'de "*Hurracılar*" başı Abdullah Mahdum liderliğinde büyük bir protesto düzenlenir. Bunlar 72 saat içersinde cevap almak

[57] Doğrusu 21 Şubat 1947 dir, bkz.: Liu Zhi-xiao **a.g.e.** C.II, s.1612; Avut, **a.g.e.** s.286.

şartıyla 70'den fazla isteği hükümete sunar[58]. Bunların aksine 24 Şubat'ta Tunganlar ve Kazaklar, 25 Şubat'ta 4-5.000 Han Çinlileri protestoya çıkar. Sonraki protestoda Eyalet hükümet binası içinde protestocular Ahmetcan Efendi başçılığındaki İlili'lere hücum ederler ve epey tehlike altına alır. Protestocular arasında Burhan Efendinin şoförü dâhil dört kişi ölür. Bu olaydan dolayı Urumçi şehri tehlike altında kalır. Şehir kapıları kapatılır. Şehir içindeki Türkler şehir dışına, şehir dışındaki Han Çinlileri şehir içine taşınmaya başlar. Böylece İli tarafın yaptıklarından dolayı Türklerle Hanlar arasında maalesef apaçık karşılıklar ortaya çıkar. Bu hususta ciddi bir çare bulunmazsa iki halk arasında kanlı bir facianın doğuşu muhakkak idi. Yani hükümet ve İli taraf **[s.298]** "*soğukkanlı olmak, barışı korumak*" gibi sloganlarla tezce çözüm getirip olay barış yoluyla sonlandı. Bu olaydan dolayı Urumçi'de altı gün olağanüstü hal ilan edildi. Bundan sonra İli tarafın tesiri azalmaya başladı. Hükümet buna karşı teşkilatlar kurdu.

9.6 Urumçi Vali Yardımcısının Öldürülmesi

Anlaşmaya binaen Altay vilayetine seçim için giden heyetin başkanı, Urumçi şehrinin Vali Muavini Türkistan adlı bir Kazak yiğit Dörbilcin'de Gulca vekilleri tarafından öldürülür. Bundan ötürü Kazak halkı, özellikle Hadiwang ve Canımhan gibi büyükler başta Kasımcan olmak üzere İli taraf adamlarına çok sert itirazlarda bulunur ve karşılıklar canlanır. Neticede tüm Kazak halkı İli taraftarlarına açıkça karşı çıkar.

Bunun üzerine Çöçek'i terk edip Rusya'ya geçen Han Çinlileri anlaşmadan sonra Çöçek'e döner. Onlardan 70 kadarı da İli tarafın elinde öldürülür. Neticede *"Ahmetcan Kasimiler yine de eskisi gibiymiş, yaptığı anlaşmalar boş laflarmış"* deyip Hanların İli'ye karşı tuttuğu yol son derece ciddileşir.

10. Zhang Bu-zhang ve Heyeti

Anlaşmadan sonra ilk Mesut Efendi, sonra Zhang Bu-zhanglar İli'ye gidip döndüler. **[s.299]** İli taraftarları sokaklarda bağırıp, olur olmaz konuşup, kavun-karpuz çöplerini atıp onları rencide ederek geri gönderir.

[58] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1612)'ya göre Liu Ming-chuan'a sunulan teklif 50 maddeli idi.

Sonra Zhang Zhi-zhong, Mesut Efendi, Ahmetcan Efendi ve İsa Efendi gibi büyükler Güney Türkistan'a vardıklarında İli taraftarı gençler, bil husus Kaşgar'da Zhang Bu-zhang'ın önünü kesip suratına karşı hakaret kelimeleri kullanıp protesto yapar. Hükümeti şüpheye düşürecek türlü isteklerde bulunur.

Kısacası bu olan bitenden sonra İli tarafın böylesi davranışlarına tahammül gösteremeyen bazı kişiler onlara karşı elinden geleni yapar. Bazı yerlerde İli taraftarı insanlar tutuklanır. Kısacası her iki tarafın ne fikri ne hayali dürüst olmadığından dolayı halkın emniyeti ve hükümetin istikrar kaybı gayet tabii idi.

11. Alihan Töre ve Osman Batur

İli'de çıkan isyan tamamen Alihan Töre'nin emir ve komutasına binaen devam etmiş, sonra savaş durdurulup Urumçi ile sohbet dönemi başlayınca koyun derisine bürünüp isyancıların içine sızmış bir bölük insan kendini ortaya çıkardı. Yani bunlar Alihan Töre'nin itaatinden çıkar, aksine ters davranışlara başlar. Böylece bütün Çin'i, özellikle Şincan'daki hükümeti **[s.300]** sarsan ve tehlike altına alan büyük kahraman tek kuvvet ikiye ayrılır. Yani iki taraf birbirine karşı savaş açar. Arkasında büyük destekçi kuvvet barındıran Rus taraftarlarının baskın gelmesi muhakkak idi. Yani onlar Alihan Töre taraftarı kişileri yerinden alıp onların yerine kendi güvenilir adamlarını getirip önemli mevkileri Rus taraftarları ele geçirir. İnkılâp zamanında kahramanlık sergileyen büyük adamlar boş unvanlarla kenarda bırakılır. Gizli ve aşikâre işler onların eline geçmiştir. Bu durumlara tahammül edemeyen Alihan Töre meclis ve mescitlerde muhacirliğe karşı açıkça teşviklere devam eder. Alihan Töre'nin bu teşvikleri halkı hayli etkiler. *"Alihan Töre de muhacirliğe yazıldı"* gibi yalanlarla muhacirliğe yazılan birçok adam vatandaşlıktan geri çekilip vatandaşlık belgelerini sokaklara, Rus konsolosluğuna atıp fırlatır. Alihan Töre'nin bu hareketi komünist taraftarlarına epey darbe olur. Neticede komünistler atağa geçer.

12. Alihan Töre'nin Gizli Mektubu

Propagandaların devam ettiği günlerde Alihan Töre gizlice Mesut Efendi, Muhammed Emin Bey ve İsa Beylerle irtibata geçer. Bu durum **[s.301]** İli

taraftarlarınca fark edilip Alihan Töre'yi sımsıkı gözetim altına alırlar. Mesut Beylerin yolu ve fikrinin doğruluğunu da teyit eder.

13. Ahmetcan Kasimi

İli'de tüm yetki Ahmetcan'ın[59] eline geçer. Bu kişi ise Sheng Shi-cai döneminde Çöçek'te belirmiş bir kişi olup, Sheng'in hapishanesinde iki yıl yattıktan sonra bir yolunu bulup çıkmış ve Gulca'ya gitmiştir. Gulca'da bir dükkân açıp kumaş filan satar. İli'de hükümet kurulunca Rus taraftarları Ahmetcan'ı hükümet terkibine alır. Bu adamı önce hükümetin depoculuğuna koyarlar. Ondan sonra Alihan Töre'nin Rusça tercümanı olur. Ondan sonra bu kişiye askeriye işleri verilir. Ahmet Efendi ise okumuş ve akıllı biri olduğundan namaz kılıp daima tespih çekerek Alihan Töre'nin ihlâs ve sevgisini kazanır. Nihayet bu Ahmetcan Efendi halk vekili adıyla iki vekile baş olup görüşmeler için Urumçi'ye gelir.

14. İli'de Kurulan Doğu Türkistan Hükümeti

Anlaşma imzalanıp hükümet teşkilinde Ahmetcan muavin reis olunca İli'de kurulmuş ay-yıldızlı Doğu Türkistan hükümeti bir vilayet **[s.302]** hükümeti statüsüne inmiştir. Bu muavin reislik Alihan Töre'ye münasip ise de komünistler Alihan Töre'yi valilik makamına oturtur. Bununla beraber Alihan Töre'ye karşı türlü teşviklerde bulunur ve komünistler adından Alihan Töre'ye *"yerini terk et, yoksa senin için iyi olmaz"* gibi mektuplar verilir. Üstelik halka broşürler dağıtılır.

[59] Ahmetcan Kasimi, 14 Nisan 1914'te Gulca'da doğdu. Baba adı Nadir Mahmut, anne adı Şervanem. 1926'de babasını kaybetti. Sonra annesiyle Korgas ilçesi Çongmazar'a taşındılar. Eniştesinin ölümünden haber alan Taşkent'teki Dayısı Ömercan Kasim tarafından bugünkü Kazakistan'ın Yarket şehrinde yatılı okula yazdırıldı. Kayıtlara soyadı olarak dedesinin adı "Kasım" ile yazıldı. Böylece Ahmetcan Kasimov, daha sonra Ahmetcan Kasimi olarak tanındı. 1936'da Taşkent Ortaysa Üniversitesi Hukuk bölümünü kazandı. 1939'da Üniversiteyi bitirip Moskova işçi-çiftçiler Komünizm Üniversitesinde okudu. Ağustos 1942'de ana yurdu Doğu Türkistan'a geri döndü. Kısa bir müddet sonra hapse atıldı. Eylül 1944'te hapisten çıktı. 2 Ekim 1945'da Rehimcan Sabir Hacı, Ebulhayir Töre ile beraber Urumçi'ye "*Barış Anlaşması*" için görüşmelere geldi. 10 Ekim 1945'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti Hükümet üyesi olarak kabul edildi. 27 Ağustos 1949'da Pekin'e giderken uçak kazası ile hayatını kaybetmiştir. bkz.: Huştar, **a.g.e.** 2000, s.29-31; Liu Zhi-xiao **a.g.e.** C.II, s.1583-1585.

15. Alihan Töre'nin Rusların Eline Düşmesi

16 Haziran[60] günü Vlademir İstapanoviç *"vedalaşacağım"* deyip Alihan Töre'yi kendi evine çağırır. Alihan Töre o evden bir daha geri çıkamadan öylece ortalıktan kaybolur[61]. Bir olay çıkmasından endişe eden komünist taraftarları: *"Alihan Töre dinlenmek için Araşang'a gitti"* der. İki gün sonra Tokkuztara'ya giden teşkilat üyeleri geri döner. Onlarla gelen Hakim Bey Hoca Alihan Töre'nin yerine Vali olur[62]. Alihan Töre'nin kaybolduğu hakikati anlaşılınca halk çok kaygılanır. Alihan Töre taraftarları mescitlerde ve askeriyede *"Alihan Törem nereye gitti? Bulunsun, yoksa silahı bırakacağız"* gibi broşürler dağıtılır. Nuriddin Bey ortadan kaybolur.**[s.303]** Ömer Can adlı bir genç bu durumlara dayanamayıp kendini asar. Alihan Töre taraftarları sıkıştırıldığından Manas yolu açılınca Muhiddin Kanat, Nuridin Bey, Hüseyin Kârî, Munevver Hoca ve Turdi Kârî gibi bir bölük insan Urumçi'ye gider. Bu güne kadar tılsım gibi esrarengiz İli'nin iç ve dış durumları onlar aracılığıyla tamamen anlaşılır.

16. Osman Batur'un Durumu

Osman Batur ise yılların tecrübesine sahip olduğundan Gulca inkılâbına son derece ihtiyatla yaklaşır ve Alihan Töre'nin aracılığıyla irtibat kurmuştur. Sarsümbe işgal edildikten sonra Osman Batur, İli tarafla ilişkiyi keser. Bu durumda Alihan Töre Sarsümbe'ye gidip Osman Batur ile görüşüp tüm amaçlarını anlattıktan sonra arada tekrar irtibat başlar. Osman Batur'a vekâleten Latif...[63] Gulca'ya varıp orada durur. Merkezle anlaşma yapılmak üzereyken Osman Batur'a temsilen Latif ve Şems adlı iki kişi gösterilir. Fakat onların görüşlerini İli taraf onaylamaz, üstelik

---

[60] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1591), Alihan Töre ile beraber Ahmet Hacı ve Hüseyin Kârîlerin 18 Haziran 1946'de SSCB'ye gönderildiğini kaydetmektedir.

[61] Kul (**a.g.t.,** s.336) *"Gulca Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin ilânından yaklaşık iki sene sonra Gulca'daki Sovyet Konsolosu Dabisin'in Stalin'den aldığı bir emirle Alihan Töre, Korgas'a getirilmiş, buradan da bir uçağa bindirilerek Rusya'ya kaçırılmıştı."* Dipnot olarak ta *"Bu emir Stalin'in Alihan Töre ile görüşme talebinde bulunduğu ve görüşmenin Rusya sınırına yakın Korgas'ta yapılacağı yönünde idi, bkz. Gayretullah, "Belgelerle Osman Batur", s. 86."* demektedir.

[62] 27 Haziran 1946'de Doğu Türkistan Hükümeti No.324 kararla seçime kadar Hâkim Bey Hoca'yı İli vilayetine Vali olarak atamıştır, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.231.

[63] Orijinal metinde bu kelimeden sonra metin düşüklüğü bulunmaktadır. Kadiri (**a.g.e.** s.177) *"Osman Batur'un vekili olarak Latif adlı bir kişi Gulca'ya gelip Alihan Töre'nin yanında yer alır"* demektedir. Burada düşmüş metin muhtemelen "*...adlı bir kişi*" olmalıdır.

Urumçi'ye vekil gönderilirken de Osman Batur'un adamlarından hiçbiri dâhil edilmez.

Sarsümbe işgal edildikten sonra Tümgeneral Viktirov ve komutan Aliksin[64] **[s.304]** Altay'a gelip Osman Batur'a danışmadan halkın elindeki silahları toplayıp İli'ye gönderir. Osman, valiliğe oturduktan sonra İli tarafından bir kaç kişi gelip onun idari işlerine karışır.

Nisan 1935'te[65], Sheng Shi-cai döneminde gelip giden bir kaç Rus Köktokay'a gelip maden arama işlerine devam eder.

17. Osman Batur'un İli Hareketinden Ayrılması

Alihan Töre kaybolunca Latif ve Şemsler İli'den hemen Altay'a döner[66]. Osman Batur, yukarıdaki sebeplerden dolayı İli ile olan irtibatını tastamam keser. Ortayı bulmak için Altay'daki Rus konsülü, Vali yardımcısı Delilhan ve İshak Bekler Osman Batur'un yanına birkaç kez gitmişse de bir netice elde edemezler. Anlaşma Urumçi'de imzalandığı günlerde Osman Batur tarafından iki vekil gelip Zhang Zhi-zhong ile görüşüp döner. İli taraf Osman Batur'un bu işine şaşkın kalır ve itiraz eder[67]. Neticede Osman Batur'a karşı İli tarafı 5.000 askerle savaş açar. Osman Batur savaşta karşı koyamayıp Beytik[68] dağına sığınır[69]. Bu savaşta Moğolistan süvari askerleri Gulca askerleriyle beraber savaşır.

---

[64] Bu kişi hakkında Kadiri (**a.g.e.** s.177) *"Liksin"* demektedir.

[65] Orijinal metnin 218. sayfasında "*1937'de Rusya'dan altı kişi gelip Ortodoks kilisesinde gizli siyasi yönlendirme hizmeti verdi. Altın madeni açmak, yer altı kaynakları kontrol edip türleri tespit etmek için üst üste gelip, memleketi dip bucak kontrol edip 1900'den fazla çeşitli haritalar hazırlayıp götürdüler*" denmektedir. Kadiri (**a.g.e.** s.177); "*Sheng döneminde gelip Altay'a gelip giden Rus mühendisler 35 yılının Nisan ayında Osman'dan izinsiz Köktokay'a gelip maden araştırmasına başlar*" demektedir. Buradaki 35 yılı, Minguo'nun 35'i olup, Miladi 1946'ya tekabul etmektedir. Muhtemelen kast edilen tarih Nisan 1946 olmalıdır.

[66] Kul (**a.g.t.,** s.337) *"Alihan Töre'nin kaçırılmasından sonra Osman Batur'un Gulca'daki temsilcisi Latif de Altay'a döndü"* demektedir.

[67] Osman Batur tarafından damgalı yazıyla tayin edilen vekiller Nurgocay, Süleyman ve Sarbay'dı, bkz.: Abdulvahap Kara: **Azattıktıñ Öşpes Ruvhı: Nurğocay Batırdıñ estelikteri cäne Ospan Batır**, Almatı 2008, s.164.

[68] Beytik, 30 km uzunluğunda ve 15 km genişliğindeki bir dağ silsilesi olup, Doğu Türkistan-Moğolistan sınırları boyunca güneydoğudan kuzeybatıya uzanan ve en yüksek noktası takriben 3.300 metreyi bulan bir bölgedir, bkz.: Kul **a.g.t.,** s.221. Doğu Türkistan sınırları içinde olup, Moğolistan Halk Cumhuriyetine yakın, Urumçi, Altay, Kumul vilayetleri sınırında yer almaktadır. Avut, **a.g.e.** s.299.

[69] Kadiri (**a.g.e.** s. 177-178), "*1947 Şubat ayından ortada silahlı çatışma çıkıp İli taraf 5000 askerle Osman'a karşı savaş açtı. Osman Batur 26 Mart'tan itibaren geri çekilip en son Beytik dağına sığındı*" demektedir. Avut, (**a.g.e.** s. 299) da "*Osman 18 Nisan 1947'de Beytik'e sığındı*" ifadesini kullanmakatdır. Daha fazla bilgi için Kul **a.g.t.,** s.221.

28 Mayıs'ta bir bölük Moğolistan süvarisi Osman Batur'un askerlerini kovup Beytik'teki hükümet askerleriyle **[s.305]** çatışır. Hükümet askerleri Moğolistan askerlerini püskürtüp onlardan sekiz asker, 24 at ve beş taramalı tüfek ganimet alır.

3 Haziran'da Moğolistan askerleri tarafından*"Beytik Moğolistan toprağıdır, buradaki Çin askerleri geri dönsün, bunun cevabı 48 saat içerisinde verilsin"* gibi bir bildiriyi Çin'in Beytik'teki komutanına verilir. Bunun cevabını beklemeden 6 Mayıs [70] günü beş uçak gelip, *"Çin askerleri Moğolistan hududuna girdi*" bahanesiyle Beytik'i altı saat bombalar 60'tan fazla bomba atarlar. Uçaklar himayesinde hücum eden Moğol süvarileriyle dört gece-gündüz kanlı savaş devam eder. Bu savaşa Beytik'teki Tuğgeneral Ma askerleri ve Osman Batur askerleri katılır. Sınırı 200 km geçen Moğol askerleri 8 Haziran'da çekilir.

Kasım 1947'de Osman askerleri Sarsümbe'yi bir daha işgal eder. Fakat fazla geçmeden İli ve Çöçek'ten asker gelip Osman'ın askerlerini Sarsümbe'den kovup çıkarır. Neticede Osman, Beytik dağına gelip yerleşir[71].

22 Haziran 1948'da Osman Batur, 70 kadar Kazak askeriyle Urumçi'ye gelip Eyalet **[s.306]** hükümet reisi Mesut Efendi, Başkumandan Song Shi-lin gibi büyükleri ziyaret edip döner[72]. O zamanlar Osman Batur, Guçung civarında idi.

[70] Burada tarih konusunda rakamsal bir yanlış kayda rastlamaktayız. Müellif 6. ayın 5'i demesi gerekirken 5. ayın 6'sı olarak kaydetmiştir. Oysa Kadiri (**a.g.e.** s.178) 6. ayın 5'i demektedir ve mantıklı olan da budur.

[71] Osman Batur'un Sarsümbe'yi geri alması 16-17 Eylül 1947, Sarsümbe ve civar ilçeleri terk edip Beytik'e geri çekilmesi 1947'nin Ekim sonu, Kasım başına tekabül etmektedir, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.332, 336.

[72] 10 Temmuz 1948, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.362.

VIII. BÖLÜM

YENİ ŞİNCAN EYALET HÜKÜMETİ DÖNEMİ

1. Üç Efendi ve Üç Efendiciler

Barış anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle İli taraf "*Üç Efendi, Üç Efendiciler*" gibi yeni bir isim çıkarıp gizli ve aşikâra surette bu Üç Efendi'ye karşı bir hareket başlatır. Bütün memleket halkı, özellikle aydınlar bu Üç Efendi'yi henüz görmeden vatan hakkında ve Sheng Shi-cai'nin zulmüne karşı yayınladığı kitap-dergilerden tanımış, onları gıyaben sevmişlerse de Üç Efendi yurda ayak bastıktan sonra onları daha da iyi anlarlar. Üç Efendiler;*"Vatan hakkında konuşmak ve vatan davası yapma talebinde bulunmak yasal olarak suç değildir"* diyerek bütün halkı cesaretlendirir, özellikle gençleri uyandırmıştır. Neticede tüm halk bu Üç Efendiyi cani-gönülden sevip etrafına toplanır. Bunu gören İli taraf, halkı kendi istediği tarafa yönlendirmede zorlanacağını, görüş itibariyle birlik sağlanamayacağını, eğer bu Üç Efendinin nüfuzu yayılırsa ileride onların yoluna engel olacağını göz önünde bulundurarak onlara türlü lakaplar takıp halkı, özellikle gençleri onların etrafından uzaklaştırıp onları yalnız bırakmaya çalışırlar. **[s.307]** İli vekillerinin ilk işi bu Üç Efendiye karşı gelmek oldu. Hiçbir şeyi görmeden İsa Efendi, Muhammed Emin Efendilerin atamalarına karşı çıkarlar. Barış Anlaşmasından sonra *"Bu Üç Efendi Çin'e satılmış Çincilerdir"* gibi propaganda yürüttüler. Neticede halkın inanç ve itimadı zayıflar. Fakat bir kısım aydınlar ve gençler "*İli tarafın bu Üç Efendi'ye karşı olması görüş itibariyledir, zaten bu iki grup ot ve su gibi her zaman bir-birine karşıdır"* deyip onlardan çok ta uzaklaşmadı. Lakin zamane karşı taraftan yana olduğundan onların bu günlerdeki ihtişamına bakıp *"bundan sonra zaman onların zamanı olabilir"* diye şüphe eden bazı gençler Üç Efendi ile irtibatını keser.

Bu durum Efendileri hayli hayal kırıklığına uğratır. İli taraf bu kadarına muvaffak olmuşsa da, bir taraftan da zarara uğramıştır. Yani İli inkılâbını gerçek bir isyan olarak algılayan halk ve ya bu inkılâbın asıl yüzünü anlayamayan aydınlar, İli tarafın bu tür davranışlarından dolayı onlara şüphe gözüyle bakar hale gelmiştir.

1.1 Bu Üç Efendi Kimlerdir?

Bunlar İli tarafın dedikleri gibi adamlar mıdır? Bunlardan halka bir zarar gelir mi? Bu Üç Efendi; Mesut Bey Sabri, Muhammed Emin Bey Efendi, İsa Bey Efendilerdir. Efendiciler ise onlara taraftarlık bildiren kişilerdir. Bir insanın memleketine **[s.308]** yararlı, ya da zararlı biri olduğunu, aynı zamanda onun düşüncesinin iyi veya kötü olduğunu anlamak için onun geçmişini bilmek gerek. Mesut Bey Sabri İli toprağında doğup büyümüş biri olup, İstanbul'da 16 yıl kadar kalarak tahsilini görüp Doktor unvanı almış biridir. Türkiye'de iken dünyayı tanımış, gözü açılmış, Türklük şuuruyla vatan ve milletin ne kadar değerli olduğunu anlamıştır. O zamanlar Batı Türkistan, Tataristan, Kırım, Kafkasya'da Türklerde uyanış dönemi başlamışsa da, bizim Türkistan tarafı bundan zerre kadar nasipsizdi. O zamanlar doğruyu dile getirmek imkânsızdı. Dolayısıyla Mesut Sabri ilk olarak eğitim yoluyla "*adam yetiştirmek*" amacıyla İli şehrinde mektep açar. Neticede, halk arasına yenilikler sızmaya başladı. Fakat zaman sıkıntılı, halk cahil olduğundan el-ayağı kelepçelenip hapse atılır. Ama bu onu kendi iradesinden caydıramaz. Kısacası memlekete yenilik getirenlerin öncülerinden sayılır. İnkılâp başlayıp İli'de bazı garip askerler belirince Güney Türkistan'a geçer. Orada inkılâpçılar arasında bir müddet bulunmuşsa da, burada da yeni bir bölük insan ortaya çıkıp milliyetçilerin istikbali karanlığa yüz tutar. Bu durumda Hindistan üzerinden Shanghai'ye gider. Oraya gitmesindeki amacı memlekette çıkan isyanın merkezi hükümete karşı değil yerel zulme karşı olduğunu anlatmak, aynı zamanda **[s.309]** memleketin durumunu merkezi hükümete bildirmek idi. Merkez'e varınca yurt davasıyla meşgul İsa Bey Efendi ile buluşur. Bu iki efendinin düşünce ve davası bir olduğundan işbirliği yapıp İsa Bey Efendi'nin vasıtasıyla merkezi hükümet büyükleriyle tanışır. Mesut Efendi tahsilli, ileriyi görebilen biri olduğundan merkezi hükümet bu kişiye saygı gösterir ve önemli mevkilere tayin eder.

1941 yılında yurt genelinde yapılan büyük kurultayda Mesut Efendi milletvekilleri huzurunda önemli sonum yapıp, bütün Çin milletvekillerinde büyük bir etki bırakır. Kurultaya aşağıdaki istekleri sunar:

1. Yurdumuz Türkistan'dır, yurdumuza Türkistan densin,
2. Aşırı zorunlu çalışmalar ve vergiler kaldırılsın,

3- Tahıl üretimi sınırlıdır, göçmen gönderilmesin,

4- Konut-inşaat azdır, asker gönderilmesin,

5- Türlü madenler ve mallar çoktur, fabrika ve üretim atölyeleri kurulsun, gibi her fırsatta meclislerde hiç çekinmeden halkın gerçek istek ve arzularını ortaya koyup Türkistan meselelerini merkezi hükümet ve otoritelere anlatıp hayli etki bırakır.

1.2 Üç Efendinin Biri İsa Bey Efendidir

İsa Bey Efendi, Mesut Efendi gibi aydın birini bulduğundan çok sevinçliydi. İsa Bey tüm hayatını yurdun azatlığı **[s.310]** için adamış ve feda etmiş biri olarak hiç bir fırsatı elden kaçırmadan yurt ve millete faydalı bir işi ne kadar zor olursa olsun yılmadan çalışırdı. Yani İsa Bey Efendi açık fikirli, ciddi, faal ve akıllıca davranan biri olduğundan Türkistan'da Sheng Shi-cai'a bile tehlike teşkil etmiş, teşvişe salmıştı. Yani Sheng, İsa Bey'e karşı halkın adından merkezi hükümete şikâyetler gönderip "*İsa Efendi Japon emperyalistlerinin uşağı*" deyip Merkezi Çin'de de İsa Efendi'ye karşı türlü karalama kampanyalarıyla merkezi hükümet eliyle yok etmeye çalışır. Aynı zamanda kendi yurttaşlarımız da türlü hakaret ve türlü saldırılarla manevi hüsranlara uğratır. Bu karmaşalar neticesinde merkezdeki bazı büyükler de İsa Bey'e şüphe gözüyle bakar hale gelir. Fakat İsa Bey Efendi kendi işiyle meşgul olur. Merkezi hükümetin Türkistan meselesine karşı tutumunu değiştirmek mümkün olmadığı için kendi yayınladığı "*Çini Türkistan Avazı*", "*Harp Haberleri*" ve "*Altay Mecmuası*" gibi yayınlarında Türkistan'ın milli terkibi, tarihi, örf-âdetini veya Türkistan meselesinin tez elden halledilmediği takdirde ileride merkez ve Türkistan'ın maruz kalacağı tehlikeler hususunda Çince yayınlar yapıp, birçok Çinli aydını bu meseleye karşı bakışını değiştirir. Milletseverlik ideolojisini ortaya koyar. **[s.311]**

1.3 İsa Bey Efendinin Hükümet Adına İslam Ellerine Seferi

Çin-Japon savaşı zamanında İsa Bey Efendi merkezi hükümete vekil olarak İslam ellerine gitti [1]. Bu fırsatı değerlendiren İsa Efendi birçok siyasetçi ve

[1] Kul, **Esir Doğu Türkistan İçin I**, **İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, Ankara, Berikan Yay. 2010, s.365-281 arası Alptekin'in Türkiye ve İslam ülkelerine ziyareti ayrıntılı anlatılmaktadır.

inkılâpçıyla sohbet eder. Böylece kendi görüşü ve tuttuğu yolunun doğru olduğuna anlar. Birçok ulema ve inkılâpçılar da "*İsa Efendinin tuttuğu yol doğruymuş*" kanaatine varır. O sıralar yedi yıldır Afganistan'da yaşayan Hoten İnkılâbının büyük önderi, Muhammed Emin Bey Hazret ile buluşur[2]. Bu zat da Afganistan'da yedi-sekiz yıldır meşgul olduğu siyasi müzakereleri, bilimsel araştırmaları ve yaşadığı tecrübelerine göre bugün merkeze yanaşmak ve memlekete dönme imkânı doğuncaya kadar merkeze gidip orada kalmanın öneminden bahseder. Neticede ikisi de merkezde kalmaya karar verip İsa Efendi merkeze döner.

1.4 Üç Efendinin Üçüncüsü Muhammed Emin Bey

İsa Efendi merkeze gidip Muhammed Emin Beyin geçmişini merkeze anlatmakla beraber onu Çin'e getirmeyi önerir. Neticede "*uçak biletiyle yol masrafı verilsin*" diyerek Çin'in Hindistan Elçisine emir verilir. Sonra Muhammed Emin Bey Chongqing'e gelir. **[s.312]** Demek bu gurbet yıllarında inkılâpçı Efendiler birden iki ve üç ulaşır.

Muhammed Emin Bey büyük din adamı ve siyasetçi olup, Türkistan'da devam ede gelen zulümlere henüz küçük yaşlarında baş kaldırmış, son zamanlarda buna karşı çare aramıştır. İşte o günlerde Kumul inkılâbının haberleri Kuçar ve Bay'a ulaşmış, Muhammed Emin Bey kendi talebeleri ve güvenilir kişileriyle zulme karşı inkılâp başlatmıştır. Neticede bütün Hoten vilayetini azat edip Hoten İslam Hükümetini teşkil eder. Bu zatın bilge ve tecrübeli kişiliği İsa Efendi aracılığıyla merkeze ve devlet büyüklerine ulaştırılır. Neticede merkezi hükümet ona büyük saygı gösterilip önemli mevkilere atamıştır.[3]

1.5 İnkılâp Yolu İki Türlü Olur

İnkılâbın kazanılmasında sadece düşünce ve niyetin iyi olması kâfi değildir. Çünkü inkılâp iç ve dış şartlara göre türe ayrılır. İnkılâbın bazısı iç-dış şartlara göre kan dökme yoluna uyar, bazısı da tedavi (kan dökmeme) yoluna uyar. Kan dökme yolu kabul edilmiş inkılâpta tedavi yolu kabul edilirse, o zaman netice çıkmaz. Yani faydası olmaz. Aksine tedavi yolu kabul edilmiş inkılâba kan dökme yolu

---

Seferin başlangıç tarihi 13 Ekim 1938, Chongqing'a geri dönüş ise 18 Mart 1940 olarak kaydedilmektedir.

[2] 2 Aralık 1939, bkz Kul, **Esir DT İçin-I**, s.385.

[3] Buğra'nın Çin'e gelişi 6 Nisan 1943, bkz.: Kul: **Esir DT İçin-I**, s.427.

uygulanılırsa **[s.313]** o zaman da büyük zarara sebep verir. Demek "*düşüncem doğru, niyetim iyi*" deyip iç-dış şartları hesaba katmadan kan dökme yolu uygulanırsa yanlış olur. Yani bu iki yol yerli yerinde uygulanırsa Kan dökmenin getireceği sonuç hızlı ve güçlü olur ve tedavi yolunun getireceği sonuçsa yavaş ve güçsüz olur. Ama getirisi bir ihtimal sonsuza kadar devam eder. Bu tedavi yolunun neticesi üç türlü olur:

Birinci şart, iç etkenin mevcudiyetini sergilemesi; İkinci şart, menfi tarafın insafa gelmesi; Üçüncü şart, dış şartların mecbur etmesiyle gerçekleşir. Demek bu üç şartın birisi eksik olursa o zaman bu şeklin vereceği netice tam olmaz. Bu Üç Efendi ise yurtiçi ve dış şartları göz önünde bulundurarak tedavi yolunu kabul etmiştir.

2. Üç Efendi'nin Merkeze Sunduğu Teklifler

Bu Üç Efendi ve İç Çin'de bulunan yurttaşlar Türkistan meselesini çözmek için her fırsatta büyüklere derdini anlatmakla beraber merkezi hükümete defalarca raporlar sunmuştur.

Üç Efendiler, devletin anayasa layihası yayınlanıp bu konuda her tarafın fikri alınırken Türkistan hakkında bir teklif sunmuşlardı. **[s.314]**

2.1 Birinci Defa Merkeze Sunulan İstekler

1. Şincan'da yaşayan yerli halk kendi adı olan Türk adıyla anılsın,

2. Anayasaya *"Türk milletine muhtariyet verilecektir"* maddesi eklensin,

3. Anayasanın 4. maddesine *"Şincan"* olarak yazılan eyalet adı *"Türkistan"* olarak düzeltilsin,

4. Anayasanın 5. maddesi *"Çin Cumhuriyeti'nde yaşayan halklar bu cumhuriyeti teşkil eden üyelerdir"* olarak düzeltilsin,

5. Anayasanın 5. maddesinin sonuna *"Çin Cumhuriyetinde yaşayan her halkın siyasi, ekonomi, eğitim, medeniyet, sosyal yaşam, dil ve yazıda eşit hakka sahiptir"* cümlesi eklensin,

6. Anayasanın 7. bölümüne *"Çin Cumhuriyeti'nde kullanılacak yasal para hükümet tarafından yurtta yaşayan her milletin yazısında basıp dağıtacak, Aynı zamanda pul ve türlü vergi evrakları da her milletin yazısıyla basılacaktır"* maddesi eklensin,

7. Anayasanın 77. maddesinde yazılı *"Moğol"* kelimesi *"Moğol ve Türk"* olarak eklenip düzeltilsin,

8. 27. maddeye *"Milletvekilleri yerli halktan olması şarttır"* cümlesi eklensin,

9. Anayasanın 67. maddesine *"Türklerden 10 kişi iştirak edecektir"* cümlesi eklensin, **[s.315]**

10. Anayasanın 81. maddesinin sonuna *"Hudut bölgelerin şikâyetleri, yerli halkın kendi dilinde olacaktır"* maddesi eklensin,

11. Anayasanın 85. maddesinin sonuna *"türlü sınavlar her milletin kendi dilinde, kendi yazısında yapılacaktır"* maddesi eklensin,

12. Anayasanın 99. maddesinin sonuna *"Eyaletlerin reisi olacak kişi o eyaletin yerli halkından olmalıdır"* maddesi eklensin,

13. Anayasanın 32. maddesinin sonuna *"Ülkedeki her derece mektepler her milletin kendi dilinde okutulacaktır. Çince ve gerekli yazılar orta mektepten itibaren zorunlu ders olarak okutulacaktır"* maddesi eklensin,

14. Anayasanın 136. maddesinin sonuna *"Türkistan mekteplerinde, yani yerli mekteplerde din dersleri okutulacaktır"* maddesi eklensin,

15. Anayasanın 139. maddesine *"Yasalar ve emirler her milletin kendi dilinde ilan edilecektir"* cümlesi eklensin.

2.2 İkinci Defa Reis Chiang Kay-shek'ya Sunulan Teklifler

25 Şubat 1942'de Reis Chiang'a 10 maddelik bir istek sunuldu. Bu istekler ise Türkistan hakkında en önemli ve mühim meseleleri içermiştir.

2.3 Üçüncü Defa Sunulan Teklifler

Türkistan'ı merkezi hükümet kendi eline almak istediğinde *"merkezi hükümet* **[s.316]** *Türkistan'ın içki durumunu tam anlamadan hazırlıksız gelmesin. O zaman istenmeyen durumlar ortaya çıkmasın"* diyerek merkezi hükümete son derece detaylı bir teklif sunarlar. Bu istekte yukarıdaki önemli noktalar dışında *"Sheng Shi-cai tarafından müsadere edilen mallar kendi sahiplerine iade edilsin ve hapsedilenler tamamıyla azat edilsin"* gibi halkın kalbine işlemiş istekler sunulmuştur.

Kısacası yukarıdaki gibi her teklif sunulduğunda bazı merkez büyükleri hem fikirliğini izhar etse de, bazıları şaşırarak efendilere şüphe gözüyle bakar. Bu durum

efendileri hayal kırıklığına uğratsa da Sun Yat-sen[4] efendinin oğlu Sun Ke[5] Efendi gibi büyüklerin:

> *"Muhterem Mesut, Muhammed Emin, İsa Bey, Kadir ve İsmail efendilere:*
>
> *31 Mart'ta göndermiş tekliflerinizden haberdar oldum.* 'Sincan'a yüksek muhtariyet verilsin' *talebinizi anladım. Bu talebinizi en kısa zamanda gerçekleştirmek için sizlerle bir arada oturup çalışacağım,*
>
> *Saygılarla Sun Ku"* deyip yanıtladığı cevap bir nevi teselli ve umut vericidir.

2.4 Zhang Bu-zhang'a Sunulan Teklifler

İli meselesini halletmekle görevlendirilen Zhang Bu-zhang, Lanzhou'a gelip bu üç Efendiyi davet edip Türkistan meselesi hakkında fikrini alır. Bu Üç Efendi, Zhang Bu-zhang'a en elzem isteklerden 16 maddelik **[s.317]** dilekçe takdim eder. Kısacası merkezi hükümetin *"bu üç efendi bir şey dendiğinde anlayabilecek insanlara benziyor"* kanısıyla Zhang Bu-zhang birinci defa Urumçi'ye geldiğinde, yanında Mesut Efendi, Muhammed Emin Bey Efendi ve İsa Bey Efendileri beraberinde getirir.

3. Mesut Sabri'nin Eyalet Hükümetine Reis Oluşu

28 Mayıs 1947'de Urumçi Batısalon'da hükümet teşkilinin değiştiğini, merkezden Eyalet'in Hükümet Reisliğine Mesut Efendi'nin, Başkâtipliğe İsa Bey

---

[4] Sun Zhong-shan (1866-1925)'ın mahlası Yi-shan'dir. Batı dillerinde Sun Yat-sen olarak bilinmektedir. Bir çiftçi ailesinde doğdu. Çağdaş Çin Demokratik devriminin önderidir. 1905'te Japonya'da "*Çin TongMingHui*"yi kurdu. 10 Ekim 1911'deki Şinhay (Xinhai) devrimiyle Çin'in son feodal İmparatorluğu Qing'i devirmiş, ilk Cumhuriyetin kurucusu ve ilk geçici Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 12 Mart 1925'te Pekin'de öldü. 1929'da ana yurdu Zhongshan'a defnedildi. 1940'ta Gumindang hükümeti yurt genelinde genelge yayınlayarak Sun Yat-sen'i "*Çin Cumhuriyeti Devlet Pederi*" ilan etti. Bkz.: http://tr.wikipedia.org/wiki/Sun_Yat-sen; http://baike.baidu.com/subview/2559/13633899.htm/20.09.2014.

[5] Sun Ke, (1891-1973), Sun Yat-sen'in tek oğludur. 1931'de Nanking Belediyesi Memuriyet Başkanı, 1932'de Anayasa Mahkemesi Başkanı, 1947'de Nanking Beleyesi Başkan yardımcısı oldu. 1949'da istifa etti. Sonra uzun bir süre Hongkong, Fransa ve ABD'de yaşadı. 1965'te Tayvan "*Cumhurbaşkanlığı köşkü*" yüksek danışmanı vazifesinde bulundu. 1973'te Taibei'de öldü, bkz.: http://baike.baidu.com/subview/99795/5038360.htm /20.09.2014.

Efendi atandığı ilan edildi[6]. O gün yeni Reis vazifeyi kabul etti. O meclise katılan Ahmetcan Efendi ve İli tarafı adamları bu işe derhal itiraz eder. Ne zamandır kendi özgürlüğü, kendi hakkı, kendi kendini idare etme imkânından mahrum kalan çoğunluk halk ilk defa Reislik makamına milliyetçi ve yurt-halka sadık bir Türkoğlu olan Mesut Efendiye verilmesini sevincinden derisine sığamazken ilk olarak İli tarafı Mesut Efendinin Reisliğine karşı çıktı. Demek Reislik makamından istifade etmeyi tasarladığı planlarını yürütme imkânından mahrum kalan İli tarafı adamları, Mesut Efendinin Reis olmasına haddinden fazla içerledi. Elhasıl İli, Çöçek, Altay ve Kaşgar gibi birkaç vilayetin bir kısım istişare üyeleri adından Zhang **[s.318]** Zhi-Zhong Efendiye; *"Mesut'un Reisliğini kabul etmiyoruz, anayasaya göre seçim yapılıncaya kadar Reislik Zhang Bu-zhang Efendinin elinde dursun. Eğer bu talep kabul edilmezse o zaman hükümetin bu işi memlekette istikrarsızlığa sebep olacaktır"* gibi içerikli defalarca şikâyetname gönderirler. Üstelik İli, Çöçek, Altay ve Kaşgar vilayetlerinde bir kısım Gulca taraftarları Mesut Efendinin Reisliğine karşı protestolar yapar.

3.1 Dört Vilayete Karşı Altı Vilayet

Yukarıdaki dört vilayetin istişare üyeleri Mesut Efendinin reislik makamına karşı çıkarken, onlara karşı Urumçi, Karaşehir, Aksu, Yarkent, Hoten ve Kumul vilayetlerinin istişare üyeler karşı çıkmıştır. Kumullu vekillerden İsmail Tahiri ve Ebeydullah Nasiri, Piçan vekili İshak Bey ve Toksun vekili Hamidullah Muhammediler başta olmak üzere Uygur, Kazak, Çinli ve Tungan istişare üyeleri halk adına *"yeni reisimizi himaye eder, içten tebrik ediyoruz"* deyip diğer dört vilayetin halk vekillerine karşı koyar. Yani pankartlara *"yeni reisimiz Mesut Bey Sabri'yi içten tebrik eder ve yürekten himaye ederiz. Bu büyük fırsattır, buna karşı çıkmak cahillik ve ayıptır"* gibi metinler yazıp dört otobüsü süslediler. Urumçi'de altı vilayetin istişare üyeleri ve yüzlerce halk yüksek sesle otobüste turlayıp, nara ve zurnalar çalıp *"yeni reisimizi tebrik eder ve himaye ederiz"* deyip gürültüyle bağırıp çağırırlar. **[s.319]** Tüm çarşı pazarları dolaşıp yeni reis Mesut Bey Efendiyi tebrik edip büyük bağdaki evine vardılar. Aynı zamanda Gulca tarafının tehdit, teşdit ve

[6] Liu Zhi-xiao (**a.g.e.** C.II, s.1625) durumu; *"19 Mayıs 1947'de Nanking Milli Hükümeti Mesud'u Şincan Eyaletinin Reis, İsa'yı Eyalet Hükümeti Başkâtipliğine atama kararını resmi açıkladı. 28 Mayıs günü Mesud'un Vazifeyi Kabul Töreni yapıldı"* şeklinde izah etmeketdir.

engellemelerine ihtiyatlı davranan bütün Urumçi halkı, yani Hitay, Tungan, Kazak ve Uygurlar gurup-gurup çıkmışlar. Bir saat içerisinde Dr. Mesut Bey Efendinin avlusu on binlerce halk ile dolmuştur. Kısacası İli tarafın *"biz olalım, bizden başka kimse olmasın"* isteğini hükümet bildiğinden kendi tutumunu sürdürmüştür. Böylece İli taraftarları hükümeti korkutup kendi dileklerini gerçekleştirmek için isyan etmek ister.

Urumçi *"hurracılar"*ından Namancan'ı Turfan'a gönderirler. Namancan henüz bir şey başaramazken, daha önce Astane Törtsokma'daki Hoca Niyaz Hacı ve Mahmut Muhiti'nin karizlerini zengin çiftçilerden beş Tungan, iki Uygur toplam yedi kişi satın almışlar, fakat memleket genelinde müsadere arsalar kendi sahiplerine geri verilmişse de bu yedi kişi hükümet emrine itaat etmeyip geri vermez. Fakat asıl kariz sahipleri Tört-sokma'ya gelip Tunganları kovup öldürür. Bir sürü Tungan onları himaye edip silahla gelip asıl kariz sahiplerini kovup çıkarır. İşte bu büyük bahane olur. Neticede Yang'hili Hacı Zaitoğlu Emin Hâkim bir bölük gençle gelip müsadere mülkleri geri vermeden hükümetin emrini tutmayan bu yedi kişiyi silah gücüyle tutuklayıp hepsini bağlayıp sorguya çeker. Tunganlar; *"biz bu karizleri hükümetten satın aldık, kesinlikle vermeyiz"* gibi kati lafları eder. Neticede beş Tungan, iki Uygur toplam yedi kişiyi bağlayıp götürür. Yani ıssıza götürüp hepsini öldürür. **[s.320]** Akabinde Turfan'daki atlı hükümet askerlerinden üç otomobille 90 asker Tört-sokma'ya gelip isyancıların yedi kişiyi götürdüğünü duyup geri dönerler. Kısacası Tört-sokma'ya gelen Emin Hâkim ve halk bir sürü adamı arkasına takıp 13 Temmuz 1947 günü Kara-hoca ağzındaki hükümet askerlerine hücum eder. Sonuçta bu isyan Turfan, Toksan ve Piçan ilçelerinde resmi isyanı başlatır. Neticede bunların silahlarının yokluğu, bunlara gaz veren İli taraf kenarda öylece seyirci kaldığı, halkın bunlara katılmaması sonucu mağlup olup kurtulanları Kalmak dağı yoluyla Gulca'ya gider[7]. Geri kalanları Hitay cellâtlarının kılıç ve taramalı tüfekleri altında mahvolur. Aynı zamanda Kaşgar'da da ayaklanma çıkar. Bunlara karşı ciddi tedbir alındığından bir sürü adam hükümet tarafından tutuklanır. Neticede vaziyet yumşar. Umumiyetle yukarıdaki hareketler hükümeti korkutmak ve Mesut Sabri'yi reislikten düşürmek için yapılmışsa da neticede mağlup olduklarından hükümet siyasetine tesir edemezler.

[7] Avut, (**a.g.e.** s.316-320), Turfan, Piçan ve Toksun isyanının 8 Temmuz başladığını, isyanın Temmuz'un sonuna kadar devam ettiğini yazmaktadır. Detaylı bilgi için kaynağa başvurulsun.

Belki İli tarafı adamları kendilerinin hükümet ve halk gözündeki itibar ve imajını zayıflatır. Neticede altı-şehir tarafındaki İli yanlılarının hareketi yasaklanır.

3.2 İli Tarafının Sonu

İsyan mağlubiyete uğradıktan sonra hükümette görevli **[s.321]** İli taraftarı büyükler kendi vazifelerine gidip çalışmaktan çekilir. Neticede kurultaya katılmak için gelen İli, Çöçek ve Altay istişare üyeleri Urumçi'de türlü siyasi mücadelelerle meşgul olduğundan kurultay ertelenip yapılamadı. Neticede mağlubiyete uğrayan İli taraf Kaşgar ve başka ilçelerden gelen birçok istişare üyelerini alıp İli'ye gittiler.

3.3 Urumçi'yi Karıştıranlar Nanhuayuan'dadır

Urumçi'de İli tarafın adam dövme hareketi dur durak bilmeden devam eder. Bir kaç genç ortalıkta boşu boşuna dayak yediği ve Gençler Teşkilatı'nın üyelerinden iki kişi Uygur Cemiyeti kişileri tarafından tutuklanıp dövüldüğü için Gençler Teşkilatı'nın Abdurrehim Kılıç ve Hamidullah Nemeti gibi üyelerinin liderliğinde Uygur Cemiyetine saldırırlar. Her iki taraf ateş atar. Neticede Urumçi'yi karıştıran Hurracıların hepsi korkup Nanhuayuan adlı bir yere sığınır. Yani yuvaları olan cemiyeti bırakıp gider. Kısacası İli tarafının tesiri git gide küçülerek yalnızca Nanhuayuan'la sınırlı kaldı. Nanhuayuan ise Çince isim olup, Uygurca adı Güney-bağ'dır.

3.4 İli Taraf hükümet Üyelerinin Gitmesi

Muavin reis Ahmetcan Efendi dâhil hükümet üyelerinin teşvik etme ve korkutma yoluyla yaptığı isyan hareketleri sonuç vermedi. Dolayısıyla bunlar **[s.322]** Ağustos'un sonundan itibaren Çin-Sovyet uçak şirketi aracılığıyla sessizce İli'ye döndüler. Onlar gittikten sonra Urumçi'de onlara taraftarlık yapanlar da İli'ye kaçmaya başladılar. Böylece İli tarafının tesir ve kargaşaları bitmiş oldu.

7 Eylül'de Zhang Zhi-zhong, İli'ye sessizce dönen Ahmetcan Efendiye:

"*İli taraf üyelerinin geri dönmesi barış anlaşmasını bozduğunu ilan etmesi mi? Yahut anlaşmayı bozup yine isyana başlamak istediği midir? Ki bu ikisi de değilse geri dönüp meseleyi halletmek için samimi şekilde müzakereye oturun*" gibi içerikte bir mektup verir. Bu mektuba karşın İli tarafı 16 Ekim'de:

"*1. Asker ve polisler mülki işlere karışmasın, halkçılık ve özgürlüğe karşı hareketler durdurulsun,*

2. Tutuklanan aydınlar azat edilsin,

3. Mesut Efendi reislikten alınsı,

4. İli, Altay ve Çöçek'teki askerlere teminat verilsin,

5. Barış anlaşması tam icra edilsin,

6. Şincan'a getirilen askerlerin sayısına sınırlandırılsın" gibi içerikte cevap verir. Bu mektuba karşı Zhang Zhi-zhong münasip cevap vermekle beraber mektup sonuna aşağıdakileri ekler:

"*İli vekilleri Urumçi'ye ya da Nanking'e gelsin, anlaşmayı yürütme ve anayasaya göre reis seçimi düzenlemeyi müzakere edelim. Şimdilik vaziyeti boşatalım. İli tarafı aşağıdaki şartları öncelikle hazırlasın:*

1. İli, Altay ve **[s.323]** *Çöçek'teki olağanüstü durumlar durdurulsun. Mektep, idare ve askeri yerlerde devlet bayrağı kullansın;*

2. Yeni asker alma ve savaş hazırlığı hareketleri durdurulsun. Askerler anlaşmadaki sayıya göre azaltılsın,

3. Bağımsız Doğu Türkistancılık, devlet askeri ve Hanlara kaşı teşvikler durdurulsun,

4. Manas nehrinin trafiği eski haline getirilsin ve sıkı kontrol durdurulsun. Orada durdurulan hükümetin özel kişilerinin otomobilleri bırakılsın"

Fakat iki tarafın birkaç defa bir-birine verdiği mektuplar sonuç vermez. Neticede trafik durdurulup sadece uçakla sınırlı kalır. Yani İli taraf üç vilayeti müstakil hükümet yapar.

3.5 Mesut Efendi Reis İken

Vaziyetin olumsuz tarafından bahsedilirse İli tarafla hükümet arasında karşılıklar kızışmış, dolayısıyla halkın sinirleri bozulmuş, durumdan istifade askerler memleketin bazı vicdansızları vasıtasıyla mülki idarelerin çalışmasına izin vermez. Bundan ötürü henüz yeni başlayan seçim işleri bile başarısız oldu. Halk kurtuluşun doğudan mı ya da batın mı olacağını anlamaya çalışıyordu. Merkez de idari yetkiyi halkın eline tam olarak vermemişti. Halkı celp edecek bir başarı sergileyememiş, usul-tedbiri başka amacı bambaşka, görünüşü **[s.324]** güzel fakat özünde berbat, tatlı

dilli fakat yaptıkları acı ve gerçek yüzü çirkef idi. İşte öyle apaçık sahtekârlıklara kanmış bazı vatan hainleri askere alet olduğundan neticede asker her ilçe ve vilayette müstakil bir hükümet şeklini almış bir dönemde Dr. Mesut Bey Sabri reislik makamına oturmuştur. Aynı zamanda Mesut Efendi başta olan Eyalet hükümeti 6-7 ay içersinde İli tarafla yapılan siyasi mücadeleler ve Turfan, Altışehirlerde yaşanan kargaşaları düzene sokmakla beraber halka bir senelik vergi affı çıkarmıştır. Tüccar esnafın yarım senelik türlü vergisi affedilmiştir. Bu sırada eyalet genelinde halkın su meselesini halletmek için vilayetlerde idareler kuruldu. Urumçi vilayetinde olan nahiyelerdeki halkların su sıkıntısı için hükümet gücü seferber edildi.

3.6 Mesut Efendi Kendi Parasıyla Baraj Kurdu

Mesut Efendi, Urumçi Vali yardımcısı Hamidullah Muhammedi ve Murtuklu Hakim Namet Bey aracılığıyla Singim ağzında[8] büyük bir baraj kurdurdu. Yani, Murtuk ve civarındaki karizlerin kışın boşa giden suları için dağ ağzı kapatılıp bir baraj yapıldı. Barajın tüm masrafını Mesut Efendi kendi cebinden karışlanmıştır. Bu hususta harcanan paralar dışında Hamidullah Muhammedi aracılığıyla işçilerin teminatı için Turfan'dan 300 daden buğday ve yerli mısır satın alıp verildi. Bu yeni inşaat Ekim 1947'de başlayıp Nisan 1949'da tamamlanmıştır. Mesut Efendinin emrine binaen Hamidullah Muhammedi barajın tomasını açma töreni düzenlemiştir. Bu törene Karahoca ve Astaneli çiftçilerden 500'den fazla kiş katılmıştır. Törene iştirak eden **[s.325]** çiftçilerin itimat ve ittifakıyla barajda bulunan suyu ne zamanlar, kaç gün ve ne kadar açılacağı hakkında kararlar alınıp evrak ve tapular imzalandı. Baraja gelecek suya kurulan değirmenden ise her zaman baraj görevlisinin istifade etmesine karar verilip, bunun mesuliyeti Hâkim Namet Beye bırakıldı. Fakat suyun ne kadar açılacağı Karahoca ve Astane mirablarına bırakılıp toma açıldı ve Astane Karahoca suyuna katıldı. Aynı zamanda konuşmalar yapıldı. Böylece Mesut Beyin halk için yaptığı bu tarihi yadigâra tükenmez ve bitmez şükran ve teşekkürler okundu. Hem de Astaneli Abdurrahman Bay nutkunda bu konuda fedakârlık yapan Hâkim Nemet Bey ve sebep olan Hamidullah Muhammedilere halk adına teşekkürler yağdırıp tören sona ermiştir.

[8] Singim, Turfan şehrine 30 km doğuda bir yerdir. Çin'den gelişte ve Urumçi'den Güney Türkistan'a geçişte önemli coğrafi konuma sahiptir, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.318.

3.7 Alğuy'da Mesutabad Adında Yeni Bir Yer

Vali Yardımcısı Hamidullah Muhammedi ve Hâkim Hamid Mesumilerin liderliğinde Juzhang[9] Abamislim, Cemiyet reisi Hamid Hoca, Abdurrakip Ahund Mahdum, İmam Abdullah ve Uşur Botung gibi 40'tan fazla kişinin iştirakiyle Alğuy ağzında yeni bir yer açıldı. Burası İlanlık'ın batısındaki Uvyer ağzında kış-yaz durmadan akan 7-8 taş[10] su olup, çölde kaybolurdu. Fakat yaz günleri Kalmak dağı tarafından binlerce taş su gelip İlanlık'ın batısında kaybolurdu. Demek bu Mesutabad işte o dağ ağzında olan dümdüz ve genişçe bir yerde bulunuyordu. Burası 45 kişinin iştirakiyle kurulmuştur. Yani Mesutabad 45 hisse olup gider ve masrafları 45 hisseye taksim edilir. Mesut Efendi, Muhammed Emin Hazret ve İsa Efendiler her biri birer hisse olup bu 45 hisseye dâhil idiler. Buna gerekli aletler için reisimiz Mesut Bey Efendi 1000 kilodan fazla demir verdi. Mesutabad çalışmaları 15 Eylül 1948'de başlatıldı. Burada iş üstünde durmak için İmam Abdullah ve Uşur Botung görevlendirildi. Böylece arıklar kazıldı ve kırlar yapıldı. **[s.326]** Aynı zamanda o günlerde 3.500 üzüm ve 300 kadar meyveli ağaç fidanı ekildi. Bu üzüm ve meyveli ağaç fidanları konusunda Turfanlı Hacı Hidayetullah birkaç araba fidan yardımı yaptı. Üstelik bir milyonu aşkın meyvesiz ağaç dikildi. Üstelik o sene bir daden güz buğdayı da ekildi. 1949'un Mayıs ayında bu yeni yeri görmek için gittiğimde buğday, üzüm ve ağaçlar çok güzel yeşermişti. Üzüm ve ağaçların budakları bir metreyi geçmişti. Yeni dallar uzamış, kim görmesin insanı hayrete düşüren bir mucize diyebilirdi. Bu Mesutabad için ileride çok gurur duyacağız inşallah. Yeni yerin kuzey tarafı kimsenin gitmediği boş dağ olup, dağın bir az içersinde tamamıyla kömür madenleri mevcuttu. Arabayı durdurup kömürü direk arabaya yükleyebileceğiniz kayıp hazine gibi kömür dağı bulundu. Bu yeni yerin istikbalinden haberci idi.

4. Türkistan'dan 72 Halk Vekili Nanking'de

Mesut Efendi, Eyalet hükümet reisi iken Çin'in Reis-i Cumhur seçimine iştirak etmek için Türkistan'dan 72 halk vekili Nanking'de yapılacak kurultaya

[9] Juzhang, bir idari büronun müdürü, amir.

[10] Su miktarını ölçerken kullanılan birim. Literatürde yer almamış, fakat halk içinde yaygın kullanılan aşağı yukarı bir miktar birimidir. Buradaki taş kanal yapımında kullanılan aşağı yukarı aynı boyutlarda ve 30x30=90 cm² civarında, sağ sola sırayla dizilmiş taşlardır. Su bir taşın boyunu aşacak kadar bolsa bir taş, daha azsa yarım taş su olarak ifade edilir. Alğuy suyu bol bir beldedir. 7-8 taş su bir insanı akıtabilir miktarda bir sudur.

katıldı. Yani Türkistan'dan gelen vekiller kurultaya mevcut durumla ilgili 13 türlü arz ve dilek sundu. Bu dilekler içinde kurultayda tasdik edilenleri şunlardır:

1. Yurdumuz Türkistan'ın adı Çin-i Türkistan olarak yazılsın,
2. Çin-i Türkistan halkına bir milli muhtariyet verilsin,
3. Sınır hudutlarına özel bir ulusal siyaset düzenlensin.

Hem de reform ve maarif konusunda özel ve ciddi yardımlar yapmak için kararlar alınmıştır. "*Sheng Shi-cai sebepsizce 300.000 den fazla halkı öldürdüğü için Türkistan'a götürülüp halkın karşısında idam edilsin*" dileğimiz Başkan Chiang'ın müdahalesiyle onay verilmedi. Demek dileklerimiz bazısı münasip bir şekilde **[s.327]** onaylanıp bazıları da olduğu gibi bırakılmıştır. Fakat Türkistan'ın menfaati için Chiang Kay-shek ve benzeri büyüklerin her zaman karşı olduğu anlaşılmıştır.

Bil husus Mesut Efendi ve İsa Efendiler vaktiyle halkın yararına yoğun çalışırken, buna karşı hükümet büyükleri, özellikle başta Zhang Zhi-zhong olmak üzere askerlerin engellemeleri devam edince efendimler işlerinden çekilmeye mecbur olur.

5. Çin Hükümetinin Oyunbozanlıkları Apaçık Ortadadır

Sheng Shi-cai'nin diktatörlük döneminde içi dertle dolmuş, fakat konuşmaktan çekinen halkın içi-dışı dolmuş bir zamanda Merkezi Çin'den Mesut Efendi, Muhammed Emin Bey Buğra ve İsa Bey Alptekinler Türkistan'a gelir. Yani halk ağzından çıkarmaya cesaret edemediği sözleri ve dert-tasalarını bu üç efendi meclislerde ve hükümet toplantılarında açık açık konuşur. Bundan halk çok memnun olur. Binlerce halk bu üç Efendinin etrafına toplanır ve bu Efendileri içten sever, himaye eder. Kısacası durum böyle devam ederken kısa zamanda üç Efendinin nüfuzunun artacağı anlaşılır. Yani halk bunlara çok bağlanırsa hükümetin Türkistan hakkındaki siyasetinin zayıf kalması kesindi. Dolayısıyla hükümet oyunbozanlık edip Efendilere karşı teşkilatlar kurar, fakat bu teşkilatlar netice vermez. Böylece vilayet ve ilçelerdeki askerler aracılığıyla oranın vicdansız adamlarıyla bu efendilere karşı teşkilatlar kurarlar. Özellikle Hoten'de Hazretime karşı Muhammed Tohti Alem ve Mirza Ahmet Juzhang gibi hainleri hazırlarlar. Guma'da Mecid Alem, Yenihisar'da Ebubekir Alem ve Şadi Bey gibi Çin casusları hazırlanmıştır. Bunlarla da kalmayıp mekteplerdeki öğrencileri kaçırma **[s.328]** planı yapıldı. Yani öğretmenlerin maaşını

zamanında vermeyip mektepten uzaklaştırma çaresi kullandı. Gerekçe olarak milli eğitim nazirliği ve bankanın Çinliler tarafından soyulduğu bahanesiyle öğretmenlerin maaşı tam 14 ay verilmedi. Buna rağmen zavallı öğretmenlerimiz hiç caymadan aç-tok demeden kendi vazifelerine ciddi devam etmiştir. Öğretmenlerin bu ağır durumunu düzeltmek için üç Efendi hükümet meclisinde bir kaç defa konuşur, neticede 14 aylık maaşlarının yarısı (yedi aylık) için eski fiyatla kumaş, kalan yedi ay için nakit para ödeme kararı alınmıştır. Bu hakta 1.250 top kumaş ve sekiz milyar para ödenecekti. Bunları öğretmenlerin kendi ellerine teslim ermek için Urumçi Vali yardımcısı Hamidullah Muhammedi görevlendirildi. Neticede Hamidullah Muhammedi tüm eyaletteki öğretmenlerin 14 aylık maaşlarını götürmekle beraber bu maaşların gecikme sebeplerini öğretmenlere anlatıp, Güney Türkistan eğitim durumunu tahkik ve tetkik etti. 18 Aralık 1948'de Urumçi'den ayrılıp, 1949'un Mart sonlarında geri dönmüştür. Kısacası Doğu Türkistan'da inkılâp tedavi (kan akıtmama) yolunun faydasız olduğunu tarihin verdiği ders ve tecrübelere göre ve Mesut Efendinin reislik dönemindeki durumlarla açık anlaşılmıştır. Yani Mesut Efendi reis makamına oturur oturmaz tüm eyalete ait ekonomi yetkiyi merkezi hükümet kendi idaresine aldı. Reis kanadı kırılmış kuş gibi kafes içinde yaşamaya **[s.329]** mecbur, herhangi bir iş yapmaktan mahrum idi. Bununla da yetinmeyen merkezi hükümet, vilayet ve ilçelerin mülkiye yetkilerini asker aracılığıyla kendi eline aldı. Yani "*vali ve hakimler kendi halkımızdan oldu*" gibi şeyler özünde boştu. Fakat gerçekte askeri ve mülki yetki askerin elinde olduğu herkese malumdu. Elhasıl Merkezi hükümetin özerklik ve eşitlilik ile kendi halkına faydası dokunmayan cumhuriyet hakları mülahaza edildiğinde, Türkistan halkına vereceği özerkliğin ne kadar ihtiva ettiği anlaşılmıştır. Fakat Türkistan'da birkaç gün (sıkı denetim altında) da olsa devam eden Reis, Vali ve Hâkim gibi laflar ise İli inkılâbı durdurmak için yapılan hile, *"arabada tavşan avlamak"*tan[11] başka bir şey olmadığı daha da iyi anlaşılmıştır. Aziz ve kahraman vatan evlatları eğer fırsat olursa tedavi yolunu değil, doğrudan "ya ölüm ya kalım" ilkesini benimserse kurtuluş ve özgürlüğün anahtarı olacaktır.

[11] Sabır ve hile ile alt etmek, yakalamak, bkz.: **a.g.s.** C.V, s.440.

5.1 Mesut Efendi ve İsa Efendilerin Terfisi

Kuzeybatı Karargâhı başkomutanı Zhang Bu-zhang ise uzağı görebilen, okumuş biri olduğundan "*merkezi hükümet er-geç mağlup olacaktır, bu konuda geleceği düşünmek lazım*" fikriyle kuzeybatıdaki dört eyalet hakkında, bil husus Türkistan (Şincan) hakkında Rusların Nanking elçisi ile gizlice **[s.330]** şekilde birkaç maddeli anlaşma imzalar. Aynı zamanda bu anlaşma müzakerelerini Çin komünistlerine de bildirir.

Sonra Zhang Bu-zhang, Mareşal Chiang Kay-shek ile görüştüğünde Şincan (Türkistan) meselesi hakkında biraz yumuşak siyaset tutmak gerektiğini anlatır. Çünkü Şincan (Türkistan) vaziyeti gelecekte ihtimal ağır ve tehlikeli olabilir. Yani bir bahane arayışında olan komünistler, özellikle Rus hükümetinin İli'deki isyancılar arcılığıyla Şincan'ı (Türkistan) karıştırması ihtimal dışında değildir. Bu durumda içerideki komünistler de cesaretlenecekler. Yani şu anki şartlar Şincan (Türkistan) meselesi hakkında aşağıdaki siyaseti kullanmayı gerektirir:

"*1. Başkomutan Song komünistlere karşı çok katı biridir. Onu oradan alıp Merkezi Çin'deki komünistlere karşı savaşa sokmak lazım. Onun yerine Tao Si-yue*[12] *Şincan (Türkistan)'a komutan tayin edilirse iyi olur. Çünkü Tao Si-yue biraz daha ılımlı biridir.*

2. Mesut Efendiyi vazifesinden almak lazım. Aynı zamanda İsa Beyi de başkatiplikten azlettirip, onların yerine komünist taraftarı Burhan Şehidi'yi Eyalet hükümetine reis ve Muhammed Emin Beyi muavin reisliğe koyup, Liu Ming-chun'u **[s.331]** *tekrar başkatipliğe konulursa Şincan (Türkistan)'ın vaziyeti biraz yumuşayıp, yerine oturacaktır*". Zhang Bu-zhang, Chiang Kay-shek'in sadık ve sağ el müsteşarlarından olduğu için onun sunduğu plana binaen Chiang Kay-shek derhal Şincan (Türkistan) hükümet teşkilini değiştirme konusunda 10 Mart 1949'da ferman çıkarır[13].

---

[12] Tao Si-yue (1892-1988), Hunan Ningxianglıdır. Guomindang ordusu komutanı, Haziran 1946'da Şincan Garnizon Başkomutanı olmuştur. Haziran 1947'de Kuzeybatı karargâhı müdür yardımcısı olarak görev yapmıştır. Ağustos 1948 Kuzeybatı Askeri-idari bürosu başkan yardımcısı, ilaveten Şincan Garnizonu Başkomutanı olmuştur. Eylül 1949'da ÇKP tarafına geçmiştir. 1955'te Amiral olarak atanmıştır. 1988'de Changsha'da ölmüştür, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.212.

[13] Guomindang hükümeti, 5 Ağustos 1948 Zhang Zhi-zhong'un önerisi ile Song Shi-lian'i Şincan'dan alıp, yerine Tao Si-yue'yi ilaveten Şincan Garnizonunun başkomutanı atadı. Mesut Bey'in reislikten azlettirilip yerine Burhan'ın atanmasını ise Kasım 1948 sunulan öneridir. Mesut Bey ve İsa Beylerin

5.2 Burhan Şehidi'nin Reisliğe Oturuşu

17 Mart 1949 günü Eyalet hükümetinin teşekkülü değişip milliyetçi partili liderler görevden alınınca tüm idaredeki milliyetçi parti üyeleri vazifelerinden istifa edip protesto etti.[14] Sonra yeni reis Burhan Efendi tek başına kaldığından bir şey yapamayıp zorluk çekmeye mecbur kaldı. Aynı zamanda okullardaki öğretmenler de istifa etti. Neticede öğrenciler öğretmensiz kaldı. Çünkü komünist taraftarları Ahmetcan Efendilerle beraber İli'ye gitmişti. Elhasıl Burhan Efendi ona buna başvurup milliyetçi üyelerden iradesi zayıflardan birkaçını yanına almışsa da, yine de kâfi değildi. Yani Burhan Efendi iş başına geldiği zamanlar birçok zorluklara katlandı.

5.3 Burhan Efendiye Karşılık

Milliyetçi üyelerden olan Cengiz Han da Cemiyet reisliğinden **[s.332]** vazgeçip memleketi Bügür Yenihisar'a gitmişti. Demek Uygur Cemiyeti başsız kalınca reis seçmek için tüm Urumçi halkı ve Kaşgar, Yarkend ve Hoten taraflarından ticaret ve başka hususlarla Urumçi'ye gelmiş büyükler çağırılıp Eyalet Uygur Cemiyeti kulübünde 1.000'den fazla halkla seçim meclisi yapılır. Neticede çoğunluğun ittifakı ve reyiyle İsa Bey Efendiyi Eyalet Uygur Cemiyetine reisi seçilir. Ertesi gün "Şincan Gazetesi"nde manşetle İsa Bey Efendinin reisliği kabul edilmez. "*Sebebi, bütün eyalet genelinde halkın ittifakıyla seçilmeyip sadece Urumçi halkı tarafından seçildi*" gibi içerikte bir makale yayınlanmıştır. Neticede Milliyetçi üyelerden 40'tan fazla genç akşamleyin Burhan Efendinin evine gidip bu hususta açık müzakere yapıldı. Meclis o derece gerilmiştir ki, en son soru cevap kısmı başlar. Hacı Yakup:

"*Dışarıdan gelip yerleşmiş 36 senelik bir muhacir eyalet hükümetine reis olabiliyor da fakat binlerce senedir ata-babaları burada yaşamış asıl Türkistan*

---

azli, Burhan'ın atamasının 31 Aralık 1948 günü gerçekleşmiştir, bkz.: bkz.: Avut, **a.g.e.** s.365, 375, 379.

[14] "*31 Aralık 1948'de Milli hükümet idari fermanla Mesut Bey'in Şincan Eyaletlik hükümet üyeliği, ilaveten Reisliği, Abdukerimhan Mahsum'un Eyaletlik hükümet üyeliği, ilaveten Reis Yardımcılığı, İsa Beyin Eyaletlik hükümet üyeliği, ilaveten Başkatipliğinin iptal edildiğini, Burhan Şehidi'nin Eyaletlik hükümet üyesi, ilaveten Reisliğe, Muhammed Emin Buğra'nın Eyaletlik hükümet üyesi, ilaveten Reis Yardımcısı, Liu Meng-chuan'ın Eyaletlik hükümet üyesi, ilaveten başkatipliğe atandığı ilan edilmiştir*", bkz.: Avut, **a.g.e.** s.379.

evladı olan İsa Bey Efendinin çoğunluğun ittifakıyla Uygur Cemiyeti reis seçilmesi kabul edilmiyor, sebebi nedir?" diye sorar. **[s.333]** Burhan Efendi:

"*Bu makaleden haberim yok"* deyip özür beyan eder. Sonra "*Şincan Gazetesi*" müdürünü görevden alıp, onun yerine başka bir müdür koyup kargaşayı bastırır. Böylece komünist taraftarlarının Milliyetçiler hakkında ileri geri konuşmaları duyulmaz oldu.

5.4 Burhan Efendi Reisliğe Oturduktan Sonra

Burhan Şehidi, 17 Mart 1949'da Eyalet Hükümetinin Reisi olunca Ruslarla ilişkiyi arttırır.[15] Kısacası Çin komünistleri lehine propagandalarla meşgul olur. O sırada Şincan'ın başkomutanı General Tao Si-yue, 11 Ağustos 1949 günü Urumçi'de bulunan komünist taraftarları, asker komutanları ve mülki memurlarla gizli bir meclis yapıp şöyle der:

"Bizim Şincan'ı barış yoluyla elde tutmamız Çin komünistlerine teslim olmakla olur. Çünkü Şincan'ı müdafaa etmek için Çin komünistlerine karşı koymak büyük tehlike ve zarara uğramamız muhakkaktır. Yani onlara karşı koymak için yetersiz olduğumuz herkese malum. Üstelik merkezi hükümet bu günlerde kendi haliyle, Şincan'a yardım etme imkânı da yoktur" der. **[s.334]** Neticede askeriyeden ve mülkiyeden bazıları komünistlere taraftarlık bildirir.

6. Milliyetçi Çin Generalleri Milliyetçilerle

11 Ağustos 1949'da Başkomutan Tao'nun açtığı gizli meclisten dışarıda kalan milliyetçi Çin komutanlarından Ma Jun-zhang (Muhammed Osman), Muhammed Emin Bey Hazretim ve İsa Bey Efendileri davet edip kendi yerinde gizli meclis açıp aşağıdaki meseleler hakkında kararlar alınır:

1. Çin komünistlerine katiyen teslim olunmayacak,

2. Şincan Eyalet hükümet reisleri, yani mülki işleri Mesut Bey, Muhammed Emin Bey ve İsa Bey başta milliyetçi parti üyeleri idare edecek,

3. Askeri işler bizde olmak üzere yerli halktan bir bölük asker alınıp elimizde olan fazla silahlarla onlar silahlandırılacak,

[15] Burhan Şehidi'nin Reisliği 31 Aralık 1948'de başlamıştır, bkz.: Avut, **a.g.e.** s.379.

4. Tao Si-yue, Burhan Şehidi ve diğer komünist taraftarlarını tutuklayıp idam edilecek, böylece tüm Şincan'da bulunan komutan ve askerlerin bizim emrimizde olması sağlanacak. Neticede Şincan'ı komünistlerden müdafaa etme imkânı olur. Bu hususta Amerika ve İngiltere konsolosları vasıtasıyla Rus konsolosuna bilgi verilecek. Yani bu defa olası olaylar konusunda Rus hükümeti müdahale etmemeli gibi **[s.335]** kararlar alınıp anlaşma imza edilecekken meclise katılan komutanlardan biri; "*Bu hususta biraz sabredelim. Yani bir dahaki toplantıda imza atalım*" deyince karar imzasız kalır. Kısacası bu komutan mecliste olan biteni tamamıyla Tao başkomutana yetiştirir. Neticede ortam kızışır. Tao Si-yue ve Burhan Efendilerin durumları değişmiş, bunlar da çare ve tedbirler alır. Aynı zamanda olayı derhal Urumçi Rus konsolosuna bildirirler. Eğer bu gerçekleşirse Rus hükümetinin yardım etmeye hazır olduğu konusunda konsolos vaatte bulunur.

6.1 Çin Generalleri Formoza'da

Durum günbegün ağırlaşır. Yani milliyetçi taraftarı Generallerin birkaçı askerlerini bırakıp Pakistan üzerinden Formoza'ya[16] gitmeye karar verir. Elhasıl 17 Kasım 1949'da Pakistan'a gelen Ye Jun-zhang [17] ve diğer Generaller doğru Formoza'ya gider. Ma Jun-zhang, 7 Aralık 1949, ya da 17 Sefer 1369 Hicri, dört muhafızıyla Beytullah'ı ve akabinde Mekke'de bulunan babası ve çocuklarını ziyaret edip, 20 Aralık 1949'da Formoza'ya gider.

6.2 Muhammed Emin Hazret ve İsa Efendiler Yurtdışında

[s.336] Milliyetçi parti liderlerinden Mesut Bey Sabri *"ne olursa olsun ben Türkistan'da kalacağım"* diye kesin karar verir. Muhammed Emin Bey Buğra ve İsa Bey Alptekinler komünizme karşı Çin Generalleriyle yurtdışına gitmek üzere Türkistan'ın son sınırı olan Kökart'a [18] geldiklerinde milliyetçi Çin'in hudutta bulunan askerleri tarafından yakalanıp Çin komünistlerine teslim edilmek üzere

[16] Portekizce'den gelen Formosa adı "*güzel*" ada anlamında kullanılmaktadır. 15. yüzyıl sonlarından itibaren batı dillerinde Formosa ya da Formoza olarak biliniyordu, bkz.: http://baike.baidu.com/view/1746102.htm/25.09.2014.

[17] Junzhang, Çince askeri terim, herhangi bir ordunun komutanı, askeri rütbe. bkz.: **a.g.s.** C.II, s.690.

[18] Kökart tarihte bugünkü Pamir ve Karakurum dağlarının genel adıydı. Tang döneminde Pamir zirvesinde Kökarteli adında bir yerleşim yeri kurulmuştur. Qing İmparatorluğu döneminde buraya Sarıkol dendi ve Yarkend'e bağlandı, bkz.: http://www.uycnr.com/zl/guojibeijing/201210/t20121031_401411.html/26.09.2014.

Şehidullah[19] arkalı Sancu'ya[20] getirilirler. Burada milliyetçi efendilerin arkadaşı olan Yarkend'in askeri komutanı Tang (jing-ren)'ın yardımı ve Allahın inayetiyle askerin elinden kurtulup yollarda bin bir meşakkatle 16 Aralık 1949/26 Sefer 1369'da Ladak'a gelirler[21]. Burada Muhammed Emin Hazretim ve İsa Bey Efendilerin aile evlatlarıyla komünistlerden kaçan bine yakın Türkistanlı da vardı. Yani bu muhaceret Aralık 1949'da vuku bulduğundan soğuğun en sert ve şiddetli zamanlarında yola devam etmek mecburiyetinde kalan zavallı halkımız soğuğun şiddetinden el-ayakları üşüşüp cansız kalanlar dışında onlarcasının ölüsü buzlar ve karlar içinde kalmıştır. Aceleyle kaçan halkın yol hazırlıkları doğal olarak yeterli değildi. Yolda at-katırlar yemsizlik yüzünden telef olup halkın birçok eşyası yollarda kalmıştır. Yani kendi canlarını alıp Ladak'a zar zor varmışlardır.

6.3 Hindistan Hükümetinin Tarihi Yardımları

El-ayağından olmuş, para, mal ve hayvanlarından ayrılmış, beş parasız ve dermansız kalan muhacirlerin bu kadar ağır vaziyette olduğunu **[s.337]** gören herkes acır ve yardım edesi gelirdi. Elhasıl M. Emin Bey Hazret ve İsa Bey Efendiler halkın bu perişan durumunu derhal Hindistan hükümetine anlatıp, bu halka tez elden doktor ve maddi-manevi yardım yapılmazsa daha beter hal alacağını beyan edip derhal yardım yapılmasını rica ve talep ederler. Neticede Ladak'a toplanan Türkistanlıları uçakla ücretsiz Keşmir'e götürülüp el-ayağı iflas edenler için özel hastaneler teşkil edilmekle beraber umumi Türkistanlılara maddi ve manevi her yönden yardımlar yapılır. Elhasıl, bu konuda Hindistan hükümetine, özellikle Keşmir hükümet reisi Şeyh Abdullah Sahip[22] hazretin Türkistanlı muhacirlere gösterdiği iyiliklerine tarihi şükran ve teşekkürlerimizi arz etmeyi borç biliriz.

---

[19] Şehidullah, Alptekin'in hatıratlarına göre Kökart'tan Sancu'ya varışta geçilen son derece meşakkatli bir dağ yoludur, bkz.: Kul: **Esir DT İçin-I,** s.581.

[20] Sancu Hoten'ın Guma ilçesine bağlı bir nahiyedir. İlçe merkezinin 50 km kadar güney doğusunda, Karakurum dağlarının kuzey eteklerinde, vadide yer almaktadır, bkz.: http://baike.baidu.com/view/2700343.htm/26.09.2014.

[21] Alptekin'in hatıratında 10 Aralık 1949 olarak geçmektedir, bkz.: Kul: **Esir DT İçin-I,** s.598.

[22] Alptekin (Kul, **Esir DT İçin-I,** s.599) bu husuta; *"Bizi Ladak hükümeti tarafından hazırlanmış olan Vezir Bağı'na yerleştirdiler. Bu yere iner inmez, çok sayıda kişi bizi ziyarete gelmeye başladı. Bunların içinde, Ladak'ın askerî komutanları, kaymakamı, İmam Sahip, Abdullah Şah Han, Abdülhak Efendi ve başta hükümet erkânı da vardı. Birkaç gün geçtikten sonra, Hint askerleri Komutanı Muhterem Efendi, Kaymakam Muavini Abdullah Can Efendi, Ladak Müslümanları büyüklerinden Abdülhak Efendi başta olmak üzere birçok muhterem zatlar, arka arkaya bizi*

7. Chiang Kay-shek Formoza'da

22 Kasım 1949 günü Chiang Kay-shek kendi yerine muavin reisi Li Zong-ren'i koyup Nanking'den tamamen ayrılıp Formoza'ya gitmiştir[23]. Li Zong-ren derhal Lanzhou'dan Zhang (Zhi-zhong) Bu-zhang'ı çağırıp komünistlerle sulh etmek için Zhang Zhi-zhong'u başkan yapıp bir heyetle Pekin'e gönderir. Fakat sulh müzakeresi netice vermediğinden heyet dönmüş, ama komünistler Zhang Zhi-zhong'u bırakmamıştır.

Chiang Kay-shek, Formoza'ya gider gitmez komutanları komünistlere teslim olmuştur. Bu cümleden **[s.338]** Türkistan başkomutanı Tümgeneral Tao Si-yue ve Eyalet hükümetinin reisi Burhan Efendiler 26 Eylül 1949'da telgrafla komünistlere teslim olduğunu bildirirler ve aynı zamanda komünistlere "*hoş geldiniz*" demek için her milletten olmak üzere toplam 12 kişilik bir heyet teşkil edip Lanzhou'a gönderirler. Bu heyet komünistlerin derhal Türkistan'a gelmesinin elzem olduğunda ısrar ederler. Fakat komünistler bu sene Lanzhou'da kalıp gelecek sene Türkistan'a girmeye karar vermiştir.

8. Komünistler Kumul Vilayetini İstila Eder

13 Ekim 1949'da komünistler Türkistan'ın doğu hududu olan Kumul vilayetini istila etmiştir[24]. Karşılamak için Türkistan'dan iki uçakla askeri heyet Kumul'a varır. Yani Kumul'a varan komünistlerin askeri komutanları Urumçi'den gelen heyetle beraber Türkistan'ın merkezi Urumçi'ye varıp yerleşirler. Aynı zamanda başka vilayetlere de dağılırlar. Komünistlerin ezber şiarı "*acizlere yardım edilecektir*" idi. Türkistan halkı tamamıyla acizdi ama bakalım bunlar ne yapacaklardı?

Elhasıl, geçmiş düşünüldüğünde Türkistan halkı için bir iyilik artık yapılmaz. Çünkü yakın geçmişi halkımız henüz unutamadılar. Yani 1940'lar, Sheng Duban

---

evlerine ziyafete çağırdılar. Ayrıca kaymakam bizlere çok miktarda odun ve un yardımında bulundu" demektedir.

[23] Chiang Kay-shek'in Chongqing'den ayrılıp Tayvan'a varışı 10 Aralık 1949'dır, bkz.: Li Shou-kong: **Çağdaş Çin Tarihi**, Taipei, Sanmin Yay. 1973, s.176.

[24] Çin Komünist Partisi Halk Aratlık Ordusu 28 Eylül 1949'da Şincan'a giriş kararını açıkladı. İlk ordu 10 Ekim yola çıktı. 11 Ekim Urumçi Şehri Belediye Başkanı Qu Wu başta olmak üzere Bai Wen-yu, Kasımcan Kamberi, Telet Musabayev, Nusret Şehidi gibilerden müteşekkil her milletten ve her alandan karşılama komitesi kurulup Kansu'nun Jiuquan şehrine gönderildi. ÇKP Azatlık ordusu Şincan'a, ilk durak Olan Kumul'a vardılar. bkz.: Avut, **a.g.e.** s. 437, 444.

hükümeti döneminde Türkistan genelinde göze çarpan yurt büyüklerinden 300.000 kadar zatı hapsetmekle beraber mal mülk, tüm varlığını müsadere edip, o günahsız mazlumları **[s.339]** türlü işkence ve azaplarla öldürmüştür. Diğer yandan aç ve özgürlüğünden mahrum ölenlerin sayısı bilinmiyordu. Kısacası tutuklananlar hapse atıldığı günden itibaren olağanüstü gizlilikle tutulurdu ki onlar nerdeler, durumları nedir, ne gördü, hayattalar mı yahut öldüler mi? Bunlardan kimsenin haberi yoktu. Yani çoluk-çocuk hapiste olan babaları ya da akrabalarının yüzünü bir kere de olsa görememekle kalmayıp ölüsünü bile göremeden kör kuyu ve dağ deliklerine atıldılar.

Aziz yurttaşlar, VI. yüzyılda görülmemiş hayvanlık, insanlıktan yoksun vahşilikler Sheng Duban hükümeti tarafından yapıldı. Sheng Shi-cai, 10 yıl içerisinde eşkıyaca ve acımasızca topladığı 12 ton altın, hesapsız değerli taş ve eşyaları onlarca yük aracına yükleyip merkeze gider. "Sayın" Devlet Başkanı, zalim eşkıya Sheng Shi-cai'i sevgiyle karşılar: "*Bu kadar çok servet ve varlığı nasıl topladın? Kısa zamanda nerden aldın?*" diye bir kelime sorgu sual etmediği için cellât Sheng Shi-cai'nin yanında götürdüğü dünya ve hazineye Cumhur Başkanı Chiang Kay-shek de ortak olur. Demek "Sayın Başkan"a Türkistan halkı lazım değil, sadece altın ve kendi milletinden olan Sheng Shi-cai lazım idi. Kabilecilikte Çin milleti dünya genelinde en öndedir. Yani Ruslar, Sheng Shi-cai Türkistan'dan umudu tamamıyla kesmişken uçak, tank ve askerle yardım etti ama onu anlamamıştı. Neticede Sheng Shi-cai, Chiang Kay-shek'e sığındı, onu himaye etti. **[s.340]**

1934'lerde Sheng Duban hükümeti diktatörlükle Türkistan'da yaşayan Türkleri 14'e ayırıp her birini ayrı bir millet yapmıştır. Adı, ırkı ve dili bir Türkleri, yani Uygur, Kazak, Kırgız, Tarançı, Tatar ve Özbeklerin her birini ayrı bir millet adıyla tanımlamıştır. Bundan anlaşılır ki, bu Türkistan'da yaşayan Türk milletini parçalayıp sindirmek için yapılmış suikastın bir parçasıdır. Malumunuz dünyada her ulus kendi başına bir milli adla bilinir. Buna kimse müdahale edemez. Müdahale etmek isteyen ahmak ve cahildir. Kısacası Sheng Shi-cai'nin uydurma adları ve nüfus sayısı üzerinde oynadığı oyunlar aslıyla aşağıda verildi.

Eyalet hükümetinin arşiv bölümünden not alan Hamidullah Hacı Muhammed oğlu Rozi Muhammed oğlu, Ferhad Boşka. Allah affedicidir. 5 Şubat 1948'de not alınmıştır.

[s.341]

	Vilayet	İlçe adedi	Nüfusu
1	Urumçi	12	606.224
2	Gulca	9	411.686
3	Kaşgar	8	1.134.561
4	Aksu	10	727.895
5	Çöçek	7	170.392
6	Altay	7	83.830
7	Hoten	8	798.591
8	Karaşehir	7	119.986
9	Kumul	4	59.921
10	Yarkend	5	601.692
Toplam		**77**	**4.774.778**

İlave: Doğu Türkistan 10 vilayet olup, ilçeleri 77'dir. Açgözlü Sheng Duban döneminde halkı yanıltmak için açıkladığı nüfus sayısı 4.774.778[25] kişi olarak sahtekârlık yapmıştır. Fakat bu sayı gerçeğe gökyüzü kadar uzaktır. Çünkü güneş gibi apaçık mesele hakkında fikir yürütmek, uydurma yapmak büyük suç ve ihanet ve hıyanettir.

Eyalet hükümet arşiv bölümünden not olarak kaydedildi.

6 May 1948 İmza

[25] Burada toplamada bir yanlış mevcuttur. Yani, toplamda 4.714.778 olması gerekirken müellif ya kendisi toplarken ya da kaynaktan not alırken sehven 4.774.778 olarak kaydetmiştir. Muhtemelen el yazısında "1" ile "7" karışmış olabilir.

[s.342] Her vilayete ait ilçelerin adları aşağıda gibidir[26]:

1- Urumçi Vilayetinin ilçeleri: Urumçi, Turfan, Piçan, Toksan, Fukang, Mori, Guçung, Cimsar, Gomodi, Sanci, Kutubi ve Sinduba. Toplam 12 ilçedir.

2- Gulca vilayetinin ilçeleri: Gulca, Süydöng, Küre, Çilepangza, Nilka, Korgas, Kalmakküre ve Tokkuztara. Toplam 8 ilçedir.

3- Kaşgar vilayetinin ilçeleri: Kaşgar Eskişehir, Kaşgar Yenişehir, Feyzabad, Maralbaşı, Yenihisar, Artiş, Uluğçat ve Yopurğa. Toplam 8 ilçedir.

4- Aksu vilayetinin ilçeleri: Aksu Eskişehir, Aksu Yenişehir, Uç-Turfan, Akçı, Abad, Kelpin, Bay, Kuçar, Şehyar ve Tohsu (Düşenbe). Toplam 10 ilçedir.

5- Çöçek vilayetinin ilçeleri: Çöçek, Şiho, Manas, Saven, Cing, Börtala ve Dörbilcin. Toplam 7 ilçedir.

6- Altay vilayetinin ilçeleri: Sarsümbe, Borçin, Kaba, Ciminey, Borultukay, Çingil ve Köktokay. Toplam 7 ilçedir.

7- Hoten vilayetinin ilçeleri: İlçi, Karakaş, Guma, Lop, Çira, Kériye, Niye ve Çerçen. Toplam 8 ilçedir. **[s.343]**

8- Karaşehir vilayetinin ilçeleri: Karaşehir, Korla, Bügür, Lop, Uşşaktal, Çarkilik ve Hotunsumul. Toplam 7 ilçedir.

9- Kumul vilayetinin ilçeleri: Kumul, Barköl, Aratürk ve Çegiçinze. Toplam 4 ilçedir.

10- Yarkend vilayetinin ilçeleri: Yarkend Eskişehir, Kargalık, Poskam, Merkit ve Taşkorgan. Toplam 5 ilçedir.

[26] 25 Eylül 1949'da Çin Kızılordusu Doğu Türkistan'a girdi. 1 Ekim 1955'te Çin Halk Cumhuriyeti yönetimi altında Şincang Uygur Özerk Bölgesi ilan edildi. 2004 yılsonuna kadar, Uygur Özerk Bölgesinde İl statülü şehir: Urumçi, Karamay; beş Özerk İl, İli Kazak Özerk İli, Sanci Tungan Özerk İli, Bayingolin Moğol Özerk İli, Kızılsu Kırgız Özerk İli, Bortala Moğol Özek İli; 7 Vilayet: Kaşgar, Hoten, Aksu, Altay, Tarbağatay, Kumul, Turfan Vilayetleri; Özerk Bölgeye direkten bağlı İlçe stastülü 4 şehir: Şihenze, Aral, Tumşuk, Wujiaqu şehirleri. Bunlar haricinde 16 İlçe statülü çehir, 68 İlçe (altısı Özerk İlçe), 11 Şehir, 138 semt bürosu, 11 bölgecik, 627 Kasaba, (43'ü etnik azınlık kasabası), 229 nahiye, 623 Bazar, 22900 köy bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz.: **Xinjiang Weiwu'er Zizhiqu Gaikuang,** "Uygur Özek Bölgesi Hakkında" yazıcılar gurubu, Pekin, MN Yay. 2009.

1	Uygurlar	3.816.332
2	Kazaklar	432.812
3	Kırgızlar	57.214
4	Tarançılar[27]	90.263
5	Tunganlar	185.735
6	Çinler	155.616
7	Solunlar[28]	2.510
8	Özbekler	10.808
9	Kalmaklar[29]	57.916
10	Ruslar	19.245
11	Mançular	803
12	Tatarlar	5.577
13	Tacikler	9.816
14	Şibeler	10.632
	Erkekler	2.384.574
	Kadınlar	2.390.202
Toplam nüfus		4.774.778[30]

İlave: Sheng Duban hükümeti Türkistan'daki milletleri parçalayıp yok etme girişimini 14'e ayırmakla göstermiştir. Nüfus eski tarihlerde ve halk arasında 12 ve 14 milyon olarak bilinir. Yani böylesi güneş gibi açık gerçeği silah zoruyla bastırmak geçicidir. Çünkü Türkistan'da mevcut nüfusu yanlış göstermek cehalet ve ihanettir. Hatta açıkça hırsızlık ve hainliktir. Not alan Hamidullah Hacı Muhammedoğlu. **[s.344]**

9. Çinli Memurların Açık Sahtekârlıkları

Türkistan'da mevcut nüfusu Çinli memurlar sahtekârlıkla kontrol altına aldıkları için net bir sayı gün yüzüne çıkmamıştır. Fakat güneşi balçıkla kapatmak mümkün olmadığı gibi her şeyi perde arkasında saklamak imkânsızdır. Yani dünya genelinde nüfusun daha fazla olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, Çin 1930'lardaki

[27] Tarançiler, Gulca ve Kuzey Türkistan'da ikamet eden Uygurlara denirdi. Uygur Özerk bölgesi kurulduktan sonra Tarançi adı iptal edilmiş, hepsini Uygur etnik kimliği taşımaya başlamıştır. Lakin hala kendilerini Tarançi olarak görenler olsa da bu Uygurlardan farklı oldukları anlamına gelmez.

[28] Dağurlar, Moğol dil ailesine mensup bir lehçede konuşan Dağurlar bugün İç Moğolistan, Heilongjiang, Liaoning Eyaletleri ve Uygur Özerk Bölgesi'nde olmak üzere 130.000'i aşkın nüfusa sahiptir, bkz. http://baike.baidu.com/view/2733.htm/28.09.2014.

[29] Moğollar.

[30] Burada da aynı şekilde toplamada yanlış yapılmış olup, Uygur ve diğer milletlerin sayısı yekün olarak 4.855.279, erkek ve kadınlar da ilave edildiğinde ise 4.774.776 kişi olarak görünmektedir. Müellifin verdiği 4.774.778 rakamı her ikisine de uyumamaktadır. Muhtemelen hesap hatası yapılmıştır.

nüfusunu 450 milyon olarak dünyaya açıklamıştı. Fakat 1950'de, yani 20 sene sonra Çin'in nüfusu 750 milyon olarak açıklanmıştır. Yani 20 yılda 300 milyon artan nüfus içerisinde elbette Türkistan milletinin nüfusu da dahil olmalıdır. Kısacası 20 yılda Çin'in nüfusu %75 artmışken o zaman Türkistan'ın 12 milyon nüfusu %75 artarsa 17 milyon olması gerekir[31]. Çin hükümetinin yukarıdaki açıklamalarına göre Türkistan nüfusunu kontrol altında tuttuğunun açıkça delilidir. Demek Çinlilerin ihanetleri kendilerine karşı büyük delil ve ispatlarıyla anlaşılır.

Deliller Aşağıdaki Gibidir

1. Türkiyeli meşhur yazar Muhammed Atıf'ın 1295'de[32] "Kaşgar tarihi" adlı kitabında sadece Tarım nehrinin 78.000 km² alanına dağılan Türklerin sayısı 8 milyon olarak yazılmıştır[33]. Fakat Türkistan'a ait Karaşehir, Turfan, Kumul, **[s.345]** Altay, Çöçek, Gulca ve Urumçi vilayetleri, Atıf beyin yazdığı tarihin dışında kalmıştır. Demek buna göre tüm Türkistan'ın nüfusu 20 milyondan fazla olması gerekir.

[31] Burada müellif bazı iddialarda bulunmuştur. Mesela; 1911 Çin genel nüfusu 564.423.867 olup, I. Dünya savaşı ve ilerleyen yıllarda savaş nedeniyle hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 1931'de 421,7 milyon olarak açıklanan nüfus, 1947'de 431 milyon, 1949'da ise 421,670 milyon olarak açıklanmıştır. Sayıların doğruluğu konusunda kuşku duyulsa da yıllarca süren iç savaş ve Japonlara karşı verilen II. Dünya savaşı sırasında doğal olarak savaş ve gıda yetmezliği sebebiyle ölen insan az değildi. Fakat Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra Mao'ın çağırısıyla nüfus hızla artmış ve 1981'e gelindiğinde 720 milyona ulaşmıştır, bkz.: http://bbs.tianya.cn/post-worldlook-383078-1.shtml/28.09.2014; 1928 Çin Cumhuriyeti İçişleri bakanlığı verilerine göre Doğu Türkistan nüfusu 2.550.000 olup Uygurlar %70'in üstünde, Çinli nüfusu %10'un altındaydı, http://baike.baidu.com/view/3514499.htm/28.09.2014; 1955 verilerine göre ise 4.873.608 olarak açıklanmıştır. Fakat verilerin doğruluğu genel görüşle şüphelidir, bkz.: http://baike.baidu.com/subview/2824/14767092.htm#6_1/28.09.2014; 2011 Çin Halk Cumhuriyeti VI. Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Şincan Uygur Özerk Bölgesi toplam nüfusu 21.813.334, Çinli nüfus da %40,1 olarak açıklanmış. Uygur nüfusu 10.069.346 olarak belirtilmiş olup, Özerk Bölge nüfusunun %45'inden fazlasına tekabül ettirilmiştir, bkz. http://baike.baidu.com/view/2426392.htm/28.09.2014).

[32] Miladi 1878'e tekabül etmektedir. Bu tarihlerde kaleme alınmış, A.N. Kuropatkin'in "**Kaşgarya** (Urumçi, XJH Yay. 1983, s.24)" adlı eserinde "*Kaşgarya'nın nüfusu takriben 1 milyon 200 bin'dir*" demektedir. Paizula Wusiman, **"A.N. Kropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri",** yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistütüsü. İstnbul 2008.

[33] İsmail Aka, Vehbi Günay ve Cahit Tel'in neşre hazırladığı ve 1998'de Kırıkkale'de Eysi Yay. tarafından Osmanlıca Ağızda, Latin alfabesinde neşredilen **"Kaşgar Tarihi: Bais-i Hayret Ahval-i Garibesi"** adlı eserin 11. sayfasında Kaşgar hududunun nüfusu 4.799.700 olarak verilmektedir. Yalnız buna rağmen Bahattin Gencal doktora tezinde (**XIX. Yüzyılda Doğu Türkistan Uygurlarında Sosyal ve Kültürel Hayat,** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniv. Bişkek, 2012 s.105) çeşitli kaynaklardan da istifade ile 19. yüzyılda Doğu Türkistan nüfusunun 700.000 ile 2 milyon arasında iddia edildiğini kaydetmektedir.

2. Türkistanlı büyük âlim ve tarihçi merhum Muhammed Emin Hazret “Dünya tarihi” adlı eserinde Türkistan nüfusunu 10 milyon civarında diye tahmin etmiştir.

3. Sayın İsa Bey Efendi “Türkistan Davası” adlı eserinde Türkistan’ın nüfusunu 11 milyondan fazla diye tahmin etmiştir. Demek bu nüfusu kendi bünyesinde barındıran toprakların büyüklüğü 1.828.418 km² olup, dünyada gerekli her türlü maden eksiksiz mevcuttur. Yani uranyum, volfram, altın, gümüş, petrol, demir, kömür, kurşun ve bakır gibi madenler toprağın her yerinde mevcuttur. Yine yer altında neler vardır?

Kısacası, Türkistan topraklarının tamamı altın ve petroldur demek mübalağa olmaz. Bugün ikisi de komünist olan Rus ve Çin arasında devam etmekte olan rekabetin temel sebepleri işte o madenlerin kavgası olsa gerek. Aziz vatan evlatları, kıymetli ana yurdumuzu unutmayınız. Çünkü vatan ata mirasımızdır! Vatan canımızdır! Vatan kanımızdır! Vatan ebedi hayatımızdır diye tavsiye eden ve hatırlatma yapan yazar Hamidullah Hacı Muhammed oğlu Rozi Muhammedoğlu Ferhat Boşkaoğlu

Allah bütün erkek kadın Müslümanların günahları affetsin.

5 Haziran 1973

MÜELLIFIN SON SÖZÜ

[s.346]

Aziz yurttaşlar

Malumunuz ki, Kumul'dan başlayan umum inkılâbın akıbeti maalesef ki hasret ve kederle neticesiz olması her vatan evladının kalbinde kapanmaz yara ve acı bırakarak sona ermiştir. Elhasıl son günlerde Türkistan'ın her tarafında devam eden büyük inkılâp başlangıçta zulüm ve istibdada karşı iyi niyet ve saf kalpla başlayıp kanlar içinde tam dört sene devam etmiştir. Maalesef baştan sona koordineli bir teşkilatın olmaması, her tarafta başkaldıran inkılâp liderlerinin ilimsiz ve tecrübesiz olduğu, ileriyi hiç hesap etmeden her biri kendi başına birer kral kesilip halkın durumunu düşünmeden, elindeki silahlara güvenerek istediği gibi davrandığı için yaşanan haksızlıklar halkın sevincini kursağında bırakmıştır. Neticede malı ve canını feda etmekte olan kişilerin inkılâp konusunda düşünceleri, ihlâs, itimatları ve meyilleri zayıflamaya başlamıştır. Yani halkın ittifak ve ittihadı olmadığından her şey beklenebilirdi. Neticede düşman için fırsat kapısı açılmıştır. Demek fırsatı değerlendirebilen dış düşmanlar inkılâbımızın tez vakitte batması için casuslarını ciddi harekete geçirir. Aynı zamanda kendi içimizden çıkmış vicdansız, imansız vatan ve millet hainleri dış düşmanlar için büyük yardımlar yapmıştır. Aynı zamanda koyun postuna bürünmüş, inkılâpçılar içine sızmış dış güçler ve türlü renkteki mollalar yerden ve gökten, dünya ve ahretten söz edip, güzel **[s.347]** laflarla inkılâpçılar içinde yer edinmiştir. Yani bu zatların biri Rusların eşitlikçi ve adaletinden söz ederken öbürü İngiltere'nin siyasetlerinden söz ederdi. Başka biri Almanya'nın zanaat ve askeri düzenini överken, bir diğeri Japonların güç kudreti ve faaliyetlerinden söz ederdi. Yani bu zatlar siyaset ve iktisat, fen ve din hatta zanaatı tebliğ ve teşvik edip, inkılâpçıları türlü fikir türlü yol türlü düşüncelere yönlendirmiştir. Özellikle Kaşgar'da kurulan Türkistan Milli İslamiyet hükümetimizde mühim mevkilerden başkâtiplik ve askeriye genel komutan yardımcılığı makamlarında; bütün silah sayımı ve tüm askeri teminat ulaştırma görevlerinde görünüşü Müslüman, fakat satılmış hainler yetkiyi eline topladığından

bu binlerce silahlı Binbaşı, Kurbaşı ve basmacılar, İslam hükümetinin hatırı sayılır ve güvenilir askerleri ve adamları idi. Efendim bunlar inkılâp içinde iseler de asil fikri-hayali ve hizmeti başka taraftaydı. Demek bunların münafıklarca hareketleri saf kalplı inkılâpçılara sirayet etmiştir. Neticede ittifaksızlık, edepsizlik, itaatsizlik ve başına buyrukluk ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı kendi içimizde yeterli ilim sahibi gerçek vatan fedakârları yok gibiydi. Kısacası bu teşkilatsız devam eden dört senelik kanlı inkılâp maalesef ki yüz binlerce kurbana rağmen neticesiz son bulmuştur.

Aziz vatandaşlar, okumamış ve tecrübesiz inkılâp önderlerimiz gerçek bir yolu seçemediğinden yanlışlarla ve **[s.348]** kusurlarla inkılâp yapmıştır. Neticede on küsur milyon halkı hasret ve üzüntü içinde bırakmıştır. Efendim kader böyle imiş. Fakat bu hususta umutsuz olmak doğru değildir. Çünkü bu hususta dökülen kanlar ve verilen emekler, perişanlıklar elbette boşa gitmez. Gelecekte aziz vatanımız topraklarında her şehidimizin kanından sayısız kahramanlar doğacaktır.

Savaşa Devam mı ya da Vatanı Terk Etmek Mi?

Muhterem Yurttaşlar

Vatanı terk etmek mi yahut güçlü düşmanla savaşmak mı ya da düşman esaretinde kalmak mı? Bu suallerin cevabı zordur. Eğer esarette kalsanız o zaman türlü azaplarla haksız yere haram ölüme maruz kalmış olursunuz. Eğer bilfarz hayatta kalsanız da o zaman it-eşek gibi haklarınızdan mahrum halde insanlıktan yoksun işleri yapmak mecburiyetinde zulüm eder ve karnınızı doyuramadan işkence görürsünüz. İşte bu durumları göz önünde bulundurarak aziz vatanı terk edip aile evlatlarımızı esarette bırakıp yurt dışına iltica etmek ve komünist cellâtların zulüm ve pervasızca tecavüzlerini azat ve hür dünyada ifşa etmek umuduyla çıkmıştık. Maalesef ki hangi memlekete varırsanız değil anlatmak komünistlerden ihtiyat edip onlar hakkında laf etmenize fırsat verilmez. Efendim misafir ve muhacir demek kanadından ayrılmış, ötmekten bile aciz kalan kuş gibi demektir. Üstelik türlü horluklar, muhtaçlıklar, eziyetler içinde hayatınızı devam ettirmeye mecbursunuz. Affedersiz efendim, yaban el zaten yabancının eliymiş.

Aziz yurttaş, vatan devlettir, vatan ardır, vatan kıymettir, vatan cennettir. Yani, *"Mısır'ın krallığından Kenan'ın fakirliği iyidir*" diyen Hz. Yusuf (a.s) ne güzel

söylemiş. Demek muhacir misafirdir. Bu hususta muhterem **[s.349]** Efendimiz (a.s.v) ne güzel buyurmuşlar ki; مَنْ مَاتَ مُسَافِراً فَقَدْ مَاتَ شَهِيْدًا [34] Fakat gurbette horluk ve muhtaçlık görmemiş bir insan için derhal aşağıdaki fikri huzur etse gerek. Çünkü gurbette ölen bir insanın derecesi niçin muharebede ölen birinin derece ve şerefiyle eşittir diyebiliriz. Yani düşman karşısında bir kurşunla şehittir, fakat gurbette her gün birkaç kurşuna hedef olursunuz. Efendim, bunlar ölüm ateşi değil, belki horluk, muhtaçlık ve misafirlik kurşunları idi. Bu hususta Nebi-i muhterem (s.a.v)'in sözü açık hakikattir ve ne güzel buyurmuş. Elhasıl gurbette oluğumuz zamanlar çok kaygılı ve acılı günler yaşadık.

Aziz kardeşlerim, bizimle bitsin. Yani bu dert ve hicran, siz vatan evlatlarımızın başına tekrar gelmemesini Allah Subhanehu ve Tealadan niyaz eder, tavsiye yerinde her birinizi uyarmak için yazan yurttaşınız Hamidullah Hacı Muhammed oğlu. İmza...

Bu Bir Tarihtir Yahut Bir Hatıradır

Tarih yazmak için bir ilim sahibi olmak gerektiği herkesçe malumdur. Gerçek zaten öyledir. Fakat bu hatıralarımı yazmak mecburiyetindeydim. Çünkü Türkistan'da yaşanan kanlı inkılâp içerisinde her zaman bulunduğumdan yaşananları vaktiyle kaydetmiştim. Yani, soğuklarda, dağ deliklerinde ve düşmana karşı savaş zamanlarında türlü zorluklara katlanarak yazıp topladığım hatıralarım ve emeklerimin boşa gitmesine vicdanım ve itikadım elveremezdi. Kısacası ne olursa olsun bu hatıralarımı yazmaya azmettim ve karar verdim. Çünkü **[s.350]** gelecekte Türkistanlı evlatlarımız için bir hatıra ve yadigâr olacaktır umuduyla ilk 1966'dan itibaren Taif-i Şerif'te yazmaya başladım. 20 Aralık 1973'de Allah subhanehu ve Teala'nın inayeti ve yardımıyla İstanbul'da tamamlamaya muvaffak oldum. Allaha şükürler ve minnetler olsun.

Elhasıl, memleketteyken bu kitabı yazmaya fırsat olmadı. Çünkü o zamanlar halk hizmetiyle görevliydim. Yani Feyzabad ve Maralbaşılarda dokuz sene Hakimlik vazifesinde olduktan sonra Sheng Duban hükümetinin 3,5 yıllık hapsine maruz kalmıştım. Sonra Toksun ilçesinin istişare üyeliği ve kâtipliğini yaptım. Sonra ilçe

[34] "Men mete musafiran, feked met şehiden/Kim gurbetteyken ölürse o şehittir"

halkının Urumçi'de görevli daimi vekili olarak seçildim. O günlerde Urumçi Vali seçimi yapılıp 12 ilçeden katılan vekiller 66 kişi olup, seçim sonucu 66 tane halk vekillerinin 21 oyuna karşı 47 oyuyla Urumçi'in muavin valilik vazifesine atandım. Sonra 1948'de Çin'in başkenti Nanking'de Reis-i Cumhur seçimi devlet kurultayına iştirak etmek için halk tarafından vekil olarak seçildim. Sonra 6 Aralık 1948'de Eyalet hükümeti tarafından Güney Türkistan maarifini teftiş etmek ve maarif neferlerinin maaşını götürmek için görevlendirilip, Güney Türkistan'ın tüm ilçeleri, tâ Hoten'in Çira ve Niye ilçelerine kadar gidip vazifemi yerine getirip, 19 Mart 1949'da geri geldim. Sonra Karahoca ile Astane ortasındaki su kavgasını toma koyarak çözdüm. Tuyuk ile Yanghi ortasındaki su kavgalarına buyruldum. Sonra Bulyuk, Bağrı ve Yarbaşı su kavgalarına buyruldum[35]. Sonra Turfan'da Tan Lüzhang himayesinde teşkilleşen Abdurrehimcan veledi İmam Abdurrazak başkanlığında kurulan eşkıyalar teşkilatını **[s.351]** incelemek için buyruldum. İlk inceleme neticesinde Turfan büyüklerinden 76 tane okumuş milliyetçi taraftarı halkçı zatları türlü tehdit ve töhmetlerle öldürdüğünü delil-ispat ve hüccetlerle ifşa edildi. Böylece askerin gizli kurduğu oyunbozanları ortaya çıkmıştır. İkinci defa tekrar Turfan'a buyruldum. Yani bu teşkilatın başkanı Abdurrehimcan ve Tan Lücang himayesindeki dokuz tane vatan ve millet hainlerini tutuklayıp hapse tıktım. Neticede Turfan halkı asayişe kavuşup rahat uyuyabilir oldular.

Elhasıl, son günlerde Çin komünistlerinin tazyikleri yüzünden hükümetten altı aylık Hac edası için ruhsat aldım. Yani 28 Haziran 1949/1 Ramazan 1368 Hicri Cumartesi günü annem ve aile fertlerimle vedalaşıp Toksun'daki evden çıkıp arabayla yollarda duraklayarak 22 Ramazan-ı Şerif*/(M.19 Temmuz 1949)*'te Kaşgar'a geldim. Bayram namazını Kaşgar'da kılıp 30'dan fazla hacı adayına izin belgesi alıp verdikten sonra 11 Şevval*/(M.6 Ağustos 1949)* günü Kaşgar'dan ayrılıp 4 Ağustos'ta Yenihisar'a gelip dört gün kaldım[36]. Kısacası evden ayrılıp 1.667 km yolu arabayla gidip, sonra Yenihisar'dan atlı yola çıkıp 14 Ağustos'ta Taşkorgan'a geldik. Burada 34 kişilik izin kâğıdı olmayan Hac kafilesini sınırdan geçirdim. Sonra Mingtéke

[35] Bugün Turfan şehrine bağlı kasabalar.

[36] Burada bir tarih karışlığı rastlanmaktadır. 11 Şevval 1368 Hicri tarih Miladi 6 Ağustos 1949'a tekul etmektedir. Ama Yenihisar'a gelişini 4 Ağustos olarak kaydetmektedir. Tam olarak hangi tarihte Kaşgardan çıkmış olduğu maalesef başka detaylarda da geçmemektedir.

hudut kapısından 266 hacı adayını eşyalarını kontrol etmeksizin geçirdim. Mingtéke tepesini 18 Ağustos'ta aşıp, tepede Hacı Abdulveli başçılığındaki 180 hacı adayı ile buluştuk. 24 Ağustos'ta Kancud'a varıp Şah sarayına yerleştik. Mir Muhammed Cemal Han tarafından ağırlandım. Yenihisar'dan çıkıp 19 günde Gilgit'e vardık. İzin belgesi alamayıp toplanan 900 kadar hacı adayına askeriye komutanı Alimhan Serdar ile görüşerek 5 gün içerisinde tüm hacı adaylarına izin vermek üzere alt birimlere emir verdi. 1 Eylül'de uçakla Erkin Beyle beraber Ravalpindi'ye geldik. Hacı Toka'nın evinde Murad Bey ile buluştuk. 4 Eylül'de fayz ile (kirası 25[37]) devam edip 34 saatte Karaçi'ye vardık. Küçük kardeşim Hacı Yakup **[s.352]** Beylerle buluştum. 7 Eylül Kaşgar'daki Pakistan konsolosu tarafından verilen mektubu alıp Dışişleri veziri Ser Zaferullah Han ve muavini Laleşah Necadiler ile görüşüp hacı adayları hakkında görüşmelerden sonra yer bulunmazsa Pakistanlı hacı adaylarını bu sene göndermeyip onların yerine Türkistanlı hacı adaylarını almak için Sir Zaferullah Han telefonla göz önümüzde emir verdi ve yazılı emir gönderileceği konusunda söz verdi. Vezirlik muazzam ziyafet verdi. 16 Eylül 1949, Cumartesi akşamı İslam farzıyla 1290 hacı adayı -bunların 72'si Türkistanlı hacı adayları idi- o gece saat birde yola çıkıp 25 Eylül 1949/3 Zilhicce 1368'de toplam 214 saat sonra Cidde-i Şerif'e vardık. 4 Zilhicce*/(M. 26 Eylül 1949)* gece yarısı Mekke-i Mükerreme'ye varıp abdestlerimizi tazeleyip Kâbe'nin önünde tavaflarımızı tamamlayıp Sabah namazından sonra Sei ve Sefalarımızı yapıp son derece mutluluk duyduk. Binlerce şükürler olsun. 30 Eylül 1949'de Mina'ya çıktık. 1 Eylül Pazar, Arafat'ta olan 450.000 hacı adayı nasibini almıştı. Mekke-i Mükerreme'de 27 gün kaldıktan sonra 21 Ekim'de yola çıkıp arabayla 23 Ekim'de Medine-i Münevvere'ye vardık. Aile fertlerimiz, akrabalarımız, validemiz adına vekâleten Nebi-i Muhterem (a.s)'e selam gönderdim. Medine-i Munevvere'de 10 gün kalıp 40 vakit namazımızı cemaatle eda edip Cidde'ye geldik. Sonra Medine-i Munevvere'de 11 ay kaldık. Beytullah-ı Şerif'de 3,5 sene kalıp Said Alivi hazrette "Sahih Nicari ve Tefsiri Kadı" okudum. Sonra 20 Nisan 1955'de Taif-i Şerif'e taşındık. Elhasıl bunlar muhaceretin başlangıcı olup gurbetçilik hayatımızda ilk tadımız kaçan zamanlar olup durumumuz ağır idi. Tâ o zamanlardan yavaş-yavaş inkılâp zamanında yazılmış hatıratlarım **[s.353]** altı

[37] Müellif, Hindistan ve Pakistan'ın para biri olan 25 Rupi'ye kiraladık demek istemiş olabilir.

tane defter olup, fakat ay günleri tarihleri düzensiz yazılmış idi. Yani bazı tarihler hicri, bazıları miladi ve bazıları Minguo tarihle yazılıp, üstelik Muharrem'in falan günü, Recep'in filan günü yahut Ekim'in şu günü, ya da Minguo'nun filan günü. Kısacası muhtelif tarih ve ay günlerle yazılmıştır. Yani bunları doğrulamak hayli vakit alması doğaldır. Aynı zamanda iktisadi durumlarımız kötü olduğundan hayat kaygısı ile meşgul olmaya mecbur olmuştuk. Fakat bu hususta ne kadar zorluklar ve tersliklere maruz kalsam da elhamdülillah hatıralarımı toplayıp bir kitapçık haline getirebildiğim için çok mutluyum. Artık bu kitabı bastırıp Türkistanlı evlatlarımız için bir örnek ve yadigâr bırakmak tek isteğimdir. Allah subhanehu ve tealanın inayet ve merhametine bu hususta ne kadar şükretsem yetersiz kalır. Kısacası bu kitabı yayınlamaya çare arıyorum. Demek bu isteğimize Allah zülcelal nail ederse, aziz vatanımız için bir çalışma yapmış olurum. Eğer bundan mahrum kalırsam, inşallah vatan ve millet fedaisi bir Türkistanlı bir hayırsever zat yayınlatırsa, tarihi büyük nimete nail olmakla beraber Allah'ın mükâfatına ve insanların teşekkürüne mazhar olacaktır.

Aziz yurttaş, tarih yazmada belli bilgiye sahip olmak icap eder. Fakat bu hususta şartlar mecbur etmiştir:

1. Kendim bizzat bu büyük inkılâba baştan sona kadar iştirak etmiştim. O zamanlar topladığım hatırat ve emeklerimin boşa gitmesine zaten izin veremezdim.

2. Yüz binlerce kurban bedeline zulme karşı yapılmış Türkistan inkılâbı hakkında bir fedai tarafından bir hatırat yahut bir tarih yazılmamıştır. Binaen aleyh zar zor bunları **[s.354]** bu tarihi yazmaya kendimi eziyet kurşunlarına hedef etmeye mecbur kaldım. Fakat her hadiseyi mümkün olduğu kadar tarafsız ve eşit mesafede doğru tarafıyla yazmaya çalıştım. Ancak o şekilde kitabımızdan yer verdik. Tüm bunlara rağmen [38] الانسان مشتق من النسيان adlı meşhur örneğe binaen belki kusurlar görülmüş olabilir. Yani yanlışlar olabilir. Velâkin kasıtlı kalem hatası olmamıştır. Muhterem kardeşlerimden ricam, ellerindeki bu kitabımıza nazar etme lütfünde bulunurlarsa, bendeniz aciz yurttaşınızı ve kıymetli ana vatanımız Türkistan'ın bağımsızlığı ve özgürlüğü için canlarını feda eden şehitlerimizin

[38] "El-insanu muşteken minen-nisyan/İnsan kelimesi nisyan (unutmak) kelimesinden türemiştir"

ruhlarına hayır dualarından mahrum etmemelerini büyük rica ve talep eder, naçizane ifadeyle umut ve arzularımı sunarım. Çünkü insanın başkasının gıyabinde ettiği hayırlı duası kabuldür.

Hadis:

خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ، وَشَرُّ النَّاسَ مَنْ يَضرّ الناس
وَالسَّلَامُ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدىَ

"İnsanların en hayırlısı insanlara iyilik edendir, İnsanların en şerlisi insanlara zarar verendir, doğru yolu takip edenlere selam olsun."

Dua:

اَللَّهُمَّ تَمِّمْ تَقْصِيرَنَا وَتَقَبَّلْ تَمَامَنَا وَاسْتَجِبْ دُعَائَنَا وَاغْفِر
اَحْيَانَا وَارْحَمْ مَوَتَانَا
يَامَولَانَا، اَللَّهُمَّ احْفَظْنَا يَافيُّاض مِنْ جَمْيِعِ الْبَلَايَا وَالْاَمْرَاضِ
وَصَلَّى اللُه سَيِّدَنَا مُحَمَّدْ

"Allahım bizlerin eksiklerini doğrula, doğrularımız kabul eyle, dularamızı kabul eyle, hayatta olduklarımızı affeyle, ölülerime rahmet eyle;

Allahım bizleri bela ve musibetlerden muhafaza eyle, Efendimiz Muhammed'e Selavat olsun"

Müellif Hamidullah Hacı Muhammedoğlu Rozi Muhammedoğlu Ferhat Boşkaoğlu gafurullahil âlim. Âmin.

14 Aralık 1973, 20 Zilkade 1393 H. Nebi (s.a.v).

İmza

[s.369]

Yevmi Seyşenbe, Rebbiyüssani on altısı,

Kaçtılar Kırgız bulangçi kozğutup bir macera.

Eyledim tarih Elf'ni ah urup İskatını,

Tarihi Gazi Timurni kellesi tendin cüda.

Gazi	1018
Timurni	716
Kellesi	156
Tendin	514
Cüda	8
=	
Toplam	2412
Bundan	1060 çıkarılacaktır
Bakiye	1352'dir

[s.370]

Dehşetli Bir Tarihi Hadise

21 Eylül 1950, Perşembe Arafat günüydü. Öğleden İkindi'ye kadar sıcak son derece şiddetli olup, hararet 50 dereceye ulaşmış, hacı adayları sıcakta kavrulmuş, çok zor durumda idi. Tam o sırada sadece Arafat üzerinde bir sürü kara bulut ortaya çıktı. Sonra bir fırtına koptu ki Arafat'ta bulunan yüz binlerce çadırdan bir tane bile bırakmadan yerle yeksan etti, yıktı. Hemen sonra yumurta büyüklüğünde dolu yağmaya başladı. Hacı adaylarının kafaları yarılıp kanlar akmaya başladı. Hacılar elindeki şemsiyeleri toplamaya imkân bulamadığından tüm şemsiyeler berbat oldu. Kısacası, bu dolu 2,5 dakika sürdü. Eğer 3-4 dakika devam etseydi, bu taşlarcasına şiddetle yağan buz parçalarından ötürü Arafat'taki Hacı adaylarının biri sağ kalmadan şehit olabilirdi. Doludan sonra tüm hacılar ağlamaklı yüksek sesle Allah'ın (c.c) yüce kudretine şahit olup tövbeler edip dur durak bilmeden ağlamakta idiler. Kısacası, az önce sıcaktan şikâyet eden hacılar bu soğuğun şiddetinden fakiri de zengini da yıkılmış çadırlara koşturuyordu. Aziz Hacılar; "*bu rahmet midir yahut gazap mıdır ve ya kıyametten bir haber midir?!*" deyip hepsi zaten durmadan duayla meşgul idiler. Demek, tüm hacıların şikâyetleri Allah Subhanehu ve Teâlâ'ya ulaşmış olmalı ki, dualar kabul olmuştur.

Bu sene Muhammed Emin Bey Hazret, Hac edası için Keşmir'den teşrif buyurmuştu. Damolla Kâsim Ahund refakat etmişti.

Bu hadise bütün dünya gazetelerinde sür manşet olmuştu. Bu sene Hacca ikinci defa iştirak etmiştim. Hatıra olarak kaleme aldım.

Hamidullah Hacı Muhammedoğlu Rozi Muhammedoğlu Ferhat Boşkaoğlu

[s.372]

Bu Kitabı Yazıp Toplayan Müellifin tercime-i hali

İsmi Hamidullah Hacı Muhammedoğlu. Doğu Türkistan'ın ortası, Tanrı-dağlarının güneyinde bulunan, bostanlık ve Türkistan'ın cihat meydanî olan kahramanlar yurdu Turfan vilayetinin Toksun ilçesine bağlı Tegürmen [39] mahallesinde 1914-1915'te dünyaya göz açmış, nur yüzlü biridir. Çocukken ilk tahsilini Toksun'da tamamlayıp Turfan Bağrı Medresesi'nde yüksek tahsiline devam etti. 19 yaşındayken, yani hicri 1351 ya da miladi 1931'ler olup, aziz yurdumuzun şanlı isyanları Kumul'dan başlayıp inkılâp ateşi şiddetli ve büyük hareketle 4-5 ay içinde 10 vilayetin hepsi türlü komutanlar liderliğinde harp başlamıştır. Yazarın tahsili dinî olduğundan inkılâp büyükleri arasından yer alır. Düşman karşısında dimdik duran mühim kişiler ve önderlerin önemli meclislerinde başkâtiplik yapmış, mühim yazılar bu kişinin kalemiyle kaydedilmiştir. Onları halkımız altın kalemle nakletmektedir. Kahraman üstadımız harp meydanlarında da büyük gayretler gösterip bir parmağı kesilmiş ve birkaç yerinden kurşun yemiştir. Bunlardan en ağırı da karnına isabet eden kurşun sırtından çıkmış, ilaçlarla altı ay tedavi gördükten sonra Allah'ın şifası ve himmetiyle düzelmiştir. Kendisi tedavi altında olmasına rağmen komutanlara hizmete ve maslahatçılığına devam etmiştir. Bazen sedye ile taşınıp gidip askeri ve idari yetkililere kalemi ve fikri hizmetine yatarak devam eden nur yüzlü bir şahıstır. **[s.373]** İnkılâbın ilk müspet neticelerinde Aksu vilayetinde kurulan hükümet merkez bürosuna başkâtip olarak atanmıştır. Bu tarih 1933'e denk gelse gerek.

Ondan sonra Feyzabad'ın ilçe başkanlığını yaptı.

Bir müddet sonra merkezi inkılâp önderi Hoca Niyaz Hacı ile Yarkend'e gelmiştir.

Sonra Feyzabad, Yeniabad, Arğu'larda askeri kurumlar ile meydanlara çıkmıştır.

Sonra Güney Sincan'a gelen Sheng Duban'ın askeri komutanı General Bektov ile anlaşma yapan komisyonun yönlendiriciliğini yaptı.

Sonra Maralbaşı'da Ma Zhong-ying'e karşı savaştı.

[39] Bugünkü Turfan vilayeti Toksun ilçesi Karasu Kasabası Tügmen Mahallesi.

Sonra Feyzaba'din ilçe başkanlığını yaptı. Bu zamanlarda Maralbaşı ve Feyzabad ilçelerinde bir mektep yoktu. Dolayısıyla üstat Hamdullahin ilim-maarifseverliğinden 46 yere mektep inşa edip orada 231 sınıf yapıldı, buralarda 21,350 talebe okuyabilecekti.

Maralbaşı'dan Kaşgar-Artış'a kadar uzanan dağ bağrına bir araba yolu taştan yapılıp 146 km uzunlukta olup yol çalışmasına katılanlar 28,500 kişi, 33,050 ser gömüş Kaşgar parası harcanmıştır. Bu yol üstat Hamidullah efendinin teşviki ile yapılmıştır.

Müellif 1936'da Maralbaşı Hâkimliğine atanıp, burada Yarkend nehrinden Okur-mazar arsında bir su kanalı yaptırıp eski şehir çöllerini tarım alanı yapma projesi bu zatin planı ve emridir. Burada çalışan insan gücü 29,500 olarak açıklanmıştır. Burada 1939'a kadar görev yapıp sonra Urumçi'ye çağırılıp Sheng Duban'ın hapishanesine atılmıştır.

1942'de hapishaneden çıkıp Turfan'a dönmüştür. Toksun'da millet meclisine üye olup **[s.374]** sonra Eyalet Hükümet Reisi seçimine katıldı. Sonra vali seçimi sırasında Urumçi vilayetinin vali yardımcısı seçildi.

1947'de Merkezi Çin'in Nanking'deki Reis-i Cumhur seçimine iştirak eden 3.560 vekille seçime katıldı. Bu vesileyle seçimden sonra tüm halk vekillerine dağıtılan takdirlerin biri olarak Çin'in güneybatı deniz eyaletleri, Kimuri adalarına bir aylık dâhili deniz seyahatinde bulunup, bu seyahatte milli ve medeni folklor ve sanayi-i nefise gösterileri hazırlayıp ve millete hizmet etmeyi başarmıştır.

Aralık 1948'de Doğu Türkistan Merkezi Hükümet Umumi Valisi tarafından Güney Türkistan'ın maarifini teftiş etme ve Canım Han başkanlığında basılan banknotların kıymeti düşüşü nedeniyle ortaya çıkan öğretmenlerin 14 aydır verilmeyen maaşları hakkında sıkıntılara çözüm üretmek üzere görevlendirilip, altı ay içinde meseleyi halledip, 1949'da merkezi hükümet Umum Valisi Burhan Şehidi efendiye rapor vermiştir.

1949 Nisan'da Turfan askeri komutanı Çinli Ten Lüzhang adlı şahsın gizli desteği ile bir mafya kurulup bunlar milletin münevver kişilerinden 76 kişiyi türlü töhmetlerle suçlayıp öldürdüğü anlaşılması üzerine bu meseleyi tahkik etmek üzere Hamidullah efendinin kabiliyetine havale edilmiştir. Neticede bu vazifede de muvaffak olup vatan ve millet haini Abdurahimcan başta olmak üzere dokuz kişi bu

olayda sorumlu bulunup tutuklanıp merkezi hükümet ağır ceza hapishanesine tıkmıştır.

[s.375] Sonra 1949 yılı Mayıs ayında merkezi hükümetten Hacca gitmek üzere altı aylık izin alıp, 28 Haziran 1949 günü yola çıkıp Temmuz'un 20'lerinde Kaşgar'a varıp, 8 Ağustos 1949'da Gilgit yoluyla Pakistan'a varıp, 25 Eylül 1949 Cidde'ye gelmiştir.

1 Ekim 1949'a denk gelen 1368 Hicri senesinin Haccını 450,000 Hacı adayı ile hac ibadetini eda ettik, diye yazar.

"*24 Ekim 1949 tarihinde Medine-i Münevvere'ye varıp Cenab-ı Resul (s.a.v) Mescitlerini ziyaret edip kendi adıma bizzat kendim, akrabalarım ve yurttaşlarım adına vekâleten selam gönderdim*" der. Böylece Mekke-i Mukerreme'de 20 Nisan 1955'e kadar kalır. O zamanlar muhterem müellifi Mesfele'de ikamet ettiği yerinde ziyaret edenler olmuştur. Her zaman gözyaşlarını nur yüzüne akıtıp kâğıt karaladığı rivayet edilir. Sıcak günlerde asma altında kalem kâğıtla meşgul olurdu.

25 Nisan 1955'te Taif-i Şerif'e taşındı. O zamanlar tüm muhacirlerimizin mesleği olan takkeciliği meslek edinmişti.

1960'dan önce dükkân açıp iyi bir hayat geçirmeye başlamış, 1968 yılı Temmuz ayında sebepsiz bir teklifle Suudi Arabistan'dan çıkıp İstanbul'a yol almıştır. Yolda Ürdün memleketinde iki sene kalmıştır.

1970 Eylül ayında İstanbul'a gelip türlü ticarî işlerle meşgul oldu. Bu kişi ilim-maarif, din-diyanet, sağlam itikat, temiz hayat ve iyi kalp sahibi olup, yurdumuzun büyük mücahitlerinden, yetişmiş aydınlarından **[s.376]** biri, nur yüzlü zat olup, milletimizin tipik münevver ve bilgelerinden olduğunu diyebiliriz. Ne kadar bu zatin *sani* ilerlemişse de kalemi kuvvetli, birçoğunu görmüş, tanıklık etmiş, haberdar ve başarmış olduğundan öylesine saygı göstermemiz gerekir ki, milli, dini, edebi ve bilgi tarihi yazılmıştır.

"*Yandaki ciğerin değeri yok*" dedikleri gibi kendi yetimliğimizde geçmişi bilmeden devam ettiğimize yakında pişman olacağız. Biz millete davetiye yazmaya adam bulamazken yetişmiş adamlarımızın kadir-kıymeti olmadı. Buna çok üzülüyoruz. Üstelik dört efendi altı muallim birbiriyle anlaşmayıp, birinin mide derdiyle öbürünün bir işle, diğer birinin ilaç yapmakla meşgul koşturmaları için üzülüyoruz. Birçok kıymetli insanımız ömrünü boşa harcamaktadır. Onun için

kendimize "*bahtı kara halk*" diyoruz. Fakat bahtımız var da değerlendirmiyoruz. Bizim çalışmaya kimden neyiz eksik?

Onun için okumuş insanların bir an önce davranmasını bekliyoruz.

"M.M.M"

"Mekke Mukerreme"/1402 Hiciri */(M.1981-1982)*

SONUÇ

Binlerce senedir Türklerin ata yurdu olan Türkistan toprakları, tarih boyunca birçok devlet ve hanedana ev sahipliği yapmıştır. Her başarılı kuruluş, beraberinde yeni bir zirve getirmiş, her yıkılış da çok ağır bedellere mal olmuştur. Atalık Gazi Yakup Han Be-Devlet'ten (1820-1877) sonra gelen yıkılış, özellikle son 100 sene içerisinde yaşananlar yıkım üstüne yıkım getirmiş, taş üstünde taş bırakmamıştır. Milli ve dini kimlikleri reddedilen Doğu Türkistan Türkleri kendi kimlik ve özgürlük arayışları uğrunda mücadelelerine halen daha devam etmektedir.

İstanbul Topkapı kabristanındaki mezar taşına göre 1904'te Doğu Türkistan'ın Toksun İlçesinde doğan müellif Hamidullah Muhammed Tarim, genç yaşlarında inkılâba katılmış, aktif mücadelecilerden olmuştur. O, tüm olup-bitenlerden sonra vatanının düştüğü duruma dayanamayıp hicrete karar vermiş ve 1949'da Doğu Türkistan'dan ayrılmıştır. Eserin son kısmında müellifin kendi yazdıkları ve 1983 baskısında farklı kişiler tarafından hazırlanmış müellifin tercüme-i hali bahsinde vatandan ayrılışı ve yolculuğunun detayları yer almaktadır. 1970'te İstanbul'a gelen müellif, 1990'da İstanbul'da 86 yaşında vefat etmiştir.

Yüksek Lisans Tezi olarak Türkiye Türkçesinde hazırlamış olduğumuz Hamidullah Muhammed Tarim'in "Türkistan Tarihi, Türkistan 1931-1937 İnkılap Tarihi" adlı eserinin başlangıç kısmına yüksek oranda benzeyen, fakat hayattayken, yani 1979 yılında Ziya Dağıtım ve Neşriyat tarafından yayınlamış, "Mazlum İnsanların Hikâyesi" adlı 16 sayfalık bir eseri daha bulunmaktadır.

1983 yılında İstanbul'da ilk ve tek nüsha olarak baskısı yapılan eserde olaylar kronolojik (eskiden-yeniye, doğudan-batıya, güneyden-kuzeye doğru) olarak kaydedilmiş, vakaların seyri ve ilişkileri objektif olarak anlatılmıştır. Müellifin olaylar karşısındaki tavrı gerçek bir tarihçi, aydın bir kişilik ve şahsi duygularını işin içine karıştırmaması yönüyle de çalışmayı objektif bilgi ortaya koyması açısından değerli kılmaktadır.

Eser sadece bir tarih kronolojisi değil, aynı zamanda "Asya'nın Kalbi" olarak ifade edilen, Çin ile İç Asya ve Batıyı karadan bağlayan, tarihi İpek Yolu'nun ilk durağı, jeolojik ve stratejik açıdan son derece önemli olan Doğu Türkistan hakkında bir siyasi, ekonomik, içtimai, coğrafi ve kültürel bilgi kitabı hüviyetindedir.

Eserde kullanılan dil ve üslup müellifin tahsilini de ortaya koyar cinstendir. Medresede okumuş olması, okur-yazarlığını güçlendirmiş, orijinal metinde kullandığı kelimeleri titizlikle seçmesini beraberinde getirmiş, dahası kuvvetle muhtemeldir ki, okuyucuları da düşünerek, kullandığı cümleleri son derece sade bir anlatımla kaleme almıştır. Eserde yer yer bazı Çince kelimelere rastladık. Bunların ekserisi, Türkistan Türkleri arasında da kullanılan askeri rütbe ve idari makam adları olup, müellif bazen bunları da açıklamış, Çincesinin karşısına Uygurcasını da vermiştir.

Eser müellif hayattayken basılmış olsa da geçen süre zarfında Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmamıştır. Bu çalışma ile orijinal metin önce transkript edilmiş, akabinde Türkiye Türkçesine çevirisi yapılarak, ihtiyaç duyulan kısımlarına açıklama ve dipnotlar vermek suretiyle bilgiler desteklenmiştir. Eserde geçen bazı yer, kişi ve oyun adları gibi özel isimlerde tereddüt edilen kelimelere de rastlanılmıştır. Bu türden kelimelerin ulaşabildiğimiz doğru açıklamalarını vermemizi rağmen 5-6 özel isim bütün araştırmalarımıza tespit edilemediğinden, metin içerisinde olduğu gibi bırakılmıştır. Tercüme ve tenkidini yapmış olduğumuz eser tüm eksiklerine rağmen dönemin canlı şahidinin kalemine ait olmakla büyük bir ayrıcalık taşımaktadır.

Eser, Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetinin Anayasası hakkında dönemin kaynalarından daha derli-toplu ve detaylı bir şekilde bilgiler bulunması hasebiyle kayda değerdir. Kuvvetle muhtemeldir ki, müellif bu ayrıntıları başka çeşitli kişi veya kaynaklardan derleyip bir araya getirmiştir.

Eseri kıymetli kılan diğer bir husus ise General Mahmut Muhiti'nin yurtdışına çıkışı, yanına aldığı kişilerin listesi, hududu geçene ve hududu geçtikten sonra yaşananlar, Hindistan hükümetinin yardımları, olayların bizzat tanıklarının hatıratlarından not alınarak eserde aktarılmıştır. Hoca Niyaz Hacı inkılabının iki numaralı kişisi olan General Muhitin'nin 10 seneyi aşkın devam eden hicretteki hayatını araştırmak isteyenler için de birinci elden kaynak niteliği taşıyan bu eserin bilim aleminekazandırıldığı kanaatindeyiz. Dönemin olaylarını aydınlatmada ve bizzat olayların içerisinde bulunan bir kişinin kaleminden nakledilen vakalar tarihi aydınlatmada önemli bir yer tutacak mahiyettedir.

Müellifin eserde sergilediği bir diğer erdemi ise, zulümde Yang Zeng-xin, Jin Shu-ren'leri bile aratan Sheng Shi-cai'in Doğu Türkistan'da geçen 10 yıllık yönetimi sırasında, her ne kadar kendi çıkarlarını düşünerek yapmış da olsa, halka da faydası dokunan bazı katkıları, Yang ve Jin dönemlerinde yapılmamış yol, mektep veya fabrikaları sayılarına kadar kayda geçirmiş, bir anlamda takdir etmiştir. Oysa çoğu tarihçiler Sheng Shi-cai hakkında sadece vahşet saçan detayları kaleme alır, onun bilinçli ya da bilinçsiz Doğu Türkistan'a getirmiş olduğu bazı yenilikler hakkında takdir eder bir üslupta bilgi vermemektedir.

Eserde kayda geçen bir diğer değerli bilgi ise General Mahmut Muhiti Kaşgar'da iken Urumçi'deki Sheng ile ortasında yaşananlardır. Hoca Niyaz Hacı'yı Urumçi'ye getirmeyi başaran Sheng Shi-cai sırada Mahmut Mihiti'yi de türlü çarelerle Urumçi'ye getirip, onun da el-ayağını bağlamak, istediği zaman ortadan kaldırmak için epey çabalamış, güzellikle başaramayınca suikasta başvurmuştur. Sheng'a rağmen General Muhiti'nin ise son derece uyanık davranmıştır. İki tarafın son derece gizli ama şiddetli çekişmelerinin sonucu General Muhiti nihayet Kaşgarı terk etmeye karar vermiştir.

Müellif eserin son kısımlarında, Doğu Türkistan'ın nüfus yapısı ve idari teşekkülüne de yer ayırmış olup, bu bilgileri bizzat Sheng Shi-cai arşivlerinden aldığını iddia etmektedir. Sadece sayısal veriler vermekle yetinmemiş, bu veriler hakkında diğer tarihçilerden almış olduğu bilgilerle karşılaştırmalar yapmış, şahsi düşüncelerini de ortaya koymuştur. Hakikat ne olursa olsun, müellifin not aldığı bu veriler dün ile bugünü karşılaştırmak isteyenler için de birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır.

Eserin, Doğu Türkistan tarihi ve coğrafyasıyla, özellikle de 20. yüzyılın ilk yarısıyla ilgili tarih araştırmacıları ve meraklıları için bambaşka bir önem taşıdığı kanaatindeyiz. Bu çalışma ile Doğu Türkistan üzerine bundan sonra yapılacak araştırmalara da mufassal bir bilgi kaynağının Türkiye Türkçesine kazandırıldığı inancındayız…

EKLER

Eserde Verilen Bazı Fotoğraflar

Müellif Hamidullah Muhammed Tarim (1904-1990)

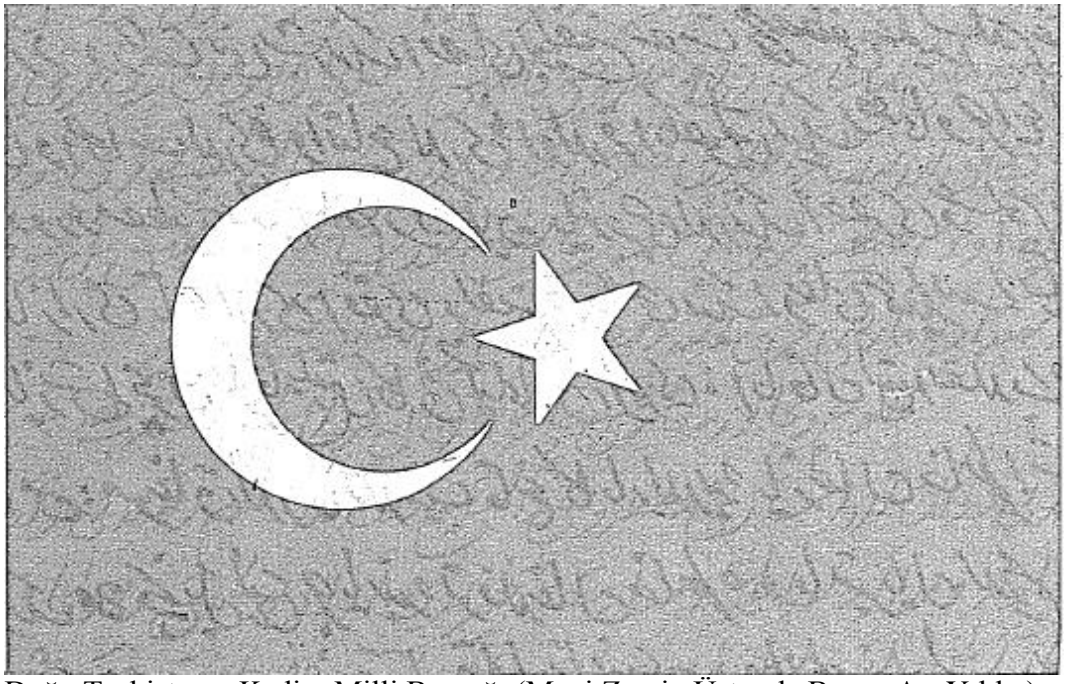

Doğu Türkistanın Kadim Milli Bayrağı (Mavi Zemin Üstünde Beyaz Ay-Yıldız)

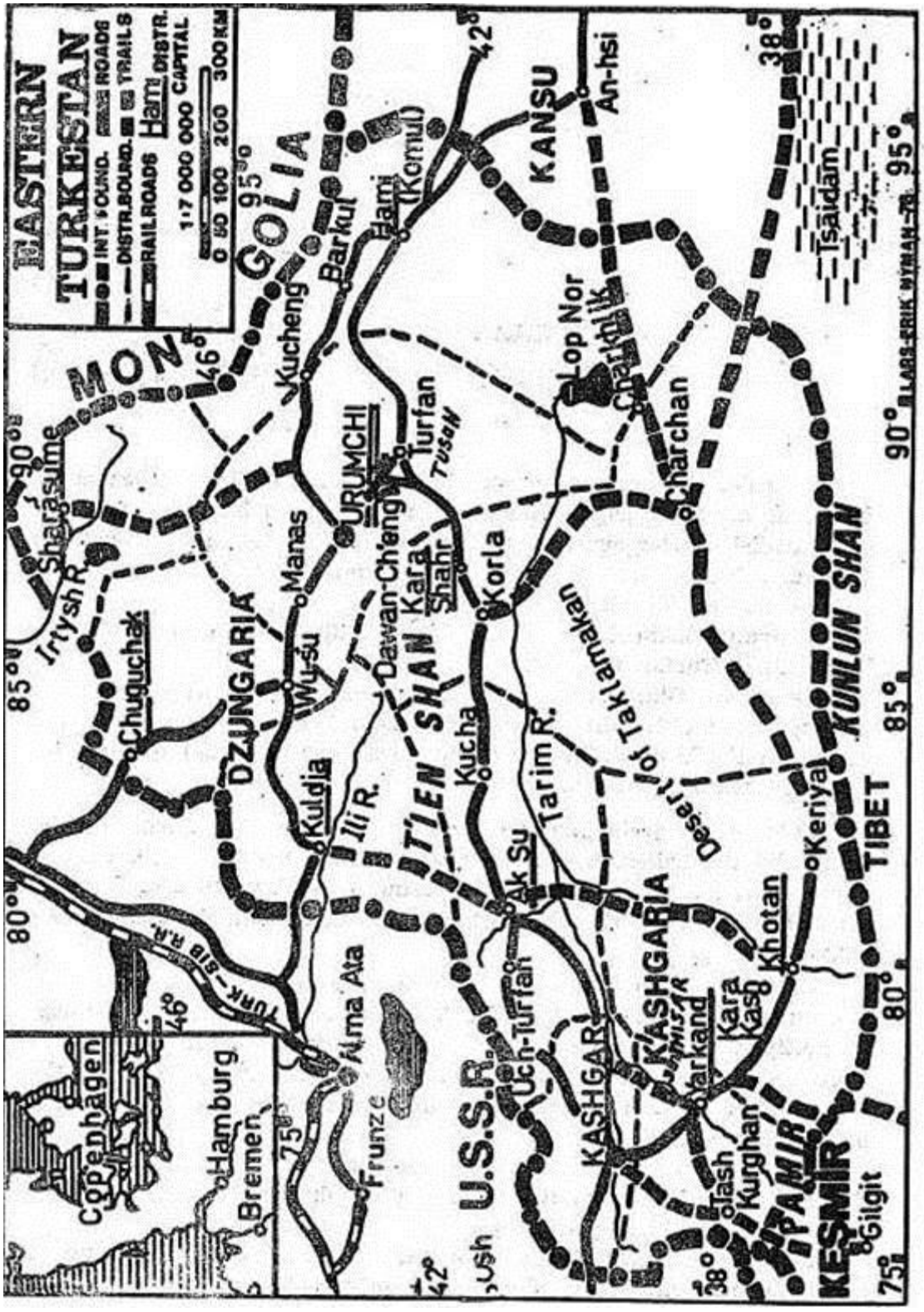

Doğu Türkistan Haritası

Umumi Vali Yang Zeng-Xin,
1913-1914'ler

Umumi Vali Jin Shu-Ren,
1928'den İtibaren

Umumi Vali Sheng Shi-Cai
1932'den İtibaren

General Ma Zhong-Yıng Hatırası,
1933, Kumul, Doğu Türkistan

Doğu Türkistan İnkılabının Lideri, Hoca Niyaz Haci Emin Niyaz Hacıoğlu, 1930'lar

Doğu Türkistan İnkılabının Büyük Mücahidi General Mahmut Muhiti, 1935

General Mahmut Muhiti, 1937, Hindistan'de

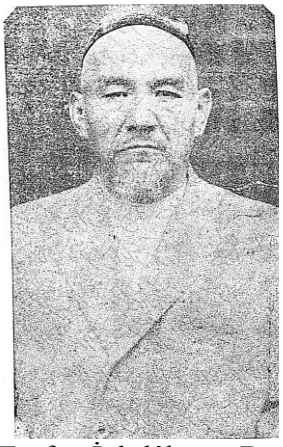

Turfan İnkılâbının Büyük Önderi Hacı Musul Muhiti, 1941

General Mahmut Muhitinin Müşavürü ve Özel Katibi Damollah Abdullah Neîmi, 1932

Güney Türkistan Mücahitlerinin Önderi, General Timur Beg Ahmetbegoğlu Oğlu

Hotan İnkılabının Büyük Önderi, Hacı Muhammed Niyaz Ahmet Damollaoğlu, 1930'lar

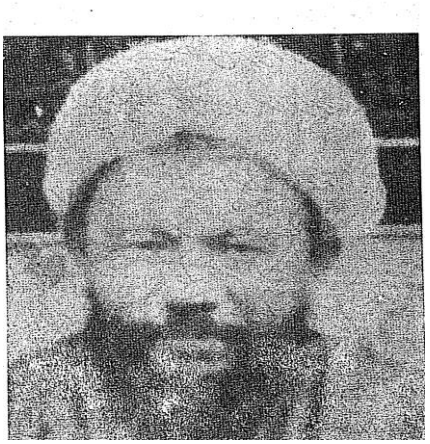

Doğu Türkistan'de 1352/(M.1933) İslam Cumhuriyetinin Başvekili El-Hac Damolla Sabit Abdulbaki

Kumul Valisi Yolbars Bey, 1934’ler

Altay Vilayetinin Büyük İnkılâp Önderi Osman Bey Batur, Mınguo 29/(M.1940)

Eyalet Hükümet Reisi, Doktor Mesut Bey Sabiri, 1946’lar

Eyalet Hükümeti Muavin Reisi, Muhammed Emin Buğra

İsa Yusuf Alptekin, Eyalet Hükümetinin Başkâtibi

KAYNAKÇA

1.Araştırma ve Karışlaştırma Eserleri

Abdullah Muhammedcanov: "Siriderya", **İA,** C.XXXVII, TDV Yay. 2009.

Abdurrahim Ötkür: **Oyghanghan Zemin,** C.II, Urumçi, XJH Yay., 1994.

.....: **İz**, Urumçi, XJH Yay., 1986².

.....: **Oyghanghan Zemin,** C.I., Urumçi, XJH Yay., 1995².

Aka, İsmail ve diğ.: **Kaşgar Tarihi: Bais-i Hayret Ahval-i Garibesi,** Kırıkkale, Eysi Yay. 1998.

Alihan Töre Saguni: **Türkistan Kaygusı,** C.I, Taşkent, Şark Hakikatı Yay., 2003.

Bayıngolin Tarihi, Ed. Mollahun Rozi.

Bei-hai, Su. Jian-hua, Hua: **A History of Hami and Turpan Uygur Princes,** Urumçi, XJU Yay., 1993.

Boorman, H. L. Howard, R.C.: **Biographical Dictionary of Republican China**, C.I, , New York, Columbia UP, 1967.

Buğra, Mehmet Emin: **Şarki Türkistan Tarihi,** Ankara, 1998.

Burhan Shehidi: **Sincan'ın 50 Yılı,** Pekin, MN Yay., 1986.

DİA, "Kutadgu Bilig", **,** C.XXVI, TDV Yay. 2002.

Dillon, Michael: **China's Muslim Hui community: migration, settlement and sects,** Surrey: Curzon Press, 1999.

Divan-ü Lügat-it-Türk, C.I, XJH Yay. 1981.

Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti, İstanbul, 1954.

Esin, Emel: "Amuderya", **İA,** C.III, TDV Yay., 1991.

Esir Doğu Türkistan İçin-1, **İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, Yay. Haz. Ömer Kul, Ankara, Berikan Yay. 2010.

Fei Zheng-qing-Liu Guang-jing: **Geç Zaman Qing Tarihi (1800-1911)**, C.II, Pekin, ÇSBA Yay., 1985.

Forbes, Andrew D.W.: **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi)**, çev. Enver Can, Münih 1990.

Gencal, Bahattin: **XIX. Yüzyılda Doğu Türkistan Uygurlarında Sosyal ve Kültürel Hayat,** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniv. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bişkek, 2012.

Hitchins, Keith: "Kaşgarlı Mahmut", **İA,** C.XXV, TDV Yay. 2002.

Hoten'ın Kısaca Tarihi, Urumçi, XJH Yay., 2005.

İnayet, Alimcan: **Abdulhaluk Uygur ve Şiirleri**, Ankara, TDK Yay. 2007.

James A. Millward: **Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang,** Columbia University Press, 2007.

Kara, Abdulvahap: **Azattıktıñ Öşpes Ruvhı: Nurğocay Batırdıñ estelikteri cäne Ospan Batır**, Almatı 2008.

Kerimi, Niyaz-Sattar, Zübeyde: **Diyarimizdiki Bir Qisim Yer Namliri Heqqide,** Pekin, MN Yay. 2006.

Kul, Ömer: "Bir Lider Olarak İsa Yusuf Alptekin", **Türk Tarihinde Lider ve Liderlik Anlayışı,** Editör, Prof. Dr. Ali Arslan, İstanbul, Kitabevi, 2014.

.....: "Osman Batur ve Doğu Türkistan Milli Mucadelesi (1941-1951)", İstanbul Üniv., Sos. Bil. Enst, **Doktoro Tezi**, 2009.

Kuropatkin, A.N.: **Kaşgarya**, Urumçi, XJH Yay., 1983.

Kut, Günay: "Ali Şir Nevai", **İA,** C.II, TDV Yay. 1989.

Li Sheng: **Zhongguo Xinjiang Lishi yu Xianzhuang,** Urumçi, XJH Yay., 2003.

Liu Zhi-Xiao: **Uygurlar Tarihi,** C.II, Urumçi, XJH Yay., 2003.

Luo Shao-wen: **Fan Yao-nan zhuanlue, Hubei Wenshi**, Hubei, 2007.

Mingbao Aylık Dergisi, Hongkong, Mart 1993.

Mirza Haydar Duğlat: **Tarih-i Reşidî**, İstanbul, Selenge Yay. 2006.

Molla Musa Sayrami: **Tarih-i Eminiye**, Urumçi, XJH Yay., 1989.

Niyaz, Abdul Hemdul: **Uluğ Keşpyat-Kariz**, Urumçi, XJU Yay., 2009².

Nuşrivan Yauşev, **Altışeher Mektupliri,** haz: Ömercan Nuri, Abliz Orkhun, Pekin, MN Yay. 2003, s.14-17.

Nyman, L. E.: **Great Britian and Chinese,**

Şincang Tarih Materyalliri (4), Urumçi, XJH Yay, 1998.

Şincang Üç Vilayet İnkılabığa Dair Çong İşlar Hatirisi Russian and Japanese Interest in Xinjiang, 1918-1934, Esselte Studium, Malmö 1977.

Paizula Wusiman: **A.N. Kropatkin ve Onun Kaşgarya Adlı Eseri,** yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst., İstanbul 2008.

Polat Kadiri: **Ölke Tarihi**, C.II, Urumçi, Altay Yay. 1948.

Seypidin Eizi: **Ömür Dastanı,** C.I, Pekin, MN Yay. 1988.

Shérip Hushtar: **Sincan Yéqinqi Zaman Tarihidiki Meşhur Şexsler,** Urumçi, XJH Yay. 2000.

Shérip Hushtar: **Şincang Yéqinqi Zaman Tarixida Ökten Şexisler,** Urumçi, XJH Yay. 2003.

Sincangning Kıskıçe Tarihi (3), Urumçi, XJH Yay., 1991.

Şeşen, Ramazan: **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk ülkeleri**, Ankara, TTK Yay., 2001.

, Çev. Abdullah Avut, Urumçi, XJH Yay., 1996².

Şincangning Kisqiçe Tarihi, C.III, Çev: Ablet Nurdun, Urumçi, XJH Yay., 1991.

Tatar Poeziyasi Antologiyesi, Kazan 1992.

Tian Zi-yu-Liu De-jun: **Yakınçağ Çin Diktatörler Tarihi Sözlüğü,** Pekin, Arşiv Yay., 1989.

Turan, Adil Muhammed, **Kadimi Kaşğerning Tarih-Coğrapiyisi**, C.I, Kaşgar, Kaşgar Uygur Neşriyatı, 2001.

Türkçe Sözlük, Ankara, TDK Yay., 2009.

Türkçe-Çince Sözlük, Pekin, Shangwu Yinshuguan Yay., 2008.

Unat, Yavuz: "Ömer Hayyam", **İA**, C.XXXIV, TDV Yay. 2007.

Urumçi Tarih Materyalliri (7), Urumçi, XJJT Yay., 1990.

Uygur Tilining İzahlıq Luğiti, C.I-VI, Pekin, MN Yay. 1990, 1991, 1992, 1994, 1995, 1998.

Wang Yu-xiao: **Minguo Cisha Yi'an**, Pekin, ZHW Yay., 2010.

ZhangDa-jun: **Xinjiang Fengbao 70 nian**, C.I, Taipei. Lanxi Yay., 1980.

Xinjiang Weiwu'er Zizhiqu Gaikuang, "Uygur Özek Bölgesi Hakkında" yazıcılar gurubu, Pekin, MN Yay., 2009.

Yakup Yusuf: **Kadimi Diyar: Piçan**, Piçan, İlçe Belediyesi Özel Baskı, 1999.

Yıldırım, Suat: **Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali,** Cûz 1, Sûre 1, İstanbul 1998.

Yücel, Mualla Uydu: "Yakub Beg", **İA**, C.XLI, TDV Yay. 2013.

2. İnternet siteleri

http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AD%D8%B3%D9%8A%D9%86_%D9%85%D8%A4%D9%86%D8%B3/01.06.2014

http://j.news.163.com/ docs/10/2014072211/A1OIISPG9001ISPH.html/21.09.2014

http://www.uycnr.com/zl/guojibeijing/201210/t2012 1031_401411.html/26.09.2014

http://www.anatuprak.cn/adabiyat/nasir/2011-03-11/280.html/19.08.2014

http://baike.baidu.com/view/1034225.htm/05.06.2012

http://aavsar.blogspot.com.tr/2014/01/basnn-gundem-olusturma-islevi-baglamnda.html/22.07.2014

http://en.wikipedia.org/wiki/Ma_Zhongying/20.05.2014

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87inghay/29.05.2014

http://baike.baidu. com/view/2537419.htm/29.05.2014

http://baike.baidu.com/view/1504990.htm/03.06.2014

http://baike.baidu.com/view/2688.htm/04.06.2014
http://baike.baidu.com/view/ 3001606.htm/04.06.2014
http://baike.baidu.com/view/3082471.htm/04.06.2014
http://en.wikipedia.org/wiki/Minguo_calendar/08.06.2014
http://baike.baidu.com/view/292862.htm/08.06.2014
http://baike.baidu.com/view/3002495.htm/08.06.2014
http://blog.sina. com.cn/s/blog_daf291f10101i1fs.html/08.06.2014
http://baike.baidu.com/view/1034211.htm/09.06.2014
http://en.wikipedia.org/wiki/Yumen_City/11.06.2014
http://en.wikipedia.org/wiki/Linxia_County/11.06.2014
http://baike.baidu.com/view /972402.htm?fr=aladdin/11.06.2014
http://baike.baidu.com/view/41717.htm/11.06.2014
http://baike.baidu.com/view/2816777.htm/11.06.2014
http://blog.sina.com.cn/s/blog_ daf291f10101i1fr.html/11.06.2014
http://baike.baidu.com/view/53654.htm/08.07.2014
http://baike.baidu.com /view/924184.htm/08.07.2014
http://baike.baidu.com/view/972494.htm/17.07.2014
http://baike.baidu.com/view/ 1288295.htm/17.07.2014
http://baike.baidu.com/view/3009916.htm/17.07.2014
http://baike.baidu.com/view/2207789.htm/18.07.2014
http://baike.baidu.com/view/1524865.htm/18.07.2014
http://baike.baidu.com/view/972490.htm/18.07.2014
http://baike.baidu.com/view/1524887.htm/18.07.2014
http://www.bilik.biz/bbs/viewthread.php?tid=19816/20.07.2014
http://xinjiang.uemap.com/cjbus/btero/#/20.07.2014
http://baike.baidu.com/view/506383.htm/21.07.2014
http://baike.baidu.com/view/2537839.htm/21.07.2014
http://baike.baidu.com/view/266028.htm/21.07.2014
http://baike.baidu.com/view/283583.htm/22.07.2014
http://qamus.okyan.com/index.php?doc-view-5715/22.07.2014
http://en.wikipedia.org/wiki/Yecheng/23.07.2014
http://baike.baidu.com/view/2207772.htm/23.07.2014
http://baike.baidu.com/view/843552.htm/24.07.2014

http://baike.baidu. com/view/1401446.htm/26.07.2014
http://baike.baidu.com/view/506388.htm/26.07.2014
http://baike.baidu.com/view/12761819.htm/27.07.2014
http://baike.baidu.com/view/274561.htm/08.08.2014
http://baike.baidu.com/view/ 2212890.htm/08.08.2014
http://baike.baidu.com/view/ 2158904.htm/10.08.2014
http://baike.baidu.com/view/2832674.htm/22.08.2014
http://baike.baidu.com/view/972485.htm/22.08.2014
http://baike.baidu.com/view/1815473.htm/22.08.2014
http://baike.baidu. com/view/62033.htm/22.08.2014
http://baike.baidu.com/view/3006389.htm/22.08.2014
http://baike.baidu.com/view/972482.htm/22.08.2014
http://baike.baidu.com /view/282185.htm?fr=aladdin/22.08.2014
http://baike.baidu.com/view/592818.htm/26.08.2014
http://baike.baidu.com/subview/242501/10133938.htm/01.09.2014
http://baike.baidu.com/view/284396.htm/02.09.2014
http://baike.baidu.com/view/ 1508592.htm/04.09.2014
http://baike.baidu.com/subview/358846/ 8667478.htm/04.09.2014
http://baike.baidu.com/view/51994.htm/04.09.2014
http://baike.baidu.com/view/705705.htm/04.09.2014
http://baike.baidu.com/ view/704507.htm/04.09.2014
http://baike.baidu.com/ view/506364.htm#3_1/04.09.2014
http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1ft.html/08.09.2014
http://baike.baidu.com/view/61958.htm/10.09.2014
http://baike.baidu.com/view/1918326.htm/10.09.2014
http://baike.baidu.com/view/974110.htm/10.09.2014
http://baike.baidu.com/view/261355.htm/10.09.2014
http://baike.baidu.com/view/8469.htm/17.09.2014
http://baike.baidu.com/view/24582.htm/17.09.2014
http://tr.wikipedia.org/wiki/Sun_Yat-sen/20.09.2014
http://baike.baidu.com/subview/2559/13633899.htm/20.09.2014
http://baike.baidu.com/subview/99795/5038360.htm/20.09.2014
http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1fy.html/21.09.2014

http://blog.sina.com.cn/s/blog_daf291f10101i1fu.html/21.09.2014
http://baike.baidu.com/ view/1746102.htm/25.09.2014
http://baike.baidu.com/view/ 2700343.htm/26.09.2014
http://baike.baidu.com/subview/2154/13631370.htm/28.09.2014
http://baike.baidu.com/view/686701.htm/28.09.2014
http://baike.baidu.com/view/2733.htm/28.09.2014
http://baike.baidu.com/view/2426392.htm/28.09.2014
http://bbs.xjzjxh.com/forum.php?mod=viewthread&tid=2468/22.08.2014